

A KAPOCS

BARANYI BÉLA 70.

BARANYI BÉLA 70.

A KAPOCS

Szerkesztők:

Tamás János

Popp József

Szerzők

ÁBRAHÁM KATALIN	HUZSVAI LÁSZLÓ
BALCSÓK ISTVÁN	IZSÁK LAJOS
BARANYI BÉLA	JÁMBOR JUDIT
BLASKÓ LAJOS	JUHÁSZ CSABA
BÓI LORÁND	KÁPOSZTA JÓZSEF
BÓKA TAMÁS	KOVÁCS ELZA
CSATA ANDREA	MEZŐ BARNA
CSATÁRI BÁLINT	NAGY HENRIETTA
CSOBA JUDIT	NAGY SÁNDOR
DANCS LÁSZLÓ	PÁLNÉ KOVÁCS ILONA
DEÁK ATTILA	POPP JÓZSEF
DOMOKOS-SZABOLCSY ÉVA	RAFFAY ZOLTÁN
EPERJESI ZOLTÁN	RECHNITZER JÁNOS
ERDŐSI FERENC	SALLAI JÁNOS
FÁRI MIKLÓS GÁBOR	SÜLI-ZAKAR ISTVÁN
FEJÉR- KIRÁLY GERGELY	SZARVÁK TIBOR
FÓNAI MIHÁLY	T. GÉMES TÜNDE
GULYÁS LÁSZLÓ	TAMÁS JÁNOS
HAJDÚ ZOLTÁN	TÁNCZOS LEVENTE JÓZSEF
HORVÁTH PÉTER	VERDÓ GYÖRGY

Kiadó:

Debreceni Egyetem

Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar

Mezőgazdaság, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar

ISBN 978-963-473-931-9

TARTALOMJEGYZÉK

TAMÁS JÁNOS, POPP JÓZSEF: PROF. BARANYI BÉLA 70 ÉVES	6
BARANYI BÉLA: GONDOLATOK A TERÜLETI KOHÉZIÓ KÉRDÉSÉRŐL A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN A REGIONÁLIS TUDOMÁNY SZEMSZÖGÉBŐL	18
ÁBRAHÁM KATALIN, CSOBA JUDIT: A FELNŐTTKÉPZÉS HATÁRAI AZ ÉRMELLÉKEN	30
BALCSÓK ISTVÁN, BÓKA TAMÁS, DANCS LÁSZLÓ, SZARVÁK TIBOR: „LÉLEKKEL A VIDÉKÉRT” – A HELYI KÖZÖSSÉGEK MEGTARTÓ EREJE	41
BLASKÓ LAJOS: ALTERNATÍV NÖVÉNYEK HASZNOSÍTÁSI LEHETŐSÉGEI AZ ÉSZAK-ALFÖLDI RÉGIÓ MEZŐGAZDASÁGI FEJLESZTÉSÉBEN	50
BÓI LORÁND, MEZŐ BARNÁ: REGIONÁLIS KÖZÖSSÉGI KÖZLEKEDÉS ÉS MUNKAERŐPIAC HAJDÚ-BIHAR MEGYE HATÁR MENTI TÉRSÉGÉBEN.....	54
CSATA ANDREA: FEJÉR- KIRÁLY GERGELY, TÁNCZOS LEVENTE JÓZSEF: A SZÉKELYFÖLDI HARGITA MEGYE FAGAZDÁLKODÁSÁNAK KRITIKUS ASPEKTUSAI - „KEREKERDŐ KÖZEPÉN NINCS FA”	70
CSATÁRI BÁLINT: AZ ALFÖLD NAGYRÉGIÓ LEHETŐSÉGEIRŐL - AZ EZREDFORDULÓ ELŐTT ÉS UTÁN TÖRTÉNT VÁLTOZÁSOKHOZ FÜZÖTT MEGJEGYZÉSEKKEL	81
DEÁK ATTILA: TURIZMUSFEJLESZTÉS, MINT FEJLESZTÉSPOLITIKAI ESZKÖZ SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYE KÜLSŐ PERIFÉRIÁINAK FELZÁRKÓZÁSÁBAN	93
EPERJESI ZOLTÁN: A KÖZMŰSZOLGÁLTATÓK ÚJRAÁLLAMOSÍTÁSI TENDENCIÁINAK BEMUTATÁSA A NÉMET SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁG ÉS MAGYARORSZÁG PÉLDÁJÁN	102
ERDŐSI FERENC: VERSENY VAGY EGYÜTTMŰKÖDÉS? (A KÖZEL-KELET HÁROMPÓLUSÚ LÉGI KÖZLEKEDÉSÉNEK KILÁTÁSAI)	125
FÁRI MIKLÓS GÁBOR, DOMOKOS-SZABOLCSY ÉVA, POPP JÓZSEF: A MAGYAR SZÓJALISZT TÖRTÉNETE – ÚJ ADATOK BERCZELLER LÁSZLÓ (1885-1955) ÉLETRAJZÁHOZ	133
FÓNAI MIHÁLY: TÉRSÉGI ÉS TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGEK A FELSŐOKTATÁSBAN.....	147
GULYÁS LÁSZLÓ: ADALÉKOK A RÉGIÓTÖRTÉNETI KUTATÁSOKHOZ 1. FIUME-KÉRDÉSE A VERSAILLESI BÉKEKONFERENCIÁN, KÜLÖNÖS TEKINTTTEL A MAGYAR BÉKEDELEGÁCIÓ ÁLLÁSPONTJÁRA	158
HAJDÚ ZOLTÁN: MAGYARORSZÁG SZOMSZÉDSÁGI KÖRNYEZETÉNEK TÖRTÉNETI VÁLTOZÁSAI.....	166
HORVÁTH PÉTER: ELFELEDETT HAGYOMÁNYOK NYOMÁBAN	181
HUZSVAI LÁSZLÓ: AZ ÖKOLÓGIAI ADOTTSÁGOK ÉS A NÖVÉNYI TERMÉS KÖZÖTTI KAPCSOLAT MODELLEZÉSE	189

IZSÁK LAJOS: VÁLASZTÓJOG ÉS PARLAMENTARIZMUS MAGYARORSZÁGON (1944–1949)	197
JUHÁSZ CSABA, KOVÁCS ELZA: DUÁLIS KÉPZÉS AZ AGRÁRÁGAZATBAN – A FELSŐOKTATÁS ÉS REGIONÁLIS GAZDASÁG MUNKAERŐ-PIACI IGÉNYEI ILLESZTÉSÉNEK HATÉKONYABBÁ TÉTELE	203
KÁPOSZTA JÓZSEF - NAGY HERIETTA: FÖLDHASZNÁLATI RENDSZER ÉS A VIDÉKSTRATÉGIA VÁLTOZÁSA A TÉRBEN	210
KOZMA GÁBOR: A TERMÉSZETI KÖRNYEZET ELEMEINEK HATÁSA A SPORTRA	221
MEZŐ BARNA - JÁMBOR JUDIT: NEHÉZSÉGEK AZ ISKOLÁBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A PKU-RA	229
PÁLNÉ KOVÁCS ILONA: A HATALOM PERIFÉRIÁJÁN. GONDOLATOK A HATÁROK ÉS A PERIFÉRIA HATALMI ÖSSZEFÜGGÉSEIRŐL.....	240
RAFFAY ZOLTÁN: ÖKOTURISZTIKAI ÁRNYÉKBAN. AZ ALFÖLD GYENGE POZÍCIÓJA MAGYARORSZÁG ÖKOTURIZMUSÁBAN	247
SALLAI JÁNOS: FURTA XVIII-XIX. SZÁZADI TÖRTÉNETI FÖLDRAJZA	257
SÜLI-ZAKAR ISTVÁN: ANORGANIKUS DEMOGRÁFIAI ROBBANÁS, LÉTBIZONYTALANSÁG, ÖKOLÓGIAI KATASZTRÓFÁK... MI KELL MÉG EGYÉB A GLOBÁLIS MIGRÁCIÓHOZ ?	264
SZARVÁK TIBOR: HÍD SZEREPBEN A KÖZSZOLGÁLTATÁS VIDÉKFEJLESZTÉSI CÉLOK A KOMPLEX ÁGAZATFEJLESZTÉSI STRATÉGIÁBAN.....	278
VERDÓ GYÖRGY, NAGY SÁNDOR:A KÖZIGAZGATÁSI ÉS INTÉZMÉNYFENNTARTÁSI RENDSZER REGIONALIZÁLÁSÁNAK TAPASZTALATAI A SZOCIÁLIS ÉS GYERMEKVÉDELMI FŐIGAZGATÓSÁG MŰKÖDÉSE ALAPJÁN	285
RECHNITZER JÁNOS: A KELETI VÉGEK REGIONALISTÁJA A 70 ÉVES BARANYI BÉLA KÖSZÖNTÉSE.....	298
T. GÉMES TÜNDE: BARANYI BÉLA MŰVEINEK BIBLIOGRÁFIÁJA.....	302

PROF. BARANYI BÉLA 70 ÉVES

A magyar regionális tudományterület meghatározó és méltán elismert egyénisége 2016. július 19-én ünnepli 70. születésnapját. A professzor úr munkatársaiként és ezen ünnepi kiadvány szerkesztőiként nagy örömmel és megtiszteltetéssel érezve írjuk le ezeket a sorokat a professzor úr születésnapja alkalmából, hiszen olyan iskolateremtő, vezető személyiséget ünneplünk, aki iránymutatást és példát mutatott és mutat napjainkban is számunkra. A kerek évfordulók alkalmasak részletesebb áttekintésre, lehetőséget biztosítanak arra, hogy rohanó életünkbe egy kis pihenőt iktassunk be és a barátok, kollégák a regionális tudományterületen dolgozó munkatársak kifejezhessék tiszteletüket, megbecsülésüket és jókívánságaikat.

Baranyi Béla egyetemi tanár, az MTA doktora (DSc) lassan félévszázada, egészen pontosan negyvenhat éve tevékeny résztvevője Debrecen tudományos életének és felsőoktatásának. A két fontos terület szakmai pályafutása során egymástól szinte elválaszthatatlanul összefonódott személyében, miután többnyire főhivatású kutatói munkája mellett, de azzal szoros összefüggésben mindvégig aktív szerepet játszott a város felsőoktatásban is. A Magyar Tudományos Akadémia (MTA) Regionális Kutatások Központja (RKK) Alföldi Tudományos Intézet (ATI) Debreceni Osztályának egykori kutatóprofesszora és vezetője, egyszersmind a Debreceni Egyetem (DE) Földhasznosítási, Műszaki és Területfejlesztési Intézet Terület- és Régiófejlesztési Tanszékének alapítója és vezetője, hosszú ideig a Kerpely Kálmán Doktori Iskola törzstagja, a regionális program kidolgozója, oktatója és szakmai irányítója volt. Jelenleg a DE Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar (MÉK) Víz- és Környezetgazdálkodási Intézet professzoraként, a Gazdálkodástudományi Kar (GTK) Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola törzstagjaként, valamint a DE Társadalomtudományi Doktori Tanács tagjaként kapcsolódik össze munkásságában a tudományos és az oktatási tevékenység. Életművében meghatározó jelentőséggel bír tehát egyfelől a regionális (területi) tudományok kutatásának és oktatásának a meghonosítása a Debreceni Egyetemen, másfelől a regionális tudomány egyik hazai bázisának és egy nemzetközileg elismert határtudományi kutatóműhely megteremtése és működtetése az MTA RKK keretei között. Vezetése alatt az RKK Debreceni Osztálya a terület-, a vidék- és a településfejlesztési tárgyak oktatásának is bázisintézményévé vált a DE agrárkarain a graduális, a posztgraduális és a doktorképzésben egyaránt. Legmagasabb állami elismerése a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztje kitüntetés, amelyet tudományos és felsőoktatási tevékenységéért érdemelt ki 2006-ban.

A nagy ívű életpályák jellemzője, hogy nehéz lenne szigorú időrendben követve azt tárgyalni, másrészt a tisztelgő válogatás is majdnem meghaladná a kereteinket. A professzor úr életpályájának indításában, tudományos elkötelezettségében jelentős és meghatározó szerepet játszott a családi háttér. *Baranyi Béla* 1946. július 19-én született a korabeli (Csonka-) Bihar vármegye Furta nevű településén. Tipikus első generációs értelmiségi sors és pálya az övé. Középiskolai tanulmányait megkezdve, vagyis tizennégy éves korától már minden Debrecenhez köti. *Tanulmányait* a Kossuth Lajos Tudományegyetem Gyakorló Gimnáziumában kezdte, ahol 1964-ben érettségizett. Egyetemi tanulmányait pedig 1970-ben fejezte be magyar-történelem szakon, s vehette át *magyar nyelv és irodalom-történelem szakos középiskolai tanári oklevelét* az akkori Kossuth Lajos Tudományegyetemen. Egyetemi éve alatt – részben nyelvtanulási céllal – egy szemesztert a Leningrádi (ma Szentpétervári) Egyetemen töltött, később pedig immár ösztöndíjas kutatóként az *MTA* nappali aspirantúrája keretében négy hónapot Kelet-Berlinben, az akkori NDK Tudományos Akadémia Gazdaságtörténeti Intézetében (Institut für Wirtschaftsgeschichte) folytatott tanulmányokat 1978-79-ben.

Tudományos előmenetelének fontosabb mérföldkövei voltak az *egyetemi doktori (dr.univ.)* cím (1972), a *kandidátusi (CSc) fokozat* (1980), 2004-ben a *DE habilitált doktora (dr. habil.)*, 2007-ben pedig az *MTA doktora (DSc)* cím megszerzése. Az utóbbi eredménye volt 2007-ben tudományos tanácsadóvá történt előléptetése az *MTA Regionális Kutatások Központjában*, majd pedig 2010-ben *egyetemi tanári kinevezése a Debreceni Egyetemre* további jogviszonyban, 2013 júliusától már főfoglalkozásban és teljes munkaidőben. Az általa művelt fő kutatási területek az új- és jelenkori magyar gazdaság-, társadalom- és köztörténet; a regionális tudomány; az Alföld-kutatás, a perifériakutatás és a határkutatás.

A gazdag és változatos szakmai életút főbb állomásai között említhető, hogy az egyetemi évek után nyomban a *KLTE Új- és Legújabb-kori Magyar Történeti Tanszékének tudományos segédmunkatársaként*, 1975 és 1978 között *ösztöndíjas aspiránsaként*, majd *tudományos munkatársaként* folytatott tudományos és oktató tevékenységet. Az 1980-as években a köz- és felsőoktatás, valamint a tudományirányítás különböző területein is dolgozott, de szakmai-tudományos kapcsolata az egyetemmel és más tudományos műhelyekkel töretlen maradt, rendszeresen folytatta korábbi oktató-, kutató- és publikációs munkáját. Az 1990-es évek elejétől az *MTA RKK ATI Debreceni Osztályának vezetőjeként* (2012. január 1-jétől a jogutód szervezet, az *MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézete*) alkalmazásában dolgozott előbb tudományos főmunkatársként, 2007-től pedig *tudományos*

tanácsadóként 2013. február 28-ig, a főállásából történt nyugdíjba vonulásáig. Ekkor belső pályázat eredményeként az egyetemmel fennálló további jogviszonyú (félállású) egyetemi tanári beosztása teljes munkaidejűvé változott. Előbb a Debreceni Egyetem Agrár- és Gazdálkodástudományok Centruma (ma MÉK) kutatójaként és oktatójaként a *Földhasznosítási, Műszaki és Területfejlesztési Intézetben* tevékenykedett, ahol az általa korábban alapított *Terület- és Régiófejlesztési Tanszék* vezetőjeként, valamint a *Kerpely Kálmán Doktori Iskola* törzstagjaként, a regionális program szakmai irányítója és oktatója volt hosszú ideig. Ma a *DE MÉK Viz- és Környezetgazdálkodási Intézetének* professzora, a *DE Gazdálkodástudományi Kar (GTK) Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola* törzstagja. Mindez egyben jelzi a szakmai életút egyik sajátosságát, hogy tudományos pályafutásában mindvégig szorosan összefonódott az oktatói és tudományos tevékenység.

Tudományos kutatómunka iránti vonzalma már az egyetemi évek alatt megmutatkozott. Tudományos pályafutása is ekkoriban vette kezdetét, s a Ránki György akadémikus által fémjelzett, később méltán fogalommal vált debreceni történeztudományi iskolában teljesebben ki. A nagytekintélyű professzor keltette fel érdeklődését az új- és legújabb-kori *magyar gazdaság- és társadalomtörténet* iránt. Irányításával egy, Magyarországon akkoriban még egészen új kutatási területtel, az *elitszociológiával* ismerkedhetett meg már egyetemistaként, amelyhez "útravalóként" szilárd és modernnek számító kutatás módszertani alapokat is biztosított. Főként kutatóként kezdetben a Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban az 1870 és 1930 közötti időszakból rendelkezésre álló debreceni legtöbb adó fizetők listáját és adatbázisát, az ún. *virilista névjegyzékeket* dolgozta fel analitikus és összehasonlító módszerrel. Ily módon próbálta általános érvennyel megrajzolni egy nagyvárosi elit jelentős politikai hatalommal, társadalmi tekintéllyel és presztízzsel rendelkező csoportjainak, azaz egy helyi elit legjellemzőbb és a korabeli magyar viszonyokra is általánosítható vonásait és „karakterét”. Mindeközben sort kerített arra is, hogy kritikailag elemezze a különböző polgári elit-elméleteket, illetőleg elsajátítsa és alkalmazza a legelterjedtebb és legismertebb angolszász *elitszociológia* fontosabb eredményeit és módszereit. Így születtek meg első dolgozatai és publikációi, illetőleg készült el az egyetemi szakdolgozata, amellyel 1970-ben a IX. Országos Diákköri Konferencián első díjat nyert, s amelyet hamarosan egyetemi doktori disszertációvá fejlesztett. Végzése után nem sokkal nyújtotta be és védte meg „summa cum laude” minősítéssel a *Gondolatok az uralkodó elitéről, valamint egy helyi elitéről a debreceni virilizmus kapcsán (1870–1930)* című *egyetemi doktori értekezését* 1972-ben, amely

egyidejűleg napvilágot látott a KLTE *Magyar Történeti Tanulmányok* (Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae) ötödik kötetében.

A társadalomtörténet kérdéseinek kutatása mellett megkülönböztetett figyelmet szentelt a *gazdaságtörténet* tanulmányozásának. Ebből a témakörből is több önálló tanulmányt publikált, a *Századok*, a *Hajdú-Bihar Megyei Levéltári Évkönyv*, a *Tanulmányok és források*, a „régii” *Debreceni Szemle* című periodikákban, folyóiratokban és más kiadványokban. Az országos *Alkotó Ifjúság pályázaton*, 1975-ben a történettudományi szekcióban első díjat nyert *Debrecen 1944 utáni ipartörténetét* feldolgozó munkájával. Emellett tudományos tevékenysége részét képezte egy időben a regionális és a helyi *politikai-társadalmi mozgalmak történetének* a kutatása is, amelynek során életrajzokat, forrásokat, és egyéb kortörténeti dokumentumokat tárt fel, illetve szerkesztett kötetekbe. E témakörből számos tanulmányt és közleményt jelentetett meg a 1970-es évtizedben. Aktív szerepet vállalt egyebek mellett a KLTE és a Lublini Egyetem történeti tanszékeinek, a sok szempontból hasonló helyzetű két nagyváros (Debrecen, Lublin) történetét összehasonlító több éves kutatási programjaiban, az elért eredmények konferenciákon történő ismertetésében, publikálásában is.

Az 1970-es évek derekától munkásságában ismét a *társadalomtörténet* foglalt el jelentősebb helyet. Ezt tükrözte az ösztöndíjas aspirantúrára való jelentkezése, illetőleg a kandidátusi disszertáció témaválasztása is, amellyel az MTA által meghirdetett hároméves *nappali ösztöndíjas aspirantúrára* nyert felvételt az 1975. szeptember 1.- 1978. augusztus 31. közötti időszakra (aspiránsvezető *Ránki György* professzor). A téma fontos szakmai aktualitásaira tekintettel kandidátusi értekezése tárgyául a kelet-magyarországi régióban, a Tiszántúl öt megyéjében az 1945 után lejátszódott társadalmi átrétegződés sajátosságainak a bemutatását választotta. A kandidátusi értekezését 1980. január 18-án sikeresen megvédte. Az értekezés témaköréből tanulmányokat tett közzé helyi és országos folyóiratokban, egyetemi évkönyvekben és egyéb kiadványokban. A disszertáción alapuló munkája pedig „*A Tiszántúl átalakuló társadalma 1945–1978*” címmel az *Akadémiai Kiadó* gondozásában jelent meg 1985-ben.

Az 1990-es évektől figyelme az európai integrációs folyamatok kibontakozásával szoros összhangban fokozatosan a *regionális (területi) tudományok*, a *terület- és vidékfejlesztés*, főként az Alföld nagyrégió – benne az Észak-alföldi régió – gazdaság- és társadalomtörténeti, valamint terület- és településfejlesztési szempontú komplex kutatása irányába fordult erőteljesebben. Az *MTA RKK ATI Debreceni Osztályának* tudományos főmunkatársaként, majd tudományos

tanácsadójaként és vezetőjeként több alap- és alkalmazotti kutatási feladat végzésében és publikálásában vett részt, főként *regionális gazdasági, terület- és településfejlesztési, kistérségi, településtörténeti és település-földrajzi kutatások* terén. Közreműködésével számos kötet, nagyobb és kisebb lélegzetű tanulmány, szakmai cikk és tudományos projekt, regionális és helytörténeti munka jelent meg, illetve készült el a regionális tudományok, valamint a gazdaság- és a helytörténet tárgykörében.

Tudományos pályafutásának jelentős időszaka volt, amikor az *MTA* három éves (1997–1999) nagyszabású *Stratégiai Kutatási Programja* keretei között folyó, úgynevezett *Alföld Kutatási Programban* vehetett részt. Az Alföld-program ugyanis komoly szakmai támogatást biztosított neki a határ mentiség és a határon átnyúló kapcsolatok kutatásához, mindenekelőtt az Északkelet-Alföld magyar-ukrán és magyar-román határrégióit érintően, különös tekintettel a perifériaképződés sajátosságaira, a külső (határ menti), halmozottan hátrányos, periférikus térségek („periféria perifériája”) irányuló részletes vizsgálatok végzéséhez. Így készülhetett el szerkesztésében és szerzői közreműködésével, sok egyéb munka mellett a két legjelentősebb vállalkozás, a tizenöt kötetesre tervezett *Kárpát-medence régiói monográfiásorozat* (sorozatszerkesztő: *Horváth Gyula*) 8. és 11. köteteként, az *Észak-Alföld (2008)*, illetőleg a *Kárpátalja (2009)* című tanulmánykötetek, amelyek az *MTA RKK* és a *Dialóg Campus* kiadásában jelentek meg.

A felerősödő európai integrációs folyamatok hatására tudományos érdeklődése homlokterébe került az *államhatárok és határrégiók elméleti és módszertani kérdéseinek a kutatása* is, előbb Magyarország keleti államhatárait, az ezredfordulót követően pedig már Magyarország államhatárainak, határrégióinak az egészét illetően is. Határtudományi kutatásai immár magukban foglalták a határ mentiség és a határokon átívelő társadalmi-gazdasági kapcsolatok komplex vizsgálatát, kiemelten az eurorégiók, az euroregionális szervezetek és egyéb interregionális szerveződések, határközi struktúrák, határokon átnyúló együttműködések szerepének és a kapcsolatok jellegében zajló paradigmaváltás folyamatának elemzését is. Irányítása mellett az *MTA RKK Debreceni Osztálya* fokozatosan a hazai *határtudományok, a belső és külső (határ menti) perifériakutatások* egyik fontos, külföldön is elismert *műhelyévé fejlődött*. Részben mindezt reprezentálják a témakörben megjelent nagyobb lélegzetű publikációi is, amelyek közül időrendben elsőként az általa szerkesztett – és részben írt – *A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön* (Pécs, *MTA RKK*, 2001) című könyv emelkedett ki. Ezt követte *A határmentiség dimenziói. Magyarország és keleti államhatárai* (Budapest–Pécs, *Dialóg Cam-*

pus K. 2004), később bővített kiadásban *A határmentiség dimenziói Magyarországon* (Budapest–Pécs, Dialóg Campus K. 2007) című nagymonográfiája, amelyek az egyetemi oktatásban, illetőleg a doktori képzésben jegyzetként is használatosak. A témából további három nagyobb lélegzetű munka jelent meg angol nyelven, kvázi önálló kötet formájában az MTA RKK *Discussion Papers* című angol nyelvű kiadványsorozat részeként, valamint számos tanulmány és tudományos közlemény magyar és idegen nyelven egyaránt.

A *határkutatás* területéről is több hazai és külföldi folyóiratban jelentetett meg tanulmányokat, vett részt hazai és külföldi tudományos kutatási programokban. Az utóbbiak közül legjelentősebb volt tizenegy ország egyetemi és akadémiai kutató intézeteinek együttműködésével, 2003–2005 között zajló ún. *EXLINEA (Lines of Exclusion as Arenas of Co-operation: Reconfiguring the External Boundaries of Europe – Policies, Practices, Perceptions)* EU 5-ös Nemzetközi Kutatási Program, amelynek regionális koordinátoraként és kutatójaként a magyar-román és a magyar-ukrán külső államhatárait érintő kutatások irányította. Ennek eredményeit rendezte nyomda alá az *Európai Unió külső határán. Együttműködések Magyarország keleti államhatárai mentén* (MTA RKK Debrecen, 2005.), illetőleg később a *Magyar–ukrán határregió. Együttműködések az Európai Unió külső határán* (MTA RKK, Debrecen, 2008) című tanulmánykötetekben. Ugyancsak ennek a programnak az eredményeit adta közre a neves angliai Ashgate Kiadó gondozásában megjelent, az *EU Enlargement, Region Building and Shifting Borders of Inclusion and Exclusion*. (Ed. J. W. Scott. Aldershot, Ashgate. 2006. pp. 149–162.) című kötetben közölt tanulmánya is.

A határkutatások témakörén túl tanulmányokat készített és publikált a *jelenkori regionális gazdaság-, társadalom- és településtörténet* tárgykörében is, kiemelten az Alföld nagyrégióra, az Alföld belső régióira (Észak-Alföld, Dél-Alföld), kistérségeire (Bihar, Erdőpuszták, Tiszamente, Debrecen és környéke), valamint településeire (Debrecen, Berettyóújfalú, Hajdúsámson, Mátészalka, Létavértes, Nagyrábé, Nyíradony stb.) tekintettel. Szerkesztői és szerzői közreműködésével több önálló helytörténeti jellegű településmonográfiát is közreadott (Berekböszörmény, Furta, Sáránd). Tanulmányai és tudományos közleményei önálló formában, szerkesztett munkákban, tanulmánykötetekben, hazai és nemzetközi konferencia kiadványokban, illetve folyóiratokban láttak és látnak napvilágot. Az utóbbiak sorában egyaránt előfordulnak hazai és külföldi folyóiratok, periodikák (Magyar Tudomány, Századok, Tér és Társadalom, Területi Statisztika, Ezredforduló, Beszélő, Comitatus, Alföld, Debreceni Szemle,

Közép-Európai Közlemények, European Spatial Research and Policy, Discussion Papers, Regio, Lumina, Eurolimes).

Publikációs tevékenységét illetően, összes tudományos közleményeinek száma megközelítően 400, amelyből önálló és/vagy szerkesztett könyv 43 (7 monográfia, 36 társszerzős és/vagy szerkesztett munka). Idegen nyelven megjelent publikációk száma 40, tudományos publikációira történt és eddig ismertté vált független hivatkozások száma megközelítően 1000. Alkalmazott jellegű kutatásai részét képezték azok a nemzetközi és hazai regionális- és településfejlesztési projektek, egyéb tervezési-fejlesztési dokumentumok is, amelyekből irányításával és/vagy részvételével több mint 60 nagyobb kutatási program valósult meg 1993 és 2013 között. Jórészt tudományos publikáció, könyv és/vagy tanulmány, illetve intézeti jelentések formájában is hasznosult, akárcsak az elkészült 30 tudományos zárójelentése.

Több *hazai és külföldi kutatási támogatást* nyert el pályázati úton, egyszer a Nagyalföld Alapítvány, háromszor az (Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok (OTKA), két alkalommal Innovációs Program az Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások Közalapítvány (OKTK), kétszer pedig az Országos Foglalkoztatási Közalapítvány (OFA) részéről. Ugyancsak két projekt témafelelősként és kutatóként vett részt 2006-2009 között az Asbóth Oszkár Húzóágazati által támogatott, a Károly Róbert Főiskolán létesített és a Bioenergetikai Innovációs Klaszter Centrum (BIOENKRF) által koordinált, K+F szerepe a biomassza hasznosítása területén elnevezésű tudományos programban, amelynek eredményei főleg a későbbi kutatások empirikus megalapozásához nyújtottak segítséget, szabtak új irányokat, többek között a környezetkímélő alternatív energiaforrások és eljárások feltárása és hasznosítása terén. A kutatások eredményei szerkesztett tanulmánykötetekben is megjelentek: *The role of environmental industry in the regional reindustrialisation in Hungary*. (Ed.: B. Baranyi, I. Fodor. Debrecen–Pécs, Centre for Regional Studies, 2009; *Bioenergetika – társadalom – harmonikus vidékfejlesztés*. Baranyi Béla szerk., MTA RKK, DE AMTC, Debrecen, 2010; *Környezetipar, újraiparosítás és regionalitás Magyarországon*. Baranyi Béla - Fodor István szerk.. MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs-Debrecen, 2012). De jelentős hazai támogatással, a TÁMOP-4.1.2.A/1-11-2011-0029 program keretében tudományos jelleggel készült el és jelent meg 2013-ban magyar és angol nyelven az *Integrált területfejlesztés* című tankönyve, amely online formában is elérhető. Az említett könyvekkel együtt ez a munka is kiválóan használható a felsőoktatásban. Az elnyert *külföldi kutatási támogatások* közül a már hivatkozott *EU 5-ös, ún. EXLINEA projekt* tekinthető a legjelentősebbnek. A különféle hazai és külföldi kutatási támogatások többek között ahhoz is

hozzájárultak, hogy közel egy évtizednyi kutatómunka eredményeként 2007 júniusában sikeresen megvédte akadémiai doktori értekezését.

Tudományos-szakmai pályafutásának részét képezte *tudományszervező* tevékenysége is. Az 1980-as években titkára volt az MTA DAB Történettudományi Munkabizottságának, jelenleg a Terület- és Településfejlesztési Munkabizottságban munkálkodik. Számos alkalommal működött közre hazai és nemzetközi tudományos rendezvények és konferenciák szervezésében, azok írásos anyagának köteté szerkesztésében. Rendszeres résztvevője és előadója hazai, nemzetközi tudományos fórumoknak, konferenciáknak. A szerkesztőbizottsági tagja és rovatvezetője volt 1981 és 1989 között megjelenő társadalompolitikai jellegű kiadványnak, a „régii” *Debreceni Szemlének*. Jelenleg tagja a Debreceni és a Nagyváradi Egyetem közös kiadványának, az angol nyelvű *Eurolimes*, illetőleg az *Agrártudományi Közlemények (Acta Agraria Debreceniensis)* folyóirat szerkesztő bizottságának, rovatvezetője a Szegeden megjelenő, a történelemtudomány, a regionális tudomány, a földrajztudomány, a gazdálkodás- és szervezéstudomány művelőinek publikálási fórumot biztosító *Közép-Európai Közlemények* szerkesztő bizottságának. Tagja továbbá az *MTA Köztestületének*, valamint a IX. Osztályon belül működő *Regionális Tudományos Bizottságnak*, illetőleg a *Régiótörténeti Kutatások Albizottság* elnöke. Tagja még a *Magyar Regionális Tudományi Társaságnak*, amelyen belül az Észak-alföldi Tagozat elnöki tisztét is ellátja mind a mai napig.

A felsoroltakon túl, a legutóbbi időkig több országos és regionális *tudományos tanácsadó testületben és szakértői bizottságban* is aktívan tevékenykedett. Kezdeményezésére jött létre a DE AGTC és az MTA Regionális Kutatások Központja között 2001-ben, majd 2006-ban megújított hivatalos szintű, akkoriban modellértékű oktatási és tudományos együttműködési megállapodás, amely a két intézmény tudományos és oktatási kapcsolatainak elmélyítését és egy közös tanszék létesítését célozta. Ennek részeként jött létre vezetésével, a terület- és vidékfejlesztési képzés ellátására alapított közös *Terület- és Régiófejlesztési Tanszék*, amely irányításával a két intézmény közös kiadványainak megjelentetését és szerkesztési feladatait is ellátta. Szerkesztői tevékenysége eredményeként, kvázi periodika jelleggel öt tanulmánykötet látott napvilágot a DE Földhasznosítási, Műszaki és Területfejlesztési Intézet Terület- és Régiófejlesztési Tanszéke, valamint az ugyancsak általa vezetett MTA RKK Debreceni Osztály kutatóinak a közreműködésében, a regionális tudományok tárgykörében.

A professzor úr mindig szívügyének tekintette szakterületén a minőségi felsőoktatás megteremtését és színvonalának javítását. *Oktatási tevékenységét* illetően, közel félévszázados szakmai pályafutása során, főhivatású tudományos kutatói munkája mellett, azzal szoros összefüggésben, többé-kevésbé folyamatos jelleggel aktív szereplője Debrecen felsőoktatásának, 2004-től már úgy is, mint a Debreceni Egyetem habilitált doktora. A Terület- és Régiófejlesztési Tanszékének vezetőjeként és oktatójaként, illetve a Kerpely Kálmán Doktori Iskola tőrzstagjaként, a regionális tudományi alprogram felelőseként több tárgy tantárgyfelelős tanáraként folyamatosan részt vett a regionális tudomány, közelebbről pedig a különböző terület- és vidékfejlesztés kérdései iránt érdeklődő hallgatók graduális, posztgraduális oktatásában, PhD képzésében. Hosszabb ideig tagja volt a DE Agrártudományi Doktori Tanácsának is. Oktató munkája elsősorban a regionális tudomány körébe tartozó tárgyak, például európai uniós ismeretek, európai és hazai terület-, vidék- és településfejlesztési, valamint agrártörténeti stúdiumok tartására irányult. Nagyszámú hallgatói nemzedékek oktatásán túl, közvetlenül is több száz egyetemi hallgató konzulens tanáraként sokak érdeklődését keltette fel a tudományos kutatás iránt, témavezetőként pedig sok PhD hallgatót sikerült közvetlenül is tudományos pályára terelnie, publikációs tevékenységüket előmozdítania.

Az oktatás mellett sokirányú *oktatásfejlesztési tevékenységet* végzett és végez mind a mai napig. Aktívan közreműködött új szakok indításában, szaktárgyi programok akkreditációra való előkészítésében, jelentős szerepet vállalva a regionális (területi) tudományok oktatásának és kutatásának a meghonosításában a debreceni agrárképzésben. Hosszú időn át volt szakág-vezetője a terület- és településfejlesztési szakirányú továbbképzési szaknak. Közreműködésével elkészültek a Településfejlesztési szakirányú továbbképzési BSc szak, a Terület- és vidékfejlesztési BSc szakirányú továbbképzési szak, illetve a Terület- és településfejlesztési szakirányú továbbképzési MSc szak, valamint a Területfejlesztés MSc tantárgyi programjai. Tárgyfelelősként bekapcsolódott a Víz- és Környezetgazdálkodási Intézetben folyó környezetgazdálkodási agrármérnök MSc szakos képzésbe is, ahol hosszú ideje a Területfejlesztés című tantárgy oktatója. A DE MÉK kurzusain oktatott fő tárgyai jellemzően az Agrártörténet és EU-ismeretek és a Területfejlesztés. Tárgyfelelősként a Nagyváradai Partium Keresztény Egyetemen ugyancsak az Agrártörténetet és EU ismeretek tantárgy oktatójaként vesz részt évek óta az ottani agrármérnök szakos hallgatók BSc képzésében.

A doktorképzésben tárgyfelelősként oktatott tématerületek, illetve tárgyak döntően a regionális (területi) tudomány, az európai és a hazai terület-, vidék- és településfejlesztés kérdéseit érintik. Közülük is hangsúlyosabban kezelt tárgyak és tématerületek a következők: Regionális gazdaságtan; Regionális kutatómódszertan; Európai uniós ismeretek; Európai regionális politika; Az EU regionális és struktúra politikája; Támogatási rendszerek az EU-ban; Euroregionális és interregionális együttműködések; Terület- és településfejlesztés alapjai; Területfejlesztés és regionális politika; Területfejlesztés és humán erőforrások; Területfejlesztés, vidékfejlesztés és regionalitás.

Az iskolateremtő hatások tekintetében, a regionális tudományterületnek az egyetemi és a doktori képzésben való meghonosításán, valamint a nemzetközileg elismert határtudományi műhely megteremtésén túl kiemelt szerepet játszott az a kivételes szakmai és személyes affinitás, amellyel a vele kapcsolatban álló hallgatókhoz közelített. Ennek az elmélyült, egyénekre szabott sajátos módszertani viszonyulásnak, azaz nevelőmunkának az eredményei elsősorban annak a kutatói attitűdnek az érvényesítésében mutatkozott meg, amely a minőségelvűségre való törekvésben, és az ehhez szükséges kutatás módszertani készségek és alapok kifejlesztésében, illetve megszilárdításában nyilvánult meg. Rendszeresen vállalta konzulensként egyetemi hallgatók, a PhD-hallgatók diploma dolgozatainak, tudományos diákköri munkáinak, doktorjelöltek értekezéseinek szakmai irányítását, témavezetését. Szakmai irányításával nagyszámú diplomamunka és tudományos diákköri pályamunka készült el, miközben több PhD-hallgató témavezetője is volt. Az utóbbiak közül 12 fő már doktori címet szerzett, többen pedig védelem előtt állnak. Több PhD hallgatója tudományos előmenetelét sikerült szakmailag is megalapoznia. Közülük néhányan máris ígéretes tudományos karrier előtt állnak, mi több tanítványaiból egy markáns tudományos team szerveződött körülötte a perifériakutatás és a határkutatás művelése terén. Rájuk alapozva bocsátotta útjára sorozatszerkesztőként a közelmúltban a „*Végzett doktoranduszok értekezései a regionális tudományok köréből*” című sorozatot, amelyből három kismonográfia már megjelent, a negyedik pedig nyomdában van.

Jórészt oktatási tevékenységéhez kapcsolódóan *egyéb feladatokat* is ellát doktori szigorlati bizottság tagja és/vagy elnökeként, doktori értekezések opponensként, illetve bíráló bizottsági tagjaként és/vagy elnökként rendszeresen részt vesz PhD eljárásokban, habilitációs és akadémiai doktori bizottságok munkájában, különböző új, illetve már működő szakok, regionális tudományterületi programok akkreditációjában. A hazai és külföldi folyóiratokban publikált tanulmányai, az itthon megjelent téma specifikus monográfiái egy része tananyagként is használható a felsőoktatásban. Mellettük az oktatás-képzés céljait, valamint a

módszertani alapok megszilárdítását számos tananyagként és segédletként funkcionáló jegyzet, szerkesztett munka, prezentáció, dokumentum összeállítás és lexikonszerű szószedet segíti. Kifejezetten felsőoktatási tankönyv funkcióit tölti be a már hivatkozott TÁMOP támogatási program keretében készült és 2013-ban megjelent, *Integrált területfejlesztés* című egyetemi jegyzete, amely magyar és angol nyelven, online formában is szolgálja a hazai és a külföldi hallgatók képzését.

Nyugdíjba készülve is a jövőre vonatkozó tudományos és szakmai terveket dédelget. Ezek sorában megkülönböztetett jelentőséggel bír a graduális és posztgraduális képzésben való tevékeny részvétel igény szerint, egyszersmind a minőségi szempontok előtérbe helyezése az agráregyetemi hallgatók oktatásában.

Amikor születésnapja alkalmából Baranyi Béla professzor úrnak gratulálunk és a további sikereihez jó egészséget kívánunk szeretett felesége, gyermekei és öt unokája körében. Reméljük, hogy még hosszú időszakon át számíthatunk bölcs tanácsaira. Kívánjuk, hogy hátralevő tervei között teljesüljön a részvétele a nappali és doktorképzésben a regionális tudományterület oktatási-tudományos pozícióinak erősítése céljából, illetve a minőségi szakemberképzés és a tudományos utánpótlás biztosítás érdekében. Publikációival erősítse a terület- és vidékfejlesztési képzés gyakorlatorientáltságát, az elméleti ismeretek hasznosíthatóságát.

Baranyi Béla professzor eredményekben gazdag szakmai életútja mögött sok tapasztalatszerzéssel, tanulással és szorgalmas munkával eltöltött év áll, amely kiegészült céltudatos szorgalommal és esetenként áldozatvállalással. Reméljük, hogy eddigi életútja is már példaként szolgál a fiatal generációk számára illetve a professzor úr az eddigiekhez hasonlóan biztos „KAPOCS”-ként szolgál a régiók és szakterületek, intézmények és azok alkotó közösségei között.

Professzor úr a kötet szerkesztői és szerzői nevében kívánunk további számos sikereket és jó egészségben eltöltött esztendőket.

Prof. Popp József

Prof. Tamás János

SZERKESZTŐK

GONDOLATOK A TERÜLETI KOHÉZIÓ KÉRDÉSÉRŐL A KÁRPÁT-MEDENCÉBEN A REGIONÁLIS TUDOMÁNY SZEMSZÖGÉBŐL

Baranyi Béla¹

¹*Debreceni Egyetem Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar, Víz- és Környezetgazdálkodási Intézet, 4032 Debrecen, Böszörményi út 138.
E-mail: baranyi@agr.unideb.hu; baranyib@rkk.hu*

ÖSSZEFOGLALÁS

A regionális tudomány egyik részdiszciplínája, a régiótörténet szemszögéből készült tanulmány abból indul ki, hogy az első világháborút követő radikális geopolitikai átrendeződés nyomán a Kárpát-medencében létrejött új nemzetállami keretek hosszú időre az államhatárokon átívelő együttműködés kiszélesítésének, a közép-kelet-európai térszerkezet egységesülésének (kohéziójának), végső soron a jó szomszédsági viszony elmélyítésének legfőbb akadályaiává váltak. Az európai régiók fejlődési irányainak alakításában viszont kedvező körülményeket biztosítottak azok a kohéziós politika erősítését szolgáló folyamatok, amelyek távlatos eredménye évszázadokon át formálódott integrációs kapcsolatok modern formában történő újjászerveződése, egy nagy Kárpát-medencei makroregionális gazdasági tér létrejötte lehetne. Magyarország eminens nemzetpolitikai érdeke tehát, hogy az EU hasonló hosszú távú területi stratégiai terveit követve, a Kárpát-medence is képezzen olyan új transznacionális makrorégiót, amelyben a magyarlakta területek közös gazdaságstratégiai tér részévé válhatnak. A kezdeményezés élére állva, sajátos geopolitikai helyzeténél fogva érdemi együttműködések rendszerén alapuló lehetőségeket kínálhatna többek között a Trianon okozta dilemmák és hátrányok kölcsönösen előnyös kezelésére is.

BEVEZETÉS

A regionális (területi) tudomány szemszögéből készült tanulmány abból indul ki, hogy az első világháborút követő radikális geopolitikai átrendeződés nyomán Kelet-Közép-Európában és a Kárpát-medencében kialakított új nemzetállami keretek hosszú időre a regionális fejlődés, az interregionális kapcsolatok kiszélesítésének, a kelet-közép-európai térszerkezet egységesülésének (kohéziójának), az államhatárokon átívelő együttműködések és a szomszédsági viszony elmélyítésének legfőbb akadályaiává váltak mindenekelőtt Magyarország esetében. A Kárpát-medence térképét gyökeresen átrajzoló trianoni békeszerződés (1920) legsúlyosabb következménye ugyanis a példátlan nagyságrendű terület- és népességvesztésen, valamint az új helyzettel együtt járó bizalmatlanság légkörén túl, elsősorban az volt, hogy a kikényszerített új államhatárok gazdasági, társadalmi, infrastrukturális és etnikai értelemben korábban már szervesen összetartozó térszerkezeti egységeket, valóságos régiókat szabdalnak szét Magyarország és új szomszédjai között,

miközben a határ menti kapcsolatok egész rendszerét újra kellett pozícionálniuk (BARANYI, 2007; 2009; 2014; 2015).

A határon átnyúló együttműködést mindmáig hátrányosan érintő következmény azonban mégiscsak a gazdasági-társadalmi viszonyrendszerek szinte minden összetevőjét addig meghatározó viszonylag homogén térszerkezet „széttöredezése”, következésképpen a kettős periféria helyzet, az ún. külső (határ menti) perifériák kialakulása lett az államhatárok érintkező oldalain. A perifériajelleg felszámolása, az államhatárok elválasztó szerepének mérséklése, a hajdanvolt gazdasági-térszerkezeti és települési vonzások kapcsolatok helyreállítása szempontjaiból sem mellékes tehát az európai integráció és regionalizáció kiteljesedésével, valamint a Schengen-folyamat új kihívásaival összhangban zajló paradigmaváltás és a határ menti együttműködésben várható jövőalternatívák elemzése (BARANYI, 2004).

Az európai régiók fejlődési irányainak alakításában, a felmerülő problémák ellenére, kedvező feltételeket teremtettek újabban azok a kohéziós politika erősítését szolgáló folyamatok, amelyek távlatos eredménye évszázadokon át formálódott integrációs kapcsolatok modern formában történő újjászerveződése, egy nagy Kárpát-medencei transznacionális makroregionális gazdasági tér létrejötte lehetne. Magyarország eminens nemzetpolitikai érdeke tehát, hogy az EU hasonló hosszú távú területi stratégiai terveit követve, a Kárpát-medence is képezzen olyan új transznacionális makrorégiót, amelyben a magyar lakta területek egységes nemzetstratégiai tér részévé válhatnak. A kezdeményezés élére állva, sajátos geopolitikai helyzeténél fogva Magyarország érdemi együttműködések rendszerén alapuló lehetőségeket kínálhatna többek között a Trianon okozta dilemmák és hátrányok kölcsönösen előnyös kezelésére is. Különösen, hogy az Európai Unión belüli kohézió szolgálatában a makroregionális gazdasági stratégiák mellett, azokkal szoros összefüggésben ma már felértékelődött a területi kohéziót erősítő egyéb identitásképző tényezők, mint például a közös történelmi múlt, élmények és hagyományok, a földrajzi összetartozás, kulturális értékrendszerek, az interetnikus kapcsolatok szerepe is. A kedvező változások optimális esetben új jövőalternatívák lehetőségeit vetítik előre a területi kohézió ügyét illetően is.

A kohézió ügye az integrálódó Európában továbbra is a legfontosabb prioritások egyike. Szinte közhely ma már, hogy a 28 tagországot tömörítő Európai Unió kezdetektől fogva nem egyértelműen csak egy nagy integrációs szervezet, hanem olyan értékelvű közösség, amely a szolidaritás, a méltányosság és az igazságosság elvéből kiindulva a regionális egyenlőtlenségek a tagállamok, a különböző régiók és települések közötti fejlettségbeli

különbségek mérséklését, az elmaradott térségek felzárkóztatását és fejlesztését tekintette elsődleges céljának. Az elődszervezet, az Európai Gazdasági Közösség (1958) létrejötte óta töretlenül érvényesülő célok az 1970-es évek elején meginduló bővítési politika, az ezredforduló után felgyorsuló keleti bővítések (2004, 2007, 2013) nyomán váltak különösen fontossá, miután az uniós átlaghoz viszonyítva kevésbé fejlett országok nyertek felvételt. Emiatt a fölöttébb heterogén fejlettségűvé vált Közösség regionális politikájának stratégiai elveit még inkább a kohéziós politika határozta meg, amelyet a Római Szerződést (1957) módosító Egységes Európai Okmány (1986) a Közösség egészének harmonikus fejlődését szolgáló gazdasági-társadalmi és szociális összetartozás legfőbb elvi és gyakorlati alapvetéseként újfent deklarált (BARANYI, 2013).

Maga a „területi kohézió” fogalma, a szó transznacionális határokon átívelő makroregionális értelmében csak később jelent meg az EU 1996-tól időnként közreadott kohéziós jelentéseiben. Legutóbb éppen az EU hatodik, az integráció gazdasági, társadalmi és területi kohéziójáról 2015-ben készített Kohéziós Jelentés kvázi az új dimenziók sorába emeli, illetve a korábbiakhoz képest hangsúlyosabban kezeli a területi kohézió, a regionális kapcsolatok, az innovatív programok, a közös kihívásokra, közös válaszok és megoldások keresésének ügyét. Van olyan markáns álláspont, amely ettől várja a Kelet-Nyugat kohéziójának szorosabbra fűzését az EU közösségi politikájában, többek között például a Duna-menti, az Adriai-jón-tengeri, a Balti-tengeri, valamint a Közép-Európai térség államai és régiói által képviselt európai transznacionális makroregionális stratégiák esetében (VERES, 2015).

A fentiek előrebocsátása után joggal vethető fel tehát a kérdés, hogy a már működő, országhatárokon átnyúló és egymáshoz kapcsolódó térségi stratégiákra is támaszkodó transznacionális makrorégiók tapasztalatainak figyelembevételével, miért ne lehetne életre hívni valami hasonló intézményesült formát a Kárpát-medence országainak és régióinak gazdasági együttműködésére alapozva? A gondolat megvalósítása azért mégsem ennyire egyszerű, különösen nem a Kárpát-medencében, még abban az esetben sem, ha a nemzetközi integrációk ma már hatékony válaszok lehetnének a geopolitikai kihívásokra a belső kohézió erősítésében érdekelt Európai Unióban. De vajon elégségesek-e ezek a válaszok abban a régióban, ahol éppen Magyarország a formálódó makroregionális stratégiákra tervezett térség centrumországa? Talán éppen emiatt sem érdektelen válaszokat keresni ezekre a kérdésekre, ha csak egy gondolat kísérlet erejéig is.

A területi kohézió aspektusai Kárpát-medencei vetületben

Tudatában vagyunk annak, hogy az európai horizont jelentős kitágulása ellenére, a területi kohézió kérdése ismert okokból továbbra is kényes, érzékeny és megosztó téma maradt a Kárpát-medence térségében. Ám az is egyre nyilvánvalóbb minden érintett nemzet számára, hogy területfejlesztési szempontokból az integrálódó Európában nehezen tartható fenn az az öröklött helyzet, amely ma már komoly akadályokat képez az európai térszerkezet egységesülésének folyamatában, különösen ami a Kárpát-medencét illeti, ahol korábban kiépült és működőképes természetes kapcsolatok szakadtak meg. Éppen ezért a gazdaság átrendeződésére kedvező hatást gyakorló tényezők sorában megkülönböztetett szerepet kell tehát tulajdonítanunk az európai integrációs kapcsolatoknak a jövőben azokban az országokban, amelyek a közelmúltban az Európai Unió tagjai lettek. A csatlakozás alapkövetelményévé vált ugyanis, hogy az új tagállamoknak hatékony területfejlesztési politika alkalmazására kell felkészülniük, gazdaságpolitikájukban a területi különbségek mérséklését szolgáló célokat és eszközöket kell alkalmazniuk, új intézményeket kell alapítaniuk, illetve meg kell teremteniük a regionális kohézió határokon átnyúló fejlesztésének lehetőségeit.

A területi kohézió gondolata nem egészen újkeletű a magyar regionális tudomány művelői körében sem. A Kárpát-medencei makroregionális stratégiai együttműködés ügyét tudományos megközelítésben legmarkánsabban és legkövetkezetesebben mindezt az MTA Regionális Kutatások Központja (RKK, az akadémiai átszervezések után KRTK) képviselte tudományos műhelyeiben, többek között a nemzetközileg elismert határtudomány, a határon átívelő együttműködés, a területi kohézió kérdéseinek a kutatásában a közelmúltban elhunyt Horváth Gyula egykori RKK főigazgató vezetésével. A Kárpát-medencei területi kohézió helyzetéről és feladatáról általa készített szakmai dokumentumok és tudományos jelentések megállapításai ma is érvényesek. Önmagukért szólnak az azokban felsorolt eredmények is, amelyeket az MTA RKK a magyar regionális tudomány fejlesztésében és a Kárpát-medence térszerkezeti kérdéseinek kutatásában eddig elért (HORVÁTH, 2010; 2011a).

Részben a fenti dokumentumokból „építkezve” készítette el és bocsátotta rendelkezésemre Horváth Gyula professzor azt a tézissort (HORVÁTH, 2011b), amelyet a már hivatkozott szakmai anyagokkal együtt alkalmam volt felhasználni a „Kárpát-medencei Magyar Képviselők Fóruma Szakmapolitikai Munkacsoportjának” alakuló ülésén, az Országgházban tartott előadásomban 2011. november 16-án. Az előadás hangsúlyozott zárógondolataként

fogalmaztam meg már akkor magam is a Kárpát-medencei transznacionális, illetőleg transzregionális makroregionális gazdasági térség létrehozásának szükségességét.

Hasonló szándékkal szervezte meg a Magyar Regionális Tudományi Társaság (MRTT) kezdeményezésére az MTA RKK Debreceni Osztálya 2010-ben a nagy múltú Debreceni Nyári Egyetem keretei között az országban is első alkalommal a Kárpát-medencei Területfejlesztési Nyári Egyetemet. A határon túli régiókból (Erdély, Felvidék, Vajdaság, Kárpátalja, Muravidék, Szlavónia) érkezett fiatal magyar területfejlesztési kutatók, szakértők és gyakorlati szakemberek számára „A területi kohézió jövője a Kárpát-medencében” címmel meghirdetett kurzus deklarált célja, fontos törekvése ugyancsak az volt, hogy elősegítse a magyar területpolitika versenyképességének erősítését és a Kárpát-medencei területi kohézió feladatainak megfogalmazását. Mint a rendezvény vezetője és házigazdája csak sajnálni tudom ma is, hogy a kivételes és sikeres kezdeményezés a nagy érdeklődés ellenére sem folytatódott a későbbiekben, holott történészként, a regionális, közelebről pedig a határtudomány művelőjeként régtől fogva meggyőződéssel, mi több már-már „rögeszmésen” képviseltem a transznacionális, illetve transzregionális együttműködés, valamint a területi kohézió ügyét a Kárpát-medencében. Függetlenül attól, hogy a térség geopolitikai helyzete, az integrációra való érettség változatos formái miatt a kívánatos állapot elérése várhatóan hosszú évtizedekre ad feladatokat politikusoknak, kutatóknak, gazdasági szakembereknek egyaránt.

Mérsékelt optimizmusra ad okot azonban, hogy a fejlődés területi terjedésében a nemzetiségi tényezők a korábbiakhoz képest ma már korlátozottabb szerepet játszanak, jóllehet a szétagolt magyar nemzet egyes részeinek jövőjét manapság is elsősorban a nemzetállamok fejlesztési, stratégiai formálják, miközben a magyar kormányzatok támogatáspolitikája csak lassú, kevésbé átütő korrekciókra képes ma még. Az utóbbi viszont hatékonyabbá tehető, amennyiben a magyar fejlesztési koncepciók jobban számításba veszik a határokon átívelő, több régiót felölelő együttműködések potenciális szükségleteit és hatásait, különösen most, hogy a Magyarországot határoló országok többsége már az EU tagja vagy előrehaladott tárgyalásokat folytat. Mindenekelőtt a két legnagyobb népességű szomszédos ország (Románia és Szlovákia) uniós csatlakozása teremtett kedvező feltételeket a hosszú távú stratégiaalkotás számára. Az Európai Unió regionális strukturális politikája ugyanis nagytávlatú transzregionális (országhatárokon átnyúló, egymáshoz kapcsolódó) térségi stratégiákra is támaszkodik. Jelenleg kilenc-tíz makrorégióra készülnek uniós tervek, formálódnak közös fejlesztési elképzelések, stratégiai együttműködések, amelyek révén a magyarlakta területek jelentős része egységes stratégiai térré válhatna, a területi kohézió ügye pedig összekapcsolható lenne a magyar lakosságú területek kohéziójának programjával.

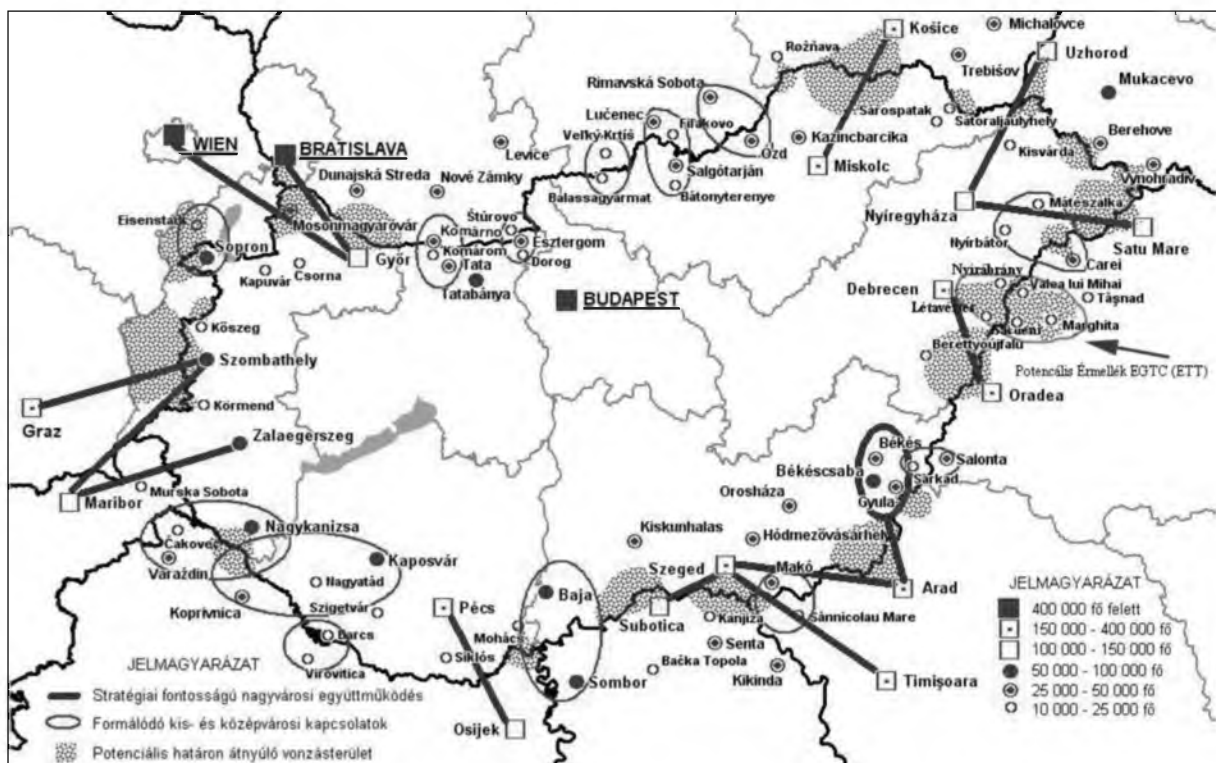
A Kárpát-medencei makrorégió mellett – a modern kori európai történelemben már többé-kevésbé sikereket eredményezett integrációs tapasztalatokon kívül – az alábbi érvek szólnak:

- Közel 25 millió fős térség kohéziós problémái (nehézkes megközelíthetőség, korszerűsítésre váró gazdasági szerkezet, főváros központú modernizációs térségek) sok hasonlóságot mutatnak, a modern európai fejlesztési irányok meghatározását, a programok megvalósításának finanszírozását a közös célok elősegíthetik.
- A Kárpát-medence környezetének egységes védelme, a közös árvízvédelmi programok hatékonysága fokozható.
- Az új területfejlesztési hajtóerők (magas szintű üzleti szolgáltatások, kutatás-fejlesztés) méretgazdaságossági követelményei jobban teljesíthetők, a gazdaság versenyképességi elemei előnyösebben fejleszthetők.
- A térség regionális centrumainak (nagy- és középvárosainak) hálózatos együttműködése hozzájárulhat a policentrikus fejlődés európai uniós célkitűzésének megvalósításához, a több központú regionális fejlődés stratégiai igényének érvényesítéséhez.
- A határ menti együttműködésekben új célok fogalmazhatók meg, a szomszédos területek kooperációjában erősödhet a lokális munkaerőpiacok és szolgáltatási hálózatok optimális hasznosításának követelménye.
- A térség – Európában egyedüli etnikai összetétele következtében – a demokratikus hatalomgyakorlás, a regionális autonómiák új típusú működésének kísérleti telepe lehet. A transznacionális makrorégió intézménye hozzájárulhat decentralizált és regionalizált államberendezkedésre való áttérés nemzeti akadályainak leküzdéséhez.

Regionális politikai szempontból egy Kárpát-medencei tervezési együttműködés, azaz makroregionális gazdasági tér létrejöttéhez és megerősödéséhez az út jelentős mértékben a határrégiók kistérségi és településközi kapcsolatainak fejlesztésén, a már működő interregionális együttműködések további elmélyítésén át vezet. E tekintetben pedig a Magyarországot övező határrégiók – ismert okokból – régtől fogva kedvező helyzetben vannak, különösen ami a városközi kapcsolatokat illeti (1. ábra).

A területi kohézió erősítését, azaz a határ menti térségek fejlettségi színvonalbeli különbségeinek mérséklését sok más tényező mellett elsősorban a határon átnyúló infrastruktúrafejlesztés, a munkaerő-piaci együttműködés és szerteágazó vállalkozás-élénkítés szolgálhatja a leghatékonyabban. A jelenlegi gyakorlattól eltérően különösen figyelemmel kell lenni a határhoz közeli nagyvárosok (Miskolc, Nyíregyháza, Debrecen, Szeged, Békéscsaba, Pécs, Győr, Kassa, Szatmárnémeti, Nagyvárad, Arad, Temesvár, Újvidék,

Szabadka, Eszék) együttműködésének fejlesztésére. E térség egyik gyenge pontja az üzleti szolgáltatások alacsony teljesítőképessége, ám ezek fejlesztése a tudásalapú gazdaság kibontakozásának előfeltételeként kizárólag nagyvárosi terekben képzelhető el. A felsorolt határ közeli nagyvárosok egyszersmind versenyképes tudásközpontokká válhatnak a jövőben az európai tudáspiacon, amennyiben a határon átnyúló intézményi együttműködések révén a tudományos-képzési potenciáljuk „méretarányosan” is jelentősen megerősödhetne a kutatás-fejlesztés, a felsőoktatás és a szakemberképzés terén egyaránt.

1. ábra: Működő és potenciális város–város, város–falú és kistérségi interregionális együttműködések Magyarország határrégióiban. Forrás: Baranyi B. (2015).

Hasonlóan eredményes együttműködés kínálkozik a határ közelében működő vagy tervezett regionális repülőterek fejlesztésében, mindenekelőtt Kelet-Magyarország, illetve Debrecen és régiója megközelíthetőségének javításában. Ma több romániai nagyváros működtet harmadik kategóriás regionális repülőteret, Magyarországon Debrecen repülőtere alkalmas arra, hogy magasabb kategóriájú repülőtérre váljon. Ehhez azonban vonzáskörzetének a közel egymillió lakosságú romániai bihari és szatmári térségekre is ki kellene terjednie. Temesvár nemzetközi repülőtérének piaci körzete felölelhetné a délkelet-

magyarországi megyéket is, Kassáé pedig az észak-magyarországi régió keleti térségeit (HORVÁTH, 2011b).

További példák említése nélkül is több mint nyilvánvaló, hogy a területiségben még kiterjedtebb Kárpát-medencei tervezési-stratégiai együttműködés keretét egy olyan új európai makrorégió adhatná, amelyek között kooperációs kapcsolatok gazdasági és területfejlesztési hatásai megtervezhetőek, kohéziós következményei becsülhetőek, a programok operacionalizálhatók lehetnének. E munkában valamennyi ország regionális tudományi műhelyei jelentős feladatokhoz juthatnak. A kutatási, tervezési és fejlesztési programok európai uniós támogatásokra is számíthatnak. Többek között emiatt is indokolt, hogy már a 2014–2020 közötti uniós programozási periódusban a magyar fejlesztéspolitika a korábbiaknál sokkal markánsabb álláspontokat képviseljen a Kárpát-medencei gazdasági tér kohéziójának erősítését szolgáló intézkedések körét és tartalmát illetően, amelynek meg kell mutatkoznia a magyar támogatáspolitiká különböző formáiban is. A Kárpát-medence formális regionalizálásának intézményesítése, optimális esetben a létrejövő transznacionális stratégiai együttműködések eredményeként gazdasági fellendülést eredményezhetne az érintett országokban, erősíthetné a Kárpát-medence gazdasági-társadalmi kohézióját, a régiók fejlődését felgyorsíthatná, közvetett módon pedig akár elő is mozdíthatná a térségi autonómiák ügyét. A transznacionális makrorégió kialakításában többek között ezért is lenne indokolt Magyarországnak kezdeményező szerepet vállalnia.

A jövőalternatívák tervezésekor azonban nem hagyhatók figyelmen kívül fontos geopolitikai realitások és egyéb külső tényezők sem (például az egymás iránti gyanakvás légkörének továbbélése a szomszédsági kapcsolatokban), amelyek globalizálódó világunkban is késleltethetik a nemzetközi regionális integrációk eredményességét, különösen egy olyan sajátos helyzetű térségben, mint amilyen a Kárpát-medence. Ismert okokból máig nem vált ugyanis az együtt élő népek közös tértudatának a hordozójává. Már pedig az érintett államok közös legitimitációja és kooperáció nélkül a területi kohézió ügyét nem koronázhatja siker, még az integrálódó „közös Európában” sem. Erre a súlyos következményre hívja fel nyomatékosan a figyelmet újabban Hajdú Zoltán, miközben maga sem zárja ki a területi kohézió lehetőségét a Kárpát-medence interregionális kapcsolataiban. Következtetéseivel aligha lehet vitatkozni: „Meg lehet ugyan fogalmazni hangzatosan – írja –, hogy a Kárpát-medence magyar belgazdasági tér, de ennek a gyakorlatba történő, egyoldalú érvényesítésére sem a magyarság egészének, sem a mindenkori magyar kormányoknak nincs lehetősége. Ugyanakkor az EU, a Duna stratégia, a szomszédsági kapcsolatok, a határokon átnyúló alrendszerek, a magyar szállásterületek együttműködése ténylegesen kínál egy valós, nem konfrontációra, hanem az

együttműködések rendszerére (településközi, régióközi, államközi) épülő lehetőséget a jövőben.” (HAJDÚ, 2015).

Transznacionális makrorégió – illúzió vagy valós esély?

Végül mit üzen a téma és a hozzá kapcsolódó gondolatkísérlet a regionális tudomány művelőinek? A Trianon utáni Magyarország összességében a kényszer szülte nehéz körülmények közepette is képes volt alkalmazkodni az új helyzethez, újraértelmezni, újrapozicionálni és kezelni a határ menti együttműködést az utódállamokkal a legszükségesebb kapcsolattartás szintjén, itt a Kárpát-medencében. A legutóbbi időkig nem volt képes azonban megoldani a határmentiség és/vagy határrégiók dilemmáját, az államhatárokon átívelő kapcsolatok értelmezésében és gyakorlati megvalósításában. Nemcsak az országon múltott, hogy a határokon átnyúló együttműködése ne egyszerűen csak „határmentiséget”, az államhatárok szomszédos oldalain elhelyezkedő térségek és települések esetleges kapcsolatait jelentse, hanem annál jóval többet, „...transznacionális interakciót szomszédos régiók és szereplők között egy közös élettér megőrzése, irányítása és fejlesztése érdekében”, ahogyan a határrégiók lehetséges szerepét értelmezte funkcionális megközelítésben Schmitt-Egner P. már 1998-ban (BARANYI, 2007).

A regionális tudományban széles körben elfogadott értelmezésből következik tehát, hogy a határrégiót mint határon átnyúló együttműködést magában foglaló kategóriát, a transznacionális regionalizmust szomszédos vagy nem szomszédos régiók és szereplők – nemzetállamok közvetítése nélkül – határon átnyúló interakciójaként határozza meg a definíció. Ennek a normatív elvárásnak a teljesülését ígéri manapság az integrálódó Európában a határok nélküli együttműködés irányába mutató paradigmaváltás, amely minden ismert problémájával együtt is elvezethet a transznacionális és interregionális együttműködések olyan új intézményi kereteinek a létrejöttéhez, mint amilyenek az újabban már szép számmal létrejött európai együttműködési társulások (EGTC és/vagy ETT), vagy amilyenek a területi kohéziót legmagasabb szinten megvalósító Kárpát-medencei transznacionális gazdasági makrorégió létrejöttét gondoljuk (BARANYI, 2009).

A területfejlesztési tevékenységek teljes körét érintő, 2006-tól Európa szerte megjelenő új együttműködési formák, az Európai Területi Együttműködési Csoportosulások (EGTC) vagy Európai Területi Társulások (ETT) jogi kereteinek megjelenésével egyidőben fokozatosan erősödnek a tagállamok regionális és helyi szervezeti keretei közti új típusú közös

tevékenységek a határtérségekben, amelyekből néhány év eltelte után is mára már mintegy tizenöt található Magyarország trianoni határait övező határ régiókban. Kivételes jelentősége ennek az intézményesülési folyamatnak elsősorban abban rejlik, hogy az EGTC-k olyan új típusú jogi személyiséggel rendelkező intézményi formák, amelyek az érintett határ régióban együttműködő települések, különböző szintű önkormányzatok, kistérségek, állami intézmények, mikrorégiók, gazdasági szervezetek közvetlen és önkéntes államközi szerződések nélkül is teljes jogképességgel rendelkeznek, kvázi határon átnyúló megyék, hatósági jogkörök nélkül. Az EGTC előnye tehát más hasonló intézményi megoldásokkal szemben, hogy államközi szerződések nélkül is teljes jogképességgel rendelkezik, és eljárhat az illetékes hatóságoknál minden érintett EU tagállamban. Hozzá téve ehhez, hogy az EGTC-k funkcionalitása szempontjából létrehozható négy nagy szervezeti formája (közvetlen határ menti területfejlesztési, hálózati, programozási, valamint projekt típusa) közül külön-külön és/vagy együtt kiváló lehetőséget nyújt transznacionális makrorégiók, stratégiai együttműködések létesítéséhez. Az új típusú határközi intézményi struktúrák kiépülése, interregionális szerepük és funkciójuk erősödése végső soron a határ menti kapcsolatokban Európa-szerte zajló paradigmaváltás lényegét érintik (OCSKAY-JASCHITZ, 2010).

A szándékok eredményes megvalósítása természetesen feltételezi Magyarország határ régióiban hálózatszerűen működtetett intézményi együttműködésre épülő transznacionális irányokba történő fejlesztését, más szóval az államhatárok meghalódását, a határon átívelő integrációk szorosabbra fűzését, ami végső soron hozzájárulhat az egykor széttöredezett térszerkezeti struktúrák megújításához, nem utolsósorban pedig egy új Kárpát-medencei transznacionális gazdaságstratégiai makrorégió létrejöttéhez.

Az államhatárok merev elválasztó jellegének mérséklése, esetleg felszámolása, a határok spiritualizálódása ugyanis minden kelet-közép-európai rendszerváltó ország elemi érdeke. Különösképpen a Kárpát-medencében, ahol Magyarország szomszédsági kapcsolatainak újragondolása már csak a történelmi örökség hátrányos következményeinek a csökkentése, a határmentiségben rejlő előnyök kiaknázása miatt sem mellőzhető. Ezt a törekvést kedvezően befolyásolhatja az államhatárok „lebontása”, légiesítése, a jó szomszédsági viszony kialakítása. Még akkor is, ha a határok nélküli „régiók Európája” létrejötté ma még inkább csak egy vágyott vagy elvárt jövőalternatíva, semmint egyik napról a másikra megvalósítható realitás. Ám erről a célról itt a Kárpát-medencében eleve lemondani több mint hiba, az európai integráció és a Schengen-folyamat felkínálta nagy történelmi esély elszalasztása. Ebben pedig megvan a maga felelőssége és teendője a regionális tudomány és a régiótörténet művelőinek is. Rajtuk is múlik immár, hogy a Horváth Gyula sorozatszerkesztő irányításával, az MTA

RKK és a Dialóg Campus Kiadó közös kiadásában, 2003-ban a Székelyföld című könyvvel útjára indított, tizenöt kötetes nagyszabású vállalkozás, „A Kárpát-medence régiói” monográfiásorozat befejezéseként, mihamarabb megjelenjen az Észak-Magyarország, valamint a Burgerland című két kötet, tizenhatodikként pedig elkészüljön egy tematikus kiegészítő kötet is a Kárpát-medencei régiók fejlődéstörténetéről.

IRODALOMJEGYZÉK

- BARANYI B., 2004: Gondolatok a perifériaképződés előzményeiről és következményeiről. Tér és Társadalom, 2: 1–21.
- BARANYI B., 2007: A határmentiség dimenziói Magyarországon. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó. pp. 38–76.
- BARANYI B., 2009: Paradigmaváltás a határon átnyúló kapcsolatokban. Tér és Társadalom, 2: 25–43.
- BARANYI B., 2013: Integrált területfejlesztés. Debreceni Egyetem Agrár- és Gazdálkodástudományok Centruma, Debrecen. 186 p.
- BARANYI B., 2014: A határ menti szerep újraértelmezése Trianon után. Közép-Európai Közlemények, 3–4: 50–64.
- BARANYI B., 2015: A határok nélküli együttműködés dilemmái a Kárpát-medencében Magyarország szemszögéből. In: Otthon a Kárpát-medencében: Területfejlesztési Szabadegyetem 2011–2015. Szerk.: Fábíán Attila, Bertalan Laura. Sopron, Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, 467–484.
- HAJDÚ Z., 2015: A Kárpát-medence geopolitikai helyzete. In: Otthon a Kárpát-medencében: i.m. 67.
- HORVÁTH GY., 2010: A Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központjának eredményei a határon túli magyar regionális tudomány fejlesztésében és a Kárpát-medence térszerkezeti kutatásában. Pécs, 2010. december 15. pp. 1–15. (kézirat)
- HORVÁTH GY. 2011a: Szakmai beszámoló „A magyar területpolitika Kárpát-medencei és nemzetközi versenyképességének erősítését szolgáló programok támogatására kötött VI-SZ/62/2/2010. sz. szerződés teljesítéséről” c. kormányprojekt zárójelentése. Pécs, 2011. január 25. pp. 1–8. (kézirat)
- HORVÁTH GY., 2011b: Területi kohézió a Kárpát-medencében. Trendek és teendők. (Tézisek). Dátumszám nélküli kézirat. pp. 1–6.
- OCSKAY Gy., JASCHITZ M., 2010: Tradicionális vonzáskörzeti és funkcionális kapcsolatok a Kárpát-medencében – a kiterjedő kapcsolatok új perspektívái. Falu–Város–Régió, 2–3: 80–85.
- VERES L., 2015: „A Kelet-Nyugat Kohézió európai és globális dimenziói” címmel a VIII. Regionális Kutatások Konferencián (Szeged, 2015. december 4.) elhangzott előadásának kézirata. pp. 1–12.

THOUGHTS ON REGIONAL COHESION IN THE CARPATHIAN BASIN FROM THE ASPECT OF REGIONAL SCIENCE RESEARCHES

Baranyi Béla¹

*¹University of Debrecen, Faculty of Agricultural and Food Sciences and Environmental Management,
Institute of Water and Environmental Management, H-4032 Debrecen, Böszörményi str. 138. Hungary
E-mail: baranyi@agr.unideb.hu; baranyib@rkk.hu*

The paper written from the aspect of regional history – a particle discipline of regional science – starts from the fact that the radical geopolitical rearrangement following World War I resulted in new nation state frameworks in the Carpathian Basin which became the major obstacles for a long time to any cross-border cooperation and the deepening of the neighbourhood relations. For the development of the European regions, favourable conditions have been recently created by those processes strengthening cohesion policy whose long-term result could be the modern re-organisation of integrations that existed for centuries, the birth of a transnational economic space in the Carpathian Basin. It is a vested interest of Hungary then that the Carpathian Basin, following the similar long-term spatial strategy concepts of the EU, should make a new transnational macro-region in which the Hungarian inhabited areas could be parts of a common space of economic strategy. Leading this initiative, coming from its special geopolitical situation Hungary could also use this as an opportunity, by the system of meaningful cooperations, for the mutually beneficial handling of the dilemmas and disadvantages caused by the Trianon peace treaty.

A FELNŐTTKÉPZÉS HATÁRAI AZ ÉRMELLÉKEN¹

Ábrahám Katalin¹, Csoba Judit²

¹ Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék, 4032
Debrecen, Egyetem tér 1.

E-mail: abraham.katalin@arts.unideb.hu

² Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék, 4032
Debrecen, Egyetem tér 1.

E-mail: csoba.judit@arts.unideb.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A XXI. században általánosan elfogadott tény, hogy a gazdaság fejlődésének kulcsa a tudásiparba történő befektetés. Kiemelkedő jelentőségű tehát, hogy a munkavállalás előtt álló generáció, de a már munkában lévők is milyen mértékben és formában, mennyire koordinált módon tudják a munkaerőpiacon szükséges tudást megszerezni, s a változó körülményekhez alkalmazkodva azt folyamatosan fejleszteni. A munkavállalók tanulási motiváltságát, képzésben, felnőttképzésben való részvételét ugyanakkor jelentősen meghatározza, hogy milyen támogatottságot kapnak a munkaadójuktól, s hogy maga a munkaadó mennyire azonosul a gondolattal, neki is tanulnia kell, mert a humán erőforrás fejlesztése nélkül nem erősödhet a vállalkozása, sőt a piacon eddig meglévő pozíciója is veszélybe kerülhet. A legutóbbi évek képzésre/felnőttképzésre vonatkozó adatai arra világítottak rá, hogy a hazai tudásfejlesztés meglehetősen nagy hátrányokkal küzd. Egyfelől a munkavállalók, vállalkozók nem igazán motiváltak a tanulásra, vagy ha motiváltak lennének is, arra hivatkoznak, hogy a körülmények nem teszik lehetővé a tanulást. Másfelől a szakképzés tartalmára, fejlesztésére irányuló párbeszéd a képző intézmények és a leendő munkaadók között esetleges, s ez megnehezíti a szükséges szakmai kompetenciák kialakítását a képzés során. Az általunk végzett kutatás során mindezzel összefüggésben arra kerestük a választ, hogy a vizsgált vállalkozások milyen mértékig azonosulnak a gondolattal: a gazdasági fejlődés kulcsa a humán erőforrásba, ezen belül is a (tovább) képzésbe történő befektetés.

BEVEZETÉS

A tanulmány a HURO/0901/267/2.2.4 „Know-Flow – „A gazdasági fejlődés megalapozása a vállalkozások szakmai kompetenciákra vonatkozó igényeinek és a szakképző intézmények kínálatának feltárásával” program keretében készült. „Know-Flow” című programunk célja annak vizsgálata volt, hogy a trianoni határ megvonása előtt természetes földrajzi, gazdasági egységként működő kistérségben a rendszerváltást követő években milyen mértékig alakult ki a gazdaság hatékony fejlődéséhez szükséges integrált képzési és foglalkoztatási rendszer. Érmellék 21 településén (10 Magyarországon, 11 Romániában) végzett kutatásunk során annak a tudás és információáramlásnak a mennyiségét és minőségét elemeztük, amely a

¹ A tanulmány első változata megjelent: ÁBRAHÁM KATALIN – CSOBA JUDIT: Határ menti vállalkozások humán erőforrásba való beruházása. In FEKETE ILONA DÓRA - HERPAINÉ LAKÓ JUDIT (szerk.) 2014. Tanulmányok a kultúra és a felnőttképzés köréből. Líceum Kiadó, Eger. pp. 81-93.

képzők és a foglalkoztatók, valamint a határ két oldalán lévő vállalkozók és képzők között kialakult az elmúlt évek során. A képzők által biztosított kínálat sajátosságainak feltárása, s a vállalkozók keresleti jellemzőinek, kompetenciaelvárásának a meghatározása várakozásaink szerint hozzásegít ahhoz, hogy a határ két oldala közötti együttműködés, valamint a képzés és foglalkoztatás integrációja hatékonyabb formában valósuljon meg, s a térség vállalkozóinak gazdasági stabilitása, versenyképessége javuljon.

A határ mindkét oldalán szervezett fókuszcsoportos interjúval, 40 szakértői interjúval, s – 2500 vállalkozásból, mint alapsokaságból kétlépcsős rétegzett mintavételi eljárással kiválasztott – 300 elemes kérdőíves vizsgálattal gyűjtött empirikus adatokat elemezve vizsgáltuk a két célcsoport között lévő kapcsolatrendszer, az egymással szemben megfogalmazott kölcsönös elvárásokat, s a munkavállalók kompetenciarendszerével kapcsolatos véleményeket.

Érmellék vállalkozásainak karaktere tipikusnak mondható a hasonlóan elmaradott vagy határ menti kistérségekben. Jellemző a kis üzemméret, a szolgáltatási, méghozzá a „hagyományos”, lokális, helyi igényeket kielégítő szolgáltatási ágak dominanciája és a piacok földrajzi értelemben vett (többnyire a lakóhelyre irányuló) koncentrációja.

A megkérdezett vállalkozások többsége (91%) hazai tulajdonú Kft, amelyek főleg kereskedelmi, szolgáltatási területen, s kisebb mértékben a mezőgazdasági és ipari termelésben tevékenykednek. Termékeiket és szolgáltatásaikat 71,3%-ban a településen, további 22%-át a mikro-térségben értékesítik. A határon túlról a megkérdezettek megítélése szerint a vásárlók/szolgáltatást igénybe vevők elenyésző kisebbsége (6,6%) kerül ki. A vállalkozások növekedésének, az üzleti sikernek a legfontosabb akadályaként a megkérdezettek a kedvezőtlen adórendszert, a szűk értékesítési piacot és a tőkehiányt emelték ki. A kiemelt akadályozó tényezők között egyetlen humán erőforrással, képzéssel vagy foglalkoztatással kapcsolatos akadályt sem említettek.

A humán erőforrás fejlesztésbe történő befektetés elmaradását nem tekintették a vállalkozás fejlődését vagy életben maradását veszélyeztető, gazdaságilag akadályozó tényezőnek. A válság csak korlátozottan érintette a lokális közösség szolgáltatásába ágyazott vállalkozásokat. A romló helyzet kialakulásáért többnyire a külső környezeti tényezőket, a gazdasági válságot, a növekvő pénzhiányt nevesítik, s a kilábalási stratégiák megfogalmazásakor csak elenyésző mértékben gondolnak a humán erőforrás fejlesztésére, mint a kitörési stratégia egy lehetséges elemére. A vállalkozások közel felének beavatkozás nélkül évek óta változatlan a gazdasági, piaci helyzete, s fel sem merül az alkalmazkodás szükségessége.

Befektetés a humán tőkébe

Az alkalmazkodási stratégiák között külön vizsgáltuk a humánerőforrás fejlesztésére vonatkozó terveket. Kíváncsiak voltunk arra, hogy a megkérdezettek milyen mértékű fejlesztéseket terveznek a közeljövőre vonatkozóan. Megkérdeztük, hogy a következő évben mennyivel többet fordítanak majd a humánerőforrás fejlesztésére. Úgy véltük, ez is egy fontos mutató lehet a mikro-térségben lévő képzők számára, hogy a vállalkozók hogyan gondolkodnak a következő év fejlesztéseiről a humánerőforrás területén, növekedni vagy csökkenni fog megítélésük szerint az e téren kezdeményezett befektetéseik mértéke.

A válaszok egyértelműen arra utalnak, hogy a válság kedvezőtlen következményei nem kis mértékben a humánerőforrás körében érvényesülnek. Bár a megkérdezettek meghatározó része úgy ítélte meg, hogy a vizsgált területen jelentős változás nem következik be (37,3%), 21,7% még kedvezőtlenebb feltételekre számít és csak 16,3% bízik a kedvezőbb fejleményekben.

A pesszimista jövőképhez tartozik, hogy a megkérdezettek negyede kifejezetten bizonytalan a jövőt illetően és nincsenek még rövid távú stratégiai tervei sem a humánerőforrás fejlesztésére, nemhogy középtávúak. Ez nem teszi egyszerűvé a képzési piacon tevékenykedő szervezetek/vállalkozások helyzetét, hiszen nekik is tervezni kell a jövőre vonatkozóan.

A továbbtanulás szerepe, fontossága a vállalkozók esetében

A válaszadók (89%-a vállalat tulajdonos, 10%-a vezető, menedzser, 1%-a alkalmazott) 17,3%-a nem rendelkezik érettséggel, többségében szakközépiskolában vagy gimnáziumban, elméleti líceumban végeztek (55,7%), amit néhányan kiegészítettek mesteriskolai vagy technikus, posztliceális képzéssel (4,3%). Közel egynegyedük végzett felsőfokú és egyetem utáni tanulmányokat (22,7%).

Ha a legmagasabb iskolai végzettséget a szerint vizsgáljuk, hogy a megkérdezettnek van-e szakmai képzése, akkor azt látjuk, hogy több mint egyötödük (21,7%) általános tanulmányokat folytatott, azaz általános iskolai vagy elméleti líceumi, gimnáziumi végzettséggel bír. A válaszadók többsége (78,3%) szakmai képzést végzett: inasiskola-szaktanulmányok (13,3%), szakközépiskola, érettségi és szakvizsga (38%), mesteriskola (1,3%), posztliceális képzés, technikum (3%), felsőfokú végzettség, államvizsga (20%), egyetem utáni képzés (2,7%).

A szakma szerinti megoszlás is igen változatos. Több mint 50 különböző szakmai végzettség jelenik meg, döntően középfokú végzettségek, meghatározóan kézművesipari és szolgáltatói ágazatban alkalmazható szakmák. Meglepő módon annak ellenére, hogy a megkérdezés során a tulajdonosokat vagy a közvetlen vezetőket vontuk be a kérdezésbe, közel 15%-nak nincs szakmai végzettsége. A végzettséggel kapcsolatos hiány elsődlegesen nem a szakmaszerkezeti megoszlásban, hanem az iskolai végzettség szerinti tagozódásban mutatkozik meg. A szakiskolai/szakközépiskolai végzettségek közül kiemelkedő arányt képvisel a bolti eladók köre (28 fő, 9,3%), míg a diplomások közül a közgazdászok a meghatározóak (13 közgazdász).

A válaszadók több mint egyharmada (34,7%) tanult felnőttképzés keretében is, de többségük (59%) nem vett részt tanfolyami képzésben. A magasabb iskolai végzettségű válaszadók körében jellemzőbb a felnőttképzésben való részvétel, és az is, hogy a későbbiekben szeretnének még tanulni. Ez az eredmény összecseng az OECD összehasonlító elemzésével, miszerint minél magasabb a munkavállalók képzettsége, annál nagyobb arányban vesznek részt szakmai továbbképzéseken, így a felsőfokú végzettségűek részvétele nagyjából háromszoros az elemi végzettségűekhez képest (TÓT, 1997).

1. táblázat: Az iskolai végzettség és a felnőttképzésben való részvétel (Érmellék, "Know-Flow" kutatás; 2011). Forrás: saját szerkesztés (2013).

	A válaszadó végzettsége							
	Általános iskola %	Inasiskola/szakmunkás képző %	Szakiskola %	Elméleti líceum/gimnázium %	Mesteriskola %	Posztlicális képzés/technikum %	Felsőfokú végzettség %	Egyetem utáni képzés %
felnőttképzésben részt vett	25,0	25,0	24,8	43,1	25,0	37,5	57,9	87,5
felnőttképzésben nem vett részt	75,0	75,0	75,2	56,9	75,0	62,5	42,1	12,5
tervezi, hogy a későbbiekben még tanulni fog	16,7	21,6	22,2	34,6	0,0	50,0	32,8	75
nem tervezi, hogy a későbbiekben még tanulni fog	83,3	78,4	77,8	65,4	100,0	50,0	67,2	25

A minta összetételéből adódóan a képzési szükségletek egyfelől a legalacsonyabb végzettségű szakmanélküliek körében mutatkoznak, másfelől a szakma nélküli középfokú végzettségűek, érettségizettek szakmai tudásának a fejlesztése segíthetné elő a vállalkozások sikerét.

A megkérdezettek közül a közeljövőben csak 81 fő (27,0%) tervezi, hogy tanulni fog. Ez egyfelől a felnőttképzésben résztvevők országos 10%-hoz közelítő arányához képest egy igen magas arány. Másfelől, a jövőépítés és a megkérdezettek kora szempontjából egy viszonylag alacsony motiváltság-szintnek tekinthető, ugyanis a megkérdezettek maguk is viszonylag alacsony iskolai végzettséggel rendelkeznek.

Akik szeretnék még tanulni (27%), ők többségében (83,9%) szakmát, illetve újabb szakmát szeretnék szerezni, részben iskolarendszerben, részben iskolarendszeren kívüli képzésben, de a tervek között szerepel egyéb tanfolyamon (26,9%), mint például nyelvi képzésben való részvétel és érettségi vagy diploma megszerzése (10,8%) is. A képzési célok a magyar és a román vállalkozók körében némi eltérést mutatnak. A román vállalkozók a magyar kollégákhoz mérten kicsivel nagyobb arányban érettségizni szeretnék, technikumot, felsőfokú szakképzettséget adó képzést választanának. A magyar vállalkozók inkább szakmát/másik szakmát tanulnának, de leginkább tanfolyam keretében vennék részt képzésen.

2. táblázat: A felnőttképzésben való részvétel célja (Érmellék, "Know-Flow" kutatás; 2011).
Forrás: saját szerkesztés (2013).

	Magyar vállalatok (N=52)	Román vállalatok (N=104)
Érettségi, diploma megszerzése	15	32
(Másik) középfokú szakma megszerzése, iskolarendszerben	23	19
(Másik) szakma megszerzésére, tanfolyamon	52	38
Technikum, felsőfokú képzésben szakképesítés megszerzésére	10	29
Szakma szerzése főiskolán, egyetemen	15	15
Egyéb tanfolyam (pl. nyelvi képzés)	40	17

A továbbtanulni szándékozókot jellemzően az adott szak, szakirány iránti érdeklődés (41,9%) vagy a későbbi munkalehetőségek (32,3%) motiválják, de előfordult a válaszok között a családi elvárás és az egyéni fejlődés is a tanulás okaként. Ezen eredmények a megkérdezettek körében is kifejezik azt a véleményt, mely szerint a tudás megszerzéséért

csak akkor érdemes erőfeszítéseket tenni (időt, pénzt, fáradságot áldozni), ha az nyilvánvalóan és rövid időn belül megtérül. Ez közvetlenül lehet a munkahelyi elismerés, előrelépés, magasabb jövedelem, vagy közvetettebben a személyes presztízs emelkedése, a munka vagy a mindennapi élet sikeresebbé, könnyebbé válása (ZRINSZKY, 2002). A képzésre vonatkozó tervek a megkérdezettek véleménye szerint kis mértékben kötődnek a későbbi munkalehetőséghez.

Viszonylag magas (68,7%) azok aránya, akik nem is tervezik, hogy a későbbiekben még tanulni fognak. Akik korábban nem vettek részt felnőttképzési programban, azok legnagyobb része (80,2%) nem is tervezi a további tanulmányok folytatását, viszont aki már részt vett tanfolyami képzésben is, majdnem felük (48,1%) tervezi a további képzésben való részvételt.

A tanulásra vonatkozó motivációk szűk körével szemben sokkal változatosabb képet mutat azoknak az érveknek a köre, ami a tanulóval szembeni ellenérdekeltséget mutatja be. A legtöbben elégedettek a jelenlegi helyzetükkel, s nem kívánnak már változtatni, sokan öregnek érzik magukat a tanulóhoz, jóllehet az átlag még középkorúnak sem mondható. Mások arra hivatkoznak, hogy az új képzettség megszerzésével sem jobb állást, sem nagyobb jövedelmet nem remélnek, így fölöslegesnek tartják a befektetést.

3. táblázat: Miért nem akar már tanulni? (Érmellék, "Know-Flow" kutatás; 2011). Forrás: saját szerkesztés (2013).

	fő	%
Jó így nekem, ahogy van	71	23,7
Felesleges, így is van munkám	28	9,3
Nem ismerem a lehetőségeimet	16	5,3
Úgysem vennének fel, úgysem sikerülne	1	0,3
„Öreg vagyok én már a tanulóhoz”	44	14,7
Nem tehetem meg, dolgoznom kell, el kell tartani a családot	17	5,7
Nincs olyan, ami érdekelne, pedig tanulnék, ha lenne	5	1,7
Nem tudom megfizetni	3	1,0

A képzésre a munkaadók esetében annál is inkább szükség lenne, mert a megkérdezettek többsége még a foglalkozási életút elején vagy közepén jár, így az eddig megszerzett tudást mindenképpen célszerű fejleszteni, új elemekkel kiegészíteni.

A megkérdezettek 45,3%-a például az anyanyelvén kívül nem beszél semmilyen idegen nyelven. Bár az idegen nyelven beszélők aránya az országos átlaghoz képest magasabb, ez a készség egy határ menti térségben szükségszerűen továbbfejlesztendő. Különösen akkor indokolt ez az elvárás, ha tudjuk, hogy a térségben a megkérdezettek 14,7%-a román

nemzetiségűnek tartja magát. 84% magyar nemzetiségű, 1 roma, 1 német és 2 más nemzetiségű személy szerepel még a mintában.

Bár a vállalkozók jelentős része időhiányra hivatkozik, a tanulásra a vállalkozások jelentős részénél rendelkezésre áll a szükséges időkeret. A megkérdezettek több mint 50%-a átlagos vagy átlag alatti időkeretben dolgozik, s csak kevesebb mint 10 % az, aki napi 12 óránál többet dolgozik.

2011-ben a kolozsvári Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpontja egy 3000 fős mintán végzett vizsgálatban hasonló következtetésekre jutott. A kolozsvári anyagban a megszólaltatott kisvállalkozók 16,9 %-a vett részt legalább egy képzésben élete során. A kutatók megállapították, hogy a képzésekbe az idősebbek, az alacsony iskolai végzettségűek és a kisebb jövedelműek nehezebben vonhatók be (CSATA et al., 2011a: 57). Bár a kérdezés során a vállalkozók elfogadják, hogy a vállalkozások sikeréhez a képzés általában kedvező módon járul hozzá, a konkrét gyakorlatban kifejezett ellenállás és bizalmatlanság tapasztalható a képzésekkel szemben. A képzéseknek igazi tartalmát, hasznát a saját vállalkozásukban nem látják, nem tudják, mire lehetne használni. A szakképzettség és a tapasztalat kisebb vállalkozások esetében egymást helyettesíthetik (CSATA et al., 2011b: 90).

Támogatja-e a munkatársai továbbképzését?

A munkaadók tanulásra vonatkozó alacsony motiváltságát tapasztalva feltételeztük, hogy a munkavállalókat ennek megfelelően szűk körben támogatják. Éppen ezért volt meglepő, hogy a megkérdezettek csaknem kétszer olyan arányban támogatják a munkatársak továbbképzését (156 fő, 52,0%), mint amilyen mértékig saját maguk bekapcsolódnának képzésbe. Természetesen elsősorban a szakmai képzéseket részesítik előnyben. Főként tanfolyami keretek között támogatnák egy (másik) szakma megszerzését (42,9%), de jelentős arányban elfogadnák a szakképesítés megszerzésére irányuló törekvést technikumban, felsőfokú képzésben (22,4%) vagy egy (másik) középfokú szakma megszerzését iskolarendszerben (20,5%). Van, aki a szakmaszerzést főiskolán, egyetemen is lehetővé tenné (15,4%) munkatársai számára. Emellett 26,3%-uk érettségi, diploma megszerzését, 25%-uk egyéb tanfolyam, pl. nyelvi képzés részvételét biztosítja. Ez utóbbi végzettségek megszerzésére különösen nagy szükség van. Köllő János szerint az alacsony végzettségű emberek általános kompetenciái, főként nyelvi, szövegértési, kommunikációs kompetenciái nálunk lényegesen alacsonyabbak a fejlett országok alacsony végzettségű populációinak megfelelő mutatóinál. Köllő példáját idézve: egy teherautósofőrnek a kocsit vezetéséhez sem most, sem korábban nem volt szüksége magas iskolai végzettségre. Míg azonban a szocialista gazdaságban a

teherautó sofőrjének a vállalat egyik vidéki telephelyéről kellett valamit átvinnie a másikra, addig ma a határokon átkelve, vámot és beutaztatást kell intéznie, fizetési-pénzügyi műveleteket kell rendeznie stb. Ehhez alapvetően nem iskolára, hanem például írni-olvasni tudásra van szüksége, amit ma a munkaadók sokszor abban látnak biztosítottak, akinek az érettségje is megvan (KÖLLŐ, 2009).

A munkaadók elsősorban azért akarják, hogy munkavállalóik tanuljanak, mert véleményük szerint szakmát kell szerezniük (19,3%), új tudást kell szerezniük (19,3%), tudásukat folyamatosan szinten kell tartani (12,3%), illetve fontos számukra, hogy felkészült munkatársaik legyenek (13,3%). Csak kisebb részben jelenik meg az az indok, hogy a munkavállalónak szüksége van a képzettséget igazoló „papírra” (7%).

A munkáltatók közel 40%-a ugyanakkor nem támogatja a munkatársak továbbképzését. Viszonylag kevesen (7,7%) vannak, akik úgy nyilatkoztak, hogy nem tehetik meg a munkatársak továbbtanulási szándékának támogatását. Sokkal inkább jellemző (31,3%), hogy a munkaadó úgy véli, nem éri meg többet befektetni a munkavállalók képzésébe („felesleges”, „jó így, ahogy van”, „nem érdekem, hogy magasabb képzettségűek legyenek”, „úgysem tudnék többet fizetni”).

Feltételezzük, hogy ezek az érvek határozzák meg a felnőttképzésbe való bekapcsolódás alacsony mértékét nem csupán a minta, hanem az országos mutatók esetében is. Magyarország és Románia a felnőttképzésben való részvétel arányát illetően a nemzetközi összehasonlításban is igen kedvezőtlen mutatókkal rendelkeznek.

Kutatásunk során szignifikáns összefüggést nem találtunk a munkatársak képzésének támogatása és aközött, hogy a vállalkozások a határ melyik oldalán működnek, vagy hogy a megkérdezettnek mi a legmagasabb iskolai végzettsége. Ugyanakkor a megkérdezett továbbtanulási szándéka és a munkatársak képzésének támogatása között szoros kapcsolatot találtunk. Azok, akik maguk is tervezik, hogy a későbbiekben tanulni fognak, azok négyötöde (81,8%) támogatja munkatársai továbbképzését, míg azok, akik nem tervezik a tanulást, többségükben (53,2%) a munkatársak képzését sem támogatják. Ehhez hasonlóan az a megkérdezett, aki maga is részt vett felnőttképzési programban, nagyrészt (69,3%) támogatja a munkatársak tanulását is. Azok a munkaadók, akik nem vettek részt felnőttképzési programban, a munkatársak tanulását is kisebb arányban (49%) támogatják.

A munkaadók motiváltsága a tanulásra, önmaguk képzésére, speciális kompetenciák fejlesztésére, a világban való eligazodás módszereinek elsajátítására mindenképpen hatással van a munkatársak képzési lehetőségeire is. Ennek megfelelően szükségszerű lenne elsődlegesen a vállalkozók képzési rendszerének az újragondolása, gazdasági

szükségszerűségének és hasznosságának igazolása. A képzési piacon a képzőknek kellene proaktív módon viselkedni, új termékeket, szolgáltatásokat kidolgozni a mikro-régió gazdasági potenciáljának fejlesztése érdekében. Ez alapvetően a képzők feladata lenne, hogy a képzésre vonatkozó igényt felkeltsék a vállalkozókban, s a számukra vonzó képzési programokkal jelenjenek meg a piacon.

A munkaadók nagyobb arányban utasítják el, hogy a közeljövőben saját maguk tanuljanak, mint amilyen mértékben munkatársuk tanulását támogatni szándékoznak. Azonban nem csupán a tanulási szándék, hanem a tanulmányok végzésének célja is alapvető különbségeket mutat a munkaadók megítélése szerint. Bár mindkét esetben a tanulás egyik meghatározó célja egy másik szakma megszerzése egy tanfolyam keretében, a munkatársaknál inkább az érettségi megszerzése áll a célok középpontjában, míg a munkaadók inkább egyéb tanfolyamokat – például nyelvtanulást – állítanak előtérbe.

4. táblázat: A saját célok és a munkatársak feltételezett/támogatott képzési céljainak összevetése (Érmellék, "Know-Flow" kutatás; 2011). Forrás: saját szerkesztés (2013).

Képzési cél	Saját képzési célok fő	A munkatársak képzési céljai fő
Érettségi megszerzése, iskolarendszerben	10	41
(Másik) középfokú szakma megszerzése, iskolarendszerben	15	32
(Másik) szakma megszerzésére, tanfolyamon	36	67
Technikum, felsőfokú képzésben szakképesítés megszerzésére	13	35
Szakma szerzése, főiskolán, egyetemen	14	24
Egyéb tanfolyam (pl. nyelvi képzés)	25	39

KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

A vállalkozások képviselői nagyobb arányban vélik úgy, hogy a humán erőforrásba történő befektetéseik aránya a közeljövőben nem változik vagy kedvezőtlen irányba változik.

Bár a vállalkozók 17,3%-a nem rendelkezik érettséggel, s többségében szakközépiskolában vagy gimnáziumban, elméleti liceumban végeztek (55,7%), amit néhányan kiegészítettek mesteriskolai vagy technikus, posztliceális képzéssel (4,3%), s alig egynegyedük végzett felsőfokú és egyetem utáni tanulmányokat (22,7%), többnyire (68,7%) nem kívánnak továbbtanulni. Csak 34,7% vett részt eddig is felnőttképzésben. A vállalkozók ugyanakkor csaknem kétszer olyan arányban támogatják a munkatársak továbbképzését (52,0%), mint amilyen mértékig saját maguk bekapcsolódnának a felnőttképzésbe. Főként tanfolyami keretek között támogatnák egy (másik) szakma megszerzését (42,9%). Jellemző

összefüggés, hogy akik maguk is tervezik a tanulást nagy arányban (81,8%) támogatják munkatársai továbbképzését is, míg azok, akik nem tervezik a tanulást, többségükben (53,2%) a munkatársak képzését sem támogatják.

Az esetek jelentős részében az alkalmazáskor nem a képzettség a meghatározó, hanem a személyes tulajdonságok. A leendő munkatársak 20%-val kapcsolatban a vállalkozók azt jelezték, hogy a munkavégzéshez nincs is szükség szakmai ismeretekre. A határ mindkét oldalán a legnagyobb igény a szakközépiszkolai végzettségű munkavállalók iránt mutatkozik. Magyarországon a második helyen az inasiskolát végzettek, illetve szakmunkások állnak. Az alkalmazás során a képzettséggel kapcsolatos elvárások a közepesen fontos elvárások között szerepeltek. Mindez azt jelenti, hogy sok munkaadó megelégedne egy jó színvonalú, gyakorlatorientált, s a közelben szervezett szakmai képzéssel, ahol az ismeretek helyett a személyes kompetenciák fejlesztésére helyeznék a hangsúlyt.

Elsődleges feladat lenne tehát a vizsgált mikro-régióban a vállalatok hatékony működtetéséhez, a humánerőforrás fejlesztéséhez kapcsolódó szükségletek megfogalmazása, annak áttekintése, hogy a humánerőforrásba való befektetés milyen hozadékokkal járna.

A megfelelő szakmai képzettség kialakítása a régióban élő munkavállalási korú személyek körében további feladatokat jelöl ki. Jelenleg ugyanis nagyon magas a csupán általános vagy középiskolai végzettséggel, de szakképzettséggel nem rendelkező munkavállalók aránya. Igaz, ma még e munkavállalói csoportok iránti kereslet is lényegesen nagyobb, mint az országos átlagok. A megkérdezettek körében Romániában a legfeljebb általános iskolai és líceumi, gimnáziumi végzettségűek iránti kereslet 38,7%, ami Magyarországon csak 14,8%. Magyarországon főként a szakmunkás, szakközépiszkolai, tehát szakmai jellegű végzettség iránti kereslet nagyobb (Mo 78,9%, Ro 48,8%). Ez felhívja a figyelmet arra, hogy Romániában a közeljövőben végbemenő változások miatt lényegesen nagyobb szerepe lesz a szakképzésnek, mint jelenleg. Ezért annak fejlesztésére, a lehetőségek igénybevételére a jelenleginél lényegesen nagyobb figyelmet kell fordítani a közeljövőben.

A kistérségben tapasztalt jelenlegi képzettségi mutatók arra is felhívják a figyelmet, hogy a felnőttképzés szerepét, a felnőttképzési szolgáltatások piacát újra kell gondolni, s a szolgáltatások körét szélesebb körben, s a környező lehetőségekkel összehangoltan kell újraszervezni a közeljövőben.

IRODALOMJEGYZÉK

CSATA ZS., KISS D., PÁSZTOR GY., PÉTER L., TOMA S., 2011a. Potenciális vállalkozók - lehetőségek, nehézségek. Kutatási jelentés I. Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpont, Kolozsvár.

- CSATA ZS, KISS D., PÁSZTOR GY., PÉTER L., TOMA S., VERES V., 2011b. Vállalkozók-
lehetőségek, nehézségek. Kutatási jelentés II. Etnikumközi Viszonyok Kutatóközpont, Kolozsvár.
- KÖLLŐ J., 2009. A pálya szélén – Iskolázatlan munkanélküliek a poszt-szocialista gazdaságba. Osiris
Kiadó, Budapest.
- TÓT É., 1997. Trendek az iskolán kívüli képzésben. *Educatio* 1997/2: 314-326.
- ZRINSZKY L., 2002. A tudás mint andragógiai probléma (Tanulás az egész életen át). *Magyar
pedagógia* 102/2: 131-144.

„LÉLEKKEL A VIDÉKÉRT” – A HELYI KÖZÖSSÉGEK MEGTARTÓ EREJE

Balcsók István¹, Bóka Tamás², Dancs László³, Szarvák Tibor⁴

¹*Független társadalomkutató, geográfus.*

E-mail: balcsok.istvan@upcmail.hu

²*Oxfordschool Nyelviskola, 5000 Szolnok, Sóház út 8.*

E-mail: boka.tamas@oxfordschool.hu

³*EDC Debrecen Város- és Gazdaságfejlesztési Központ Nonprofit Kft,
4025 Debrecen Piac utca 79.*

E-mail: dancs.laszlo@edc.debrecen.hu

⁴*Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Államkutatási és Fejlesztési Intézet;
1083 Budapest Ludovika tér 2.*

E-mail: drszarvaktibor@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány a helyi közösségek, ezen belül az aktív civil szerepvállalás népességmegtartó képességre gyakorolt hatását mutatja be vidéki térségekben. A vizsgálatban szereplő tíz település mind az elhelyezkedést, mind pedig a társadalmi-gazdasági adottságokat tekintve tág teret ölel fel. Közös bennük ugyanakkor, hogy legalább egy, de javarészt több szempontból periférikus helyzetűnek tekinthetők. A szerzők ezért a különböző adottságokat tükröző néhány mutató összehasonlító elemzését követően arra keresik a választ, hogy milyen hasonlóságok és különbségek figyelhetők meg a helyi civil társadalmak tevékenységében, és ezek milyen hatással vannak a lokális közösségek működésére, megtartó erejére.

BEVEZETÉS

A tanulmányt megalapozó, primer és szekunder adatok gyűjtésére és feldolgozására épülő vizsgálatokhoz a „Lélekkal a vidék közösségeiért” elnevezésű, NEA-TF-SZ-0342 azonosítószámú pályázati program biztosította a megfelelő hátteret. Az Észak-alföldi Teleházak Regionális Közhasznú Egyesülete által koordinált, műhelybeszélgetések sorozatából felépülő projekt fő célkitűzése a helyi civil szervezetek számára nyújtott információszolgáltatás (pályázati és együttműködési lehetőségek stb.) és tanácsadás, azonban a megvalósítási forma kiváló alapot teremtett a lokális közösségek működését meghatározó tényezők feltérképezésére és összehasonlítására. Az irányított interjúk elsődleges célja az volt, hogy a települési civil aktivitás és a népességmegtartó képesség közötti kapcsolatrendszerre világítsanak rá, feltárva a hasonlóságokat és a különbségeket az ország néhány periférikus térségében.

Képességmegtartó népesség, avagy népességmegtartó képesség

A települési közösség megtartóereje, fejlesztési lehetőségei komoly szocializációs és kohéziós hatással bírnak. A helyi közösségi élet hiánya ugyanakkor tovább növeli az egyébként is jelen lévő kedvezőtlen társadalmi jelenségek (elszegényedés, egészségtelen életmód, a hiányos, rossz táplálkozási szokások miatt kialakult betegségek, az elmagányosodás, kiürült családi kapcsolatok, a szenvedélybetegségek különböző formái) hatásait, mivel nincs megfelelő minta, nincsenek fórumok a lehetséges megoldások „társadalmásítására”.

A népességmegtartó képesség meglehetősen képlékeny, több kontextusban megjelenő fogalom, és a szerénynek tekinthető szakirodalomban sem létezik egységes, kialakult álláspont. A kérdéssel foglalkozó szerzők közül Matolcsi Lajos három alapvető funkcióhoz kapcsolja a fogalmat, vagyis egy település akkor képes hosszabb távon is megtartani a népességét, ha lakosai számára egyszerre funkcionál megfelelő lakóhelyként, megélhetést biztosító munkahelyként, és a „közérzet” megélésére alkalmas közéleti/közösségi térként. (MATOLCSI, 1982)

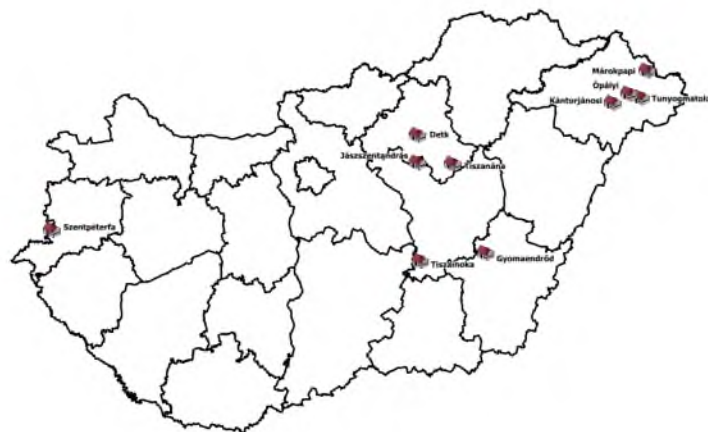
Csatári Bálint az alföldi falvak népességmegtartó képességét vizsgálva tovább finomította azokat a tényezőket, amelyeknek alapvető szerepe van a lakosság helyben maradásában, és ezeket négy fő változóban jelölte meg: a népesség biológiai reprodukciós képessége, a gazdaság eltartó képessége, az ellátó képesség, illetve a ragaszkodás. (CSATÁRI, 1986) Csatári megközelítésének legfontosabb eleme véleményünk szerint az, hogy a statisztikai adatokkal jól jellemezhető tényezők (demográfiai folyamatok, gazdasági aktivitás, foglalkoztatási szerkezet, az életkörülmények és az intézményellátottság mutatói stb.) mellett nagy hangsúlyt kap az egyén és a helyi közösség kapcsolata, a kohéziós erő megléte vagy épp hiánya.

Bármelyik megközelítést vesszük is alapul, tényként jelenthető ki az, hogy a felsorolt tényezők igen szoros összefüggésben vannak az adott település vagy térség földrajzi elhelyezkedésével. Noha az egyes tényezők, és ennek következtében maga a népességmegtartó képesség térben és időben is változnak, mégis kialakulnak olyan területek, amelyek tartós hátrányba kerülnek a többihez képest. A gazdasági-társadalmi depresszióval sújtott térségekből a tapasztalatok alapján egy olyan szelektív elvándorlás indul meg, amelynek eredményeként a cselekvőképes lakossági rétegek „elmenekülése” zajlik le. (GYŐRI-NAGY, 2003)

Aligha kell hosszasan bizonygatni azt, hogy a leginkább érintett fiatal felnőtt népesség ilyen irányú döntései mennyire meghatározzák az eleve tradicionálisan népességkibocsátónak számító Alföld, illetve Magyarország jövőbeni társadalomszerkezetét, lehetőségeit. A kivándorlásra ösztökélő külső és belső késztetések, illetve az ezzel ellentétesen ható, a „ragaszkodást” erősítő tényezők minél pontosabb, területi sajátosságokat is feltérképező vizsgálata tehát azért különösen indokolt, mert a konkrét migrációs veszteségeken túl a helyben maradó társadalom szerkezeti torzulásai is messzire ható következménnyel bírnak. A szelektív, magasabb végzettségű, sok esetben gyermekvállalás előtt álló vagy kisgyermekes egyéneket és családokat érintő elvándorlás tehát egyszerre befolyásolja egy település vagy térség népes-ségmegtartó képességének és képességmegtartó képességének kondícióit, nem véletlenül kapott kiemelt figyelmet EU-s szinten is.

A népességmegtartó képesség néhány aspektusa

A vizsgálatokhoz háttérrel biztosító projekt tervezésekor alapvető szempont volt, hogy a vidékiség lehetőség szerint minél több arculata jelenjen meg a palettán. A kiválasztott települések ennek megfelelően négy régió öt megyéjének kilenc járását képviselik, az 500 főnél kevesebb lelket számláló aprófalvaktól a 2000 főnél népesebb nagyfalvakon át a legtöbb lakossal rendelkező egyetlen kisvárosig terjedő skálán mozogva. Közös vonásuk ugyanakkor, hogy valamennyi vidékies, és legalább egy szempontból periférikus helyzetűnek tekinthető térségben található (1. ábra).

1. ábra: A vizsgálatba bevont települések földrajzi elhelyezkedése
Forrás: Saját szerkesztés.

A vidéki jelleget jól mutatja, hogy a települések közül egyedül Ópályi népsűrűsége haladja meg az országos átlagot, miközben két esetben annak negyedét sem éri el az érték, és még a városi jogállású Gyomaendrőd esetében is csak 43,7 fő jut egy

km²-re, illetve a békési kisváros mellett a Jászságban és a Nagykunságban is számottevő a külterületen élő népesség száma. A települések Tiszanánát és a tradicionálisan fiatalos korszerkezetű Szabolcs-Szatmár-Beregben találhatók kivéve jellemzően előregedő korstruktúrával jellemezhetők, Jászszentandrason az idős népesség aránya több mint két és félszeresen múlja felül a fiatalokét.

A korszerkezeti sajátosságok szoros, de nem kizárólagos összefüggésben állnak a népesség etnikai összetételével, a cigányság magasabb részaránya általában fiatalos(abb) társadalmat eredményez. A későbbiekben még visszatérő, a helyi közösségek megtartóereje szempontjából kiemelendő sajátosságként kell említeni azt a tényt, hogy a nemzeti-etnikai kisebbségek népességen belüli aránya kiugróan Szentpéterfán a legmagasabb, itt azonban nem a cigányságé, hanem a magukat a horvát nemzetiséghez tartozónak vallóké a vezető szerep. A nemzetiségi összetétel a korszerkezet esetében megfigyelhető hatáshoz hasonló, vagyis szignifikáns, de nem kizárólagos befolyást gyakorol a népesség iskolai végzettség szerinti megoszlására is. A roma etnikumhoz tartozók magasabb részaránya tehát általában együtt jár az általános iskola első osztályát sem befejezők magasabb részesedésével a hét évesnél idősebbek között, ami különösen hosszabb távon befolyásolja kedvezőtlenül az érintett települések jövőbeni kilátásait (1. táblázat).

A népmozgalmi jellemzőket tekintve meglehetősen kedvezőtlen tendenciák rajzolódnak ki: a legutóbbi két népszámlálás között eltelt időszakban valamennyi település népességszáma csökkent, ráadásul ötben a természetes fogyás és az elvándorlás együttesen fejtette ki a hatását. A 2014. évre vonatkozó adatok alapján sem látszik sokkal biztatóbbnak a helyzet, bár három település esetében valamelyest nőtt a népesség, többségükben azonban az országosnál gyorsabb ütemű népességfogyás figyelhető meg (2. táblázat).

1. táblázat: A vizsgált települések társadalmi összetételének néhány jellemző mutatója. Forrás: A KSH adatai alapján saját szerkesztés.

Terület	Lakó- népesség száma az év végén *	Nép- sűrű- ség *	Lakó- népes- ségből a nők aránya *	Kül- területi népes- ség aránya **	Örege- dési index *	A hazai kisebb- ségekhez tartozók aránya **	Cigány / románi / beás népesség aránya **	A 7 éves és idősebb népességből	
								0 osztályt végzettség aránya **	diplomával rendelkezők aránya **
	fő	fő/km ²							
Ország összesen	9 855 571	106,0	52,3	3,1	123,6	6,5	3,2	1,2	15,5
Szentpéterfa	994	31,8	50,6	0,0	124,8	83,3	0,0	0,5	8,5
Detk	1 165	41,5	53,5	0,0	138,9	1,0	0,0	1,0	7,6
Tiszanána	2 474	36,3	50,3	0,3	91,8	20,9	20,3	2,1	4,0
Jászszentandrás	2 440	55,0	52,2	19,4	274,3	1,8	0,0	0,6	6,9
Tiszainoka	398	22,2	51,1	6,1	128,8	11,7	9,7	1,1	3,8

Tunyogmatolcs	2 430	92,5	49,6	0,4	91,8	15,4	15,1	1,8	4,4
Kántorjánosi	2 173	52,2	53,5	1,2	52,3	36,9	36,3	4,2	3,4
Ópályi	3 004	112,4	51,0	0,0	54,4	20,6	20,2	2,3	5,3
Márokpapi	523	24,7	54,2	0,0	142,2	15,6	15,1	1,3	6,9
Gyomaendrőd	13 295	43,7	51,8	7,0	161,3	6,2	4,5	1,1	9,1

A *-gal jelölt adatok a T-star adatbázisból (2014. 12. 31.) származnak, míg a **-gal jelöltek forrása a 2011. évi népszámlálás.

2. táblázat: A vizsgált települések főbb népmozgalmi mutatói. Forrás: A KSH adatai alapján saját szerkesztés.

Terület	Termé-	Vándor-	Termé-	Vándor-	Állandó	Tény-	Termé-	Vándor-	Tény-
	szetes	lási	szetes	lási	vándor-	leges	szetes	lási	leges
	szaporodás	külön-	szapo-	külön-	lások	szapo-	szapo-	külön-	szapo-
	/ fogyás	bözet	rodás	bözet	külön-	rodás	rodás	bözet	rodás
					bözete				
	2001-2011				2014				
	fő				fő/ezer lakos				
Ország összesen	-387 205	128 051	-34 798	0	0	-34 798	-3,5	0,0	-3,5
Szentpéterfa	-38	-51	2	-4	-1	-2	2,0	-4,0	-2,0
Detk	-68	3	-9	20	5	11	-7,7	17,0	9,4
Tiszanána	-74	-78	18	-28	-13	-10	7,3	-11,4	-4,1
Jászszentandrás	-400	226	-30	-11	1	-41	-12,5	-4,6	-17,1
Tiszainoka	-56	26	-9	-1	-5	-10	-23,2	-2,6	-25,8
Tunyogmatolcs	-55	-88	-14	-34	-18	-48	-5,9	-14,3	-20,2
Kántorjánosi	-10	-68	-2	8	6	6	-0,9	3,7	2,8
Ópályi	216	-293	31	-13	-12	18	10,3	-4,3	6,0
Márokpapi	-61	24	-3	-9	-11	-12	-5,9	-17,6	-23,5
Gyomaendrőd	-1 207	-494	-120	-24	-10	-144	-9,1	-1,8	-10,9

A 2001-2011 közötti adatok forrása a 2011. évi népszámlálás, míg a 2014. évi adatok a T-star adatbázisból (2014. 12. 31.) származnak.

A népességmegtartó képesség egyik, ha nem a legfontosabb eleme, hogy a településen élők megfelelő megélhetést találjanak maguknak. A vizsgált települések népességének gazdasági aktivitási mutatói igazodnak az országos területi struktúrához, vagyis az ÉK-i ország részben alacsonyabb foglalkoztatási szint párosul az átlagot jelentősen meghaladó munkanélküliséggel, miközben Szentpéterfa a periférikus határ menti fekvés ellenére (illetve éppen az osztrák munkalehetőségek közelségének köszönhetően) kiemelkedően jó értékekkel rendelkezik (3. táblázat).

3. táblázat: A vizsgált települések népességének gazdasági aktivitása és a nyilvántartott álláskereső főbb jellemzői. Forrás: A KSH és a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat adatai alapján saját szerkesztés.

Terület	Foglalkoztatottak	Munkanélküliek	Inaktív keresők	Eltartottak	A más településre dolgozni járó foglalkoztatottak aránya	Nyilvántartott álláskeresők száma	Relatív mutató	Max. általános iskolai végzettségű	Pályakezdő	Egy éven túl	Szociális támogatásban részesülő
	aránya a teljes népességből (2011)					(2016. január)		nyilvántartott álláskeresők aránya (2014. december)			
	%					fő		%			
Ország összesen	39,7	5,7	29,7	24,9	34,0	359 204	5,2	42,0	12,5	25,2	31,2
Szentpéterfa	44,3	4,0	28,3	23,5	69,6	19	2,57	20,0	26,7	6,7	6,7
Detk	35,9	5,8	32,7	25,7	72,3	42	5,43	41,8	7,3	18,2	21,8
Tiszanána	25,6	11,1	33,0	30,3	28,2	258	16,16	71,8	18,0	17,3	30,6
Jászszentandrás	37,1	5,3	39,3	18,2	55,5	98	6,02	21,4	7,1	28,6	24,5
Tiszainoka	23,1	8,5	41,5	26,9	43,2	25	9,92	81,8	9,1	9,1	27,3
Tunyogmatolcs	27,2	11,9	32,3	28,6	56,5	191	10,71	52,0	16,8	19,7	35,3
Kántorjánosi	20,6	16,6	28,3	34,5	40,0	291	19,27	82,1	18,4	23,8	56,4
Ópályi	24,4	5,1	32,5	38,0	62,8	284	13,85	72,1	20,3	39,7	66,9
Márokpapi	27,8	3,1	36,8	32,3	40,5	33	9,35	62,5	6,3	37,5	56,3
Gyomaendrőd	36,3	7,3	33,7	22,7	16,9	480	5,04	32,8	11,4	11,6	12,7

A 2011. évi adatok forrása a népszámlálás, a 2014. decemberi adatok a T-star adatbázisból, a 2016. januáriak pedig a Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat adatbázisából származnak.

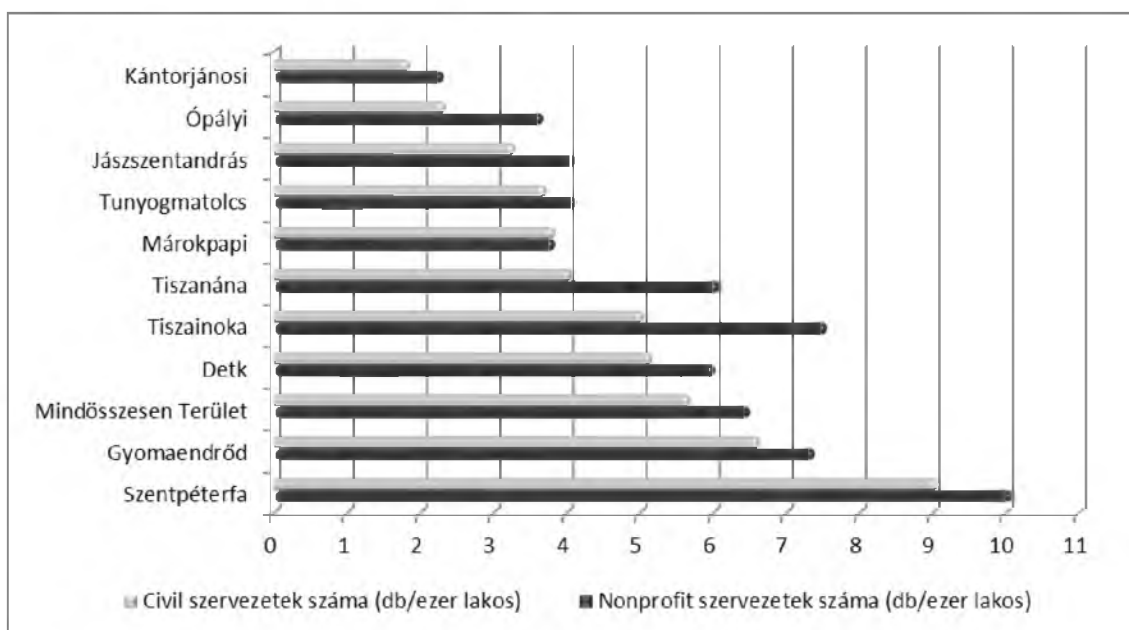
A fenti táblázat adataiból egyértelműen kiderül, hogy a rossz foglalkoztatási helyzet általában a potenciálisan rendelkezésre álló munkaerőbázis kedvezőtlen összetételével jár együtt. A relatív mutató (vagyis a nyilvántartott álláskeresőknek a munkavállalási korú népességhez viszonyított aránya) alapján magas munkanélküliséggel sújtott településeken – Tunyogmatolcson és Ópályiban az országos átlag kétszeresét, míg Tiszanánán és Kántorjánosiban a háromszorosát meghaladó az érték – az álláskeresők igen magas hányada legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezik. Ez mind az át- és továbbképzésüket, mind pedig az elsődleges munkaerőpiacra való (vissza)juttatásukat jelentősen megnehezíti, és a munkanélküliség régóta magas szinten történő állandósulását a szociális támogatásban részesülők magas hányada is jól jelzi.

Bár a regisztrált vállalkozások ezer lakosra jutó száma egy-két kivételtől eltekintve nem marad el jelentősen az országos átlagtól (vagy éppen felül is múlja azt), azonban a helyi cégek alacsony foglalkoztatási erejét jelzi, hogy Szentpéterfa és Gyomaendrőd kivételével mindenhol jelentősen átlag alatti a legalább tíz főt foglalkoztatók aránya (négy településen egyáltalán nincs ilyen vállalkozás). Nem meglepő tehát, hogy csaknem minden településen átlag feletti a más településre eljáró foglalkoztatottak aránya – az

egyik legmagasabb értékkel éppen Szentpéterfa rendelkezik, mivel itt erősen érvényesül a környező városok és az osztrák munkaerőpiac vonzó hatása.

A terjedelmi korlátok miatt nem elemezzük részletesen a szociális, lakhatási és ellátottsági jellemzőket, de azt mindenképpen ki kell emelni, hogy ezek szoros összefüggést mutatnak az adott település földrajzi helyzetével, illetve társadalmi-gazdasági fejlettségével. Érdeemes megjegyezni, hogy az egészséges környezet és a lakások nagy alapterülete az elmaradott térségekben is vonzó tényezők ugyan, a komfortossági fokozatról ez azonban már korántsem mondható el. Elgondolkodtató tény, hogy Márokpapi, Kántorjánosi, Tiszainoka és Tiszanána lakásállományának több mint egyötöde komfort nélküli. A népességmegtartó képesség szempontjából kiemelten kedvezőtlen tény, hogy a leszakadás legnagyobb vesztesei a gyermekek: valamennyi érintett településen kiemelkedően magas a megállapítottan hátrányos és/vagy halmozottan hátrányos helyzetűek száma (utóbbiak ezer lakosra jutó átlagos száma 14,5 fő, miközben Tiszanánán 84,9 fő, Kántorjánosiban 85,6 fő, Tunyogmatolcson 99,2 fő, Ópályiban pedig 140,8 fő).

Nincs tehát könnyű dolga a helyi civil szervezeteknek, és ebben a tekintetben kedvezőtlen jelenség, hogy a hátrányos helyzetű térségekben (legalábbis a működő szervezetek száma alapján) az átlagosnál alacsonyabb a közösségi aktivitás. Ez a mutató a vizsgálatban szereplő települések közül csupán Szentpéterfán és Gyomaendrődön haladja meg az országos átlagot (2. ábra)

2. ábra: A vizsgálatba bevont településeken működő nonprofit és civil szervezetek ezer lakosra jutó száma (2014. december)

Forrás: A KSH T-star adatbázis alapján saját szerkesztés.

ÖSSZEGZÉS

A térben elkülönült közösségek életvitele; habitusa, ismeretei, attitűdjei között jelentős eltérések lehetnek. Ezek a különbségek alapvetően társadalmi színezetűek, s meghatározóak az innováció befogadásában, használatában.

Alexis Tocqueville írta egykoron a „Demokrácia Amerikában” című munkájában, hogy romokon építkezünk (TOCQUEVILLE, 1993). Úgy gondoljuk, hogy most is átmeneti, átalakulásban lévő társadalomban élünk, amelyekben a tradicionális intézmények már nem működnek, az újak pedig még nem vertek gyökeret.

Projektünkben közös tanulság az, hogy helyi fejlesztés közösségei, mint az innováció alanyai (G. FEKETE, 2001) a fejlesztési folyamatban, ha esetenként kevés számban is, de jelen vannak. Ez a bevonódás függ attól, hogy a település prominensei milyen kommunikációs csatornákat, fórumokat választanak és ezen folyamatban milyen szerepet (aktív-passzív) biztosítanak a közösségeknek. Ez az út a helyi partnerség útja a közösségek számára a tudáshoz, készségekhez és önbizalomhoz vezető utat jelenti (PAROLA, 1998). Ez a professzionálisan végzett közösségfejlesztés a települések polgárai számára nem formális tanulási módszer is lehet. Települési oldalról nem lehet egyformán reagálni Szentpéterfán vagy Ópályiban.

A fenntarthatósághoz fontos, hogy az életvilág a szocializációs folyamatban meghatározó jelentőségű. Az itt kialakított innovációkból társadalmi használat indulhat el, mindez biztosítja azt, hogy ez a cselekvés ne szigetelődjön el a társadalomtól (GLATZ, 2000).

IRODALOMJEGYZÉK

- A közösségfejlesztés és a helyi önkormányzatok. PAROLA 1998. 4. szám. In.: http://www.kka.hu/_Kozossegi_Adattar/parolaar.nsf/nyomtat/0F47BDDFEC8818BDC125688D007E870E?OpenDocument letöltve: 2016. március 16.
- CSATÁRI B., 1986. A községek népességmegtartó képességének fő tényezői az Alföldön. In: Novák L., Selmeczi L. (szerk.): Falvak, mezővárosok az Alföldön. Arany Múzeum, Nagykőrös, 779-787.
- G. FEKETE É. (2001): „Együtt-De hogyan?” Innovációk a kistérségi fejlesztésekben. MTA Regionális Kutatások Központja. Miskolc-Pécs. 2001.
- GLATZ F. (2000): Információs társadalom. Az ipari-technikai forradalmak természetéről. In: Az információs társadalom. Szerk.: Demetrovics J., Keviczky L. MTA, Budapest. 2000. 13–26. o. (Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. VI. A közlekedés, hírközlés és az informatika fejlesztése.).

GYŐRI-NAGY S., 2003. Jövőkép(esség)ek. Iskolavizsgálat Kállón. A Természet- és Társadalombarát Fejlődésért Közalapítvány Kölcsey Intézete, Gödöllő.

MATOLCSI L., 1982. Az urbanizáció hatása a közigazgatásra. Szakdolgozat. BME Mérnöktovábbképző Magyar Urbanisztikai Társaság, Budapest.

TOCQUEVILLE, A. (1993): Demokrácia Amerikában. Európa Kiadó, Budapest. 1993.

SOUL FOR THE COUNTRYSIDE" - THE RETENTION FORCE OF THE LOCAL COMMUNITIES

Balcsók István¹, Bóka Tamás², Dancs László³, Szarvák Tibor⁴

¹Independent social researcher, geographer.

E-mail: balcsok.istvan@upcmail.hu

²Oxfordschool Language School, 5000 Szolnok, Sóház út 8.

E-mail: boka.tamas@oxfordschool.hu

*³EDC Debrecen Urban and Economic Development Center Nonprofit ltd
4025 Debrecen Piac utca 79.*

E-mail: dancs.laszlo@edc.debrecen.hu

*⁴National University of Public Service, Institute for Research and Development on State and
Governance;*

1083 Budapest Ludovika tér 2.

E-mail: drszarvaktibor@gmail.com

The study shows the effect of the local communities and its active civil role in population retention ability in the rural regions. The ten settlements that are involved in the research cover a wide space considering both the locations and the social-economical abilities. Its common in them that they can be seen peripheral not only from one aspect, but mainly from more. The authors after the comparative analysis of some indicators that show different endowments look for the answer what kind of similarities and differences can be observed in the activities of the local civil societies and what kind of effects they have got on the operation and retention force of the local communities.

ALTERNATÍV NÖVÉNYEK HASZNOSÍTÁSI LEHETŐSÉGEI AZ ÉSZAK-ALFÖLDI RÉGIÓ MEZŐGAZDASÁGI FEJLESZTÉSÉBEN

Blaskó Lajos¹

*¹Debreceni Egyetem MÉK Viz- és Környezetgazdálkodási Intézet
E-mail: blasko@agr.unideb.hu*

ÖSSZEFOGLALÁS

Az Észak-alföldi régió erősen gabona túlsúlyos vetésszerkezettel rendelkezik, ami biodiverzitás és mezőgazdasági foglalkoztatás szempontjából is kedvezőtlen.

A Debreceni Egyetem Agrártudományi Központ kutató intézetei révén fizikálisan is jelen van a régió különböző agroökológiai adottságú területein; így a nyírségi homokon és a Közép-Tiszamente kötött, réti, valamint szikes talajain.

A régió intézeteiben a nagy vetésterületen termesztett gabonafélék mellett több évtizedes múltja van a kis területen termesztett, de az adott táj ökológiai adottságaihoz jól alkalmazkodó fajok és fajták nemesítésének, valamint agrotechnikájuk fejlesztésének.

A változó ökológiai és ökonómiai feltételek szükségessé teszik, hogy újra értékeljük ezeket a növényeket. Ezt – többek között – szükségessé teszi az alkalmazkodó, kisebb ráfordítás igényű multifunkcionális mezőgazdaság céljainak és a növények új hasznosítási irányzatainak való megfelelés igénye. E lehetőségek közül mutatok be néhányat, amelyek potenciálisan hozzájárulhatnak a régió mezőgazdaságának, a növények termesztése és feldolgozása révén foglalkoztatási mutatóinak javításához is.

BEVEZETÉS

Baranyi Béla kutatói és oktatói pályáját a regionális tudományoknak szentelte. Munkássága előtt tisztelve a DE ATK azon kutatási eredményeiből mutatok be néhányat, amelyek megítélésem szerint felhasználható lehetnek az erős gabonanövény túlsúllyal rendelkező Észak-alföldi Régió mezőgazdasági fejlesztésében és termesztésük, valamint a rájuk épülő feldolgozóipar révén hozzájárulhatnak a foglalkoztatás növeléséhez is.

A kutatóintézeti háttér ismertetése

Tájkutatás szempontjából különleges adottság, hogy a Debreceni Egyetem ATK kutatóintézetei révén kísérleti területtel rendelkezik az Észak-alföldi Régió különböző ökológiai adottságú tájain; a nyírségi homokon, a hajdúsági löszhát mezőségi, valamint a Közép-Tiszamente kötött, réti és szikes talajain. Jelen dolgozatban a régió savanyú homok és nagy agyagtartalmú, szikesedő talajain termesztethető alternatív növények közül mutatom be azokat, amelyekkel az adott régióban működő kutató intézet nemesítési eredményekkel, termesztési és hasznosítási tapasztalatokkal rendelkezik.

A főleg homoktalajokat reprezentáló Nyíregyházi Kutató Intézet a biotechnológiai kutatásokkal, a biológiai alapok biztosításával, a homoktalajok komplex hasznosításának kutatásával foglalkozik.

A Karcagi Kutató Intézet tájterületére jellemző nagy agyagtartalmú, szikesedésre hajlamos talajokon folytat alkalmazott talajtani, agrokémiai, talajművelési talajjavítási, növénytermesztési, növénynemesítési, és vidékfejlesztési kutatásokat.

Az agrotechnikai és nemesítő kutatás mellett mindkét intézet vetőmag-előállító és forgalmazó tevékenységet is folytat.

A táj kutatási feladatok között nagy vetésterületen termesztett növények mellett több évtizedes múltja van a kis területen termesztett, de az adott táj ökológiai adottságaihoz alkalmazkodó fajok és fajták nemesítésének, valamint agrotechnikájuk megalapozásának.

A növények alternatív hasznosítási lehetőségei

Alternatívként a kis vetésterületű növényeket szokás említeni, amelyeknek vetésváltásba való beillesztése életképes alternatívát jelent (GONDOLA, 2010). Emellett a hagyományos, eredeti, közismert felhasználási céltól eltérő új, vagy újra felfedezett hasznosítási módot is jelenti. Az alternatív növények termesztésének gazdaságossága lényegesen javítható, ha élünk a speciális hasznosításukban rejlő lehetőségekkel.

Ennek néhány lehetséges példáját vázlatosan mutatom be.

A kutatóintézetekben folyó nemesítésben és fajtafenntartásban legnagyobb fajszámmal a pillangós növények vannak képviselve, amelyek eleve változatos hasznosítási lehetőséget nyújtanak, takarmány-, élelmiszer- és a talajt nitrogénnel gazdagító zöldtrágya-növényenként. E növények skálája a savanyú homoktalajon termesztethető csillagfürtöktől a borsó- és bükkönyféléken, valamint a nedvesebb körülményeket igénylő lóbabon át a szikes talajokon is termesztethető szegletes lednekig és őszi borsóig terjed.

A pillangós növények talajtermékenység fenntartásában betöltött szerepe régóta ismert. Savanyú homoktalajaink szinte egyetlen pillangós virágú zöldtrágya növénye a csillagfürt. A Nyírségi keserű csillagfürt zöldtrágyázási célra kiválóan megfelel (BORBÉY et al., 2007). Új hasznosítási lehetőség a savanyú kémhatású meddőhányók biológiai rekultivációjában való felhasználása lehet (BLASKÓ et al., 2010). A szikes talajokon termesztethető, nitrogént gazdagító növények választéka elég szegényes. Hagyományosan a szegletes lednek a szikes talajok pillangós növénye, amely a talaj N-készletét is jelentősen gyarapítja (PUSKÁS et al., 2013).

Nagy magvú hüvelyes növényeinket (bab, száraz borsó, édes csillagfürt, lóbab, szegletes lednek) állati takarmányozásra már régóta hasznosítják. A kutatások egyik célkitűzése olyan takarmánykeverék alkotók előállítására, amelyek a szója gazdaságos helyettesítői lehetnek (GONDOLA, 2010). A szója takarmány- és humán élelmezési felhasználásával szemben egyre több aggály merül fel, részben a génmódosítás gyanúja, részben a szójafehérjék gyakori allergén hatása miatt. A potenciális helyettesítők kiemelkednek édes csillagfürt fajták, amelyeknek emészthető fehérjetartalma meghaladja a szójáét (GONDOLA, 2006). A gabonahelyettesítő növények között több van, amely a gluténmentes táplálkozás alapanyaga lehet. Ilyenek a szemes cirok és köles fajták és a pohánka (GOCS et al., 2008; GONDOLA, 2010).

A cirok és szudánifű fajták energianövényként is számításba jönnek. Jól tolerálják a nehézfémekkel és szénhidrogénnel szennyezett talajokat is, ezért jól hasznosíthatók az ily módon szennyezett talajok biológiai rekultivációjára is (BLASKÓ et al., 2010). A Karcagi Kutató Intézetben előállított közepes tenyészidejű silócirok fajta bioetanol előállítására kiválóan alkalmas. A cukorhozam maximumát szeptemberben eléri, így a hazai éghajlati viszonyokhoz jobban alkalmazkodik, mint szeptember végi október eleji fagyoktól gyakran szenvedő külföldi eredetű, hosszabb tenyészidejű hibridek (BLASKÓ et al., 2008; Cirok és szudánifű hibridekkel a Víz- és Környezetgazdálkodási Intézetben biogáz előállítására folyó kísérletek biztató eredményeket adnak.

KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

A kutató intézetek tájterületre való közvetlen hatása az intézetekben előállított és fenntartott növényfajták vetőmagjának előállításában és forgalmazásában és új hasznosítási irányok kidolgozásával valósítható meg leginkább. Ez a tevékenység a felértékelődik, hiszen a szélsőséges ökológiai körülmények között előállított és kipróbált növényfajták fajták előnyösen használhatók az az alkalmazkodó mezőgazdaságban, hozzájárulhatnak az egyoldalú, gabona centrikus vetésszerkezet oldásához és ezzel a biodiverzitás növeléséhez, a mezőgazdaság multifunkcionális jellegének erősítéséhez.

IRODALOMJEGYZÉK

- BLASKÓ L., ZSIGRAI GY., SZABÓ S., 2010. Növénytermesztési tapasztalatok nehézfémekkel és szénhidrogénnel szennyezett területeken. In: II. Barnamezős Workshop. Miskolc, 2010. 13-21 p.
- BLASKÓ, L., BALOGH, I., ÁBRAHÁM É. B., 2008. Possibilities of Sweet Sorghum production for ethanol on the Hungarian Plain. Cereal Research Communications. 36. 1. 1251-1254.p.
- BORBÉLY, F. – VÁGVÖLGYI, S. – ROMHÁNY, L. 2007. A Napraforgó zöldtrágyázása csillagfürttel. In.: Iszályné, T. J. 2007: Debreceni Egyetem Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma Kutató Központ Nyíregyháza 1927-2007. DE AMTC Kutató Központ, Nyíregyháza p. 454-459.
- GOCS L.,- LÉDER F.-NÉ,- GONDOLA I. 2008. Possible uses of buckwheat, a multipurpose alternative cereal crop. International Scientific Conference on Cereals Products and Processing . Debrecen ..106-113 p.
- GONDOLA I., 2006. A csillagfürt, mint funkcionális élelmiszer alapanyag. Agrárgazdálkodás, kutatás, oktatás újabb feladatai az Európai Unióban. Nyíregyháza, 2006. szeptember 6. p.107-118 p. Intézeti Kiadvány
- GONDOLA I., 2010. (szerk.) Az alternatív növények szerepe az Észak-alföldi Régióban DE AGTC KIT Nyíregyházi Kutató Intézet kiadványa
- JÓVÉR J, ÁBRAHÁM É B, BLASKÓ L.,2013. Különböző silócirok hibridek energetikai szempontú értékelése. AGRÁRTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK 51: pp. 107-111.
- PUSKÁS Á., JÓVÉR J., GYŐRI Z., BLASKÓ L.,2013. Szegletes lednek (Lathyrus sativus L.) termőtalaj nitrogén (NO₂, NO₃) tartalmára gyakorolt hatása különböző hasznosítások esetén. In: Hoffmann B, Kollaricsné Horváth M (szerk.) XIX. Növénynevelési Tudományos Nap: Összefoglalók. 151 p.

REGIONÁLIS KÖZÖSSÉGI KÖZLEKEDÉS ÉS MUNKAERŐPIAC HAJDÚ-BIHAR MEGYE HATÁR MENTI TÉRSÉGÉBEN²

Bói Loránd¹, Mező Barna²

¹*KTI Közlekedéstudományi Intézet Nonprofit Kft., 1119 Budapest, Than Károly utca 3-5.*

E-mail: boi.lorand@kti.hu

²*Hajdú-Bihar Megyei Kormányhivatal Foglalkoztatási Főosztály, 4024 Debrecen, Piac u. 42–48.*

E-mail: mezobarna@lab.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

Az intraregionális közlekedési hálózatok és az azon nyújtott közösségi közlekedési szolgáltatások jellemzői a regionális munkaerőpiac folyamatait befolyásoló tényezők. Jelen tanulmány célja a magyar-román határtérség munkaerő piaci folyamatai és a közösségi közlekedési ellátottsága közötti összefüggések áttekintése statisztikai és empirikus adatok egyidejű elemzésén keresztül. A vizsgálatok eredményei alapján javaslatokat teszünk a munkaügyi és közlekedésszervezési együttműködések regionális feltételeinek javítására vonatkozóan.

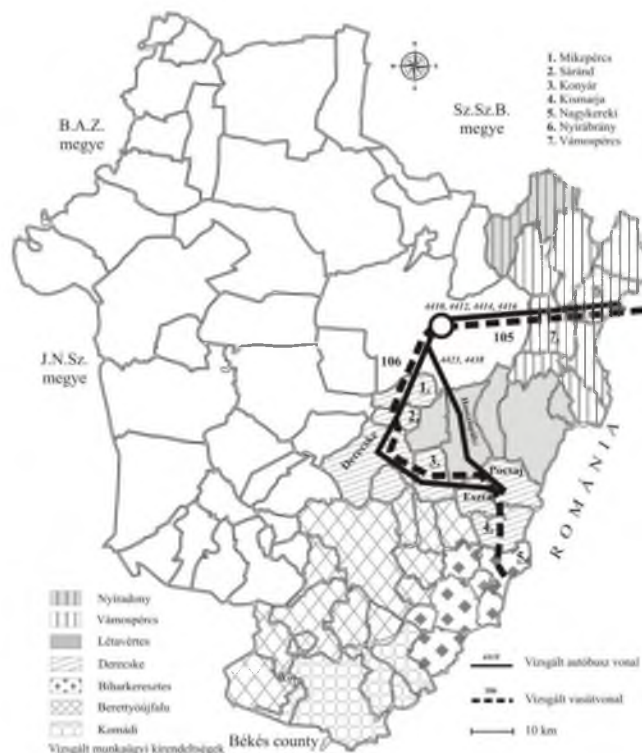
BEVEZETÉS

A foglalkoztatottság és a munkanélküliség magyarországi területi differenciálódásának fokozódása számos társadalmi problémát vet fel. Különösen igaz ez Hajdú-Bihar megye határ menti térségére, ahol a magyar–román államhatár elválasztó funkciói napjainkig jelen vannak, a falvak és kisvárosok periférikus jellege csak kevéssé csökkent (BARANYI, 2001; 2007). Az ilyen helyzetű települések felzárkózásához a szakirodalom megállapításai alapján nagyban hozzájárulhat a térség munkaerőpiaci feltételeinek javítása (BELUSZKY – SIKOS, 2007). A helyben elérhető munkalehetőségek számának csökkenésével azonban a lakosság munkavállalása többnyire napi ingázással, a lakóhelytől eltérő helyszínen valósulhat meg. Mindezek alapján a foglalkoztatottsági viszonyok tekintetében a vizsgált térségben is fontos szerepe van a közösségi közlekedési infrastruktúra és a közlekedési szolgáltatások által biztosított feltártságnak és elérhetőségnek. Jelen tanulmány célja a munkaerő piaci folyamatok és a közösségi közlekedési ellátottság közötti összefüggések áttekintése statisztikai és empirikus adatok egyidejű elemzésén keresztül. A vizsgálatok eredményei alapján javaslatokat teszünk a munkaügyi és közlekedésszervezési együttműködések regionális feltételeinek javítására vonatkozóan.

Az elemzés tárgya módszerei és területi lehatárolása

² Jelen tanulmány a szerzők CHALLENGES IN THE CARPATHIAN BASIN – Global challenges, local answers. című kötetben a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemen, angol nyelven, 2015-ben megjelent cikkének átdolgozott és aktualizált, magyar nyelvű változata.

A tanulmányban alkalmazott területi lehatárolás és elemzési módszerek egymásra épülnek, de szakterületenként eltérőek. A *munkaerőpiac folyamatainak* értékelése a Hajdú-Bihar Megyei Kormányhivatal Foglalkoztatási Főosztály és a járási hivatalok határmenti térségben működő foglalkoztatási osztályait és munkaerő-piaci pontjait érintően történt meg. A legfrissebb foglalkoztatottsági adatok statisztikai feldolgozását és elemzését megye összes településének több mint felére vonatkozóan, összesen 47 önkormányzatot érintően készítettük el. A munkaügyi szempontból vizsgált térség lakosság száma a megye Debrecenen kívüli 2016 év eleji népességének harmada, területének pedig 39%-a. A *közösségi közlekedést* részletes alágazati vizsgálata ennél szűkebb területre terjedt ki, a megye kilenc határ menti településére vonatkozóan (1. ábra).

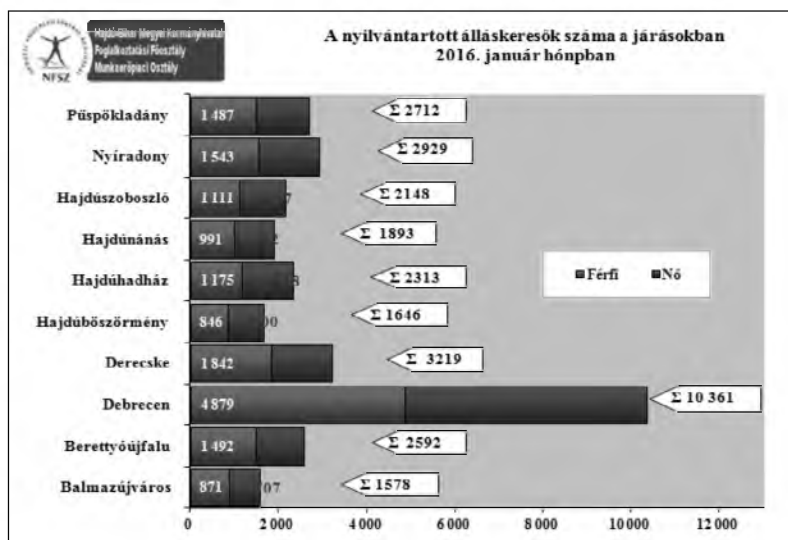

1. ábra: A vizsgált járási hivatalok foglalkoztatási osztályai és munkaerő-piaci pontjai és közlekedési hálózatok. Forrás: Saját szerkesztés.

Menetrendi adatok feldolgozása alapján tekintettük át, hogy az egyes települések lakossága számára a megyeszékhelyen kínálkozó különböző munkalehetőségek közösségi közlekedéssel elérhető-e. A vizsgált közlekedési viszonylatokon ingázók körében végrehajtott kérdőíves felmérés empirikus eredményei alapján pedig a hivatásforgalmi és a határon átnyúló utazási igények és mobilitási tényezők jellemzőinek feltárása történt meg. Az empirikus felmérés módszertanát részletesebben az ezzel foglalkozó tanulmányrészben mutatjuk majd be.

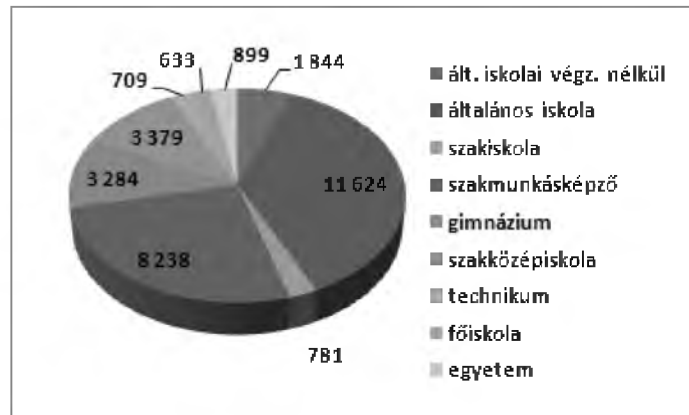
Munkaerőpiaci folyamatok 2016. Január hónapban

A Hajdú-Bihar Megyei Kormányhivatal járási hivatalainak foglalkoztatási osztályai (a továbbiakban: járási hivatalok) regiszterében 31.391 fő álláskereső szerepelt a 2016. januári zárónapon, amely a tárgyévet megelőző évhez viszonyítva 10,4%-os csökkenést mutat (2. ábra).

2. ábra: A nyilvántartott álláskeresők száma a járásokban 2016. január hónapban. Forrás: Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat adatbázisa.

Az álláskeresők között a januári zárónapon 16.237 *férfi* és 15.154 *nő* szerepelt, arányuk 50,7% illetve 48,3%. 2015. március hónapig kevesebb női regisztrált álláskereső szerepelt a rendszerben, mint férfi, ugyanezen év áprilisától azonban a nők 1,2% pont, illetve 5,4% pont közötti értékkel haladták meg a férfi álláskeresők arányát, amely 2015. év december hónaptól ismét változott. Ettől kezdve a férfiak aránya újra meghaladta a nők arányát. A rendelkezésre álló adatokból kitűnik, hogy az előző évhez képest a női álláskeresők száma 9,1%-kal csökkent, míg a férfiak számának csökkenése nagyobb mértékű, 11,5%-os volt.

3. ábra: Nyilvántartott álláskeresők száma iskolai végzettség szerint. Forrás: Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat adatbázisa.

Az iskolai végzettséget figyelembe véve megállapítható, hogy a regisztrált álláskeresők 42,9 %-a rendelkezik legfeljebb általános iskolai végzettséggel, ami 13.468 főt jelent. Középfokú iskolai végzettséggel 16.391 fő (52,2 %), felsőfokú végzettséggel pedig 1.532 fő (4,9 %) rendelkezett.

A középfokú végzettséggel rendelkezők 55,1%-a végzett szakiskolában vagy szakmunkásképzőben, 24,9%-a szakközépiskolai és technikumi, továbbá 20%-a gimnáziumban tanult. A 2015-ös év azonos időszakához képest 12,5%-kal csökkent az alacsonyabb végzettséggel rendelkezők száma (3. ábra).

2016. év január hónapban 14.561 fő álláskereső volt jogosult pénzügyi ellátásra, akiknek 68%-a foglalkoztatás helyettesítő támogatásban, 21,7%-a járadék típusú ellátásban, 9,6%-a segély típusú ellátásban és 0,7%-a rendszeres szociális segélyben részesült. Az álláskeresők több mint fele (53,6%) semmilyen pénzügyi támogatást nem kapott a tárgy hónapban.

Januárban a nyilvántartott álláskeresők aránya a munkavállalási korú népességhez viszonyítva országosan 5,20%, míg Hajdú-Bihar megyében 8,22% volt. A megyénkben a legalacsonyabb mutatóval, 5,89%-kal a Hajdúböszörményi Járás rendelkezett, emellett még négy járásban volt alacsonyabb a mutató értéke a megyei átlagnál. Hajdú-Bihar megyében a legmagasabb a nyilvántartott álláskeresők aránya a munkavállaló korú népességhez viszonyítva a Hajdúhadházi Járásban 14,50%-kal és a Nyíradonyi Járásban, ahol meghaladta a 13%-ot nyilvántartott álláskeresők aránya a munkavállalási korú népességhez viszonyítva.

Az előző év január hónapjához képest az álláskeresők aránya mind a tíz járási hivatal területén csökkenést mutat. A megyei csökkenés aránya 0,92%-os volt, melynél hat járási hivatal területén nagyobb, míg négy járás területén kisebb mértékű volt a csökkenés. A legkisebb aránnyal 0,16%-ponttal a Hajdúböszörményi Járási Hivatal területén csökkent a

relatív mutató mértéke, mely a járásban 2016. év január hónapban 5,89% volt. A legnagyobb arányú, 2,52%-pontos csökkenés a Hajdúnánási Járási Hivatal területén volt tapasztalható 2015. év január hónapjához képest, így a tárgyhónapban 9,02%-os volt a relatív mutató mértéke.

Hátrányos helyzetű csoportok

2016. év január hónapban a nyilvántartásban 3.880 fő pályakezdő szerepelt Hajdú-Bihar megyében, így a regisztrált álláskeresőkon belüli arányuk 12,4% volt. A legtöbb pályakezdő fiatal (1.180 főt) a Debreceni Járási Hivatal ellátási területén tartották nyilván, de e mellett még jelentős, 400 fő feletti a Derecskei (470 fő) és a Nyíradonyi (429 fő) Járási Hivatalok területén is a regisztrált pályakezdő álláskeresők száma. A megyében regisztrált pályakezdők 30,4%-a a Debreceni Járási Hivatal regiszterében volt.

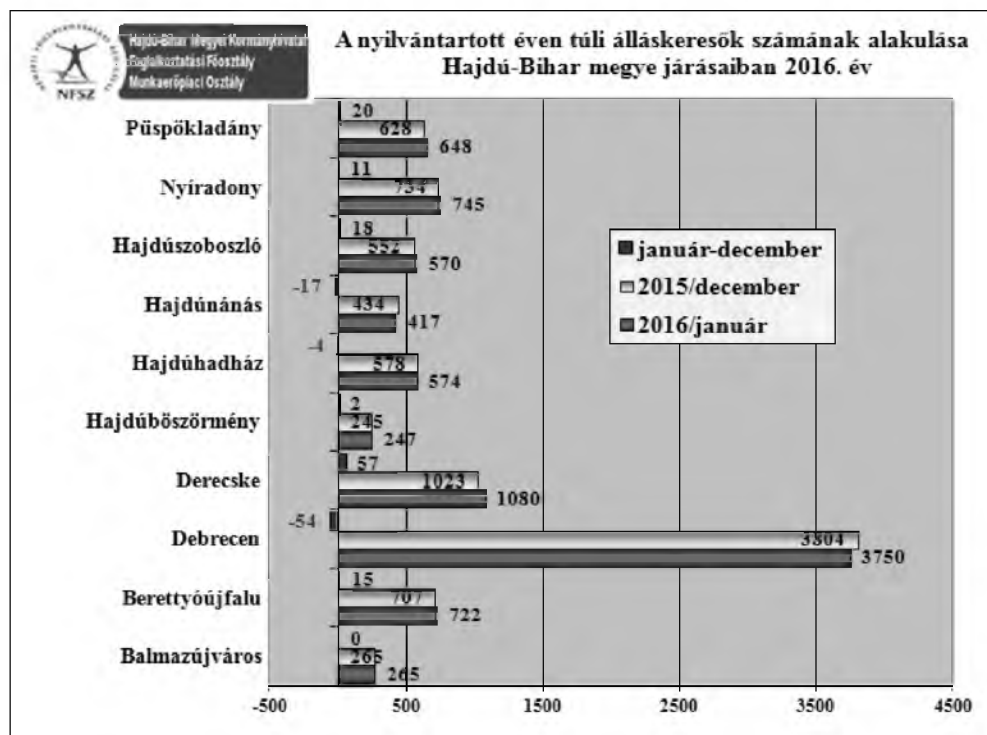

4. ábra: Pályakezdő álláskeresők aránya legmagasabb iskolai végzettség szerint. Forrás: Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat adatbázisa.

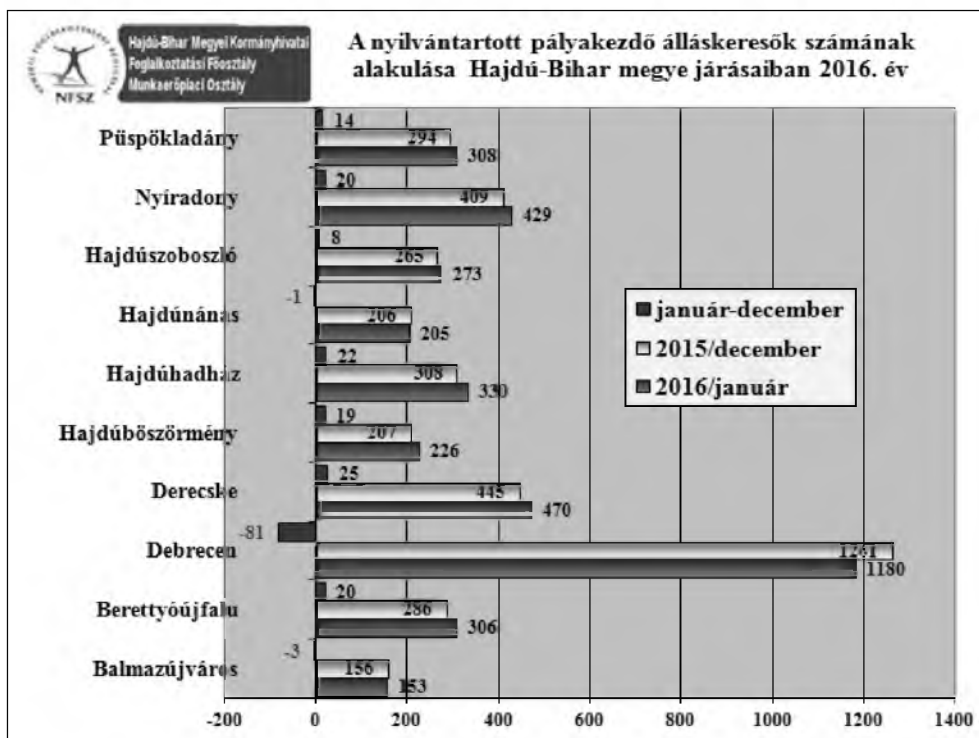
A pályakezdő álláskeresők összetétele – 2016. januárban – a megszerzett legmagasabb iskolai végzettség szerint a következők szerint alakult: 45,3%-uknak legfeljebb általános iskolai, 16,4%-uknak szakközépiskolai vagy technikumi, 17,1%-uknak szakiskolai vagy szakmunkásképző, 14,7%-uknak gimnáziumi és 6,5%-uknak felsőfokú iskolai végzettsége volt (4. ábra).

A tartósan, egy éven túl nyilvántartásban lévő álláskeresők számában 2,7%-os csökkenést állapíthatunk meg az egy évvel korábbi létszám viszonylatához képest. A 9.018 fő tartós állás nélküli az összes álláskeresőhöz viszonyítva 28,7%-os aránnyal szerepelt 2016 januárjában.

A tárgyhoz zárónapján, a 25 éven aluli korosztályba 5.730 fő álláskereső tartozott, az 50 éven felüli állástalanok száma 9.021 fő volt. Az előbbieket 18,3%-ot, az utóbbiak pedig 28,7%-ot képviseltek az álláskeresők között. A legnagyobb arányban (22,1%-kal) a 25 év alatti álláskeresők a Hajdúböszörményi Járási Hivatal regiszterében, míg a legkisebb arányban (15,3%-kal) a Debreceni Járási Hivatal regiszterében találhatóak. Az idősebb – 50 év feletti – korosztály magas aránya (32,5%-kal) az álláskeresők között leginkább a Hajdúszoboszlói Járási Hivatalra jellemző, de a 30%-ot meghaladja még a Hajdúböszörményi (31,2%-os), a Püspökladányi (30,7%-os) és a Balmazújvárosi (30,4%-os) járási hivatalok ellátási területén is.

5. ábra: A nyilvántartott éven túli álláskeresők számának alakulása Hajdú-Bihar megye járásaiban. Forrás: Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat adatbázisa.

6. ábra: A nyilvántartott pályakezdő álláskeresők számának alakulása Hajdú-Bihar megye járásaiban. Forrás: Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat adatbázisa.

Hajdú-Bihar megyében a regisztrált álláskeresők között a szakképzetlenek (nem iskolai végzettség szerinti) aránya 37,5%-os volt, a megyei átlagtól alacsonyabb érték három járási hivatalban mutatkozott a tárgy hónapban, amelyek közül a legkisebb aránnyal (26,4%-kal) a Debreceni Járási Hivatal rendelkezett. A megyei átlagos érték felett hét járási hivatalban magasabb a szakképzetlenek aránya, melyek közül ez az arány 50% feletti a Derecskei Járási Hivatalban 53,5% és a Nyíradonyi Járási Hivatalban 51,0%.

Belépési - kilépési forgalom

2016. év január hónapban Hajdú-Bihar megyében 5.084 fő került be a regisztrált álláskeresők nyilvántartásába. A belépők 94%-a korábban is szerepelt a rendszerben, 6%-a első alkalommal kérte regisztrációját. A belépők januári száma az előző év azonos időszakához képest 7,2%-kal csökkent, amely 392 főt jelent.

A belépők száma mellett a kilépők létszáma is eltérést mutat. A januári kilépők száma az egy évvel ezelőtti létszámnál 486 fővel magasabb, amely 18,5%-os növekedést jelent.

Munkaerőigények alakulása

2016. év január hónapban a munkáltatók összesen 2.375 üres álláshelyet jelentettek be Hajdú-Bihar megyében, melynek 86%-ához igényelték támogatást. Az új munkaerőigény 25,7%-a a Hajdúböszörményi Járási Hivatalban koncentrált. Összességében 2016. év január hónapban 8.335 álláslehetőség állt rendelkezésre, amelynek 57,4%-a a Debreceni, Berettyóújfalui és a Hajdúböszörményi járási hivatalok területén volt fellelhető. A januári zárónapon 5.571 állás maradt üres, betöltetlen.

Az újonnan bejelentett támogatott álláshelyek száma 2.042 db volt, amelyből 80,5%-ot a közigazgatás, védelem; kötelező társadalombiztosítás ágazatból igényelték. A legnagyobb támogatott munkaerőigény-kínálattal a Hajdúböszörményi (27,5%) és a Püspökladányi (13,9%) Járási Hivatalok rendelkeztek.

A tárgyhónapban az újonnan bejelentett nem támogatott álláshelyek száma 333 főt érintett, amely az összes álláshely 14%-át jelentette. A legnagyobb (153 fős) nem támogatott munkaerő-kereslettel a Debreceni Járási Hivatal rendelkezett. Harmincnál több nem támogatott álláshelyet csak a Hajdúböszörményi Járási Hivatal ellátási területén tevékenykedő munkáltatók igényelték, összesen 49 db-ot. A többi járási hivatalban 31 db alatt maradt a támogatás nélküli álláshely bejelentések száma. A legkevesebb nem támogatott álláshely igény 5-5 fővel három járás területén volt a vizsgált időszakban, ezek sorrendben a Balmazújvárosi, a Hajdúhadházi és a Nyíradonyi járási hivatalok.

Januárban az újonnan bejelentett nem támogatott állások elsősorban a kézi csomagoló és a villamos gépek és készülékek műszerésze, javítója munkakörre vonatkoztak egyaránt 20-20 főt kerestek. Megyei szinten 15 fő feletti nem támogatott álláshely igény érkezett még a bolti eladó (19 fő) és az intézménytakarító és kiségitő (17 fő) munkakörre. A többi 76 szakmában 257 db 1 és 14 db közötti nem támogatott állásigény érkezett a hónap folyamán. A 20 fő és afeletti új bejelentett állásokat az alábbi munkakörökre igényelték a munkáltatók 2016. év január hónapban.

1. táblázat: Új bejelentett álláshelyek száma

	Támogatott	Nem támogatott	Összes
9239 Egyéb máshová nem sorolható egyszerű szolgáltatási és szállítási foglalkozású	1194	8	1202
9331 Egyszerű mezőgazdasági foglalkozású	169	1	170
9119 Egyéb takarító és kiségitő	123	3	126
9112 Intézményi takarító és kiségitő	92	17	109
9310 Egyszerű ipari foglalkozású	64	14	78
5299 Egyéb máshová nem sorolható szolgáltatási foglalkozású	55	1	56

9329 Egyéb egyszerű építőipari foglalkozású	34	9	43
4112 Általános irodai adminisztrátor	25	5	30
9211 Szemégyűjtő, utcaseprő	25		25
5113 Bolti eladó	21	19	40
4190 Egyéb, máshová nem sorolható irodai, ügyviteli foglalkozású	20	7	27

Forrás: Nemzeti Foglalkoztatási Szolgálat adatbázisa.

Munkaerőpiaci támogatások

A nyilvántartott álláskereső munkába történő visszatérését segítik a foglalkoztatási támogatások, melyek nagy része munkaerő-piaci programok keretében valósul meg, de a másodlagos munkaerőpiacon elhelyezkedési lehetőséget nyújt a közfoglalkoztatás is. Hajdú-Bihar megyében a támogatások által érintettek létszáma 2016 januárjában 2.215 fő, amely az előző év azonos időszakától 64,8%-kal marad el. A támogatottakon belül legtöbben a bérköltség támogatást (1.043 fő), a foglalkoztatást elősegítő képzés támogatást (752 fő), valamint bértámogatást (254 fő) igénybe vevők vannak. A támogatottak jelentős része, 1.488 fő az Ifjúsági Garancia Rendszer GINOP 5.2.1.-14 programon keresztül jut a támogatáshoz.

A munkába járás közösségi közlekedési feltételeinek elemzése a vizsgált térségben

A vizsgált települések közösségi közlekedési elérhetőségét a Személyszállítási törvény (Sztv.) előírásai szerint közszolgáltatási szerződések alapján a személyszállítási szolgáltató társaságok által nyújtott – a Nemzeti Fejlesztési Minisztérium által ellátásért felelősként megrendelt – menetrendi kínálat határozza meg. A vasúti és autóbuzsos személyszállítási közszolgáltatás a vizsgált települések mindegyikén egyaránt elérhető, a közúti szolgáltatásokat az ÉMKK Zrt., a kötőtpályás közlekedést a MÁV-START Zrt. biztosítja (HAJDÚ VOLÁN, 2004; MÁV-START, 2010). Az Sztv. előírásai szerint a települések és a megyeszékhely közötti regionális közösségi közlekedési szolgáltatások mennyiségi és minőségi paramétereinek meghatározása során a munkába járáshoz kapcsolódó utazási igényeket kiemelten kell figyelembe venni. A helyközi közösségi közlekedéssel történő napi ingázás során a munkavállaló számára felmerülő utazási költségek megtérítését Kormányrendelet írja elő. A rendelet szerint munkáltató által fizetett napi munkába járással kapcsolatos költségterítés a bérlet vagy menetjegy árának legalább 86%-a. A jogszabályi környezet áttekintése alapján, a térség településein élők számára a munkavállaláshoz kapcsolódó ingázás közlekedési szolgáltatási és költségterítési feltételei egyaránt biztosítottak. A szolgáltatók menetrendi kínálatát a 2013/14. évi közforgalmú menetrendek felhasználásával vizsgáltuk meg, áttekintve,

hogy az egyes alágazatok kínálata a gyakorlatban lehetővé teszi-e a munkavállalást a Debrecenben különféle munkarendek szerint működő munkahelyeken (2. táblázat).

2. táblázat: Munkába járás közösségi közlekedési kínálatának biztosítottsága munkarendenként 2015/16. Forrás: MÁV-START Zrt. és ÉMKG Zrt. 2015/16. évi menetrendje alapján saját szerkesztés

Település	Műszakos munkarend		Normál munkarend		Eltérő munkarend	
	busz	vasút	busz	vasút	busz	vasút
Vámospércs	+	+	+	+	0	0
Nyírábrány	+	+	+	+	0	0
Sáránd	+	+	+	+	+	0
Derecske	+	+	+	+	+	0
Konyár	-	+	-	+	-	0
Pocsaj/Esztár	-	+	+	+	-	0
Kismarja	-	+	-	+	-	0
Nagykeréki	-	+	-	+	-	0

Jelmagyarázat: +: az eljutás biztosított, - az eljutás nem biztosított, 0: az eljutás korlátozottan biztosított

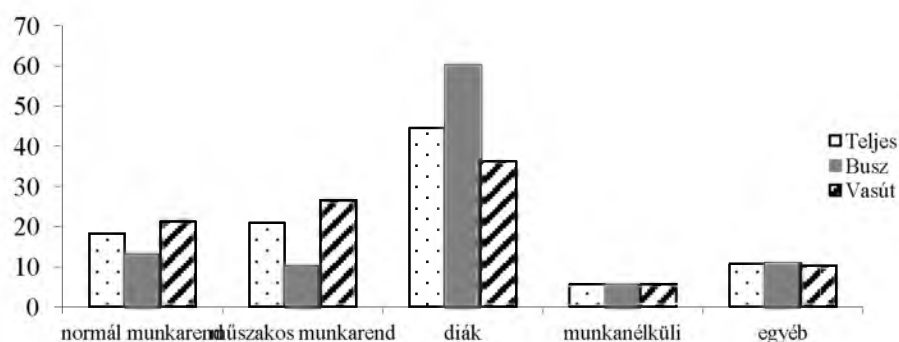
A munkanapi közlekedési kínálatot a három műszakos (6:00–14:00–22:00) munkarenden felül a normál (8:00–16:00) és az ettől eltérő – kereskedelemben és szolgáltatásokban alkalmazott (9:00–21:00) – munkarendekkel is összevetettük. Ez utóbbira azért volt szükség, mivel a KTI Személyközlekedési Igazgatósága által 2012-ben végzett – a debreceni, ötven fő feletti dolgozói létszámmal rendelkező munkáltatók ötödére kiterjedő, de nem reprezentatív – felmérés alapján a foglalkoztatottak közel 39%-a dolgozott a hagyományostól eltérő munkarendben. A *normál és műszakos munkarendekre* vonatkozó vizsgálatok tanulsága szerint a munkavállalók megyeszékhelyre történő eljutása megoldott. A Debrecen elővárosában található települések esetén az ilyen igényeket a vasúti és autóbuzsós menetrend egyaránt lefedti. A távolabbi határ közeli lakosság számára azonban – Pocsaj és Esztár kivételével – a vasúti szolgáltatás kínálata elégti ki a munkába járással kapcsolatos utazási igényeket. A Debrecenhez közelebb fekvő településeken élő *eltérő munkarendben foglalkoztatottak* közül csak a Sárándon és Derecskén lakók esetén problémamentesek az ingázás feltételei, itt is csak az autóbuzs közlekedésben. Vámospércs és Nyírábrány ingázói számára mindkét alágazatban rendelkezésre áll az eljutás, de hosszabb, a munkaidő kezdetéhez, illetve végéhez képest 90 percet meghaladó várakozási idő mellett. A többi település eltérő munkarendben dolgozó lakosságának utazási igényeit a vasúti közszolgáltatás kínálata fedi le, hasonlóan korlátozott formában.

A menetrendi kínálat jellegzetességei részben a tanulmány empirikus felmérésének eredményeiben is visszatükröződnek. A 2013. március–április között lezajlott vasúti és

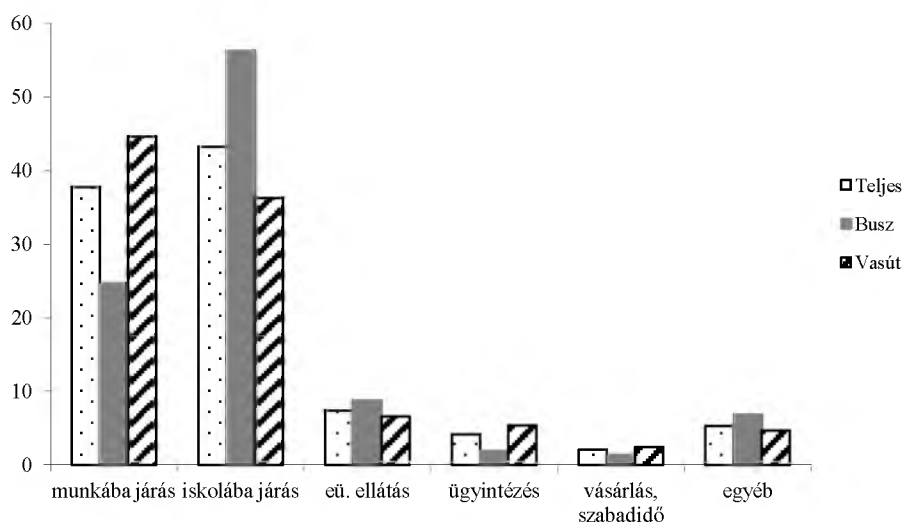
autóbuszos *kérdőíves felmérés* elvégzésekor megközelítőleg az adatfelvételbe bevont két vasúti és hat autóbuszvonal átlagos napi utasforgalmának felét kitevő utast kérdeztünk meg ismétlés nélküli véletlenszerű kiválasztás alapján. A minta teljes nagysága $n=631$ volt, ezen belül a vasúti utasok mintaszáma $n=411$, az autóbuszos utasoké $n=220$. A mintavételi kérdőív 29 kérdése az általános demográfiai adatokon kívül az utazási szokásokra, a megkérdezettek foglalkozására és az utazás céljára vonatkoztak, határon átnyúló kitekintéssel. A kérdőív összeállításánál a KVV és más német, illetve hazai közlekedési szolgáltatók tapasztalatait is figyelembe vettük (AVS Leipzig, 2003; DMJV, 2012; KVV, 1995). A feldolgozás során nyert eredmények és a megfogalmazott következtetések a közösségi közlekedés megyei résztvevőire, illetve a vizsgált terület lakosságára általánosságban nem érvényesek, de a magas mintaszám miatt a vizsgált vonalakon közlekedők sokaságának jellemzőit jól leírják.

A kérdőív foglalkozásra vonatkozó válaszainak kiértékelése alapján jól látható a diákforgalom teljes és az alágazati mintában egyaránt domináns szerepe (7. ábra). A diákok részaránya egyértelműen az autóbusz-közlekedésben a legnagyobb, annak ellenére is, hogy napi ingázásukhoz a vasúti menetrend is megfelelő kínálatot biztosít. A vasút szerepe – a Debrecentől távolabbi települések számára nyújtott jobb eljutási lehetőségek miatt – a műszakos és normál munkarendben dolgozók körében hangsúlyosabb. Részben az utazáshoz nyújtott munkaügyi támogatásoknak köszönhetően a munkanélküliek is jelen vannak a közösségi közlekedésben.

A válaszadók utazásának motivációja megközelítőleg egybeesik a foglalkozásra vonatkozóan kapott információkkal (8. ábra). A megkérdezettek túlnyomó többsége (81%) hivatásforgalmi célból használja a közösségi közlekedést, a diákforgalom elsősorban a közúti, a foglalkozási hivatásforgalom a vasúti szegmensben bonyolódik. Az egyéb utazási célok közül az egészségügyi ellátás, illetve vasúti területen az ügyintézés említhető meg jelentősebb tényezőként.

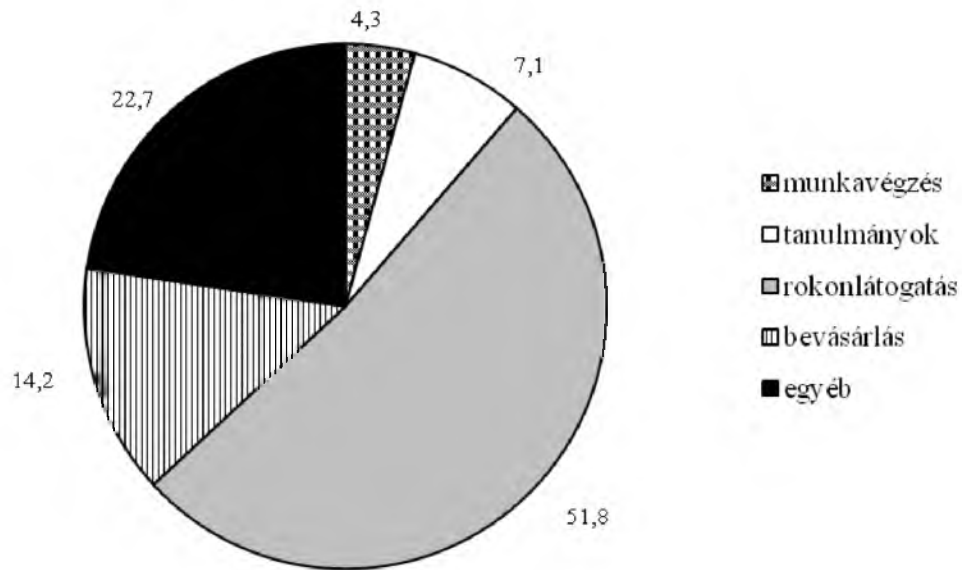
7. ábra: A válaszadók foglalkozás szerinti megoszlása (%). Forrás: Saját szerkesztés a kérdőíves felmérés alapján.

8. ábra: A válaszadók megoszlása az utazás célja szerint (%). Forrás: Saját szerkesztés a kérdőíves felmérés alapján.

A földrajzi közelség és a szomszédos Bihar megye hazainál jobb foglalkoztatottsági viszonyai alapján a romániai munkavállalás is hozzájárulhatna az érintett települések foglalkoztatottsági helyzetének javításához (BÓI, 2013). A kikérdezés ezért a szomszédos országba irányuló utazásokkal kapcsolatos kérdésekre is kiterjedt. A felmérés során megkérdezetteknek csak 23%-a szokott egyáltalán Romániába utazni, napi szinten szinte senki nem veszi igénybe közlekedési szolgáltatásokat, az utazók közel 80 %-a *heti gyakoriságnál is ritkábban lépi át a határt*.

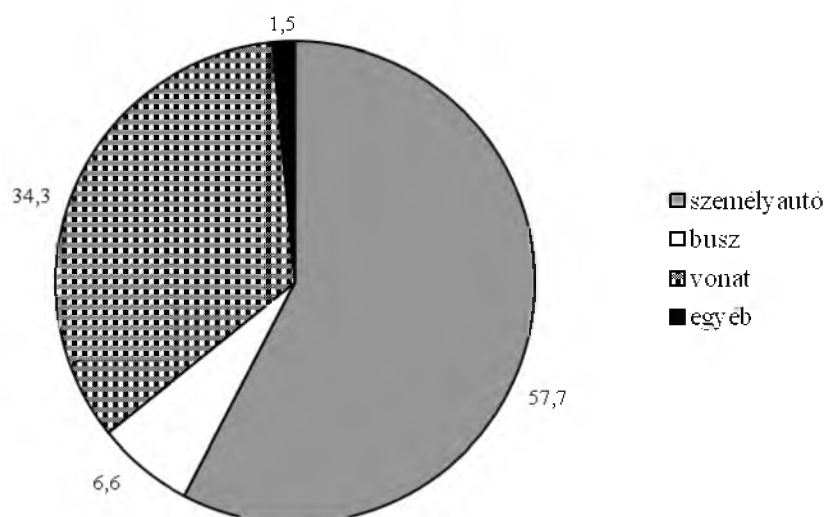
A hetente közlekedők, az adatok tanulsága szerint főként magyarországi közép- és felsőoktatásban tanuló diákok. A munkavégzéshez kapcsolódó *utazások jelentősége* gyakorlatilag minden alágazatban és viszonylaton *elenyésző*, jellemzőbbek a rokonlátogatási, szabadidős, vagy bevásárlási célú utazások (9. ábra). A rokonlátogatás magas aránya arra vezethető vissza, hogy a felmérés adatai szerint az érintettek nagy részének Romániában volt a korábbi állandó lakhelye.

9. ábra: A válaszadók romániai utazásának megoszlása (%) az utazás célja szerint (n=141).

Forrás: A kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés.

A Romániába utazók közlekedési eszközválasztásában nyomon követhető a határon átnyúló közösségi közlekedési kínálat alacsony mennyisége, és ezen belül a kötöttpályás ágazat dominanciája is (10. ábra). A határon átnyúló utazások során a válaszadók többsége a személygépkocsit használja, megemlítendő azonban, hogy *ahol van vasúti eljutás, ott a többség* ezt választja. Az utazók számossága alapján azonban az utazási igény kielégítése nem feltétlenül a vasúti személyszállítás által gazdaságosan megoldható feladatok közé tartozik.

10. ábra: A válaszadók közlekedési eszközválasztása (%) romániai utazás esetén (n=137).

Forrás: A kérdőíves felmérés alapján saját szerkesztés.

A kérdőív munkába járással kapcsolatos utazási szokásokra vonatkozó eredményeihez számos adalékkal szolgál az erre vonatkozó költségtérítés rendszerének néhány gyakorlati aspektusa. A határon átnyúló napi hivatásforgalmi ingázás alacsony arányát a közösségi közlekedésen belül – a gyenge kínálaton és az alacsony utazási igényeken túl – valószínűsíthetően az is alátámasztja, hogy nemzetközi utazásokra a munkáltatói utazási költségtérítés kötelezettsége nem áll fenn. A hazai helyközi utazások költségtérítésének adó- és járulékszabályozása szintén nem az ingázó munkavállalók alkalmazását ösztönzi. Az ilyen címen biztosított költségtérítés ugyan személyi jellegű ráfordításként számolható el, a juttatás után fizetendő személyi jövedelemadó és járulékterhelés azonban a munkáltató számára egyértelmű költségkátányként jelentkezik. Mindez valószínűleg jelentős részben magyarázza a foglalkoztatottak relatíve alacsony arányát a megkérdezettek körében.

KÖVETKEZTETÉSEK

A foglalkoztatási helyzet országos és megyei szintű javulása ellenére Hajdú-Bihar megye határ menti járási munkaerő-piaci pontjainak területén a munkanélküliség jelentősen az országos átlag felett van. Mivel a közlekedési ellátottság vizsgálata alapján a közforgalmú közlekedés által biztosított eljutási lehetőségek a normál és műszakos munkarendben egyaránt megoldottak, az ingázó munkavállalás ösztönzésének kiemelt eszköze lehet az ingázással összefüggő többletköltségek mérséklése. Ennek előfeltétele a munkába járással kapcsolatos költségtérítési rendszer szabályozási peremfeltételeinek módosítása. A vidékről bejáró munkavállalók esélyeit javíthatná, ha a munkáltató – a jelenlegi szabályozással ellentétben – az ingázó foglalkoztatottak számára kifizetett költségtérítést adóalap csökkentő tételként számolhatná el. Az intézkedés közpénzügyi hatásaira tekintettel átgondolandó a szabályozás differenciált bevezetése, kizárólag a foglalkoztatási szempontból hátrányos helyzetű ingázók vonatkozásában. A foglalkoztatottság javításának további eszköze lehet a normál és a műszakos munkarendtől eltérően munkát vállalók eljutási lehetőségeinek javítása közlekedésszervezési megoldások alkalmazásával. A határon átnyúló munkavállalás feltételeinek megteremtése középtávú feladatként jelentkezhet. Megvalósításához a potenciális foglalkoztatottak speciális képzési lehetőségének bővítése szükséges, melyre a határon átnyúló fejlesztési források kínálhatnak lehetőséget a határ két oldalán található munkaügyi központok együttműködésének fokozása mellett.

IRODALOMJEGYZÉK

- AVS Leipzig, 2003. Kennziffern der Mobilität für die Stadt Leipzig. SrV. Leipzig.
- BARANYI B., 2001. A „periféria perifériáján” – egy kérdőíves vizsgálat eredményei és tanulságai az Északkelet-Alföld határ menti területein. In: A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. Szerk.: Baranyi B., MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs, pp. 55-86.
- BARANYI B., 2007. A határmentiség dimenziói Magyarországon. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs, pp. 77-169.
- BELUSZKY P., SIKOS T. T., 2007. Változó falvaink. MTA Társadalomkutató központ. Budapest, 460 p.
- BÓI L., 2012. A magyar-román határon átnyúló közösségi közlekedés fejlesztésének kérdései interregionális dimenziókban. In: Fejér-Király G., Lázár E., (szerk.): Gazdasági és üzleti kihívások a Kárpát-medencében I. kötet. Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Gazdaság- és Humántudományok Kar Gazdaságtudományi Tanszék. Státus Kiadó, Csíkszereda. 2012. 203–218. p.
- DMJV, 2012. Debrecenben és vonzásokörzetében kötöttpályás elővárosi, gyorsvasúti közlekedési rendszer fejlesztése. Konzorciumi formában elkészített részletes megvalósíthatósági hatástanulmány Debrecen Megyei Jogú Város megbízásából, Debrecen, 594 p.
- KVV, 1995. Stadtbahn Karlsruhe-Bretten. Untersuchung über das Mobilitätsverfahren. SOZIALDATA. München p. 23.
- MÁV-START Zrt., 2010. Vasúti személyszállítási közszolgáltatási szerződés (a módosításokkal, záradékokkal és mellékletekkel egységes szerkezetben a 2012/13. évi menetrendi évben érvényes állapot szerint). Budapest, p. 24.
- HAJDÚ VOLÁN Zrt., 2004. Közszolgáltatási szerződés autóbusszal végzett menetrend szerinti személyszállításra (a módosításokkal, záradékokkal egységes szerkezetben a 2012/13. évi menetrendi évben érvényes állapot szerint). Budapest, p. 58.
2012. évi XLI. törvény A személyszállítási szolgáltatásokról
39/2010. (II. 26.) Korm. rendelet a munkába járással kapcsolatos utazási költségterítésről

**REGIONAL PUBLIC TRANSPORT AND LABOUR MARKET IN THE BORDER
AREA OF HAJDÚ-BIHAR COUNTY**

Bói Loránd¹, Mező Barna²

¹*KTI Institute for Transport Sciences Non-profit Ltd., 1119 Budapest, Than Károly utca 3-5.
E-mail: boi.lorand@kti.hu*

²*Government's Office of Hajdú-Bihar County, Division for Employment, 4024 Debrecen, Piac u. 42-48.
E-mail: mezobarna@lab.hu*

The existence of intra-regional transport networks and the parameters of transport services are factors that influence the processes of the regional labour market. The paper, by the analysis of the latest available data of the labour market and the supply of personal traffic services in three districts along the Hungarian–Romanian border, explores the correlations between the two disciplines and works out recommendations for more effective regional cooperations in the future.

A SZÉKELYFÖLDI HARGITA MEGYE FAGAZDÁLKODÁSÁNAK KRITIKUS ASPEKTUSAI - „KEREKERDŐ KÖZEPÉN NINCS FA”

Csata Andrea¹, Fejér- Király Gergely², Tánczos Levente József³

¹ *Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszeredai Kar, Gazdaságtudományi Tanszék,
Csíkszereda, Hargita megye, Szabadság tér, 1. szám, 530104, Románia*

E-mail: csatakiss_andrea@yahoo.fr

² *Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszeredai Kar, Üzleti Tudományi Tanszék,
Csíkszereda, Hargita megye, Szabadság tér, 1. szám, 530104, Románia*

E-mail: fejergergely@yahoo.co.uk

³ *Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszeredai Kar, Üzleti Tudományi Tanszék,
Csíkszereda, Hargita megye, Szabadság tér, 1. szám, 530104, Románia*

E-mail: tanczoslevente@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÁS

A székelyföldi Hargita megye fagazdálkodásának kritikus aspektusai című cikk az erdős területek nem megfelelő használata miatt kialakult fahiány háttértényezőit tárja fel. Mivel az erdő kulcsfontosságú tényező a vidéki jellegzetességeket mutató Székelyföld és Hargita megye számára, ezért a szakirodalom egy része ezen cikkek rövid áttekintését mutatja be, majd a társadalmi háttér fontosságát ismertető helyi szakirodalmat. A következőkben az ágazat és a környezet releváns aspektusait mutatjuk be, a jelentős erdős erőforrásokkal rendelkező Hargita megye szempontjából fontos gazdasági ágazat a fafeldolgozás. A megyében a fafeldolgozó cégek, főleg a kis és közepes vállalatok felül vannak reprezentálva az országos átlaghoz viszonyítva. Ezek a vállalatok országos szinten erősen koncentrált ágazati versenyében kell helytálljanak nagy multinacionális cégekkel szemben. A koncentrálnálódó ágazati versenyen túl a szerzők a relatív fa hiány okaként több tényezőt nevesítettek. Egyrészt a helyi szereplőket, akik a rendszerváltás után mérték nélkül termeltek ki erdős területeket, valamint az erőforrásokat nem megfelelően javadalmazták (emberi és fa alapanyag egyaránt). Szintén helyi tényezők a társadalom és érdekképviselő megosztottsága és a hiányos társadalmi kontroll. A hatást erősítik a multinacionális gazdasági szereplők erősödése valamint a jogi keretek hiányosságai is. A cikk a probléma felvetését, tematizálását kezdi el, a téma kibontása további részletesebb tanulmányok témája lesz.

BEVEZETÉS

Az alábbi cikk Székelyföld Hargita megyéjében az egyik kulcsfontosságú erőforrás hasznosításának, a zöld aranyak nevezett erdős területekkel történő gazdálkodás miatt kialakult visszás helyzetnek a kezdeti feltárását, tematizálását végzi el. Konkrétan a következő problémával szembesülünk: Székelyföld jelentős erdős területekkel rendelkezik, mégis nehézséget okoz a tűzifa beszerzése és a fafeldolgozásra szakosodott cégeknek a fa beszerzése. Habár a mindennapi közbeszéd tárgya, mindenkit érint valamilyen szinten (akár tüzelőanyag felhasználóként, akár családtagok érintettsége révén), mindenki érzi a probléma

egyre szorítóbb hatását, mégsem jelent meg tanulmány a helyzet leírására, és ezen problémák megvitatása is mindig csak részlegesen, egy- egy aspektusa mentén történik. A cikket tehát vitaindítónak, a probléma feltárásának kezdeti lépésének szánjuk.

A probléma felvetése és tudományos igényű feltárása, megfelelő megoldások megtalálása kulcsfontosságú Székelyföld és Hargita megye számára, az erdők mind zöld erőforrás megfelelő megőrzése létfontosságú tényező nemcsak természeti keretként, de gazdasági tényezőként is: tehát nem utolsó sorban létünk, itteni megmaradásunk egyik tényezője, záloga is.

A vizsgált téma szempontjából fontosnak tartjuk a vidéki térség és az erdő szegénységcsökkentő hatását vizsgáló Ralph és Oration (RALPH et al., 2015) cikkét. A szerzők egy ausztráliai példán keresztül kiemelik, hogy milyen fontos az erdő, nemcsak a gazdaság és a társadalmi jóllét számára, de a klímaváltozás lassításában is egyik hatékony tényező lehet. Szintén a fafeldolgozás fontos szerepét mutatja be Skócia rurális térségében egy másik szerzőpáros (PSALTOPOULOS D., THOMSON K. J., 1993). Ők az input-output analízis módszerét használva arra a következtetésre jutnak, hogy gyenge kapcsolat van a fakitermelés és más ipari ágazatok között, de értelemszerűen erős a kapcsolat a fakitermelés és fafeldolgozás, valamint fakitermelés és a helyi gazdasági teljesítmény között. Ezért gondolják úgy, hogy a fakitermelés a vidéki térség egyik fontos gazdaságfejlesztő ágazata lehet. Romániai esettanulmányok is születtek, amelyek a fafeldolgozás fontos szerepét írják le a vidéki térség életében (BARBIR C. F, 2012). BARBIR kiemeli a Iași megyei Podu Ilioaieti erdészeti terület példáján az erdős területek fontosságát a helyi kis és közepes vállalkozások életében, a vidéki gazdaság fontos elemeként jelenítve meg a fafeldolgozást.

A székelyföldi faágazat szempontjából kulcskérdés az ágazati befektetések, a befektetők működésének elemzése. Ilyen szempontból releváns a cseh példát bemutató SUJOVAA és társai cikke (SUJOVAA et al., 2015), amely azt a következtetést vonja le, hogy a cseh faipari ágazatban a befektetések nem voltak megfelelően hatékonyak, nem produkáltak megfelelő gazdasági növekedést.

A társadalmi háttér és a társadalmi kontrollt kulcsfontosságú tényezőnek gondoljuk a helyi gazdaság, így a fafeldolgozás kapcsán is. Így Székelyföldön az együttműködés és annak fejlesztése állandó téma, mivel ez a gazdasági megtartó képesség egyik kiegészítő pilléréként jelenik meg és ez érvényes a fafeldolgozó vállalatokra is. A vállalkozások és gazdasági együttműködések háttérét több tanulmány is vizsgálja (AMBRUS, 2013; CSATA 2005). A társadalmi háttérét és együttműködési készséget tanulmányozza Ambrus Tibor Vállalkozói műhelytitkok Erdélyben (AMBRUS, 2013) című könyvében. A könyv számunkra releváns

megállapításai közé tartoznak, hogy az együttműködések minőségét is befolyásolhatja, hogy nem jellemző a tökéletes minőségre való törekvés (a szerző szavaival élve „még elmegy” minőség is megfelel számos esetben), rossz az időbeosztás és a feladatok delegálása is. Egy másik fontos megállapítás, hogy a székelyek vállalkozókészsége magas, azonban a cégvezetők a vállalkozások vezetésében a túlélésre, a védekezésre szakosodnak. A hosszú távú stratégiai tervezés hiányos, talán ezért is lehetséges, hogy a fafeldolgozó ágazatban is jellemző, hogy nem tudnak megegyezni a multinacionális cégekkel szembeni fellépésről sem. Ambrus szerint a szervezeteken belüli együttműködés a munkatársak között jónak mondható, viszont ez nem társul az elvárt eredménnyel, valamint a fejlődés és a fejlesztés iránti igénnyel. Ez az együttműködési szint szervezetek közötti együttműködésekre, kapcsolatokra már nem annyira jellemző.

A megfelelő társadalmi háttér és a cégek közötti kommunikáció fontosságára hívja fel a figyelmet Csata Zsombor is (CSATA, 2005). A vállalkozások társadalmi meghatározottságát vizsgálva azt látta a szerző, hogy a vállalkozási aktivitásban kiemelkedő települések esetén az 1000 főre jutó vállalkozásokat vizsgálva (mint például Korond, Farkaslaka, Gyergyócsomafalva)- megfigyelhető, hogy nem a környezet által nyújtott erőforrások nyújtják a komparatív előnyt, hanem a társadalmi háttér, a társadalmi beágyazottság, az ösztönző kulturális normatív keret. Valószínűsíthető, hogy a szakosodás (a téma szempontjából Gyergyócsomafalva a példa, ahol fafeldolgozásra szakosodott cégek aránya sokkal magasabb, mint más településeken), az egymással kapcsolatban álló és hasonló specializációval rendelkező több szereplő nyomására alakul ki. A szerző szerint (CSATA, 2005) a siker fontos eleme a helyi társadalomra jellemző gazdasági együttműködési mintázatok, valamint az ezeket ösztönző sikeres kulturális normatív keret.

A következőkben bemutatjuk a Hargita megyei faipari ágazatot, amelyet leginkább az országos mutatókhoz viszonyítva, illetve a szomszédos, szintén többségében magyar lakossággal rendelkező Kovászna megyével hasonlítunk össze, majd bemutatjuk a kialakult helyzetet és azokat az eseményeket, amelyek ezt okozták.

Az ágazat fontosabb mutatói, fafeldolgozó ágazat ismertetése

Székelyföld és ezen belül Hargita megyére jellemzően elmondható, hogy tipikus rurális térség: alacsony a termelékenység aránya (2014 GDP, Euro/ fő: Hargita megye 5181, Bukarest 19414, Központi régió 7104), az országos átlagnál magasabb a munkanélküliség szint (2014: Országosan 5,4 %, Hargita megye: 6%) és a jövedelmek nagyon alacsony szintje jellemző (Nettó fizetés lejben: Országos átlag 1697, Hargita

megye 1251). A fizetési jövedelmek fontos kiegészítő forrásai a mezőgazdasági támogatások és az erdős területekből származó jövedelmek. Amint azt az alábbi táblázat is jól mutatja, az erdős területek felülreprezentáltak az országos átlaghoz viszonyítva (1. táblázat).

1. táblázat: A területek megoszlása hasznosítás szerint, az összterület százalékában
 Forrás: Nemzeti Statisztikai Hivatal (INS, 2015)

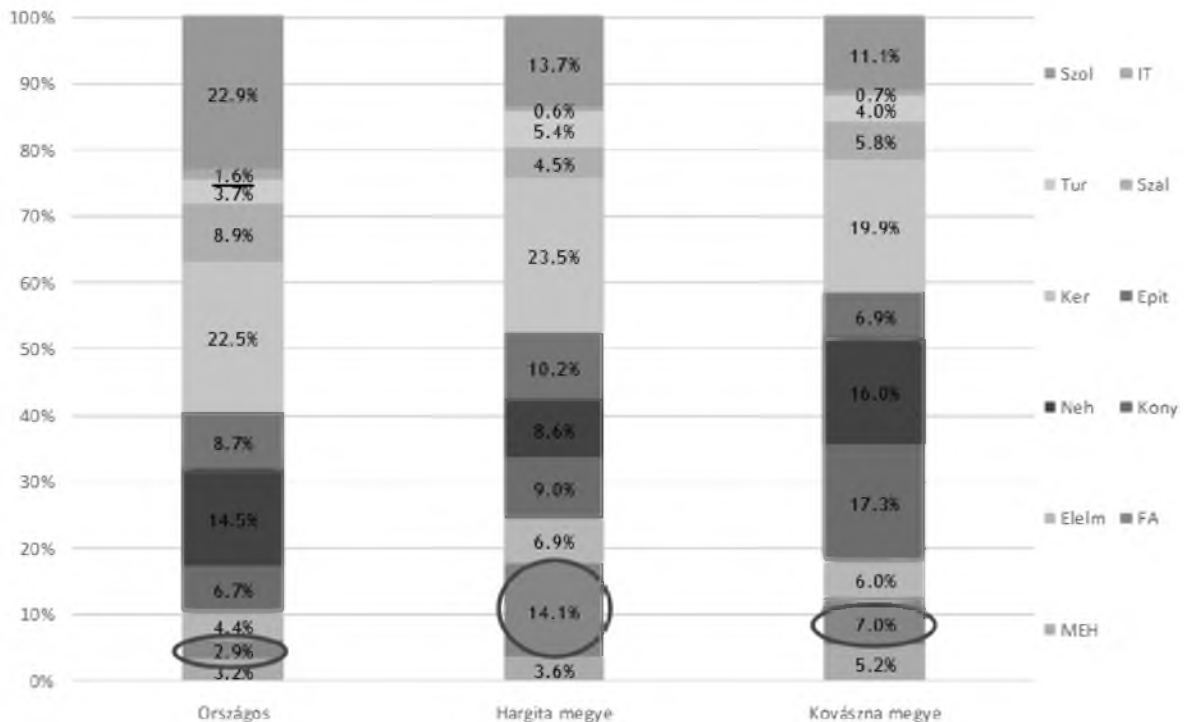
	Mezőgazdasági terület	Legelők	Erdők
Románia	61,6	10,4	28,3
Kovászna	50,2	22,0	44,5
Hargita	59,7	29,6	35,7
Maros	61,1	17,6	31,3

Az ágazat fontosságát az alábbi statisztikák is alátámasztják, amelyek azt mutatják, hogy az országos átlagnál nagyobb a vállalkozói aktivitás az iparban és ezen belül az építőiparban is. Mindez egy fragmentált gazdasági szerkezetben jelenik meg, vagyis a kisvállalatok aránya (az 50 fő alatti alkalmazottakkal rendelkező cégek) magasabb az országos átlagnál.

2. táblázat: 1000 lakosra eső vállalatok száma iparáganként. Forrás: Nemzeti Statisztikai Hivatal (INS 2015)

		2009	2010	2011	2012	2013
Ipar	Országos	25,1	22,6	20,9	21,5	22,0
	Hargita	42,6	39,6	36,9	38,1	38,3
	Kovászna	29,9	27,0	24,8	24,1	24,7
Építőipar	Országos	26,7	21,9	19,4	19,9	20,3
	Hargita	30,3	25,1	22,2	22,6	22,5
	Kovászna	20,5	16,5	13,8	14,2	13,8

Az ágazat súlyát a helyi gazdaságban jól mutatja az is, hogy a faiparban alkalmazottak aránya sokkal magasabb az országos átlaghoz viszonyítva.

1. ábra: Ágazati megoszlás foglalkoztatottak aránya szerint 2013-ban ,
 Forrás: Saját szerkesztés, a Pénzügyminisztérium adatai alapján

Ugyanakkor Hargita megyében sokkal kisebb az ágazati koncentráció³ az országos szinthez képest, vagyis országos szinten kevés számú nagy cég uralja a piacot, míg Hargita megyében a verseny sokkal kiegyensúlyozottabb. A pénzügyminisztérium adatai alapján számolt mutató az országos faipari koncentrációs szint 5,8%, míg Hargita megyében ez az érték 14,7%-os, Kovászna megyében pedig 18,4%-os szintet mutat a 2013-as adatok alapján. Ez az érték valószínűsíthetően radikálisan meg fog változni Kovászna megyében, mivel ide tette egyik székhelyét a Holzindustrie Schweighofer, amely országos szinten ez egyik legfontosabb versenyző. A cég saját bevallása alapján ők adják Románia deszkatermelésének 71 %-át (<https://www.schweighofer.at/ro>).

Azt is látnunk kell, hogy az árbevétel arányos nyereség tekintetében (részben a piaci koncentráció alacsonyabb szintje miatt és a termelékenység alacsonyabb szintje miatt is) alacsonyabb Hargita és Kovászna megyékben az országos átlagnál, míg az országos árbevételarányos nyereség átlagosan 3,1%, addig Hargita megyében 1,1 % volt 2013-ban.

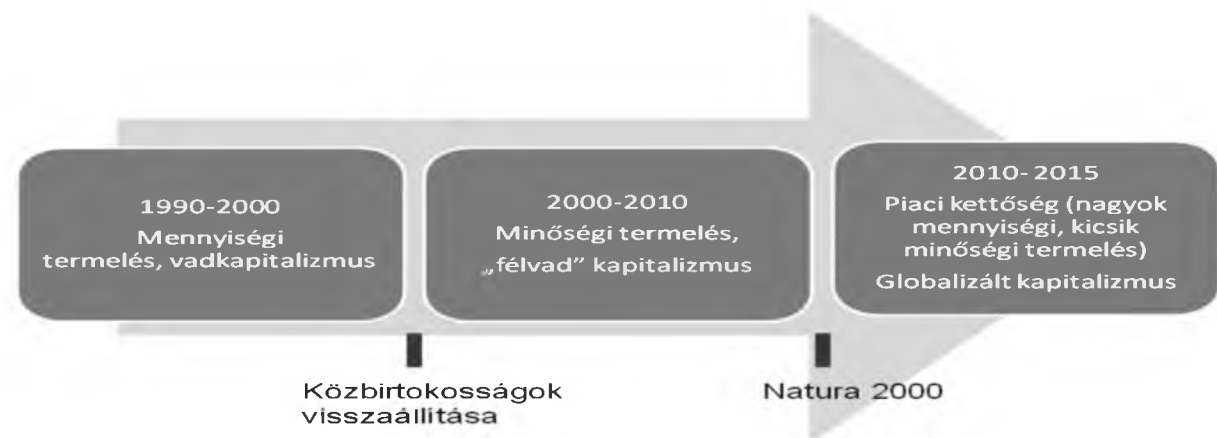
³Ágazati koncentráció alatt azon vállalatok arányát értjük, amelyek az ágazati összárbevétel 80%-át adják, vagyis a kis érték magas koncentrációt jelent.

Tehát mind a cégek szempontjából (cégek számát), mind a lakosság szempontjából (a munkahelyek számát tekintve) jelentős szerepet tölt be a fafeldolgozás a székelyföldi Hargita megyében. Konstatálnunk kell, hogy az utóbbi években jelentős változások álltak be gazdasági szerkezet átrendeződése és fakitermelés és -felhasználás tekintetében. Jelen pillanatban egyre erősebb koncentrációs folyamatot figyelhetünk meg Hargita megye szintjén is. A szomszédos, szintén székelyföldi Kovászna megye területére behívott Schweighofer jelentős, főleg elsődleges nyersanyag-, erőforráselszívó hatást gyakorol, amelyet nemcsak a faiparban tevékenykedő cégek éreznek meg, de a lakosság is. A lakosság számára is egyre problémásabb a téli tűzifa időben való beszerzése emiatt is. Hogy hogyan jutottunk oda, hogy az “erdő közepén” problémát jelentsen a fa beszerzése a következő fejezetben fejtjük ki.

Kialakult helyzet okainak elemzése

A kialakult helyzet okait nemcsak az aktuális szereplők és gazdasági környezetben találjuk meg, hanem vissza kell tekintenünk időben a rendszerváltásig.

Szerintünk a fafeldolgozás és kitermelés alakulását a rendszerváltástól eltelt időszakban három periódusra oszthatjuk, melyeket két kulcsfontosságú törvény megjelenése is alakított (2. ábra).

2. ábra: A Helyi fafeldolgozás alakulása, főbb időszaka és mérföldkövei. Forrás: saját szerkesztés.

Az első időszakot 1990-2000 közé tennénk, ennek a “mennyiségi termelés, vadkapitalizmus” nevet adtuk. Erre az időszakra jellemző, hogy a tulajdonjogok tisztázatlansága miatt, valamint a hézagos jogi háttér és a be nem tartott szabályok miatt nagy volt a nyersfa kitermelés. Jellemző volt, hogy nemcsak a saját tulajdont vágták le, hanem amihez „hozzáfértek”. A nyersfa csak elsődleges feldolgozáson esett át, rönk és

legfeljebb deszka formájába vitték ki az országból. A nyersanyag feldolgozás minimális hozzáadott értéket termelt, elsődlegesen feldolgozott formában, tulajdonképpen nyersanyagexport zajlott. A fafeldolgozás melléktermékét nem hasznosították újra, a környezetbe vitték ki, fűrészporhegyeket hozva létre. Igaz ugyan, hogy a nyersfa-exportnak volt hagyománya, ugyanis a XVII. századtól dokumentált jelenség volt a nyersfaanyag és a deszka elszállítása a vidékről, csak ahogy ezt Garda Dezső leírja, régebben tutajjal történt a rönkszállítás a Maroson, a 90-es évek végén pedig vonattal és kamionokkal szállították ki a nyersanyagot. Teljes mértékben az erősebb győz elve szerint működött az erőforrások kitermelése. A helyi ágazatra jellemző volt és jellemző maradt, hogy nagyon alacsony bérért, sok esetben feketén dolgoztatják az embereket, a nyersanyagért is keveset fizetnek a tulajdonosoknak és sok esetben nemcsak a jogos kifizetett rész termelik ki, hanem többet is.

Ebben a keretben kulcsfontosságú tényezőnek számít annak a törvénynek a megjelenése, amely a közbirtokosságok visszaállítására ad lehetőséget (Garda Dezső jelentős hozzájárulását fontos megemlíteni). Ez a keret lehetőséget adott a kisgazdáknak is, hogy meg tudják védeni a területüket és a közösségeknek is, hogy megfelelően tudjanak gazdálkodni az erdős területekkel.

Ezért a következő időszakot 2000-2010 között a “minőségi termelés” időszakának neveztük el ugyanis jelentős mértékben a minőségi feldolgozás felé mozdult el a helyi gazdaság. Ebben az időszakban jelentős piaci tisztulási folyamatok zajlottak, de ez leginkább a „félvad” kapitalizmus jellemzőivel írható le, ugyanis a törvények betartatása látványosan preferenciális jelenség volt, nem mindenkire volt érvényes. Ebben az időszakban számos, magasabb politikai körökben befolyással bíró személy keveredett a “famafia” érdekviszonyába, ezt a sajtó is néha nyilvánosságra hozta, amolyan nyílt titokként kezelt jelenséggé vált: mindenki tud róla, de senki nem beszél nyíltan a jelenségről és a fontos szereplőkről.

Ebben az időszakban szerencsés módon nő a faanyag feldolgozásának a mértéke, a termelési lánc hosszabbodik és diverzifikálódik a termékek köre (faházak, kerti bútorok, bútortermelés stb.), a melléktermék is felhasználódik. Elkezdik feldolgozni a fűrészport és a faszéleket, ragasztott tüzelőanyagot készítve belőle. Ezzel egy időben az országos piacon megfigyelhető, hogy szűkül az alapanyag, mivel a piaci koncentráció is erősödik és a kibővült nagy kapacitással rendelkező üzemek a kis vállalatok elöl viszik el az alapanyagot. A melléktermékek feldolgozásával a tüzelő is szűkül és drágább lesz a lakosság számára. A fatermékek exportjában megjelennek a feldolgozott végtermékek,

ezen termékek exportját a kedvező, növekvő gazdasági környezet és a mentalitásváltás is elősegítette. A természethez való visszafordulás egyik fontos eszköze a természetes alapanyagok, így a fa felhasználása és preferálása is érezhető jelenség lett.

A következő mérföldkő a Natura 2000-es természetvédelmi törvény elfogadása, amely védett övezeteket jelölt ki, amelyen az erdőgazdálkodást keretek közé szorítja (pl. madarak keltetési időszakában nem szabad a fákat kivágni stb.). Az aktuális állapotok a következőképpen írhatók le:

Erős piaci koncentrációt tulajdonosok szintjén a következő szereplők testesítik: az állam, nemzetközi cégek érdekeltségei, közbirtokosságok. Ezek azok a gazdasági szereplők akik tulajdonában nagy erdős területek koncentrálódnak. Vannak a média számára is ismert erőteljes felvásárlási folyamatok (pl. a Harvard Egyetem erdőfelvásárlásai, amely az IKEA-nak adta el Románia területén felvásárolt 33 ezer hektárnyi erdőt).

A fafeldolgozás duális képet mutat: a nagyok mennyiségi kitermelést folytatnak és rönköket, valamint elsődleges nyersanyagot (lásd Schweighofer) exportálnak. Ez a cég teljes mértékben feldolgozza a hulladékfát is, a hulladék felhasználásának egyik eszköze a biomasszát hasznosító, hőtermelő üzeme. Másrészt a helyi kisebb vállalkozók: vagy diverzifikált végterméket állítanak elő, vagy beszállítóként dolgoznak a nagy cégeknek. A gazdasági válság miatti jelentős piaci szűkülés a kisebb cégeknek jelentős visszaesést okozott. Ez a tendencia folytatódni látszik, lassan haldokló pályára téve a helyi kistermelőket, csökken a cégek jövedelmezősége és az alkalmazottak száma is.

Az érdekvédelmi egyesületek, klaszterek és politikum is teljes mértékben megosztott az iparági multinacionális vállalatokhoz való viszonyulás tekintetében. Példaként a megyei tanácsok hozzáállásával illusztráljuk a jelenséget: míg Hargita megyében megpróbálták megakadályozni a multinacionális cégek betelepését, addig Kovászna megyében az egyik elsődleges alapanyagot feldolgozó cég létrehozhatott egy nagy telephelyet. Érdekes kérdés, hogy a lábon álló fát miért adják el a tulajdonosok a multinacionális cégnek. A válasznak alapvetően két okát ismerjük: egyrészt valamivel többet fizet a multinacionális cég és mivel a térség állandó pénzforrásban szenved, alacsonyak az emberek jövedelmei, ezért akár a kevéssel is többet ígérőnek adják a fát (főleg ha a felvásárló egy helyi megbízott, tehát tulajdonképpen az eladó egy helyinek adja el, aki továbbadja a multinacionális cégnek). Másrészt a folyamatos visszaélések, az alacsony bérek stb. az ismeretlen vevő felé terelik a nyersanyageladót.

A Natura 2000-es intézkedés csomagnak köszönhetően a fakitermelés megszokott ritmusa megszakadt, kialakulnak periódusok főleg tavasszal, amikor nem jutnak fához

sem a helyi cégek, sem a magánszemélyek. Ezen változásoknak sokan csak az eredményét látják: tehát azt, hogy az erdő közepén nem lehet időben beszerezni a téli tüzelőt (ezt leginkább tavasszal szokták beszerezni, hogy nyáron tudjon kiszáradni). Lassan oda jutottunk, hogy nem székely mivoltunkhoz szervesen kötődő téli hideget sem tudjuk „élvezni”, elvették a tél élvezeti értékét, mert az erdő közepén nincs tűzifa.

A probléma átbeszélése és kommunikációja, tematizálása, akár a folyamatok megakadályozása egy csendes és halk ellenállásban nyilvánul meg. Mindenki tud a problémáról, de nincs számonkérés, átbeszélés, a társadalmi kontrol hiányos, nem elégséges. Sokkal hangosabb a román civilszféra, sok esetben, a médiában is megjelennek konkrét nevekkkel, legyenek azok akár a felső hatalmi körökhöz kapcsolódó politikusok nevei, bizonyítékokat is hoznak korrupciós csalásokra, illegális üzletekre. Ezen tevékenység következtében ma már a megfelelő Európai Uniós fórum előtt sem ismeretlen a jelenség, Romániát felszólították, hogy akadályozzák meg a törvénytelen fakitermelési tevékenység folytatását.

KÖVETKEZTETÉSEK ÉS TOVÁBBI KUTATÁSI IRÁNYOK

Következtetésként elmondhatjuk, hogy a székelyföldi Hargita megyében a rendszerváltás óta számos tényező okozza azt a nyugtalanító helyzetet, hogy nem tudunk megfelelőképpen gazdálkodni erdős területeinkkel, eljutottunk ahhoz az abszurd helyzethez, hogy erdős területtel körülvéve hiánycikk lett a fa (tűzifa és a cégeknek a nyersanyag egyaránt). A helyzet kialakulásához hozzájárult:

- elsősorban a helyi szereplők, akik a rendszerváltás után mérték nélkül termeltek ki erdős területeket;
- szintén a helyi gazdasági szereplők számlájára írható az erőforrások nem megfelelő javadalmazása (emberi és fa alapanyag egyaránt);
- a hiányos törvényi keretek és a törvények be nem tartatása, korrupció;
- a multinacionális gazdasági szereplők erősödése;
- a társadalom megosztottsága;
- az Európai Uniós, a helyi igényeket figyelembe nem vevő szabályozás;
- a hiányos társadalmi kontroll;
- nem vagyunk tudatában és nem tudjuk megfelelőképpen használni a rendelkezésünkre álló értékes természeti erőforrásokat.

A probléma felvetésén túl további kutatásokat is szeretnénk megvalósítani: a következő tanulmányokban a probléma pontosabb és részletesebb kibontásán túl jobban

meg fogjuk vizsgálni a ffeldolgozó iparág tevékenységét, cégek működésének mélyebb elemzését is szeretnénk elvégezni. A problémák feltárásán túlmutató, megoldást nyújtó javaslatok kidolgozását is tervezzük. Az erőforrások felhasználásának elemzését, a közbirtokosságok működését és a gazdasági, társadalmi környezetre gyakorolt hatást szintén górcső alá vesszük a továbbiakban.

IRODALOMJEGYZÉK

- AMBRUS T., 2013. Vállalkozói műhelytitkok Erdélyben, Nemzeti Közszolgálati és Tankönyvkiadó, Budapest, p. 16, 310, 313, 393, 90.
- BARBIR, C. F., 2012. Forest's role in the sustainable development of rural communities, with reference to particular situations in the area administrated by Podu Iloaiei Forest District, Iasi County, Romania . 2012 JOURNAL of Horticulture, Forestry and Biotechnology Volume 16(2),pp. 279-286.
- CSATA Zs., 2005. A vállalkozások megjelenésének társadalmi meghatározottság a Székelyföld falvaiban., Erdély társadalom- 3. Évfolyam 2. Szám. 93.-112. oldalak
- GARDA D., A Gyergyói tutajozás társadalomrajzához, Erdélyi Magyar, Adatbank http://adatbank.ro/html/alcim_pdf12530.pdf
- PSALTOPOULOS, D.–THOMSON, K. J., 1993. Input-Output Evaluation of Rural Development: a Forestry-centred Application, Journal of Rural Studies. Vol. 9. No. 4, pp. 351-358.
- NAGY B- koordinálásával: BÁLINT GY., BÍRÓ B. J., BÍRÓ B. E., CSATA A., GERÉB L., GYÖRGY O., FEJÉR-KIRÁLY G., LÁZÁR E., KASSAY J., MANDEL K., NAGY B., NAGY I., 2015. Székelyföld gazdasági fejlesztésének és regionális fenntarthatósági tényezőinek, Nemzetstratégiai Kutató Intézet, Budapest.
- RALPH, M., ORATION, J., 2015. Forestry for rural development, poverty reduction and climate change mitigation: we can help more with wood, Australian Forestry, Volume 78, Issue 2.
- SUJOVAA, A., HLAVACKOVAA, P., SAFARIKA, D., 2015. Analysis of Investment Effectiveness in the Wood Processing Industry of the Czech Republic, Procedia Economics and Finance 26, pp. 382 – 388.
- TÖRVÉNYEK A NATURA 2000-ES KERETEK ALKALMAZÁSÁHOZ: OM MMDD nr. 255/2007 privind unele măsuri pentru aplicarea regulamentelor Uniunii Europene privind comerțul cu specii sălbătice de faună și floră.
- OUG nr. 57/2007 privind regimul ariilor naturale protejate, conservarea habitatelor naturale, a florei și faunei sălbătice, cu modificările și completările ulterioare.
- OUG nr. 12/2007 pentru modificarea și completarea unor acte normative care transpun *acquis*-ul comunitar în domeniul protecției mediului adoptat prin Legea nr. 161/2007.

OM MMDD nr. 1964/2007 privind instituirea regimului de arie naturală protejată a siturilor de importanță comunitară, ca parte integrantă a rețelei ecologice europene Natura 2000 în România.

Internetes hivatkozás:

<http://think.transindex.ro/?p=44418>

<https://www.schweighofer.at/ro>

Pénzügyminisztérium honlapja: www.mfinante.ro

Nemzeti Statisztikai Intézet honlapja: www.insse.ro

AZ ALFÖLD NAGYRÉGIÓ LEHETŐSÉGEIRŐL - AZ EZREDFORDULÓ ELŐTT ÉS UTÁN TÖRTÉNT VÁLTOZÁSOKHOZ FŰZÖTT MEGJEGYZÉSEKKEL

Csatári Bálint¹

¹*MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézete nyugalmazott igazgatója,
Kecskemét
E-mail: csatarib@t-online.hu*

ÖSSZEFOGLALÁS

Ez a tudományos esszé a szerzőnek az Európai Unióhoz történt csatlakozásunk évében készült, a nagyrégiók lehetőségeiről szóló és a Falu-Város-Régió folyóiratban megjelent cikkét értékeli újra, abban a szellemben, ahogy egy kutatói közösség anno együtt gondolkodott a régió felemelkedésének lehetőségeiről és problémáiról. Ennek a közösségnek aktív és vezető tagja volt a kötet ünnepeltje és a szerző is. Az egykor megfogalmazott és megjelent hat oldalas kis írás alkalmasnak tűnt arra, hogy olvasmányos formában hívja fel a figyelmet néhány kulcsproblémára. Az eredeti szöveghez 2016-ban, tehát 12 év elteltével *dőlt betűvel* fűztem hozzá aktuális kommentárokat, adatokat, megjegyzéseket. Remélem alkalmas lesz arra, hogy Baranyi Béla professzorral közösen végzett negyedszázados munkánkunk egyfajta sajátos emléket állítson ebben a könyvben.

BEVEZETÉS

Baranyi Béla professzorral kereken negyedszázadot dolgoztam együtt. Együtt voltunk, amikor megalakult az MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézetének Debreceni Csoportja, s akkor is, amikor sorra készültek tudományos megalapozású, gyakran együtt megírt megyei és regionális tervi koncepcióink (Hajdú-Bihar megye, Észak-Alföld, Alföld). Majd a közös munkálkodásunk új fejezete nyílt meg akkor, amikor a Magyar Tudományos Akadémia Stratégiai Kutatások Programja keretében – Glatz Ferenc és Enyedi György akadémikusok támogatásával, új, elméleti és empirikus kutatásokba kezdhettünk – sőt hálózatba kötött számítógépeink révén – a legmodernebb technika is rendelkezésünkre állt.

Nagy öröm volt számomra, mikor a Debreceni Agrártudományi Egyetemen együtt közös tanszéket szervezhettünk, s Baranyi Béla lelkes, odaadó segítségével bekapcsolódhattam az egykori agrárkaron a posztgraduális regionális terület- és vidékfejlesztők szakemberek képzésébe, záróvizsgáztatásába.

Az Alföld kutatásának új lehetőségei az egykori jelenkortörténész barátom számára – bár még mindig talán az egyik legjobb művének Tiszántúl társadalmi átrétegződéséről írott

munkáját tartom – új lehetőségeket hoztak, s fiatal munkatársaival hozzájárított a sajátos keleti országhatár-menti, periférikus területek kutatáshoz (BARANYI, 1985; BARANYI, 2001). Érdekes volt ez a téma mindannyiunk számára, hiszen három évtizeddel azelőtt még kitiltottak Békés megyéből az erről a problémáról szociográfiát író újságírókat, mert a kötet végén némi malíciával azt írta: Magyarországon sohasem törődtek a végekkel. Lehet ezért lett országunk egyre kisebb és kisebb (VARGA, 1982).

Közben lankadatlan szorgalommal és igyekezettel próbáltuk fenntartani az intézetünket, annak az Alföld négy városában működő csoportjait. Tóth József intézetalapító szellemében, aki 1993-ban, Békéscsabán, a kutatócsoport fennállásának huszadik évfordulóján rendezett kongresszuson a következő pontok szerint haladva fogalmazta meg az Alföld kutatók küldetését. „Az Alföldi Tudományos Intézet kutatásainak meg kell őrizni „(1) a kutatási problémák iránti érzékenységüket, (2) törekvésüket a komplex szemléletre, a multidiszciplinaritásra, az egységben látásra, (3) érzéküket a gyakorlat problémái iránt, (4) elkötelezettségüket a befogadó régió problematikája iránt, mely kellő színvonalú kutatás és komoly kutatói felelősség esetén sohasem ellentétes a tudomány objektivitásával, (5) politikai stratégiai attitűdjüket a régió gazdasági – társadalmi egysége és politikai földrajzi széttagoltsága ellentétének feloldásában, (6) könyörtelenségüket a provinciális elégedettség minden jelével szemben!”(TÓTH, 1993).

Kutatóintézetünk fenntartásának, ill., finanszírozhatóságának a feladata – számomra máig érthetetlen módon – onnan kezdve vált egyre nehezebbé, amikor beléptünk az Európai Unióba, s az igen dinamikusan megnövekvő strukturális és kohéziós fejlesztési források megszerzéséért folytatott, időnként nemtelen politikai és érdekharok „elirányították” a helyi és az országos döntéshozók figyelmét is a jövőt alternatív módokon is megalapozni képes regionális kutatásokról, az igazán kiérlelt, megalapozott fejlesztési stratégiák készítésének igénylésétől. Hiába értünk el nagyszerű tudományos eredményeket, publikáltunk könyveket, vettük részt, sőt szerveztünk nemzetközi konferenciákat, szereztek a fiatal kutatóink – Baranyi Béla irányítása mellett is – tudományos fokozatot, hiába emelte meg alapfinanszírozásunkat a Magyar Tudományos Akadémia, az újonnan szerveződő régiók – az egykor a kutatásainkat a Nagyalföld Alapítvány létrehozásával támogató – megyék, vagy a kistérségek és a városok csak nagyon szerény érdeklődést mutattak újabb kutatásaink és eredményeink iránt. Ennek következtében a 2010-es évtized elejére az Alföldi Tudományos Intézet, a négy kutatóhely (Békéscsaba, Kecskemét, Szolnok, Debrecen) szoros együttműködése fokozatosan elhalványult, majd a két később létesült csoportja sajnos meg is szűnt.

Ezen rövid bevezető után, ebbe a tiszteletkötetbe készített, kibővített írásban arra vállalkozok, hogy egy 2004-ben, a Falu – Város – Régió c. folyóiratban publikált, az Alföldnek, mint nagyrégióknak a lehetőségeit boncolgató kisebb esszémhez fűzök kommentárokat. Talán a kötet ünnepeltjének és más olvasóknak is tanulságul szolgálhat, hogy 12 év után mi maradt aktuális abból, az akkor megfogalmazott gondolatmenetből, s mi hogyan változott a magyar regionális gondolkodásban a nagyrégiókat illetően.

Az eredeti szöveghez fűzött, aktuális kommentárokat rendre dőlt betűvel közlöm.

A nagyrégióval kapcsolatos munkánk kezdetei

Volt egyszer egy Alföld program. Spontán módon, Tóth Albert kisújszállási országgyűlési képviselő önálló javaslatára indult meg Intézetünkben ez a későbbi regionális fejlesztéseket is előkészítő, nagy ívű és ma is vállalható kutató-tervező munka 1992-ben. Rég volt, szép volt. Két év alatt tizennégy kötetben foglaltuk össze a régió sajátosan közösnek tekinthető problémáit, az Alföldnek más régióktól megkülönböztető jegyeit, környezetit, gazdaságát, települését, s a nagyrégió történelmi fejlődéséből következő tradicionálisakat egyaránt.

Az Alföldnek a rendszerváltás után felmerült ökológiai és ökonómiai problémáira egyaránt reagáló területi fejlesztési prioritásokat és ajánlásokat megvitatta és elfogadta a Magyar Tudományos Akadémia elnöksége (Magyar Tudomány 1994/1. p.84-91.), s a Kormány is. (Az Alföld-program 2042/1994. (V. 9.) számú kormányhatározat, az ezek felülvizsgálatáról rendelkező 2152/1995. (V. 25.) számú kormányhatározat és a Duna-Tisza közti hátság kritikus vízháztartási helyzetéről szóló 2087/1995. (IV. 3.) számú kormányhatározat együttesen határozta meg az állami beavatkozás szükségességét és feltételeit).

S aztán, részben jogos hivatkozással arra, hogy a javasolt programok tényleges beindításával várjuk meg a születő területfejlesztésről és –rendezésről szóló új törvényt, majd az annak nyomán megalakuló régiókat, maga az „Alföld program” szépen, lassan „kimúlt”.

A munka tudományos értékeit talán az igazolja legjobban, hogy fél évtizedig az egész Alföldön „hivatkozási alap”-ként funkcionált. A benne – sok-sok szakmai és térségi érlelő vita alapján – lefektetett meghatározó elveket, területi összefüggéseket és sajátosságokat, a kijelölt főbb fejlesztési prioritásokat beépítették az elkészült regionális, megyei területfejlesztési, sőt gyakran a településfejlesztési koncepciókba. S aztán azok is rendre „kimúltak”, fiókba kerültek, aktualitásukat veszítették.

Pedig az a lelkesedés, együttgondolkodás, amely e munkálatokban részt vevő több, mint száz kutatót, és szinte megszámlálhatatlan helyi szakember érdemi együttműködését jellemezte még a politikusokat is „megérintette”. A legkülönbözőbb témákban több tucat

tartalmas Alföld fórumot rendeztek, kétévente valamennyi párt alföldi parlamenti képviselői együtt „Alföld diétákat” tartottak, közösen érvelve a nagyrégió közös fejlesztési ügyeinek fontossága mellett. Két nagyszabású és igen tartalmas konferencia-köteteket is publikáló Alföld kongresszus vitatta meg az egész régió problémáit áttekinteni igyekvő kutatások eredményeit (1993, 1998 Békéscsaba).

Az Alföldről szóló kormányhatározat nyomán csordogáló szerény források, amelyek először a KTM, majd az FVM költségvetésében szerepeltek, szépen elfogytak illetve elapadtak. Még egy-két lelkesítő pályázati kiírás az alföldi tanyák megújíthatóságáról vagy a bio-, illetve az ökögazdálkodás lehetőségeiről, s vége.

Az ún. „Alföld program”, amit mi kutatók következetesen és mindig csak Alföld kutatási programnak neveztünk, bár időnként „legendák övezték”, igazán el sem kezdődött.

A „soha nem volt Alföld-program” egyik legmegrázóbb értekezlete az a szolnoki tanácskozás volt, amikor a különböző tárcák elszámolni igyekeztek a két, akkor szerveződő alföldi területfejlesztési régió felé az addigi, a régiót érintő munkáikkal, s úgymond „rájuk szeretnék volna bízni” a nemes ügy továbbvitelét. Persze szükséges források és a végrehajtásukhoz alkalmas intézmények nélkül.

Közben sorra merültek fel részben éppen a kutatások során is előrevetített olyan nyilvánvalóan makro-regionális megoldásokat igénylő alföldi problémák, mint a Tisza ciánszennyezése és árvizei, a Duna-Tisza közti Homokhátságnak a globális ariditás miatt is bekövetkező talajvízszint süllyedése, az egész Alföld határ-menti területeinek ellentmondásos változásai, a régióban oly jellemző lokális identitást is megtestesítő kistérségek összevisszaságai és erősödő fejlettségi differenciái, a mezőgazdaság tartós válsága, a közlekedési infrastruktúra fejlesztésének megtorpanása.

Az Alföldnek a jó irányú változásokra és sikerekre joggal kiéhezett helyi társadalma, gazdasága, településhálózata azóta is a stagnálás jeleit mutatja. Nem igazán sikerült megteremteni a szükséges területi–partneri összefogást, a különböző téregységek többé kevésbé „elvannak” a nekik járó szerény forrásaikkal, a megyék és a területfejlesztési régiók pedig még mindig szinte „lebegnek a térben”. Nem képesek valós érdekeik megjelenítésére és érvényesítésére. Ne feledjük, mint erre Hans Beck a közelmúltban joggal hívta fel a figyelmet: „a területi politikához a térségek iránt elkötelezett, erős érdekérvényesítési képességekkel rendelkező területi politikusok is kellenek”.

A régiók megalakulása

Az Észak- és a Dél-Alföld Regionális Tanácsainak, majd később ügynökségeiknek a megalakulása először, a 2000-es évek elején jó szakmai irányokat vett. Az, hogy a megyei területi szint „felett” is szükséges közös fejlesztéseket elindítani (pl., felsőoktatás, Tiszai vízrendezések, Homokhátság vízhiánya, az ivóvíz arzénmentesítése, nagy infrastrukturális beruházások, területi tervezés és fejlesztés menedzselése, stb.) többé-kevésbé elfogadott iránynak számított. Aztán, amikor a tényleges források elosztására, ill. pályáztatására került sort, már mindenki csak saját sok esetben „provinciális” igényeit próbálta érvényesíteni. A nagyszerűen megtanult és addig fennhangoztatott alapelvek, mint a szubszidiaritás, szolidaritás, kooperáció, adicionalitás, stb. egyre kevésbé működtek, jutottak érvényre. S itt vonjunk most rövid mérleget. Az akkor 3 milliós Alföld népessége az utóbbi másfél évtizedben ismét 200 ezer fővel, gyorsuló ütemben 2,7 millióra csökkent. Ugyanerre az időterminusra vetítve évente kb. 4500-zal kevesebb gyermek születik, a halálozás is meghaladta az évi 10 000-et. Az elmúlt 15 év mérlege évi 10-12 ezer fős tényleges fogyás, ami nyilvánvalóan nemcsak nagyrégiós statisztikai számként értelmezendő, hanem fokozza területi különbségeket, egyes térségekben az előregedést és az elszegényedést is. Nagy kérdés tehát, hogy az eltartó-képesség csökkenésével egy alacsonyabb népességszám mellett egyfajta új egyensúly állhat elő, vagy a többirányú területi-települési szegregáció növekedésével az alföldi városok egy része stabilizálja a népességét, a falvak jó része és a perifériák pedig végletesen leszakadnak? Dilemma tehát, hogy most mit tehetünk 2016-ban? Hogyan vonuljunk vissza? Vagy hogyan tartható meg itt 2,5 millió – öregedő és szegényedő – lakos. Egy a biztos csak, hogy a városi státuszt illetően nagy remények jellemzőek, mert egyedül a városok száma nőtt stabilan: 93-ról 125-re. Sajnos a valódi munkanélküliség sem csökken, a közmunkásság csak részleges megoldás. Az aktívak növekvő hányada, 53-54 %-a (4) minimálbért, vagy annál kevesebbet keres az Alföldön. Fontos tehát rögzíteni, ma, 2016-ban Békés megyében annyian élnek, mint 1890-ben, Jász-Nagykun Szolnokban annyian, mint 1900-ban, Bácsban és Csongrádban élnek annyian, mint 1930-ban. Azaz végül is az lesz a megvonható tanulság, hogy a folyószabályozások után bekövetkezett alföldi regionális eltartóképesség-növekedés, majd a nagy tanyásodást is eredményező mezővárosi fejlődés, úgy is, mint a regionális fejlődés sajátos „alföldi útja” teljesen elenyészett?

A régiók válsága

A gazdaság érdemi szereplői tétován és kíváncsian figyelik, hogy hogyan kapcsolódhatnak be a térgazdasági folyamatok érdemi formálásába. A forráshiányos önkormányzatok azonban még a saját bajaikkal, problémáikkal sem képesek megbirkózni.

Emiatt – főleg a kistérségekben – a város-falu kapcsolatok jellege és minősége is alig változott, az érdemi térbeli fejlesztési együttműködés esetleges, nem hatékony és minimális hatású.

A területi differenciálódás viszont erősödik. A két alföldi régió lemaradása az országos átlagokhoz képest az elmúlt öt évben tovább fokozódott. Ennek okai nemcsak a szerény és a területi-települési folyamatokat befolyásolni alig képes decentralizált területfejlesztési, vagy felzárkóztatási forrásokban keresendő, hanem „nomen est omen”: a struktúra és a kohézió hiányával! Vagyis nem alakult ki az a decentralizált területi tervezési, irányítási, szervezési struktúra, amely képes lenne a régiók által elfogadott fejlesztési koncepciókban és programokban foglaltak megvalósításra.

Nem szerveződött meg az a regionális tekintetben is „releváns” szakma-politika, amely a politika szereplőit csak a szakmailag teljes értékűen megalapozott és kiértékelte, mondhatni – EU konform – kutatás-fejlesztési és tervezési tevékenységek, komoly, megalapozott tervek, alternatív hatás-előrejelzések után „engedné” dönteni. S az a politikai magatartás és elkötelezettség sem formálódott ki, amely e területi fejlesztési tevékenységek jellegének megfelelően közép- és hosszú távra vállalná fel az elkerülhetetlenül szükséges térfejlesztési feladatok megoldását.

Természetesen a spontaneitás, vagy akár a sokféleség is jellegzetessége kell, hogy legyen a területi fejlődésnek, de ahhoz, hogy ezek a mai európai szakirodalomban újabban ún. „in situ” tudásnak nevezett jelenségek is érvényesülhessenek, az alapstruktúrát, s az azt működtető szakmailag korrekt és professzionális intézményrendszer alapműködését is biztosítani szükséges. Ennek a hiánya, – persze számos más tényezővel együtt – akár a mai erőteljesen centralizált magyar viszonyok között is, szinte teljesen ellehetetleníti a térfejlődésünk új pályára állításának lehetőségeit.

Egy korszerű kooperatív regionális fejlesztési intézményrendszer létrehozása nemcsak a szokásosan emlegetett pénzhiány miatt nehézkes, hanem az átpolitizált honi viszonyrendszerek között sem a lokális, sem a területi, sem az országos politika szereplői nem kívánják jelen „lehetőségeiket” efféle módon sem korlátozni, s lemondani azokról döntési kompetenciákról, amelyeknek gyakran éppen teljesen szakmai alapúaknak kellene lenniük.

Így az a sokoldalú szakma-politika is szinte teljesen hiányzik, amely nem direkt politika, hanem ún. „policy” lenne. Vagy ha van is ilyen, a próbálkozások rövid időn belül elvesznek „a mindenáron dönteni, avagy politikai akaratot érvényesíteni akarok” jellegű magyar ágazati és területi politika útvesztőiben. Aligha gondolhatja például bárki, hogy a mindenkit beleszámítva, maximum 35-45 fővel dolgozó regionális ügynökségek (most éppen az új Kiiró

Hatóság államosítása által veszélyeztetve), komoly területi műszaki tervezői háttér nélkül képesek lehetnek a pályázatok menedzselésén túl bármilyen nagyhatású, integrált regionális program elkészítésre és lebonyolítására.

Ma már tudjuk, hogy az előbbi bekezdéshez képest is rosszabb lett a regionális fejlesztések szakmai és intézményi helyzete. A 2007-14 EU fejlesztési ciklus feladataihoz felfejlesztett és számos kiváló terület-, település- és vidékfejlesztő szakembert alkalmazó regionális ügynökségeket megszüntették. S lehet, hogy ennek is következménye, az Index 2014. februári közlése szerint⁴ – amelyik az Eurostat akkor legfrissebb tanulmánya szerint készült –, hogy az Európai Unió 20 legfejletlenebb régiójából négy magyar, s sajnos közöttük mármint a hús legfejletlenebb között a 12. és a 13. helyen áll az Észak és a Dél-Alföld (1. táblázat).

Úgy vélem, hogy az előző európai támogatási ciklus ágazati programjainak dominanciáját még csak „oldani” sem tudták a regionális operatív programok. Nem volt közöttük sem ágazatközi, sem területi koordináció és kooperáció, így sokkal több ún. presztízsbetűzés született, mint amelyik a gazdaság és a különböző adottságú térségek valódi felzárkózását érdemben elő tudta volna segíteni. Sőt az intézményrendszer megszüntetése ellehetetleníti a legújabb, modern regionális tervezési megoldásoknak, az ún. helyre szabott fejlesztéseknek az alkalmazását. Ezek – a regionális szervezetek és fejlesztő intézetek folyamatos párbeszéde és együttműködése alapján – a különböző ágazati programokat extra forrásokkal is támogatják, ha azokban a terveiket és a programjaikat regionális szinten is összehangolják, szinergiáikat maximálisan és előre megtervezetten kihasználják.

1. táblázat: Az Európai Unió legfejletlenebb régiói. Forrás: Index, lásd 1. lábjegyzet.

The twenty lowest		
1	Severozapaden (BG)	29
1	Nord-Est (RO)	29
3	Severen tsentralen (BG)	31
4	Yuzhen tsentralen (BG)	32
5	Sud-Vest Olteria (RO)	37
6	Severoiztochen (BG)	38
6	Yugoiztochen (BG)	38
8	Sud-Est (RO)	39
9	Észak-Magyarország (HU)	40
9	Sud-Muntenia (RO)	40
11	Nord-Vest (RO)	42
12	Észak-Alföld (HU)	43
13	Dél-Alföld (HU)	44
13	Lubelskie (PL)	44
13	Podkarpackie (PL)	44

⁴ http://index.hu/gazdasag/2014/02/27/hetbol_negy_magyar_regio_a_legszegenvebbek_kozt/ (letöltve 2016. március 15.)

16	Dél-Dunántúl (HU)	45
16	Centru (RO)	45
18	Podkaskie (PL)	47
18	Warminsko-Mazurskie (PL)	47
20	Swietokrzyskie (PL)	49

A kistérségek

S akkor még nem szóltunk a mindenki által olyannyira „kedvelt” kistérségekről. Ez szint nem az érdemi, nagy regionális terület- és gazdaságfejlesztés elsődleges szintje, hanem a térben élő társadalom mindennapjainak élettere, a vidékfejlesztés jól meghatározható célterülete, amelyekben a napi szükségletek és szolgáltatások kielégítését, a térbeli közösségi fejlesztési együttgondolkodást, összefogást és cselekvést, az életkörülmények szintre hozását segítő programokat kellene szorgalmazni. A települések, a városok és a falvak gazdaságosan is értelmes összefogását, azoknak a rendkívül sokféle területi adottságoknak megfelelően, amelyekkel kistérségeink rendelkeznek. A megélt, a megélhető, s abban a saját lehetőségeit, perspektíváját is „látó” lokális társadalom „tér élménye” alapján. S ha már e szinten hiányzik a szó legáltalánosabb értelmében vett „területi kohézió”, akkor mit remélhetünk a magasabb szinteken. Egyébként is a hiába volna, vagy van meg a jó és nemes szándék az együttműködésre, 7-8 év kistérségi „konceptió- és programgyártás” után, a területfejlesztés e módon előállított „papírtigrisei” az asztalfiókokba kerültek.

Most éppen a NFT RO Programjainak az „újrapasszírozása” folyik, úgy hogy már alig emlékeztet valami azokra a jól megalapozott országos, regionális, megyei és kistérségi koncepciókra, amelyeket lelkes kutatók, tervezők, fejlesztők és menedzserek – az akkori PHARE szakértők által is elismerten európai színvonalon – az 1990-es évek elején-közepén elkészítettek. A kisebb nagyobb településeken, s a kistérségekben tapasztalható apátia és csalódottság tehát nagyon is érthető.

Mi kutatók, s magam is évek óta ugyanezeket ismételjük, s néha már mi is belefáradunk. Pessimistán, a jövőképek nélkül, s hangsúlyozottan „nem kincstári” optimizmus nélkül nehéz e munkát végezni.

A regionális sikerek egyik kulcsa változatlanul a magas színvonalú és összehangolt kutató-fejlesztő-tervező tevékenységekben rejlik. A másik az európai nivójú szakmapolitikában, a szakma és a politika mezsgyéjén, (ami ma alig járható, így a kulcsát sem találjuk). A harmadik kulcs az érdemi térségi együttműködésre és szolidaritásra képes települési és térségi önkormányzatoknál van. A negyedik az értelmiség által is felvállalt és működtetett, jól szervezett lokális civil társadalom szervezeteiben. A modern európai területi politikához vezető kaput csak mind négy kulcs lesz képes – egyszerre használva azokat – kinyitni.

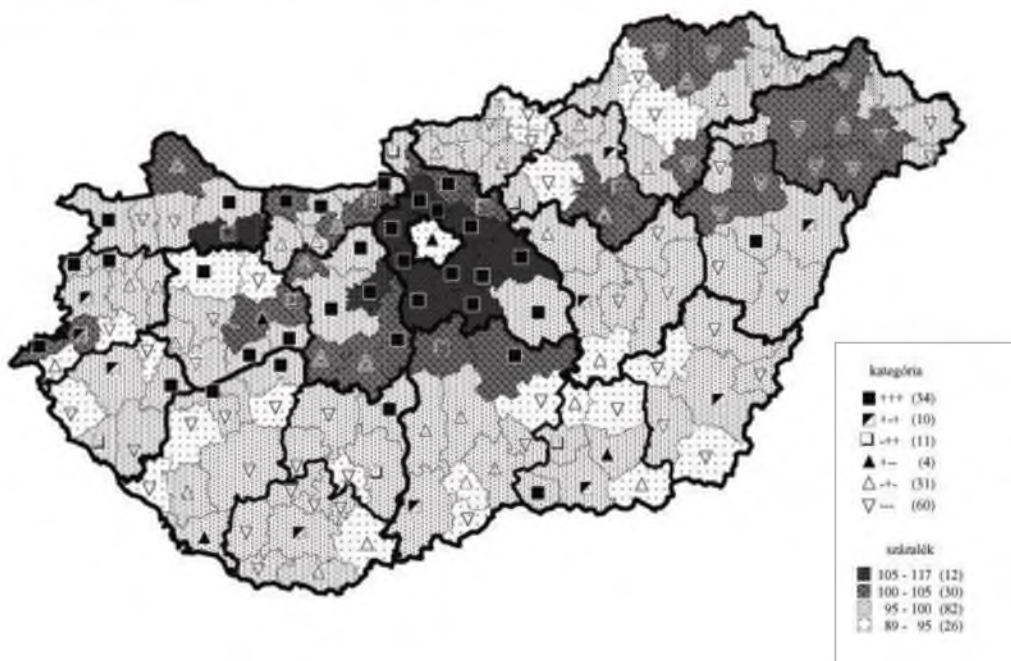
Nagy tehát a felelősségünk, hogy meddig várunk a kapu kinyitásához szükséges minőségileg is kifogástalan kulcsok előállításával. Legfeljebb marad a szokásos magyar kiskapu. Ahhoz folyton folyvást képesek vagyunk kulcsokat találni.

De, mint tudjuk, a kiskapu általában csak a hátsó udvarra vezet. S ebben az esetben az Alföld nagyrégiója a szó valódi és átvitt értelmében is hátsó udvar lehet, Európa hátsó udvara, jórészt parlagon, szemetesen, elhagyatottan, a „schengeni kerítés” mögül érkező szennyezésekkel, ahogy az ily helyeken általában dívik.

Azóta schengeni kerítésújabb értelmezést kapott, nem mintha 2004-ben, amikor az eredeti szöveg íródott, sejtetni lehetett volna a mai helyzetet. Az Alföld ebbéli pozíciója a frissen felhúzott, új „fizikailag is megjelenő” kerítés révén csak tovább romlott. S már nemcsak az előbbi bekezdésben burkoltan emlegetett ciánszennyezés fenyegeti az Alföld békés, felzárkózó, szomszédos térségek régióival szorosán és sikeresen együttműködő fejlesztését.

Az itt élők is tudják, s érzik ez a veszélyt. S az egyre magasabb roma etnikai arányokat mutató kistérségeket kivéve mind a népesség természetes fogyása, mind a vállalkozóbbak tartós elvándorlása a kilencvenes évtized ún. és sohasem volt Alföld programjának a kudarcát reprezentálja. (lásd még az ábrát, ahol az alapsraffozás a tényleges népességszám elmúlt 10 éves változását mutatja az 1990-es adatot 100-nak véve, %-ban, míg a vándorlás előjelei rendre az 1990-95, az 1995-1999, illetve a teljes évtized értékeit mutatják. E szerint az Alföld 46 kistérségéből 36-ban fogyott népesség. További 46-ból 34 kistérségben pedig negatív volt a vándorlási egyenleg. Ez utóbbi folyamat az 1960-as évek óta tart.) 1. ábra.

2.7.1/18. számú ábra
A lakónépesség számának változása (1990-1999) és a vándorlás típusok összehasonlítása

1. ábra A lakónépesség számának változása (1990-1999) és a vándorlási típusok összehasonlítása

Megállítani vagy mérsékelni csak nagyon tudatos területi beavatkozással lehetne.

Ez alapján, akár az Alföld kutatási program csaknem egy évtizede lefektetett térségi javaslataihoz is nyugodtan vissza lehetne térni. S nem mindig újrakezdeni. Minden négy évben.

Az első Alföld-kutatási programban többször is hangsúlyoztuk területi identitás fontosságát, s annak letéteményeseiként a kistérségeket. A rendszerváltozást közvetlenül követő években valóban szokatlanul erősen nyilvánultak meg ezek a lokális hagyományok, jelezve azt, hogy az olyan tájneveinknek, mint Bereg, Bihar, Hajdúság, Kiskunság, az ott élők tudatában mélyen gyökerező földrajzi tartalma is van, amit az első – spontán és alulról jövő kezdeményezések nyomán – alakuló térségi összefogások is jól jeleztek a PHARE előcsatlakozási programban. Akkor úgy képzeltük, hogy a térségi szerveződések majd, „fürtszerűen összekapcsolódva” lefedik az egész Alföldet, és képesek lesznek a saját – részben endogén – erőforrásaikat hasznosítani. Két évtizede a területfejlesztési törvény is komoly szerepet szánt nekik, azzal, hogy mindegyikük szavazati jogú képviselőt kapott a megyei területfejlesztési tanácsokban. 1998-ban, majd 2004-ben is mindkét akkori kormány erőteljesen „hivatalosította” a kistérségeket, majd ezzel szinte párhuzamosan fokozatosan bürokratizálódtak, mondhatni sok tekintetben kényszerszertársulásokká váltak. Mára – sajnos – ezek is megszűntek, lényegében anélkül, hogy – a civilek, vállalkozók, szakemberek, önkormányzatok – részvételével valódi, értelmes térségfejlesztő (pl. várost és vidékét együtt tervező menedzselő) téregységekké válhattak volna. A vidékfejlesztésben ugyan alakultak LEADER szervezetek, de ezek sem voltak túlságosan sikeresek. A kistérségek helyében alakultak járások ma már kizárólag a központi állam szolgáltató funkcióit kísérik meg ellátni ezen a területi szinten, erős centrális szervezeti rendszerben, a helyi társadalom befolyása nélkül. Érdekes adalék: Nagy Britanniában akkor állították vissza korlátozott, de fontos lokális jogkörökkel a járási önkormányzatokat, amikor nálunk 1971-ben megszüntették. Ma nálunk egy járás társadalmának nincs érdemi befolyása arra, hogy mit történik a területén. A települések lakói is alig „látnak túl” saját falujuk, vagy városuk határán.

Az uniós csatlakozás

Az európai csatlakozás most újabb lehetőségeket kínál. Talán, s akár arra is, hogy az Alföld nagyrégió valóban megoldandó és valóban nagy területi problémáit – mint a „Tisza-

mente” jövője, a tanyavilág tájfenntartó fejlesztése, vagy akár több nagyobb szabású térségi roma szociális program elindítása, sőt a keleti euro-régióink érdemi együttműködésének szorgalmazása – európai léptékben és európai módon oldjuk meg. Nagy horderejű, nagy hatású, integrált tervek és pályázatok segítségével. Ezek szerintem Brüsszelben is szinte biztos szakmai sikerre volnának „ítélve”. Ezért nem volna szabad lemondanunk a nagyrégió szintjén való gondolkodásról. Ahogy tette ezt Széchenyi István, Klebelsberg Kunó, Kaán Károly, Erdei Ferenc és még sokan mások... *Az eredeti cikk születése után tizenkét évvel, azaz pontosan a csatlakozás utáni éveket illetően, az Alföld nagyrégió változásainak teljes mérlegét egy ekkora esszészzerű írás utolsó, rövid konklúziójához kapcsolódva nem gondolom, hogy szabad lenne vállalni. Hiszen így sem jutott szó a mezőgazdaság (és élelmiszergazdaság) eltartó-képességének kedvezőtlen változásairól, a mérhetetlen birtokkoncentrációról, az Alföld jövője szempontjából ma is döntő fontosságú természet- és környezetvédelem feltétlenül megoldásra váró régi-új gondjairól. Sőt mindhárom felsorolt ágazat alföldi regionális jövőjét szoros kapcsolatba lehetne, sőt inkább kellene hozni a klímaváltozás várható és súlyosan kedvezőtlen hatásaival (FARKAS – LENNERT 2015).*

Vigasztalásul talán az marad az olvasónak, a kötet által köszöntött Baranyi Béla professzornak, s e sorok írójának is, hogy a mega idejében elvégzett tisztességes kutatómunkánk eredményei elővehetők, elolvashatók. Sőt azt is jelzik, hogy az egykor a régió helyzetének jobbítására tett – Európában másutt sikeresen alkalmazott – javaslataink figyelmen kívül hagyásáért sem mi kutatók, vagy általunk oktatók, tervezők, fejlesztők, menedzserek a felelősek.

Szerény vigasztalásul Sándor Iván örökbecsű konklúziója: „Évszázados tapasztalat, hogy (házánkban)⁵ a szellem teljesítményei-ajánlatai füstbe mennek. Szerencsés esetben az utólagos összegzésekben, korértelmezésekben van szerepük. Tegyük hozzá: az utólagosságokban gazdag a magyar gondolkodás.” (SÁNDOR, 2013).

IRODALOMJEGYZÉK

- BARANYI B., 1985. A Tiszántúl átalakuló társadalma (1945-1978): A társadalmi átrétegződés fő folyamatai és történeti összefüggései a Tiszántúlon, Budapest: Akadémiai Kiadó, 1985. 200 p.
- BARANYI B., 2001. A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. 2001. 368 p.
- CSATÁRI B., 2004. A nagyrégiók lehetőségei, FALU VÁROS RÉGIÓ 2004.1-2) pp. 13-15.

⁵ Az eredeti szövegben ez nem szerepel, de itt szükség van a beszúrására.

- FARKAS J. ZS. – LENNERT J., 2015. A földhasználat-változás modellezése és előrejelzése Magyarországon. In.: Czirfusz M., – Hoyk E., - Suvák A., szerk: Klímaváltozás-Társadalom-Gazdaság, Hosszú távú területi folyamatok Magyarországon, pp. 193-222.
- SÁNDOR I., 2013. Demokrácia- ahol nincs ÉS 2013. október 18. 12. o
- VARGA D., 1982. Az ország peremén, Magvető, Budapest, p. 260.

TURIZMUSFEJLESZTÉS, MINT FEJLESZTÉSPOLITIKAI ESZKÖZ SZABOLCS-SZATMÁR-BEREG MEGYE KÜLSŐ PERIFÉRIÁINAK FELZÁRKÓZÁSÁBAN

Deák Attila¹

¹*Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési és Környezetgazdálkodási Ügynökség Nonprofit Kft., 4400 Nyíregyháza, Benczúr tér 7.
E-mail: deak@szszbmfu.hu*

ÖSSZEFOGLALÁS

A külső perifériák sorvadása fokozatosan erősödött az utóbbi évtizedben Magyarországon, annak ellenére, hogy jelentős állami támogatások érkeztek a leszakadás mérséklése érdekében. A tanulmány abból a téziséből indul ki, hogy Magyarország külső perifériáinak nagy része, az egyik legproblematisabb térségei az országnak, ahol a központi gazdaságfejlesztési beavatkozások nem tudták megállítani ezeknek a térségeknek a leszakadását. Ennek ténye mindenképpen arra figyelmeztet bennünket, hogy az elkövetkező években ezeknek a térségeknek a fejlesztésében egyfajta paradigmaváltásra lesz szükség. A paradigmaváltás célja pedig az endogén adottságokra épülő helyi gazdaságfejlesztés mechanizmusainak megerősítése a külső perifériák fejlesztésében. A helyi adottságokra, erőforrásokra és a helyi kezdeményezésekre épülő gazdaságfejlesztési kezdeményezések támogatása, a közösségi alternatív gazdaságfejlesztés kibontakozásának segítése különösen ezekben a térségekben lenne indokolt. A tanulmány célja, hogy felhívja a figyelmet a turizmusfejlesztésre, mint helyi gazdaságfejlesztési eszközben rejlő lehetőségekre a külső perifériák felzárkóztatása kapcsán, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye külső perifériáinak esettanulmányán keresztül.

BEVEZETÉS

A történeti Magyarország drasztikus területi feldarabolásával együtt járó határok meghúzását követően az ország keleti és északi új határai mentén egy olyan elmaradott rurális övezet kialakulása kezdődött meg, amely jórészt a megmaradt megyecsonkokból képződött. (BARANYI, 2004). Ezekben a régiókban az egykori vármegyeközpontok, középvárosok, amelyek többségében gazdasági centrumok voltak, a határ túloldalára kerültek, de a vonzáskörzeteik a csonka vármegyékkel együtt Magyarországon maradtak. Az Európai Unió által meghatározott legkedvezőtlenebb helyzetű régiótípusok közül Magyarországon a vidéki térségek, az ipari átalakulás által érintett térségek és a határon átnyúló régiók találhatóak meg. Az érintett földrajzi területtípusok közötti gyakori az átfedés, a határmenti térségek szinte mindegyike periférikus elhelyezkedésű, jelentős részük pedig aprófalvas térség. Ebből adódóan a problémák halmozódása a jellemző, amely ezeknek a térségeknek a tartós leszakadását eredményezi (TERÜLET- ÉS TELEPÜLÉSFEJLESZTÉSI OPERATÍV

PROGRAM, 2014). A külső perifériák az ország többi részénél szinte minden téren kedvezőtlenebb adottságokkal rendelkeznek, amelyet a fokozódó elvándorlás, előregedés, társadalmi erodálódás, a természetes és épített környezet erőteljes igénybevétele jellemez (NEMZETI FEJLESZTÉS 2030, 2013).

A mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területe három centrumot veszített el a trianoni határmegvonást követően, ebből eredően itt alakultak a legnagyobb térszerkezeti anomáliák. A centrumok elvesztésével egy városhiányos térség jött létre a határterületeken, ahová a megyeszékhely Nyíregyháza, excentrikus elhelyezkedéséből eredően már nem tudja kiterjeszteni gazdaságélénkítő hatását. Szabolcs-Szatmár-Bereg határtérségeinek leszakadásában meghatározó szerepet tölt be ez a kiegyensúlyozatlan térszerkezeti sajátosság. A külső perifériák területéről ugyanis hiányzik egy olyan funkcionális városhálózat, amely növekedési csomópontjai lehetnének ezeknek a régióknak, másrészt az az aprófalvas településhálózat dominál, amely gazdasági, társadalmi és környezeti szempontból rendkívül sérülékeny. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyén belüli társadalmi és gazdasági folyamatok térbeli elemzése eredményeként egyértelműen kijelenthetjük, hogy létezik egy nyugat-keleti irányú lejtő, amelyet számos társadalmi és gazdasági mutató is alátámaszt. A megyén belül a keleti államhatárok felé haladva kedvezőtlenebb társadalmi és gazdasági folyamatoknak lehetünk szemtanúi. A legkritikusabb helyzetben lévő térségei a megyének egyértelműen a külső perifériák, amelyet a megyei átlagtól magasabb migrációs veszteség, előregedés, kedvezőtlenebb jövedelmi helyzet és munkaerő-piaci viszonyok, valamint alacsonyabb vállalkozói aktivitás jellemez.

Mivel magyarázható, hogy egyes térségek esetében, az állami fejlesztéspolitika igyekezete ellenére sem sikerül a leszakadást megállítani? Alapvetően egy-egy térség felzárkóztatását, fejlesztését a külső vagy a belső erőforrásokra alapozzuk. A területfejlesztési beavatkozások – a térségi erőforrások oldaláról – két alapvető megközelítésben tervezhetők. Az egyik esetben a hiányzó erőforrásokat kívülről pótoljuk, a másik esetben arra törekszünk, hogy feltárjuk a térség saját erőforrásait, és ezeket az erőforrásokat próbáljuk minél hatékonyabban hasznosítani. Mára bebizonyosodott, hogy a létező problémákra gyakran nem lehet tartós, fenntartható megoldást találni tisztán külső erőforrások felhasználásával (CZENE-RICZ, 2010). A külső perifériák esetében a külső erőforrások bevonása nehézkes és akadályokba ütközik. Ezeknek a térségeknek az életében kevésbé számíthatunk arra, hogy befektetőket sikerül letelepíteni, mivel ezek a területek nélkülözik a fontosabb telepítési tényezőket (pl. kedvező közlekedés-földrajzi adottságok, kedvező közlekedési kapcsolatok, szakképzett

humán erőforrás, a menedzsmentet kiszolgáló szolgáltatások). Az elmúlt évek gazdaság- és területfejlesztési gyakorlatában külső erőforrások bevonása dominált, annak ellenére, hogy bizonyos térségekben erősen korlátozott az alkalmazhatósága.

A belső erőforrások közül a humán erőforrás, a társadalmi erőforrások (társadalmi és gazdasági szereplők együttműködése, lokálpatriotizmus, közösségi kohézió), a természeti erőforrások, a kulturális örökség, kulturális erőforrások (műemlékek, hagyományok) és a gazdasági erőforrások emelhetők ki. Ezek tekinthetők a helyi gazdaságfejlesztés legfőbb algoritmusainak. A természeti és kulturális erőforrások kiaknázásában a turizmusnak rendkívül nagy jelentősége van, de emellett más területekre is képes pozitív hatást gyakorolni, ezáltal a helyi gazdaságfejlesztés egyik kiemelt eszköze lehet.

Turizmusfejlesztés, mint fejlesztéspolitikai eszköz

Jelen megközelítés esetében a turizmust nem önálló gazdaságfejlesztési ágazatnak, hanem katalizátor eszköznek tekintjük. Ez a tézis abból indul ki, hogy a turizmus egy komplex hatásrendszerű fejlesztési eszköz, amelynek gazdasági, társadalmi, kulturális és nemzetpolitikai hatásai egyaránt vannak, tehát jelen megközelítésben a turizmusfejlesztés nem célként, hanem eszközként jelenik meg. Ennek megértése érdekében elsőként a turizmus hatásrendszerét szükséges összefoglalni.

A turizmus gazdasági hatásai:

A turizmus a legfontosabb társadalmi-gazdasági szektorává és nemzetközi kereskedelem fontos tényezőjévé vált a 21. századra. A 20. század második felének folyamán fokozatosan lett tömegjelenség (évente 4-5%-al nő), gazdasági szerepe az elmúlt évtizedekben fokozatosan és dinamikusan növekedett, mára a gazdaságban betöltött szerepe vitathatatlan (DÁVID-TÓTH, 2011). Magyarországon a KSH által 2014. szeptemberében publikált 2009. évi turisztikai szatellit számla adatai szerint a szektor közvetlen részesedése a GDP-ből 9%, a nemzetgazdasági szintű hozzáadott értéke 5,5% volt (GAZDASÁGI ÉS INNOVÁCIÓS OPERATÍV PROGRAM, 2015). A turizmus gazdasági hatásai a következő területeken jelennek meg:

- Jövedelemtermelő hatás: A turizmus egyik legjelentősebb gazdasági hatásának tekinthető, hogy hozzájárul a jövedelemtermeléshez.
- Vállalkozásfejlődésre gyakorolt hatás: A turizmus hatással van a vállalkozási kedv megélénkülésére. Az idegenforgalomban működő vállalkozások többsége mikro vállalkozás, ezen belül pedig igen magasan reprezentáltak a családi vállalkozások.

- Foglalkoztatásra gyakorolt hatás: A turizmus legfontosabb gazdasági hatása a munkahelyteremtés. A turizmus foglalkoztatási mutatója más ágazatokhoz képest viszonylag nagy, amely a nagy élő munkaigényével van összefüggésben (MUNDRUCZÓ-GRAHAM, 1996).
- Gazdasági szerkezetalakításra gyakorolt hatás: Az idegenforgalom új piacokat teremt, pótlólagos keresletet generál más gazdasági ágazatok számára, elsősorban a helyi termékek (mezőgazdasági és kézműves termékek) számára jelent pótlólagos keresletet.
- Imázsalakító hatás: A turizmus kifejezetten pozitív hatást gyakorol a fogadóterület imázsára. A nemzetközi tapasztalatok s egyre inkább a hazai befektetői szándékok is megerősítik, hogy a puha telepítési tényezők súlya felértékelődőben van (PISKÓTI, 2012). A puha telepítési tényezők közül kiemelkedik egy-egy terület, település imázsa. A turizmus szervezése tudatos pozicionálást és brand építést tesz szükségessé a fogadóterületek részéről, vagyis elindítja egy tudatos régió és településmarketing politikának a kibontakozását.

A turizmus társadalmi hatásai:

- Demográfiai hatás: A turizmus fejlődésével megélnékül az egyes fogadóterületek munkaerőigénye (MICHALKÓ, 2012). A gazdaságilag deprimált térségekben a turizmus által teremtett munkahelyek, vállalkozási lehetőségek csökkenthetik a megélhetésért máshová vándorló fiatalokat, helyben tarthatja az értelmiséget.
- Közösségfejlesztő hatás: Az idegenforgalom fellendülésével fokozatosan bekapcsolódnak a helyi közösségek is a turizmus működtetésébe, sőt aktivizálja a helyi közösségeket.
- Kulturális hatás: A turistáknak köszönhetően a fogadóhelyen élőkben tudatosul saját kultúrájuk és hagyományuk értéke, ez pedig büszkeséggel tölti el őket (MUNDRUCZÓ-GRAHAM, 1996). További lényeges szempont, hogy a turizmus dinamizálja a kulturális kínálat bővítését és a finanszírozza a helyi kultúra fejlődését.
- Lakossági, területi identitásra gyakorolt hatás: A turizmus közvetlen hatást gyakorol a helyi identitás erősödésére, a helyi értékek, mint turisztikai vonzerők iránti büszkeség fokozódása együtt jár a település vagy térség iránti büszkeség fokozódásával.

A turizmus környezeti hatásai:

- Környezeti erőforrások hatékony felhasználása: A turizmus hozzájárul a természeti és épített környezeti erőforrások hatékony felhasználáshoz, sőt hozzájárul a természeti és kulturális örökség helyszínek gazdasági fenntarthatóságához is.

- Épített és természeti örökség revitalizációja: A turizmus ösztönzi a kulturális és a természeti örökség revitalizálását, amely főleg az épített örökség esetében lehet igen látványos.
- Környezettudatos attitűdök formálása: Azokat a helyi értékeket, amelyek idegenforgalmi látnivalóvá is válnak nagyobb becsben tartja a helyi közösség. Mivel tudatosul a helyi közösségben természeti vagy épített környezetük értékessége, megóvásukra nagyobb hangsúlyt fektetnek.

Területfejlesztési hatás:

- Helyi gazdaságfejlesztés: A turizmusfejlesztés közvetlen eszköze lehet a helyi gazdaságfejlesztésnek, amely a külső perifériák esetében igen lényeges szempont, mint erre már korábban kitértem.
- Versenyképesség javítása, komparatív előnyök kiaknázása: A turizmus fejlesztésével katalizálható az egyedi adottságokon alapuló (pl. természeti és kulturális erőforrások) komparatív versenyelőnyök kiaknázása.

A turizmus, mint nemzetpolitikai eszköz:

Magyarország szempontjából a turizmus fejlesztése a határontúli magyar lakta területeken nemzetpolitikai jelentőségű. Ezt a hatásmechanizmusát a turizmusnak a szakirodalom nem taglalja, de gondoljuk végig, hogy a Kárpát-medencei vonatkozásban a határon túli magyar lakta területeken milyen hatásai vannak a turizmusfejlesztésnek, amennyiben magyar vonatkozású örökségértéket érint. A határtérségek (külső perifériák) fejlesztése esetében erre szempontra különösen lényeges fókuszálni.

- Identitáserősítés a határon túli magyar közösségek körében: Mint korábban ismertettük a turizmus közvetlen hatással van a közösségi identitás erősítésére. Azokon a területeken, ahol jelentős a turisztikai kereslet, sokszínű a turisztikai kínálat, a helyi magyarság identitása erősebb lehet.
- Magyar-magyar kulturális interakció erősödése: A Kárpát-medence határon túli magyar lakta területein, amennyiben megélénkül a magyarországi küldő piacokról a kereslet, az ott élő magyarok számára erősödik a kulturális interakció lehetősége.
- Határon túli magyar örökség védelme: A Kárpát-medence, történeti fejlődése miatt különösen változatos örökséggel rendelkezik. A határon túl rekedt műemlékek sokszor kiemelten veszélyeztetett helyzetben vannak, mert az etnikai homogenizáció következtében környezetükben csökken, vagy eltűnik az az etnikum, amely az

épületeket létrehozta, használta. Ez egy különösen aktuális kérdés a Kárpát-medence magyarok lakta szórvány területein. Ennek a problémának a megoldása felé mutat, hogy azokon a területeken, ahol magyar vonatkozású épített örökség érdemi turisztikai keresletet gerjeszt, javulnak a lehetőségei, esélyei, megteremtődnek az anyagi feltételei a kulturális örökség revitalizációjának.

- Jövedelem generálás: Talán a legfontosabb tényező, hogy a turizmus fellendülésével a határon túli magyar lakta területeken jövedelem generálódik.

Turizmusfejlesztés adottságai szabolcs-szatmár-bereg megye külső periferiáin

Észak-kelet Magyarország külső periferiái rendkívül gazdag természeti és kulturális örökséggel rendelkeznek, melyeknek nagy része nem integrálódik az idegenforgalmi kínálatba. Rendkívül ambivalens jelenség, hogy a Magyarország észak-keleti periferiái az ország legnagyobb kiterjedésű válságövezetei és idegenforgalmi szempontból rendkívül potens területek is egyben.

Északkelet-magyarországi határmenti perifériális megyékről általánosságban elmondható, hogy kiemelt történeti, kulturális és természeti értéket koncentrálnak. Az épített és természeti örökségek koncentrációja a megye keleti felében egyértelműen magasabb, mint a középső vagy nyugati részén. Ez több okkal magyarázható. A mai Szabolcs-Szatmár-Bereg megye szatmári és beregi része sohasem tartoztak a gazdasági centrumokhoz, így a gazdasági, elsősorban iparfejlődés, kevésbé károsította a természeti környezetet. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye külső periferiáira általánosságban jellemzőek a természet közeli állapotok, a természetvédelmi területek magas koncentrációja, a biológiai sokféleség fennmaradása. Ez a táj a magyarországi természettájak közül a legkevésbé érintett, a faji sokszínűség még mindig fennáll. A mozaikos tájszerkezet itt kevésbé jellemző. Ezt az Alföldre jellemző táji sokszínűséget az Alföldön más térség nem tudja így prezentálni (DEÁK et al., 2016). A természetvédelmi területek, természeti értékek térbeli koncentrációját vizsgálva egyértelműen megállapítható, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megye esetében a természeti értékek tekintetében, a leginkább koncentráltabb területnek a Szatmár-Beregi területek számítanak, mint az a következő ábrán is látható.

Kiemelendő, hogy az egész Alföldön Szabolcs-Szatmár-Bereg megye őrizte meg legtöbb műemlékét. A sajátos történeti fejlődés, a történetileg is jellemző szegénység, a gazdasági pangás, az intenzív iparosítás hiánya lehetővé tette, hogy konzerválódjanak ezeknek a területeknek a természeti értékek mellett a történelmi, ember alkotta értékek is. Az

épített értékek tekintetében általánosságban jellemzi a külső perifériákat (Szatmár-Bereg, Bodrogköz, Abaúj, Zemplén) a műemlékek magas koncentrációja. A Tisza, a Szamos vagy a Kraszna egyszerre oltalmazta és pusztította az itt élőket az évszázadok folyamán. Az állandó bel- és árvizek hatására a folyók ölelésében létrejövő lágvilág évszázadokon keresztül nyújtott menedéket. Ez a momentum teszi igazán egyedivé a térség épített örökségét. A középkori templomok sűrű láncolata, az Alföldön egyedülálló módon itt megmaradt aprófalvas településszerkezet, a néphagyományok gazdagsága mind-mind ennek lenyomata. Ennek lenyomatai tükröződnek vissza Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kulturális vonzerőleltárának gazdagságán (ANTALL et al., 2013). A Szatmár-beregi térség Tiszától és Szamostól keletre eső területe szinte egy egybefüggő nagyobb kiterjedésű örökségturisztikai magterület. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében itt a legmagasabb az örökségturisztikai értékek, műemlékek koncentrációja. A Szatmár-beregi desztináció kulturális örökségei közül műemléki szempontból a középkori templomok tekinthetőek a legjelentősebbnek, a középkori templomok koncentrációja és minősége ebben a régióban országosan is kiemelkedő. A térség másik meghatározó örökségeit az irodalomtörténeti emlékhelyek alkotják (Szatmárcseke, Tiszacsécse, Nagyar), de van néhány országosan kiemelkedő jelentőségű ipartörténeti műemlék is (Tarpa, Túristvándi, Nagyecsed). A térség kastélyokban, kúriákban szegény, reprezentatív építészeti emlékek Cégénydányádon, Vásárosnaményban, Komlódtótfaluban találhatóak. A népi építészeti emlékek hihetetlen gazdagsága jellemzi ezt a vidéket (DEÁK et al., 2016). Összességében egy tendencia egyértelműen megfigyelhető a megyében, nyugatról keleti irányba egyre sűrűbb a kultúrtörténeti értékek száma, legnagyobb arányban a Szatmár-Beregi térségben koncentrálódnak. Alapvetően elmondható, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a kulturális örökség területi koncentrációja igen magas, Alföldi kontextusban ez a megye egyértelműen piacvezető ebből a szempontból.

KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

Összességében Magyarország északkeleti külső perifériáin egy rendkívül értékes és látványos kulturális és a természeti örökség koncentráció figyelhető meg. Ezekben a térségekben nem csak mennyiségileg, de minőségileg is országos nivó fölötti műemlékeket és természeti értékeket találunk. Az elmúlt évtizedek trendjei alapján biztosan mondhatjuk, hogy ezeken a területeken iparszerű turizmus nem fog kiépülni és talán nem is cél. Azonban ezekben a térségekben speciális beavatkozásokkal létrehozhatóak versenyképes turisztikai termékek a meglévő örökségértékekre építve, amelyek eredményeként jövedelem generálható a térségben, illetve a helyi gazdaságfejlesztésben érhetőek el eredmények. Ezekben a

területeken nem szabad a turizmust, mint erős, önálló gazdasági ágazatként kezelni (iparszerű turizmus), ugyanis ennek ezekben a térségekben nincs realitása. Azonban az idegenforgalmi fontos katalizátora lehet a komparatív előnyök szisztematikus kiaknázásának és a külső perifériák versenyképességének javításában, de ami fontosabb, katalizátora lehet a térség gazdasági, társadalmi és környezeti revitalizálódásának.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ezúton szeretném köszönetemet, hálámat és tiszteletemet kifejezni Prof. Dr. Baranyi Béla iránt. Különösen szeretném megköszönni türelmét, szakmai iránymutatásait és orientálását, valamint azt a rengeteg segítséget és a folyamatos segítő, jobbító szándékot.

IRODALOMJEGYZÉK

- ANTALL I., DEÁK A., SZATMÁRI I., 2013. Tündérmezőtől az Ismeretlen Földre, Utazás a művészetek történetében Szatmártól Kassáig, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési és Környezetgazdálkodási Ügynökség Nonprofit Kft., Nyíregyháza. 7 p.
- BARANYI B., 2004. A határmentiség dimenziói, Magyarország és keleti államhatárai, Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs. pp. 19-38
- CZENE ZS., RITZ J. 2010. Helyi gazdaságfejlesztés - Ötletadó megoldások, jó gyakorlatok, Nemzetgazdasági Minisztérium, Budapest pp. 9-29
- DÁVID L., TÓTH G., 2011. A turizmus szerepe a regionális fejlődésben in Dávid L. (szerk.) Magyarország turisztikai régiói, Pécsi Tudományegyetem, letöltés helye: <http://www.eturizmus.pte.hu/szakmai-anvagok/Magyarorsz%C3%A1g%20idegenforgalmi%20r%C3%A9gi%C3%B3i/book.html#d6e35>
- DEÁK A., KONDRÁ L., ÁGOSTON SZ., 2016. Paradigmaváltás Szabolcs-Szatmár-Bereg megye turizmusfejlesztésében in Hanusz Á. (szerk.) Turisztikai jövőkép Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési és Környezetgazdálkodási Ügynökség Nonprofit Kft., Nyíregyháza. pp. 40-60
- GAZDASÁGFEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS OPERATÍV PROGRAM 2014-2020, Nemzeti Tervezési Hivatal, Budapest. pp. 204-210.
- MICHALKÓ G., 2012. Turizmológia, Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 203-206.
- MUNDRUCZÓ GY., GRAHAM S., 1996. Turizmus, elmélet és gyakorlat, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. pp. 37-90.
- NEMZETI FEJLESZTÉS 2030. Országos Fejlesztési és Területfejlesztési Konceptió 2013. Nemzeti Tervezési Hivatal, Budapest

PISKÓTI I., 2012. Régió és településmarketing – Marketingorientált fejlesztés, márkázás, Akadémiai kiadó, Budapest pp. 33-38.

TERÜLET-ÉS TELEPÜLÉSFEJLESZTÉSI OPERATÍV PROGRAM 2014. Nemzeti Tervezési Hivatal, Budapest.

A KÖZMŰSZOLGÁLTATÓK ÚJRAÁLLAMOSÍTÁSI TENDENCIÁINAK BEMUTATÁSA A NÉMET SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁG ÉS MAGYARORSZÁG PÉLDÁJÁN

Eperjesi Zoltán¹

¹KPMG Tanácsadó Kft – senior menedzser, 1134 Budapest, Váci út 31.
E-mail: zoltan.eperjesi@kpmg.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

Jelen tanulmányomban a közműszolgáltatások területén megfigyelhető német és hazai újraállamosítási tendenciákat mutatom be. Nagyon jelentős trendváltás következett be az elmúlt évtizedben. Az 1980-as, 90-es évek liberalizációra, privatizációra és deregulációra vonatkozó doktrínája a pénzügyi és világgazdasági válság következtében erőteljesen megtört. Mind több európai uniós tagállam határoz úgy, hogy a különböző közüzemi szolgáltatásokat újra részben vagy teljes mértékben állami, önkormányzati befolyás alá vonja az ellátásbiztonság, valamint a szociális aspektusok fokozottabb érvényre juttatása érdekében. A cikkben gyakorlati példákon keresztül szemléltetem az újraállamosítás lehetséges formáit és előnyeit.

BEVEZETÉS

Az európai közszolgáltatások, mindenek előtt az energiaellátás részletes elemzését megelőzően definiálni szükséges, hogy mit is értünk pontosan közszolgáltatás alatt. A közszolgáltatások célja az általános társadalmi igények megfelelő szociális szinten történő biztosítása. Franciaországban már a 19. század vége óta él az a doktrína, amely szerint a közszolgáltatások célja azon társadalmi szükségletek kielégítése, amelyek általános gazdasági érdekeket szolgálnak (OGPP, 2008, 7). Az elmúlt évtizedekben leginkább a privatizáció és a liberalizáció nyomta rá a bélyegét a közműszolgáltató szektorra az Európai Unióban. Az 1980-as években elfogadottá, mi több meghatározóvá vált az a nézőpont, hogy a magántulajdonban lévő szolgáltató cégek jobb minőségű, olcsóbb és gyorsabb szolgáltatásokat nyújtanak állami versenytársaikkal szemben. Az EU számos irányelvet alkotott, amelyekkel a szolgáltatások liberalizálását írták elő. Ennek következtében az önkormányzatok, és a megyék erőltetett menetben kezdték privatizálni a tulajdonukban álló cégeket. A privatizációs hullámot csak felerősítette, hogy az önkormányzati és állami költségvetések folyamatosan jelentős hiánnyal küszködtek, amely lyukakat ideig-óráig be lehetett tömni a privatizációs bevételekkel. Nyilvánvaló, hogy ez a tendencia még erőteljesebben érvényesült a közép-kelet európai országokban, az 1990-es években. A

gyakran elhamarkodott privatizációs döntések azonban hamar megmutatták árnyoldalukat is. Sokszor az önkormányzatok nyakán maradt az alapellátási kötelezettség, természetesen a nyereséges szolgáltatásokból befolyó árbevétel nélkül. A privatizációk következtében a fogyasztók sem kerültek kedvezőbb helyzetbe, a fogyasztói árak sokszor jelentősen megnöttek, és a szolgáltatás minősége sem javult. A privatizációs hullám kedvezőtlen hatással volt a munkaerőpiacra is, a korábbi alkalmazottak egy részét elbocsátották, vagy lényegesen rosszabb feltételek között foglalkoztatták tovább.

A negatív privatizációs tapasztalatok, valamint a világgazdasági válság gerjesztette bizonytalanságok arra sarkalták az államokat, hogy alaposan gondolják át közműszolgáltatásaik ellátásbiztonságát. Az újraállamosításra vonatkozó polgári kezdeményezések, valamint az európai városok határozott politikai fellépése egyértelműen jelzik a gondolkodásmódban beállt lényeges változásokat. A magánszolgáltatók részbeni kudarcai csak erősítették az önkormányzati szolgáltatók bizalmát, hogy ők is tudnak legalább olyan minőségű szolgáltatást nyújtani. Az elmúlt évek egyre átütőbb tendenciájává vált, hogy az önkormányzati és állami szolgáltatók egyre inkább visszavásárolják a korábban értékesített szolgáltató egységeiket, amennyiben erre lehetőségük van.

A közműszolgáltatások történelmi fejlődését vizsgálva megállapítható, hogy a szektor tulajdonosi szerkezetét jelentős ciklikusság jellemzi, a privatizációs és államosítási tendenciák egymást váltogatják egy-két évtizedenként. A 19. század során a magántulajdonú közműszolgáltató cégek domináltak. A közszolgáltatások iránti igény rohamos növekedésével azonban ezek a magáncégek már nem tudtak eleget tenni az elvárásoknak. A közműszolgáltatások tiszta piaci körülmények közti működésének anomáliái a következő tényezőkre vezethető vissza: az externális hatások elhanyagolása, a közjavak decentralizált elosztásának határai, a gyenge piaci résztvevők diszkriminalizációja, monopolpozíciók kialakulása (RÖBER, 2009). A hiányzó, vagy nem kielégítő szolgáltatás és verseny következményeként a 19. század végén egyre nagyobb jelentőségre tettek szert az állami és helyi közösségi (önkormányzati) szolgáltatók. A köztulajdonban álló közműszolgáltatók egyre inkább átvették az irányító szerepet, és a szolgáltatásigény széleskörű kielégítésén túl a gazdasági és társadalmi fejlődéshez is jelentős mértékben hozzájárultak. A köztulajdonban lévő szolgáltató cégek az idő előrehaladtával a jóléti államok integráns részévé váltak. A köztulajdonú cégeket az 1980-as évektől kezdve az állammal és a politikával való szoros összefonódásuk, és a politikai kézi vezérlés miatt egyre élesebb kritikák érték. Kritizálták a közműcégek monopol pozícióját, a nem hatékony gazdasági működést, valamint az alkalmazottak privilégiumait. A felsorolt okokból kifolyólag az Európai Unió liberalizációs

politikát indított el a közmű szektorban azzal a céllal, hogy lehetőség szerint minél több szolgáltatást privatizáljanak, vigyenek ki a versenypiacra. Ausztria ebből a szempontból egészen az 1990-es évekig visszafogott pozíciót töltött be.

Az 1980-as, 90-es évek liberalizációs, privatizációs hullámai a 21. század elejére lényegesen alábbhagytak Nyugat-Európában, teret engedve az újbóli államosítási folyamatoknak. A közüzemi szektor számos területén kiderült, hogy a privatizáció előtt tett ígéretek nem valósultak meg. A dereguláció korszakának vezérelvei, - miszerint a magántulajdonban lévő üzemek hatékonyabban, gyorsabban és olcsóbban termelnek – nem feltétlenül igazolódtak be, és kiderült, hogy sokszor ideológiai és különböző érdekcsoportok helyzetbe hozását szolgálták. A 2008-ban kezdődő világgazdasági válság hatására az államok és a helyhatóságok arra a megállapításra jutottak, hogy megállják a helyüket a magántulajdonú cégekkel folytatott versenyben. Mindez természetesen a közüzemi szolgáltatások piacára érvényes. A pénzügyi és világgazdasági válság tapasztalatai rávilágítottak arra a tényre, hogy egyáltalán nem törvényszerű, hogy a „piac láthatatlan keze” automatikusan jobban működik, mint az állami irányítás (SCHÄFER, 2012). A korábban meghatározó privatizációs eufóriát egyre inkább felváltotta az állam által garantált biztonság igénye. Bár az elmúlt években számos magáncég köztulajdonba vételére került sor, messze nem beszélhetünk átütő államosítási tendenciáról. Az EU verseny- és piacnyitási politikája továbbra is a magángazdaság struktúráját erősíti. A Lisszaboni Szerződés nemcsak felértékelte a közműszolgáltatások jelentőségét, hanem az önkormányzatok rendeletalkotó szerepét is kiemelte ((RE-) KOMMUNALISIERUNG, 2012). A közműszolgáltatások visszaállamosítása ott figyelhető meg leginkább, ahol a neoliberais piacosítási hullám előtt meghatározó volt az önkormányzati közműszolgáltatások szerepe. Európai mintaként szolgálhat Németország és Ausztria, amely föderális felépítésű köztársaságok erős tartományi és önkormányzati döntési szintekkel rendelkeznek. Ebben a két országban a közműszolgáltatások zömét önkormányzati szinten végzik. Ezzel szemben Franciaország és Spanyolország esetében nagyon erőteljes centralizáció figyelhető meg, amely főként a történelmi hagyományokon alapszik. A központosítás következtében az önkormányzatok szerény pénzügyi forrásokkal rendelkeznek, amely értelemszerűen csak szűk szolgáltatási kör biztosítását teszi lehetővé. Szórványosan ugyan, de itt is előfordul, hogy egyes közműszolgáltatások visszakerülnek az önkormányzatok kezébe. Jó példa erre Párizs és Grenoble vízellátása. Olaszországot köztes állapot jellemzi, mivel az erős centralizációval szemben, erős régiók, viszont gyenge önkormányzatok állnak. Az Egyesült Királyság szintén egyedi struktúrát mutat, mivel az egyes tartományok felépítése eltérő szerkezetű.

Energiaellátás:

Jelenleg Németországban széleskörű államosítási tendencia figyelhető meg az energiaellátás területén. A koncessziós szerződések egész sora fut ki mostanában, amit az önkormányzatok fel is használnak a szolgáltatások visszavételére. A skandináv államokban szintén meghatározó az önkormányzatok szerepe az energiaellátásban. Magyarországon és az Egyesült Királyságban az önkormányzatok korábban elvesztették befolyásukat az energiaellátásban. Magyarországon kivételt képeznek ezen megállapítás alól a távhőszolgáltató cégek, amelyek egyelőre önkormányzati tulajdonban vannak.

Az újraállamosítás különböző formáinak ismertetése

A közjó fenntartása magában foglalja a különböző közszolgáltatások biztosítását, így az energia-, az ivóvízellátást, a hulladékszállítást, a fenntarthatóságot, az átláthatóságot, a lakosság széles rétegei számára elérhető áron történő szolgáltatásnyújtást, valamint a minőségi-, környezetvédelmi-, és szociális standardok fenntartását. A közjó iránti elkötelezettség és a felsorolt igények szemben állnak a profitmaximalizálásra törekvő cégvezetéssel, holott a közjó védelme nem zárja ki az üzemgazdasági gondolkodást és a nyereségszerzést. A közműszolgáltatások legfőbb jellemzője, hogy átszövik őket az ellátásbiztonsággal, és az elérhető áru szolgáltatásnyújtással összefüggő politikai célkitűzések. Az állami és önkormányzati cégek többletértéket teremtenek a polgárok számára, és ezáltal hozzájárulnak a társadalmi jóléthez.

Természetesen feltehetjük a kérdést, hogy piacgazdasági körülmények között szükség van-e egyáltalán az állam által nyújtott szolgáltatásokra. A különböző országokban nyújtott különböző közüzemi szolgáltatások fejlődéstörténete rávilágít, hogy nem lehet egyértelműen objektív kritériumokat meghatározni, hogy mely szolgáltatásokat kell valóban az államnak, vagy az önkormányzatoknak ellátnia. Az ide vonatkozó döntések meghozatalának azonban minden esetben demokratikus párbeszédre, és a politikailag legitim többségen kell alapulnia. Közszolgáltatások alatt az emberi élethez szükséges javak és szolgáltatások biztosítását értjük, így a közösségi közlekedést, a gáz-, ivóvíz-, és villamos-energia ellátást, a szennyvízkezelést, a hulladékszállítást, az oktatási és kulturális intézmények fenntartását, az egészségügyi intézményeket, valamint a temetkezési szolgáltatásokat. Egyes definíciók kiegészítik még a felsorolt szolgáltatások körét a szociális lakásépítéssel, és a közbiztonság fenntartásával. Megállapítható, hogy egy civil társadalomban nem lehet minden állami szolgáltatást magánkézbe adni, és a társadalomban bizonyos területeken szükség van non-profit zónákra is.

Az állam gyakorta azért vállalja bizonyos szolgáltatások ellátását, mivel azok politikai szempontból kívánatosak (kulturális szolgáltatások, postai szolgáltatások munkanapokon). A szolgáltatók piaci alapon például nem vállalnák a postai szolgáltatásokat a gyéren lakott területeken az alacsony kereslet miatt. A nemzeti hagyományok jelentősége a lisszaboni szerződésben is visszatükröződik a közszolgáltatásokra vonatkozóan. A szerződés 16. cikke rendelkezik az unió közösségi értékeihez kapcsolódó közszolgáltatásokról:

- a nemzeti, regionális és helyi hatóságok szerepe az általános gazdasági érdekeket szolgáló közszolgáltatások biztosításában,
- Az általános gazdasági érdekeket szolgáló mindenkori szolgáltatások sokszínűségéről, amely a felhasználók szükségleteinek és preferenciáinak különbözőségéből, valamint a különböző földrajzi, szociális és kulturális adottságok eltéréseiből adódik,
- A minőség, a biztonság, a megfizethetőség, az egyenlő bánásmód, valamint az általános hozzáférhetőség magas színvonalának fenntartása (<http://www.bookshop.europa.eu>).

A döntés, hogy mely feladatok esnek a közszolgáltatások alá, politikai egyeztetés tárgyát képezi. Az európai államoknak és önkormányzatoknak sokszor közösségi szintű irányelveket kell átvenniük. Az 1980-as években nagyon jelentős trendváltás következett be a monopolhelyzetű állami vállalatok megítélésével kapcsolatban. Az Európai Unióban, ebben az időszakban vette kezdetét a közszolgáltatást ellátó nagy állami vállalatok privatizációja a versenyképesség növelésének jegyében. A monopóliumok leépítéséhez először is piaci liberalizációs intézkedéseket kellett hozni. Az EU ide vonatkozó irányelvei tették lehetővé a magántulajdonú vállalkozások színre lépését a közszolgáltatások területén. Főleg a hálózathoz kötött szolgáltatások esetében – villamos-energia, földgáz, ivóvíz, vezetékes telefonhálózatok – kérdőjelezte meg az Európai Unió a monopolpozíciók szükségességét. Elsőként Margret Thatcher alatt, az Egyesült Királyságban vált átütő erejűvé a neoliberális gazdaságpolitika, a piac mindenképp felettségének hirdetése a politikai döntéshozatallal szemben.

A privatizáció általában három, egymástól lényegesen elkülönülő formában jelentkezik. Alapjában véve a privatizáció során az állami tulajdon magántulajdonba megy át. A *materiális privatizáció* során a korábban az állam által ellátott feladatokat átveszi a privátszektor a feladatokhoz szükséges gépekkel, berendezésekkel és infrastruktúrával együtt. Az értékesítésből befolyt árbevétel az esetek többségében a költségvetési hiány mérséklésére használják fel. A „családi ezüst” értékesítéséből befolyt bevétel egyszeri tételt jelent, és jelentősen szűkíti a kommunális döntéshozatali és fejlesztési lehetőségeket.

A *funkcionális privatizáció* értelmében az adott közfeladat ellátása továbbra is állami hatás- és felelősségi körben marad, a kivitelezésre, szolgáltatás nyújtásra viszont magánvállalkozást vonnak be („feladat vagy végrehajtás privatizáció”). Ennek a privatizációs formának a sajátossága, hogy a szerződés lejártával a kiszervezett szolgáltatásokat ismét állami, önkormányzati kézbe lehet venni. A privatizáció ezen formájánál mindenek előtt a közbeszerzés költségére és a minőségellenőrzési költségekre kell figyelni. További problémát jelent, hogy a korábban „házon belül” végzett tevékenység és kompetencia az idő előrehaladtával elvész, ami miatt gyakran sérül a későbbi ellenőrzési folyamatok hatékonysága.

A „*formális privatizáció*” elsődlegesen csak a vállalkozás szervezeti felépítésére terjed ki. Az egyes minisztériumok, hivatalok bizonyos szolgáltatásokat külön cégekbe szerveznek a nagyobb önállóság és a gazdasági rugalmasság érdekében. Ebben az esetben azért beszélünk csak formális privatizációról, mivel csakis jogi formaváltásról van szó, és a tulajdonviszonyok nem változnak (KLUG, 2011).

A telekommunikációs szektort például már az 1980-as, 90-es években teljes mértékben privatizálták. A telekommunikációs hálózatok privatizációja valóban sikeres volt. Ezen a területen valóban olcsóbbá, színvonalasabbá vált a szolgáltatás. Ezt követte a légitársaságok, az energiaszektor, valamint a postai szolgáltatások liberalizációja, amely az egyes tagállamokban eltérő sebességgel zajlott. A privatizációt hosszú éveken keresztül a legjobb módszernek tekintették a kifeszített önkormányzati költségvetések tehermentesítésére. Az idő múlásával viszont a tapasztalatok azt mutatták, hogy a liberalizált és privatizált közműszolgáltató cégek miatt több százezer munkahely szűnt meg, a szolgáltatás színvonala és a munkakörülmények pedig romlottak. Új magántulajdonú oligopol társaságok alakultak ki, akik felosztották egymás között a piacot. Különösen problematikusak azok a privatizációk, amikor nem szabályozzák egyidejűleg a versenykörnyezetet, mivel ilyen esetekben sem a politika, sem pedig a piac nem tudja kellő hatékonysággal ellenőrizni az újonnan létrejövő privát monopolcégeket. Ebből a megfontolásból kifolyólag nem szabad a közműszolgáltatások privatizációját összekötni az állami szabályozás és szerepvállalás gyengítésével. Éppen ellenkezőleg az államnak képesnek kell lenni a hatékony piacsabályozás és kontroll biztosítására. Az esetek többségében pont az állami szabályozás és ellenőrzés lebontása, csorbítása vezetett a sikertelen privatizációs folyamatokhoz.

Az újállamosítás lehetséges formái

Újraállamosítás alatt elsősorban azon intézkedések összességét értjük, amelyeknek az a célja, hogy a korábban az állam, vagy önkormányzatok által ellátott közfeladatokat, amelyeket időközben privatizáltak, újra az állam hatókörébe integrálják. Az újraállamosítás több módon is történhet:

- közfeladatok ellátása kijelölt hatóságon keresztül (versenytárs, vagy monopólium formában)
- új vállalkozások létrehozása közfeladatok ellátása céljából (versenytárs, vagy monopólium formában)
- operatív szolgáltatások átvétele, átruházása állami, önkormányzati cégekre, hivatalokra
- gazdasági társaságok állami kézbe vétele kivásárlás útján
- Az állami, önkormányzati tulajdon növelése a vegyes tulajdonú gazdasági társaságokban (HYPOVEREINSBANK, 2011).

Az újraállamosítások esetében legtöbbször a funkcionális privatizációról beszélünk, amikor a magáncég által elvégzett közszolgáltatásokat visszaveszi az állam, vagy az önkormányzat, amely eddig is felelősséggel tartozott az adott közszolgáltatás megfelelő színvonalú fenntartásáért. Nem szabad elfeledkezni az újraállamosítás azon formájáról sem, amikor több önkormányzat együttműködése során jönnek létre olyan önkormányzatközi gazdasági társaságok, amelyek a méretgazdaságosság előnyeit kihasználva látják el a közfeladatokat. Az ilyen jellegű társulásoknak nagyon jelentős hatékonyságnövelő szerepe van, a duplicitások elkerülésével hatékonyabban lehet allokálni a meglévő kapacitásokat. Az önkormányzatok közti együttműködésnek ezen felül még számos előnye is van: a tőke- és a kockázatok megosztása szintén kedvező hatású.

A részbeni, vagy teljes újraállamosítás több okra vezethető vissza.

Az elmúlt évtizedekben privatizált cégek sokszor nem hozták azokat az elvárásokat, amelyeket az adásvételkor támasztottak feléjük. A leggyakoribb, és legáltalánosabb elvárás az volt, hogy a szolgáltatások olcsóbbá váljanak az adott szolgáltatás minőségének javulása mellett. Az esetek többségében sajnos pont ez az elvárás nem teljesült, gyakran került sor áremelésre a szolgáltatási színvonal visszaesése mellett. A privatizációs folyamatok során nem vették kellően figyelembe a tranzakciós költségeket, valamint a kontroll szerep kiépítésével járó költségeket sem.

További érv az önkormányzati tulajdon mellett, hogy az önkormányzatok kedvezőbb *üzemgazdaságossági know how-val* rendelkeznek. Az állam vagy önkormányzatok által

elvégzett közszolgáltatások ideológiai bázisa általában az, hogy ezek a cégek sokkal jobban figyelembe veszik a köz érdekeit, valamint a szolgáltatáshoz való diszkriminációmentes hozzáférést. „A német önkormányzatok az elmúlt húsz évben kellő menedzsment tapasztalatot gyűjtöttek, és számos reformintézkedést hoztak annak érdekében, hogy szolgáltatásaik színvonala és díja valóban versenyképes legyen a magánkézben lévő vállalkozások szolgáltatásaival szemben” (RE-KOMMUNALISIERUNG, 2012, 14). Az állítás, miszerint a magánvállalkozások minden esetben költséghatékonyabban és magasabb színvonalon termelnek csupán ideológiai megfontolásokon alapszik.

Az újraállamosítási tendenciákat az is erősíti, hogy az állam és az önkormányzatok aggódnak az alkotmányban vállalat *alapkötelezettségeik, kompetenciáik kiüresedésétől* a magánosítások következtében. A privatizációk jelentősen csökkentik az önkormányzatok döntéshozatali és cselekvési lehetőségét a későbbiek során. A lakosság érdeklődése is egyre csökken az önkormányzati, közösségi ügyek iránt a szűkülő önkormányzati feladatkörök és megszűnő kontrollfunkciók következtében.

Jelen állás szerint *nemcsak az önkormányzatok állnak szkeptikusabban a privatizációval szemben. Ugyanez a tendencia figyelhető meg a lakosság köreiből is.* A német VKU önkormányzati szövetség felmérése alapján a megkérdezettek 75%-a inkább a köztulajdonban lévő szolgáltatókat részesíti előnyben a magánszolgáltatókkal szemben (RE-KOMMUNALISIERUNG, 2012. 15). A polgárok stabil, kiszámítható árakra, ellátásbiztonságra számítanak az állami, önkormányzati szolgáltatók esetében. Elképzeléseik szerint a többnyire nonprofit formában működő társaságoknál az esetlegesen képződő nyereséget közcélokra, így például a közösségi közlekedésre, vagy sportlétesítményekre fordítják.

A pénzügyi és gazdasági világválság következtében rendkívüli mértékben romlott a piac teljesítőképességébe vetett bizalom. Világossá vált, hogy a piac nem működik tökéletesen, és a magángazdaság nem feltétlenül előzi meg a közösségi tulajdonban lévő társaságokat. Az újraállamosítások során tehát a lakosság támogatására lehet számítani.

1. táblázat: Az újraállamosítás melletti érvek. Forrás: (Re-)Kommunalisierung öffentlicher Dienstleistungen in der EU (2012).

Érvek	Összetevők
önkormányzati befolyás	városfejlesztés, a nem monetáris célok figyelembe vétele
gazdasági minták	erősebb gazdaságossági irányultság
gazdasági tényezők	közösségi munkahelyteremtés, versenyképes bérek, a közösség vásárlóerejének erősítése
a közszolgáltatások biztosítása	a privát befektetők „kedvező, nyereséges szolgáltatások kimazsolázásának” megakadályozása, azonos szolgáltatás egységes áron mindenki számára
a polgárok iránti felelősségvállalás	megbízható partnerség, közvetlen kapcsolat a közösséggel
árak	gyakran drágább magánszolgáltatások
környezetvédelmi aspektusok	a környezetvédelmi célokat könnyebb érvényesíteni

Az újraállamosítás melletti érvek

Ebben a fejezetben az újraállamosítás melletti érveket részletezem. Az *önkormányzati befolyás erősítése* az egyik legmeghatározóbb érv az újraállamosítás mellett. Az újraállamosítás mellett leggyakrabban ez az érv szól, amely még kiegészül a kontrollfunkció megerősítésével. Az irányítási és kontrollfunkciók gyakorlása lényegesen egyszerűbb, ha a közműszolgáltatók operációja is közösségi kézben van (DIFU-PAPERS, 2009). A tulajdonosi jogok hiánya nagyon erős „kompromisszumkészségre” kényszeríti az önkormányzatokat, a politikai aspektusok érvényesítése — a környezetvédelem, fogyasztóvédelem, és a szociális kérdések – nagyon körülményesek. Ezen a téren a másik lényeges aspektus a pénzügyi aspektus. A közműszolgáltatások esetében, például az energiaellátás területén nem mindegy, hogy az önkormányzatnál, vagy egy konzernnél csapódik le a profit. A profit kérdése különösen fontos a kevésbé, vagy egyáltalán nem nyereséges közműszolgáltatások esetében, mivel az attraktív területek nyereségátcsoportosításával – keresztfinanszírozás útján — lehet finanszírozni a veszteséges, viszont a köz szolgálatában álló gazdasági tevékenységeket.

A gazdaságossági vezérelveket szintén az újraállamosítás melletti érvek között soroljuk fel. Az állami cégekkel szemben korábban azt az érvet hozták fel, hogy nem kielégítő a gazdaságosságuk. Az volt az általános közmegegyezés, hogy ezek a cégek nem rendelkeznek a gazdasági irányításhoz szükséges szaktudással. A német önkormányzatok pont ebből a megfontolásból kiindulva nagyon jelentős struktúraváltást és modernizációs folyamatokat indítottak el a cégvezetés területén, hogy adaptálni tudják a gazdaságossági megfontolásokat. Ezek a pozitív változások is előnyösen befolyásolták az emberek megítélését a köztulajdonban lévő szolgáltatókkal szemben. Az állami cégek gazdálkodásuk racionalizálásával jelentős költségcsökkentéseket értek el, aminek segítségével jelentősen nőtt a versenyképességük (RÖMER, 2009). Az önkormányzatok a cégstruktúra átalakítási projektjeikkel, hatékonyságnövelő intézkedéseikkel, valamint a szinergiák kihasználásával Európa szerte számos nemzetközi kiírást tudtak megnyerni.

A gazdasági faktor

Az önkormányzatok, mint munkaadók ideális esetben jelentősen különböznek a magánszolgáltatóktól jó néhány tulajdonságuk alapján. A köztulajdonban lévő vállalatok a helyi munkavállalókat részesítik előnyben, amely következtében javul a helyi munkaerőpiac és szakképzés helyzete. Az adott helység vásárlóereje is nő, mivel a munkavállalók a megkeresett pénzt helyben költik el. A köztulajdonú cégek általában fair bérszínvonalat alakítanak ki, kollektív szerződést alkalmaznak, amely nagyban hozzájárul a munkavállalók helyi szociális integrációjához, a helyi gazdaság erősödéséhez. A kollektív szerződésnek főleg a gyengébb kvalifikációval rendelkező munkavállalók esetében van kiemelkedő szociális jelentősége. A közterület fenntartásban erőteljesen reprezentált, bevándorló háttérrel rendelkező munkavállalók csoportja szempontjából különösen fontos a kollektív szerződés (DIFU-PAPERS, 2011). Ezek alapján kijelenthető, hogy a munkaadó önkormányzatok kiemelkedő szociális szerepet játszanak. Korunkban a szociális kohézió aspektusa egyre jelentősebb, mivel a gazdag, valamint szegény rétegek közti olló egyre szélesebbre nyílik. Az önkormányzatok ebben a tekintetben társadalmilag támogatott példaképként szolgálnak. A helyi kis- és közepes méretű vállalkozások alkalmazása szintén kedvező a közösség szempontjából.

A közműszolgáltatások biztosítása

Az önkormányzatok számára a teljes, vagy részbeni privatizáció nem jár együtt automatikusan a felelősség leadásával. Éppen ellenkezőleg az önkormányzatok felelőssége, hogy a közüzemi szolgáltatások biztosítottak legyenek. Korábban a magánvállalkozások a nyereséges önkormányzati tevékenységeket „szemezgették ki”, míg a kevésbé lukratív

feladatok az önkormányzat nyakán maradtak. A szemezgetésre jó példa az osztrák államvasutak esete. A vasúti liberalizációt követően egy magántársaság csakis Bécs és Salzburg között közlekedik (Westbahn — Nyugati vasút), mivel Ausztriában ez a legkedveltebb vasútszakasz. Míg a veszteséges vasúti szakaszok fenntartásáért továbbra is az Osztrák Szövetségi Vasúttársaság felel, addig a nyereséges szakaszokon már megjelentek a magánbefektetők. Az ilyen típusú privatizáció kimondottan előnytelen az önkormányzatok és az állam számára, mivel az ellátás biztosítása továbbra is az alapvető felelősségi körükhöz tartozik, továbbra is biztosítaniuk kell a munkaerőt, viszont a nyereséges ágazatok profitjából nem részesülnek. Németországban ez a helyzet a közterület-fenntartás területén. A magánvállalkozások szállítják el a háztartási és közületi hulladékot, viszont a közterületek takarításából, utcák, utak tisztításából nem veszik ki a részüket, ami miatt nagyon jelentős teher marad az önkormányzatok vállán. Ezek a fejlemények nemcsak a kiegyensúlyozott önkormányzati költségvetést lehetetlenítik el, de a jövő társadalmi kohézióját is bomlasztják.

A közmű szolgáltatási díjak alakulása

A privatizációval kapcsolatban az volt az egyik legmeghatározóbb elvárás, hogy a verseny következtében csökkenjenek az árak. Ezzel ellentétben a szolgáltatás színvonalának csökkenését gyakran az árak emelkedése követte. A profitorientált közmű szolgáltatást végző cégek magasabb díjakat követeltek, holott csökkentették a bérszínvonalat. A köztulajdonú cégek ezzel szemben figyelembe veszik a lakosság érdekeit és teherbírását a tarifák meghatározásakor, és ezzel egy időben több megélhetést biztosító munkahelyet is teremtenek. A lakosság is általános tényként kezeli, hogy az önkormányzatok nyújtotta szolgáltatások kedvezőbb áron érhetőek el, mint a magánszolgáltatások.

Környezetvédelmi megfontolások

Az önkormányzatok a helyi politika meghatározó szereplőjeként elkötelezettek a közösségi érdekek védelme mellett, így a környezetvédelem mellett is. Az önkormányzatok az esetek többségében jobban betartják a környezetvédelmi előírásokat, így célszerű, hogy a közszolgáltatások minél szélesebb körét fogják át. A köztulajdonban lévő közszolgáltatások esetén lényegesen könnyebb a környezetvédelmi nézőpontok érvényre juttatása, nincs szükség a magánbefektetőkkel folytatott rendszeres egyeztetésekre (DIFU PAPERS, 2009). Az energiaszektor területén például a fenntartható klímavédelem indokolja, hogy az önkormányzatok rendelkezzenek az energiatermelési kapacitások, valamint a hálózati infrastruktúra felett. A hulladékszállítás és feldolgozás területén szintén előnyösebb a közösségi tulajdon. Az önkormányzati szolgáltatók deponáló helyei közelebb fekszenek a kiszolgálható területhez, mint az általában regionális szinten működő magánszolgáltatóké. A

hulladékfeldolgozás területén viszont új lehetőség nyílik az önkormányzatok számára. A szerves hulladékokat például biogáz erőművekben lehet felhasználni villamos-energia és hőtermelés céljából. A hulladékok újrahasznosítása jelentősen hozzájárul a nyersanyag felhasználás és a környezeti károk csökkenéséhez. A jelen tendenciák azt mutatják, hogy a hulladékfeldolgozásból nyert villamos-energia termelés előtt komoly jövő áll.

Energiaellátás

Az újraáramosítás főként az energiaipart érintő téma manapság. Ennek oka elsősorban az 1990-es évek erőteljes liberalizációs és privatizációs tendenciáira vezethető vissza. A liberalizációs irányelveket az Európai Unió is a zászlajára tűzte. A belső villamos-energia és földgázpiacra vonatkozó második uniós irányelvet 2003-ban fogadták el (ÖGPP, 2008). Az Európai Bizottság a teljes piacnyitást, valamint a magas színvonalú közüzemi szolgáltatások ezzel egyidejű biztosítását és az egyetemes szolgáltatások további fenntartását tűzte ki célul. A liberalizáció főként a jelentős múlttal rendelkező nagy konszernek számára volt előnyös. Míg ezek a cégek az európai villamos-energia kereskedelem meghatározó részét átvették, az új piaci belépők nem tudtak megerősödni. A nagy szolgáltatók a magas rendszerhasználati díjaikkal megakadályozták az új cégek piacra lépését ((RE-KOMMUNALISIERUNG, 2012. 26). Az energia szektorban, leginkább Németországban és Magyarországon került sor az energetikai cégek újraáramosítására az elmúlt években. Németországban 2001-re az ötvenezer főnél nagyobb lakosságszámmal rendelkező városok fele részben, vagy egészben privatizálta az energiaellátását biztosító közüzemi cégét, amelyből elsődlegesen az E.ON és az RWE profitált (TESCHE, 2011). A német újraáramosítási folyamat mögött elsősorban a 2015/16-ban kifutó koncessziós szerződések állnak. Németországban a teljes privatizáció helyett gyakran alkalmazták ezt a formát. A koncessziós szerződések kifutásával számos önkormányzat visszanyeri döntéshozatali szabadságát a közműszolgáltatások saját kézbe vételét illetően. 2007-et követően 44 új városüzemeltetési céget hoztak létre, és több mint 100 megszűnő koncessziós szerződés alapján az energiaszolgáltatás visszakerült az önkormányzatokhoz (EPSU, 2012). Az energiaszolgáltató cégek közösségi tulajdonba vételét több tényező is befolyásolta az elmúlt években, így a gazdasági válság tapasztalatai, az alacsony kamatlábak, az energiapolitikai keretfeltételek (CO₂ kibocsátás csökkentése, a megújuló energiaforrások felhasználásának növelése), valamint az ebből levezethető elképzelés az erősebb önkormányzati befolyás iránt. Németország mellett számos más uniós tagországban is közösségi kézbe vettek több energiaszolgáltatót. Finnországban például a villamos-energia hálózatot üzemeltető társaság, a Fingrid 53%-a ismét állami tulajdonba került (<http://www.fingrid.fi>). Az 1999-ben privatizált litván villamos-energia

rendszerirányító cég, a Lietuvos energija 2011-ben ismét állami kézbe került (EPSU, 2012. 6.).

Gyakorlati példák a közelmúlt német újraállamosítási tendenciáira

Hamburg Energie

Az 1,8 millió lakosú Hamburg a 2000-es évek elején értékesítette a Hamburgi Elektromos Művek megmaradt üzletrészét a Vattenfall csoportnak (<http://www.welt.de>). Egy-két év elteltével a gazdasági világválság azonban rámutatott a privatizáció árnyoldalaira. A városi önkormányzat 2009-ben létrehozott egy új önkormányzati tulajdonú városüzemeltető társaságot, amelynek érdekessége, hogy nem rendelkezik saját elosztóhálózattal. Az elosztóhálózat ugyanis a svéd Wattenfall nevű cég tulajdonában maradt. Az újonnan alapított Hamburg Energie nevű cég a Hamburgi Vízművek leánycége, amely 100%-ban a város tulajdonában van. A Hamburg Energie alapító okiratában szerepel, hogy az energiaellátás közösségi kézbe vétele a környezetvédelmi aspektusok, a szociális árképzés, valamint az ökológiai fenntarthatóság figyelembe vételével történik. A fenntartható villamos-energia ellátást a nap-, és szélenergia, biomassza, valamint geotermikus energia felhasználásával kívánja a Hamburg Energie biztosítani (<http://www.hamburgenergie.de>). Az ökológiai fenntarthatóság érdekében a cég kiterjesztette tevékenységét a földgáz ellátására is. Jelenleg a Hamburg Energie látja el valamennyi városi közintézmény földgázellátását. A Hamburg Energie azonban jelenleg még nem tudja ügyfeleit 100%-ban saját gáz- és villamos-energia forrásokból kiszolgálni. A cél az, hogy Hamburg 2018-ig teljes mértékben megvalósítsa a város energetikai vertikumának önkormányzati kézbe vételét (<http://www.stromanbieter—vergleich.de>). A piaci versenytársak versenytorzítással vádolják a városi céget, mivel az alacsony díjakat csak a városi vízmű társaság leányvállalataként tudja biztosítani. Az önkormányzati cég létrehozásának célja a szociális és környezetvédelmi aspektusok mellett az volt, hogy a társaság eredményes működése hozzájárul a város költségvetéséhez és finanszírozza a megújuló erőforrások kihasználását segítő projekteket. A jelentős beruházási költségek miatt a Hamburg Energie eddig még nem tudott hozzájárulni a városi költségvetéshez (HAMBURG, 2011). Az újonnan alapított önkormányzati cég nagyon jelentős eredményt ért el két év leforgása alatt. A cégnek 20.000 villamos-energia, és 3.500 földgáz fogyasztója volt 2010-ben. A villamos-energia fogyasztók száma 80.000, míg a földgáz fogyasztók száma 10.000 főre ugrott két év alatt. A Hamburg Energie rövid idő alatt a város harmadik villamos-energia szállítójává nőtte ki magát.

Stuttgart városüzemeltető

A stuttgarti önkormányzat 1999-ben értékesítette a „Neckarwerk Stuttgart” regionális közműszolgáltató cégben meglévő többségi részesedését az Energie Baden-Württemberg (EnBW) szolgáltatónak. Az EnBW önkormányzati közműszolgáltatók szövetsége, amely korábban egyfajta holding szervezetként működött az egyes helyi közműszolgáltatók ernyőszervezeteként. Az értékesítés mögött az energiapiaci liberalizáció, valamint a csökkenő áramárak álltak. Civil kezdeményezésre 2012-ben a város vízellátása ismét önkormányzati kézbe került. A városi önkormányzat 2011-ben határozatot hozott egy önálló önkormányzati közműszolgáltató létrehozásáról (<http://stuttgarter-zeitung.de>). Ez a cég látja el a város földgáz-, villamos-energia- és ivóvízellátását. A helyi és regionális ivóvízellátás biztosítása céljából vissza kell vásárolni a vízvételési jogokat. A városi távfűtés azonban továbbra is az EnBW szolgáltatónál marad.

Bergkamen

A Nordrhein-Westfalen tartományban található 50.000 főt számláló város szintén visszavette önkormányzati kézbe a közműszolgáltatásokat. Az egyes közműszolgáltatások ellátására az önkormányzat különböző cégeket hozott létre. Az áram- és földgáz szolgáltatást 1999 óta egy „önkormányzatközi” cég, a GSW Gemeinstadtwerke Kamen-Bönen-Bergkamen GmbH látja el. Ez a versenyképes, nyereséges önkormányzati cég látja el a távhőellátást is. Az önkormányzat 2002-ben átvette a korábban privát városi közúttisztítást is, amivel 25%-os díjcsökkentést lehetett elérni. A szemétszállítás visszavétele következtében jelentősen javult a szolgáltatás minősége a szolgáltatási díjak 12%-os csökkenése mellett. Az ivóvízellátást 2010-et követően szintén az önkormányzat biztosítja. A vízhálózat visszavételére a magas vételár miatt nem került sor, viszont a hálózatüzemeltetés a Gelsenwasser AG-val PPP konstrukcióban zajlik. A város tulajdonában lévő épületeket napelemekkel szerelték fel, valamint ausztriai vízerőműtől vásárolták az áramot. A cég kezdeményezésére különböző támogatási programokat indítottak a gázmeghajtású gépkocsik és a földgáz alapú fűtési rendszerek népszerűsítésére. A nyereséges cégműködés biztosítja, hogy a városi uszodák és szabadidőközpontok családbarát áron nyújtják szolgáltatásaikat (<http://www.dgb.de/themen/>).

STEAG – Ruhr vidék

A négy városüzemeltető cégből (Dortmund, Düsseldorf, Bochum, Essen) álló konzorcium 2010-ben vásárolta meg az esseni vegyipari konzernhez tartozó „Evonik Energie” 51%-os

részvénycsomagját. A részbeni újraállamosítással a céget is átnevezték, melynek új neve „Steinkohlen Elektrizität AG (Steag). Korábban az Evonik Energie volt a Ruhr vidék egyik legjelentősebb magántulajdonú energiaszolgáltatója, amely több széntüzelésű erőművet is működtetett. A cégnek Törökországban, Kolumbiában és a Fülöp-szigeteken is voltak erőművei. Öt év elteltével a kisebbségi tulajdonhányadot is megszerezte a konzorcium. Ennek a cégnek az önkormányzati tulajdonba vételét több kritika is érte, mivel nem érte el a kitűzött eredményterveket (<http://www.corporate.evonik.de>). További kérdést vet fel, hogy milyen mértékben lehet egy olyan céget modernizálni, amely 98%-ban kőszén használ a villamos-energia termeléséhez.

Bréma

Az 550 ezer lakosú Bréma városa is egyértelműen jelezte, hogy jelentős szerepet kíván betölteni a város közműellátásában. A brémai városüzemeltető társaságot az energiapiaci liberalizáció következtében 1999-ben privatizálták. A privatizáció következtében a teljes energiaellátási infrastruktúra magánkézbe került. Bréma városának egyértelmű szándéka, hogy a hálózatüzemeltetési szerződés lejártát követően az elosztóhálózatot tulajdonló cégben 25,1%-os tulajdonrészt szerezzen (<http://www.weser-kurier.de>). A privatizációk során nem egyszer kötöttek olyan kiegészítő szolgáltatási, üzemeltetési szerződéseket, amelyek nagyban megnehezítik a visszaállamosítási törekvéseket.

Thüga AG

A Thüga AG (Thüringen Gas) egy olyan közműszolgáltató vállalat, amely a földgáz és villamos-energia ellátásáért felel Bajorországban, Thüringiában és Szászországban. A Thüga AG Európa egyik legnagyobb energiaszolgáltató cégének, az E.ON-nak volt az egyik leányvállalata. Az E.ON AG 2000-ben jött létre a korábbi ipari és energetikai konszernekből (VIAG és VEBA AG.). A VIAG AG az Egyesült Iparvállalatok Részvénytársaság, míg a VEBA AG az Egyesült Villamos- Energia és Bányászati Részvénytársaság rövidítése. A két cég fúziójára azért került sor, hogy ne kerülhessen sor illetéktelen cégátvételre. Az egyesülést követően a két korábbi konglomerátumból létrejött a globális energiapiacra nagyon aktív és meghatározó szerepet betöltő energetika fókuszú E.ON. A cégcsoport egyéb ipari részeit idővel értékesítették, létrehozva ezzel Németország legnagyobb energetikai konszernjét.

Az E.ON az 1980-as évektől kezdve érdeklődött a regionális közműszolgáltatókban való tulajdonszerzés iránt. Ezen célkitűzés alapján vásárolta meg az E.ON a frankfurti Mainova AG 24%-os részvénycsomagját. Az E.ON sohasem volt a Thüga AG kizárólagos tulajdonosa.

A Thüga egy vegyes tulajdonosi háttérű energetikai cég, amelyben résztulajdonnal rendelkezik például a nürnbergi N-Energie, a frankfurti Mainova. A cég ilyen formában egy vegyes, magán és önkormányzati tulajdonú vállalat (THÜGA, 2012). Az E.ON 2009-ben értékesítette a városi városüzemeltetési leánycégeit két kommunális konzorciumnak. A „KOM09” elnevezésű konzorcium 45 kisebb városüzemeltetési céget foglalt magában, míg az „Integra” konzorcium a nürnbergi N-Energie-ből, a frankfurti Mainova vállalatból és a hannoveri városüzemeltetőből állt. A KOM09 és Integra konzorcium 100 regionális közműszolgáltatóhoz jutott az adásvételeken keresztül. Az újraáramosításra ebben az esetben nem az önkormányzatok határozott kérésére került sor, hanem az Európai Unió versenyjoga miatt. Az E.ON nagyon erőteljes piaci koncentrációja tette szükségessé a konszernstruktúra átalakítását.

A „Thüga Holding” 2009-et követően évről-évre jelentős osztalékot tudott kifizetni a tulajdonosok számára, akik az osztalék kifizetésekből komoly infrastrukturális és megújuló energiaforrások felhasználását segítő beruházásokat tudtak végrehajtani. A Thüga AG stratégiai partnere a helyi közműszolgáltató vállalatoknak és célkitűzései közt szerepel a további helyi, regionális közműszolgáltatókban való részesedés szerzés (<http://www.thuega.de>). A különböző felvásárlási ügyletek és infrastrukturális beruházások finanszírozására szóba került a cég 25%-os részvénycsomagjának tőzsdére vitele.

Meghatározó újraáramosítási tendenciák a magyar energiaszektorban

A magyar energiaszektorra érintő újraáramosítási tendenciák részletes ismertetése előtt kitérnek a földgáz szállítás, tárolás, elosztás és kereskedelem viszonyrendszerének bemutatására.

Földgázszállítás, rendszerirányítás

Magyarországon a földgáz szállítási, rendszerüzemeltetési feladatokat a siófoki székhelyű, MOL csoporthoz tartozó FGSZ Földgázszállító Zrt. látja el. Ennek a cégnek a kezelésében áll a nagynyomású szállítóvezeték.

Az FGSZ Zrt. egy teljesen integrált földgázszállító rendszert működtet, amely betáplálási pontokból, kompresszorállomásokból, vezetéki csomópontokból, nagynyomású vezetékrendszerből és gázátadó állomásokból áll (FGSZ FÖLDGÁZSZÁLLÍTÓ ZRT, 2014). A szállítóvezeték továbbítja a földgázt, amelynek kezdőpontja Magyarország államhatára, a termelés betáplálási pontjai, a földgáztároló be- és kitáplálási pontjai.

A nagynyomású vezetékrendszer látja el a gázszolgáltató társaságokat, az erőműveket és a nagyipari fogyasztókat.

Az FGSZ Zrt. nagynyomású vezetékrendszerébe a gáz - a betáplálási pontokon keresztül - import forrásokból, hazai gázmezőkből, illetve hazai gáztárolókból kerül be. A rendszer több mint 5784 km hosszúságú acél csővezetékéből áll, amely jellemzően 63 bar-ig (egyes esetekben 75 bar-ig) terjedő nyomás alatt működik.

A szlovák-magyar nagynyomású földgázvezeték kivitelezője és üzemeltetője az MVM Zrt. és az MFB Invest Zrt. tulajdonában lévő Magyar Gáz Tranzit Zrt.

Az építési projektet Magyarország és Szlovákia, valamint az Európai Unió is kiemelt stratégiai beruházásként kezelte, az EU a határkeresztező beruházáshoz vissza nem térítendő támogatást biztosított. A magyar-szlovák gázvezeték a tervezett uniós szintű észak-déli gázfolyosó kiemelt fontosságú eleme, amely összeköttetést biztosít a gázvezeték rendszerek között Horvátországtól Lengyelorszáig. A gázfolyosó révén további gázforrások válnak elérhetővé.

A földgázszállító vezeték magyarországi szakasza 92 km hosszú, kezdő pontja Vecsés, végpontja Balassagyarmat.

Megállapítható, hogy a nagynyomású szállítóvezetékek és a regionális elosztóhálózatok területén is egyre intenzívebben jelentkeznek az állami jelenlét.

Földgáztárolás

A Szeged mellett található Szőreg-1 földalatti gáztároló építését a MOL Nyrt. és az Magyar Szénhidrogén Készletező Szövetség közös tulajdonában álló cég, az MMBF Földgáztároló Zrt. valósította meg. A Társaság a törvényben szabott határidőnek megfelelően 2009. decemberében a tárolót készre jelentette, a biztonsági földgáztárolói kapacitások így 2010. január 1-től rendelkezésre álltak. A biztonsági földgáztároló 1.2 Mrd m³ földgázzal való feltöltése 2009. december végére befejeződött (MSZKSZ, 2011). A gazdasági célszerűség okán a biztonsági földgáztároló kialakításával egy időben kereskedelmi tárolói kapacitások kiépítésére is sor került.

A Szegedtől néhány kilométerre, Algyő határában rekordidő alatt megvalósult, impozáns megjelenésű, korszerű technológiájú Szőreg-1 földgáztároló 1.9 Mrd m³ mobil kapacitású, 25 millió m³/nap kitárolási kapacitású földgáztárolóként funkcionál, elsősorban az MSZKSZ (biztonsági földgázkészletezés), másodsorban a kereskedelmi partnerei magas szintű kiszolgálását biztosítva. A tárolót az MMBF Zrt. üzemelteti a Magyar Energetikai és Közműszabályozási Hivataltól (MEKH) kapott, biztonsági és kereskedelmi földgáztárolási engedélye birtokában, a vonatkozó környezetvédelmi előírások szigorú betartásával.

A földgázellátásról szóló 2008. évi törvény alapján a biztonsági földgáztárolónak a Magyar Állam közvetlen vagy közvetett többségi tulajdonában kell állnia. Ezzel összhangban a MOL Nyrt., a Magyar Állam tulajdonában álló Magyar Fejlesztési Bank Zrt. és az MSZKSZ (Magyar Szénhidrogén Készletező Szövetség) által aláírt részvény adásvételi szerződés eredményeként az MFB Zrt. 51%-os tulajdoni részesedést szerzett a Társaságban, miközben az MSZKSZ a fennálló részesedését 49%-ra növelte, a MOL Nyrt. részesedése pedig megszűnt.

A másik magyar földgáztároló társaság, a Magyar Földgáztároló Zrt. szintén állami kézbe került, amikor az MVM megvásárolta korábbi tulajdonosától, a német E.ON csoporttól a nagykereskedelemre specializálódott E.ON Földgáz Trade Zrt-vel együtt. Nevezett cégek az elmúlt tíz évben több tulajdonváltáson estek át. A német E.ON csoport 2005-ben vásárolta meg a MOL földgázüzletágát, amelynek része volt a nagykereskedő és a tároló cég. Az Európai Bizottság a tranzakciót a versenykorlátozó hatásokat enyhíteni hivatott feltételekhez kötötte. Az egyik feltétel az volt, hogy az E.ON Földgáz Trade nyilvános aukció, úgynevezett gas release program keretében nyolc éven keresztül (2006 és 2013. között) versenyképes áron évi 1 milliárd m³ földgázt kínál fel értékesítésre a piaci szereplők számára. Az aukciók induló árát néhány százalékkal az E.ON Földgáz Trade átlagos beszerzési árát meghatározó WACOG (súlyozott átlagos gázár) alatt állapították meg. A másik feltétel az volt, hogy az E.ON Földgáz Trade a MOL által kitermelt földgáz megvásárlására irányuló 10 éves szerződéseit az azokban rögzített földgáz-mennyiség 50% erejéig (évi 1,2 – 1,4 milliárd m³) harmadik félre ruházza át. A nyilvános aukció és a „szerződés átengedés” keretében az E.ON 2014/15-ig hozzávetőlegesen évi 2,2 – 2,4 milliárd m³ földgázt bocsátott a piaci szereplők rendelkezésére, amely a hazai fogyasztás 15-20%-át teszi ki.

A magyar állam nemzetstratégiai és árszabályozási megfontolásokból, a földgázpiac átfogó kontrolljának, és az ellátásbiztonság megerősítésének érdekében vásárolta vissza ezeket a cégeket a multinacionális E.ON csoporttól.

Földgázelosztás

Magyarországon tíz földgázelosztó társaság működik, amelyek többsége nagy nemzetközi háttérű szolgáltatók tulajdonában van (francia GDF Suez csoport, német E.ON csoport, olasz Eni csoport). A földgáz elosztási piacon új fejlemény, hogy a FŐGÁZ Földgázelosztási Kft-t, a FŐGÁZ csoport tagjaként megvásárolta az állami fejlesztési bank (MFB Zrt). A FŐGÁZ csoport 2013-at megelőzően a Fővárosi Önkormányzat és a német RWE tulajdonában állt 51-

49% tulajdonosi részarányban. További aktuális piaci fejlemény, hogy a FŐGÁZ megvásárolta a hazai GDF Suez földgázszolgáltatót. A földgázelosztási tevékenység alapvető rendeltetése a vezetékes földgáz eljuttatása a gázhálózatok betáplálási (forrás-) pontjától a gázfelhasználók telekhatáráig, vagy ennek megfelelő más birtokhatár pontig.

- gázelosztó hálózat üzemeltetés, fejlesztés, karbantartás
- üzemzavar elhárítás
- műszaki irányítás
- felhasználási helyek nyilvántartása
- mérés, leolvasás, ellenőrzés

Az európai tagállamok földgázpiacainak meghatározó ismérve, hogy az elosztói engedélyes 2007. július 1-jét követően, a szolgáltatói és kereskedői engedélyestől elkülönült jogi személyiségű társaságban kell működnie. Ezt a kritériumot az Európai Unió Tanácsának elfogadott irányelveihez igazodva a földgázelosztásról szóló törvény írja elő.

Földgáz kereskedelem

A közüzemi szolgáltatás helyébe 2009. július 1-től az egyetemes szolgáltatás lépett. Az egyetemes szolgáltatásra jogosult felhasználók: a lakossági fogyasztók és a 20 m³/h kapacitást meg nem haladó vásárolt kapacitással rendelkező egyéb felhasználók. Az egyetemes szolgáltatás méltányos, könnyen és tisztán összehasonlítható, átlátható árszabások alkalmazásával kerül megvalósításra. Az egyetemes szolgáltatás árára és árképzésére vonatkozó előírások teljesülését a Magyar Energia és Közműszabályozási Hivatal ellenőrzi.

Magyarországon a 2015-ös adatok alapján 93 földgáz kereskedelmi engedéllyel rendelkező földgázkereskedő volt (MEKH, 2015). A korábbi időszakokhoz képest jelentős változás, hogy a Magyar Állam az MVM és a Magyar Fejlesztési Bankon keresztül megvásárolta az E.ON csoport korábbi földgáz nagykereskedő cégét, az E.ON Földgáz Trade Zrt-t, valamint a Fővárosi Önkormányzat és az RWE csoport tulajdonában lévő FŐGÁZ Zrt-t. A GDF Suez csoport egyetemes (lakossági) földgáz szolgáltatása szintén állami kézbe került. Jól látható, hogy a Magyar Állam, amely korábban jóformán egyáltalán nem vett részt a földgáz nagy- és kiskereskedelemben, mára az iparág legmeghatározóbb szereplőjévé vált. Az állami cégeken túl a korábbi, „hagyományosan” multinacionális szolgáltató cégek kezében lévő regionális egyetemes szolgáltatók piaci részesedése volt a meghatározó. Az egyetemes földgázszolgáltatás díjának központi meghatározása következtében a külföldi multinacionális

földgázkereskedő társaságok (GDF Suez, E.ON, Eni – Tigáz) egymás után adták vissza az egyetemes földgázszolgáltatásra vonatkozó engedélyüket. A gázipari felvásárlásokat követően az MVM csoport a legnagyobb nemzeti tulajdonban lévő vállalattá, és a harmadik legnagyobb magyarországi céggé vált (Magyar Földgázkereskedő Zrt.,2014). Az új társaságok nemzeti tulajdonban szavatolják hazánk biztonságos földgázellátását, jó alapot kínálnak a gazdasági növekedéshez, valamint az árak megfizethető szinten tartásához. Az MVM csoport további terjeszkedési lehetőségeket lát elképzelhetőnek a földgáziparban. Ezt támasztja alá, hogy 2013-ban nem kötelező érvényű szándéknyilatkozatot tett az E.ON Közép-Dunántúli és Dél-Dunántúli Gázhálózati Zrt. megvételére. A cégcsoport első számú célkitűzése a teljes földgázpiaci vertikum kiépítése, és meghatározó piacvezető szerep elérése. Az erős, nemzeti, regionális szinten is meghatározó, integrált energetikai vállalatcsoport az integráció révén próbálja maximálisan kihasználni a szinergiahatásokat. A Magyar Földgázkereskedő Zrt. 66%-os piaci részesedéssel rendelkezik a földgáz nagykereskedelmi piacon. A földgáztárolás területén az állami szerepvállalás 100%-os mértékű két állami cégen keresztül. A Magyar Földgáztároló Zrt. a piac 70%-a, az MMBF Földgáztároló Zrt. pedig a fennmaradó 30% felett rendelkezik (kereskedelmi és stratégiai tároló).

KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A pénzügyi és gazdasági világválság egyértelműen rávilágított, hogy hibás a piaci működési mechanizmusok tévedhetetlenségébe vetett hit, főleg akkor, ha még a megfelelő állami kontroll sem biztosított. A liberalizáció, privatizáció és dereguláció doktrínája számos esetben nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, amely különösen igaz a közműszolgáltatások területére. A magánosítás nem feltétlenül járt együtt a közüzemi szolgáltatások színvonalának emelkedésével, a kiszámítható, szociális nézőpontokat is figyelembe vevő árpolitika kialakítása mellett. A közüzemi szolgáltatók privatizációja jelentősen csökkentette az állami- önkormányzati szektor szociális, környezetvédelmi, munkahely teremtési, helyi gazdaságélénkítési megfontolásokat is magában foglaló koncepciójának érvényesítését, manőverezési lehetőségét. A magáncégek túlzottan nyereségorientált üzletpolitikája miatt számos esetben csorbult a közérdek. Gyakorlati példákkal lehet alátámasztani, hogy a közműszolgáltatások piaci alapú biztosítása nem feltétlenül párosul a szolgáltatás színvonalának emelkedésével, a hatékonyság és az ellátásbiztonság növekedésével. A cikkben felsorolt gyakorlati példák alapján kijelenthető, hogy nem egyértelmű tény, hogy az állami, önkormányzati tulajdonban lévő vállalatok

rosszabban teljesítenek magántulajdonban lévő versenytársaiknál. A köztulajdonban lévő közműszolgáltatók a kiszámítható ellátás biztosítása mellett számos társadalmi szempontból pozitív módon járulnak hozzá egy ország fejlődéséhez. A kiszámítható, transzparens jogi és gazdasági keretfeltételek között működő, prudens módon vezetett köztulajdonban lévő közműszolgáltató társaságok ösztársadalmi szempontból kiemelkedő jelentőségű többletértéket teremtenek. Egyértelmű tény, hogy az állami szerepvállalás nagyban hozzájárul az ellátásbiztonság megerősítéséhez, valamint a kiszámítható és igazságos lakossági tarifarendszer fenntartásához.

IRODALOMJEGYZÉK

- DIFU-PAPERS, 2009: Rückübertragung operativer Dienstleistungen durch Kommunen am Beispiel der Abfallwirtschaft.
- DIFU-PAPERS, 2011: Rekommunalisierung – Eine Bestandaufnahme.
- EPSU, 2012: Re-municipalising municipal services in Europe. A report commissioned by EPSU to Public Services International Research Unit (PSIRU).
- FGSZ FÖLDGÁZSZÁLLÍTÓ ZRT, 2014: 100 éves a Magyar földgázszállítás, Egy kiállítás képei – Zalaegerszeg, Magyar Olaj- és Gázipari Múzeum.
- HAMBURG WASSER, 2011: Geschäftsbericht, 2010. 74-82.
- HYPOVEREINSBANK, 2011: Kompetenzzentrum für Öffentliche Wirtschaft und Daseinvorsorge der Universität Leipzig, Renaissance der Kommunalwirtschaft – Rekommunalisierung öffentlicher Dienstleistungen
- KLUG, F., 2011: Privatisierung, Daseinvorsorge durch Rekommunalisierung, IKW-Kommunale Forschung in Österreich. Eigenverlag IKW-Schriftreihe Nr. 121.
- OGPP ÖSTERREICHISCHE GESELLSCHAFT FÜR POLITIKBERATUNG UND POLITIKENTWICKLUNG, 2008: Privatisierung und Liberalisierung kommunaler Dienstleistungen in der EU, 2-34.
- RÖBER, M., 2009: Rekommunalisierung lokaler Ver- und Entsorgung. Bestandaufnahme und Entwicklungsperspektiven. KWI Schriften 6 – Rekommunalisierung öffentlicher Daseinvorsorge. 81-98.
- MAG. S., HALMER BA; MMAG. B, HAUSENSCHILD, 2012: (Re-)Kommunalisierung öffentlicher Dienstleistungen in der EU; OGPP Österreichische Gesellschaft für Politikberatung und Politikentwicklung, 2-34.
- MAGYAR ENERGIA HIVATAL, 2010: 112/2010. számú határozat; Piacelemzés és jelentős piaci erő vizsgálata a földgáz nagykereskedelmi piacon

SCHÄFER, R., 2012: Rekommunalisierung – Fallstrieke in der Praxis. Erfahrungen aus Bergkamen. KWI Schriften 6. Universitätsverlag Potsdam, 73-80.

TESCHE, O., 2011: Kommunale Unternehmen im Spannungsfeld von Rekommunalisierung und strategischer Partnerschaft

THÜGA, 2012: Thüga Geschäftsbericht, 2011

<http://www.derneuekaemmerer.de>

<http://www.bookshop.europa.eu>

<http://www.fingrid.fi>

<http://www.hamburgenergie.de>

<http://www.husa.hu/keszletek/>

<http://www.mekh.hu/foldgaz-ipari-engedelvesek-listaja>

<http://www.stromanbieter--vergleich.de>

<http://stuttgarter-zeitung.de>

<http://www.dgb.de/themen/>

<http://www.corporate.evonik.de>

<http://www.weser-kurier.de>

<http://www.thuega.de>

http://www.magvarfoldgazkereskedo.hu/hu/tevekenysegunk/Documents/Napi%20Gazdas%C3%A1g%20Konferencia_Kr%C3%A1llik%20G%C3%A1bor.pdf

www.magvarfoldgazkereskedo.hu

www.mekh.hu

www.mszkosz.hu

PRESENTATION OF THE TENDENCY OF RENATIONALIZATION OF UTILITY COMPANIES IN THE FEDERAL REPUBLIC OF GERMANY AND HUNGARY

Eperjesi Zoltán¹

¹*KPMG Tanácsadó Kft – szenior menedzser, 1134 Budapest, Váci út 31.*

E-mail: zoltan.eperjesi@kpmg.hu

In my study I present the tendencies of the German and domestic renationalization concerning the services rendered by utility companies. A decisive change of trend took place in the last decade. The doctrine of the 1980's, 90's reflecting liberalisation, privatization and deregulation strongly faded due to the global financial and economic crisis. More and more member states of the European Union make the decision to draw the different utility companies partially or entirely under state or municipality influence due to security of supply

and intensified enforcement of social aspects. I demonstrate the plausible forms and advantages of renationalization upon specific practical examples in the article.

VERSENY VAGY EGYÜTTMŰKÖDÉS? (A KÖZEL-KELET HÁROMPÓLUSÚ LÉGI KÖZLEKEDÉSÉNEK KILÁTÁSAI)

Erdősi Ferenc¹

¹*MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont,
Regionális Kutatások Intézete, Dunántúli Tudományos Osztály, 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.
E-mail: erdosi@rkk.hu*

ÖSSZEFOGLALÁS

A Közel-Keleten (a példátlan gyorsasággal növekvő) légi forgalom három pólusából Isztambul és a Perzsa-öböl „olajországainak” repülőtér-együttese vált a hub-and-spoke járatszervezési modell alkalmazásával szemiglobális jelentőségű csomóponttá, fordítókoronggá, nem kis részben nagyon kedvező földrajzi fekvésüknek, Európa és Kelet-Ázsia közötti közvetítő szerepüknek tulajdoníthatóan. Az olaj utáni korszakra felkészülés okán végbemenő gazdasági szerkezetváltásban a Perzsa-öbölben Dubaj bizonyult a messze legsikeresebbnek – nagyrészt az európainál kevesebb költséggel terhelt légi szektorának robusztus fejlesztésével, mely már nagyobb arányban járul hozzá a GDP-hez, mint az olajszektor. A hub pozícióban a jövőben sem várható érdemi változás: az egymástól távoli, középtávon gigarepülőtér-komplexummá váló Isztambul és Dubaj között nem lesz verseny, az öbölbeli entitások között pedig a versenyt nem váltja fel a jelentős szinergiát ígérő együttműködés, ezért a „Dubaj-szindróma” tartósnak ígérkezik. Nyitott kérdés, hogy a világhatalommá váló India nyugati részén kialakuló „világrepülőtér” hatására diszlokálódik-e a közel-keleti légi struktúra?

BEVEZETÉS

Európa, Észak-Amerika és Ausztrália (azaz a hagyományosan fejlett világrészek repülőtéri forgalmának területi struktúrájában az utóbbi évtizedekben (Atlanta világelsővé kiemelkedésétől és néhány kínai nagyvárosi repülőtér látványos fejlődésétől eltekintve) drasztikus változások nem következtek be. Ezzel szemben a Közel-Keleten (kiváltképpen a Perzsa-öböl országaiban) az utóbbi fél évszázadban a többi világrésznél lényegesen gyorsabb forgalomnövekedés egyre inkább néhány városban (gyűjtő/elosztó csomópontot alkotva) látványosan összpontosul (ERDŐSI, 1998).

E rövid cikkben vázoljuk a Közel-Kelet légi közlekedésének területi szerkezetét, a forgalom növekedésének okait, kölcsönkapcsolatát az ehhez igazodó repülőtéri infrastruktúra, repülőgép-állomány és légi szolgáltatások briliáns fejlesztésével, majd bemutatjuk a megarepülőterek (gazdaságstruktúra-váltásnak és légi forgalmi szervezési modellváltásnak köszönhető) kialakulását, a nagyrepülőterek között kialakult versengés lehetséges jövőbeni kimenetelét regionális és szemiglobális szinten.

A hagyományos point-to-point forgalomszervezési módtól a hub-and-spoke modellig

Kezdetben, az 1970/1980-as évek fordulójáig a légi forgalom szervezése ponttól pontig közlekedő közvetlen járatokkal történt nem csupán belföldi, hanem nemzetközi viszonylatokban is. Azonban a légi közlekedési szektor liberalizációjával/deregulációjával együttjáróan világszerte elterjedt a hatékonyságot nagymértékben növelni képes új hub-and-spoke forgalomszervezési modell, amellyel nagyban növelhető a járatok kapacitásának kihasználtsága, csökken az egy utasra vagy tonnaszállítmányra jutó üzemelési költség. Mindezen előnyök abból származnak, hogy nagy befogadóképességű gépek közlekednek a „fordítókörong”-szerepet betöltő csomópont- (hub) repülőterek között, majd az utasokat és az árut szétszétva kisebb befogadóképességű gépekkel szállítják tovább számos másod-, harmadrangú „vidéki” célrepülőtérre. (Ellenkező irányban pedig a hub repülőtér forgalomgyűjtő szerepet tölt be – ERDŐSI, 1998).

A Közel-Keleten a gyűjtő/elosztó funkció fokozatos erősödését az a körülmény segítette elő, hogy a globális gazdaság két erőközpontja, (Kelet-) Ázsia és Európa között közvetít. Bár e hatalmas távolságot a nagy gépek leszállás nélkül is megtehetik (és számos járat meg is teszi), jó néhány (főként cargo-) járat a nagyobb haszon érdekében csak félig megtankolva megszakítja az útját valamelyik itteni repülőtéren. Ezzel lehetővé válik a kisebb üzemanyagsúly mellett a nettó („fizetős”) szállítási kapacitás nagyobb arányú kihasználása. Az útmegszakítás beiktatásának gyakorisága a légitársaságok üzleti megfontolásaitól függ, ahogyan a helyének megválasztása is. Természetesen annál gazdaságosabban működtethető a fővonal-elosztó/gyűjtő repülőtér-mellékvonalrendszer, minél kiterjedtebb, minél több irányban közlekedő törzs- és feeder-járatot kínál.

A hazai légitársaságoknak (bármilyen nagyok is) nem csupán az adminisztratív központjuk, hanem műszaki/forgalmi bázisuk is valamelyik hazai repülőtér. Mindezekre a csomóponti funkciók erősödését és végső soron a repülőtér forgalmának növekedését eredményező folyamatokra ráerősíthet az országos és helyi (légi) közlekedéspolitika, amely a törvényi szabályozók adta kereteken belül különféle eszközökkel elősegíti az adott repülőtér még gyorsabb fejlesztését, ezáltal forgalmának növelését.

A közel-kelet légi forgalmának három pólusa és két mega-fordítókörongja

A repülőtéri utasforgalom egyes városokban összpontosultságának mértéke valamennyi vizsgált országban igen erős. Az országok nagysága és a légi áruforgalom koncentrációja

között pedig közepes erősségű a negatív korreláció. A legkisebb országokban (Katar, Bahrein, Kuvait, Libanon, Izrael) egyetlen nagy közforgalmú repülőtér működik. Az Egyesült Arab Emírségek azzal tűnik ki, hogy a viszonylag kis (lakható) területén a megarepülőtér Dubajon kívül még a jelentősek közé tartozó (a Liszt Ferencnél több mint kétszer forgalmasabb) Abu Dhabi és az egész Szerbiánál forgalmasabb Sharjah nemzetközi repülőtér is működik.

A Közel-Kelet légi közlekedésének területi szerkezete a forgalom mérete alapján hárompólusú:

Törökország és ezen belül Eurázsia egyik legnépesebb (2013-ban 15 milliós) metropolisza, *Isztambul* már az eddigi két nagy repülőterének használatakor is jól sáfárkodott geostratégiai helyzetével. Évi 70 millió feletti (főként turisták és vendégmunkások által keltett) utasforgalmát Európában csak London és Párizs múlja felül. Több mint száz ország, 330 célrepülőtér elérését teszi lehetővé a 185 vonalon szolgáltató ottani 71 légitársaság. Nemzetközi forgalmának közel 2/3-a Európára (ezen belül 34%-a Kelet-Európára) irányul. A legforgalmasabb légi útvonal Németországba vezetnek (Atatürk International Airport...). Nemzetközi hubként jóval nagyobb a súlya, mint Kairónak, mivel a tágabb értelemben vett Dél-Kelet-Európa számára a legnagyobb választékot kínálja az átszállásos (transzfer) szolgáltatásokban (ERDŐSI, 2015/b).

A másik pólust a Perzsa-öböl déli partján a kicsiny, de rendkívül magas jövedelmű (és hatalmas fizetőképes keresletet megjelenítő) „olajországok” rendkívül gyorsan fejlődő repülőtereinek együttese képezi (összesen évi 100 millió feletti utasszámmal), magas transzferutas-aránnyal. Az együttesnek (Isztambullal szemben) *a Közép-Kelet/Dél-Ázsia makrorégióval a legintenzívebb a közvetlen légi kapcsolata*, mégpedig főként a kelet felől érkező *vendégmunkások milliós tömegeinek mozgása* okán. (A legnagyobb forgalomkeltő India.) Dubaj meglepően széles körű kínálatot nyújt Afrika eléréséhez (akár Európából is, az itteni átszállással). Sőt, a rendkívül nagy távolság ellenére Észak- és Dél-Amerikába is közlekednek innét járatok az A380-as gépekkel.

A harmadik pólus Száúd-Arábia. Legjelentősebb repülőterei ugyan együttesen Isztambulhoz hasonló nagyságú forgalmat keltenek, azonban egymástól nagyon távol működnek. A Vörös-tenger melletti (Dzsidda, Medina stb.) túlnyomóan a mekkai zarándokokat szolgálják, ezért a célforgalom a meghatározó. A Perzsa-öböl-parti és közeliakat (Dammam, Rijad) ugyan már a hagyományos utasforgalom jellemzi, de alacsony a transzferutasok aránya. *E pólus tehát nem tölt be hub szerepet a Közel-Keleten* (ERDŐSI, 2016).

A perzsa-öböl menti fordítókorong, mint a gazdasági szerkezetváltás produktuma

Az öbölországok mindegyikének modernkori gazdaságát (és gazdagságát) a szénhidrogén- (olaj-, földgáz-) kitermelő és -feldolgozó szektor alapozta meg, de már megkezdődött az „olaj utáni” időkre felkészülés a fokozatos gazdaságistruktúra-váltással. A kialakítandó új gazdasági szerkezet összetételéről az utóbbi időkből sokat változott a koncepció.

Az erőltetett öntözéses mezőgazdasággal és erdősítéssel, valamint az ugyancsak költséghatékonytalan textiliparral kapcsolatos (részben ökológiai) kedvezőtlen tapasztalatok után a gazdaság újrastrukturálásának kulcsszereplőjévé a kifejezetten nagy hozzáadott értékű (banki, biztosítási, K+F, tanácsadási, ingatlanfejlesztési, szoftverfejlesztési, informatikai stb.) szofisztikált kvaterner szolgáltatások váltak, színhelyeivé pedig az inkubátorszerepet is betöltő (helyenként önálló várost alkotó) tudományos kutatási komplexumok. Ugyanilyen hangsúlyt kapott az előbbiektől is a világ nagy civilizációs/kulturális/gazdasági központjaitól sok ezer km-re levő térségben keltett óriási mértékű mobilitásra reagáló légiközlekedés-fejlesztés (ERDŐSI, 2016). Nem kisebb célt tűztek ki a szóban forgó országok, hogy légi közlekedésük el kell érje minőségben (és fajlagos teljesítményben) a világ élvonalát. Adva volt tehát egy új koncepcióra alapozott kitörési lehetőség, de ezzel igazán csak a legtürekezőbb és kifejezetten invenciózus vezetésű országok tudtak élni. Többüknek sikerült is nagyregionális/szemiglobális hub funkciót ellátni, mind műszaki színvonal, mind komfort szempontjából kiemelkedő minőségű, rendkívül diverzifikált utazási lehetőségeket biztosító, az egész világ csodálatát kivívó repülőtereket (Doha, Abu Dhabi, Dubaj stb.) létesíteni, valamint prémium színvonalú szolgáltatásokat nyújtó eminens légitársaságokat (Emirates, Qatar Airways, Etihad stb.) alapítani.

A Perzsa-öböl menti gazdag országok légitársaságai fölényes versenyképességének főbb összetevői:

- az átlag csupán 6-8 éves, kis üzemanyag-fogyasztású és emissziójú, ezért alacsonyabb műszaki önköltséggel üzemeltethető repülőgépeik,
- a nyugat-európaihoz/észak-amerikaihoz képest alacsonyabb bérek (a repülőterek, de a légitársaságok is – egészen a pilótáig – jobbra „vendégmunkaerőt” foglalkoztatnak),
- az olcsóbb üzemanyag,
- a páratlan (luxus) fedélzeti szolgáltatások (több helyiségből álló fürdőszobás lakosztályok) számos A380-as óriásgépen, melyekre e nagyrégióban bőven van kereslet – miközben Európában éppen a minimálszolgáltatásokkal működő olcsó diszkonttársaságok járatjai

iránt folyamatosan nő a kereslet. Ezt az óriási igénybeli különbséget csak részben magyarázza a légi vonalak hosszának (ezzel fajlagos költségének) különbsége.

Mindezekon túl Dubaj repülőtér esetében további kedvező (*a külföldi légitársaságokat is vonzó*) körülmények játszanak közre:

az Európához képest jóval mérsékeltebb repülőtéri utas- és járatilletékek, az alacsonyabb navigációs szolgáltatási költség;

nincs zajvédelmi és emissziós illeték, sőt (hat órán belül) repülőgép-parkolási díj;

nincs szükség a forgalom éjszakai szüneteltetésére, mivel a repülőtér a várostól kellő távolságban üzemel stb. (LITTLE, 2007).

E kedvezmények is hozzájárultak ahhoz, hogy Dubaj a világ megarepülőterei között 2014-től a nemzetközi utasforgalomban már első, a nemzetközi légiáru-forgalomban a 2., a teljes utasforgalomban az 5. és a teljes légiáru-forgalomban a 7. helyet foglalja el.

Dubaj repülőtéri szerepe a nemzetközi légáru-forgalomban szignifikáns: e téren a világforgalom 6,3%-át reprezentálja, a 2014. évi 2,78 millió tonna meghaladta a frankfurtit. A cargoforgalom 51%-a import, 15%-a pedig transzfer volt. Erre alapozva létesült a repülőtér mellett a világ egyik legnagyobb (évi 300 ezer tonna kapacitású!) viráglogisztikai központja.

Dubaj és a világszerte szóródó 230 személyforgalmi célrepülőtér közötti kapcsolatok megteremtésében a nemzeti légitársaságnak és leányvállalatainak van meghatározó szerepe 64%-os részaránnyal (Changing...). Ez részben az Emirates általános magas színvonalának, másfelől a nemzeti közlekedéspolitikai különleges szabályozásainak, valamint a sajátos társadalmi struktúrából adódó működési előnyöknek és a költségmérésreklő tényezőknek köszönhető. Ezek közül a legfontosabb, hogy az Emirates száz százalékgig állami tulajdonban van és Dubaj emírség családja birtokolja, ezért a fontos és sürgős üzleti döntések rövid időn belül megszületnek (ERDŐSI, 2015/a). Az Emirates a vendégmunkások rendszeres, max. középtávú fuvarozásának piacát átengedte külföldi (pl. pakisztáni) és sharjahi olcsó társaságoknak. Nota bene: a Wizzair is közlekedtet 2013 óta „fapados” járatot Budapest és Dubaj között (Hungary Set to Join...). Mindezek és más okok alapján az Emirates teljes költségelőnye az európai társaságokkal szemben 30%-os. Ezt kihasználva az európai piacokon (a metropoliszok után a közepes méretű nagyvárosokban, Barcelona, Brüsszel stb.) is látványosan növeli a jelenlétét (KINDERGAN, 2014).

Dubaj GDP-jéhez ma a szénhidrogénszektor már csupán 19%-kal járul hozzá, viszont a légi közlekedési szektor 28%-os részarányra tett szert! Az öbölben Dubaj valamennyi versenytársát megelőzte. Mi több, szinte az egész világon példátlan gyorsaságú és méretű légi szektor, továbbá más (jórészt know-how-ra alapozott) hallatlanul sokrétű és világszínvonalú

szolgáltatások fejlesztésével olyan szintre jutott a gazdasági/foglalkoztatási struktúra átalakításában, hogy jogosan beszélhetünk „Dubaj-szindrómáról” (ERDŐSI, 2015/a).

Versengés vagy együttműködés az öböl-országok között?

A Kuvaittal kezdődő és Ománnal befejeződő térségen belül Dubaj potenciális versenytársa az országán belüli szomszédos emírség, Abu Dhabi, továbbá Katar és Doha repülőtere. Mindemellett még nem érzékelhető olyan tényező, ami középtávon Dubaj primátusát veszélyeztetné. Ez akkor következhetne be, ha valamelyik versenytárs a Dubaj által nem (vagy alig) kiszolgált viszonylatokban képes lenne számos nagy volumenű szolgáltatást nyújtani. Ellenben az egymáshoz közeli versenytárs repülőterek elvileg képesek lehetnének kihasználni az egymást erősítő, segítő potenciális szinergiát, ha a közel-keleti, sőt a globális légi közlekedési piacon egyetlen komplexumként jelennének meg oly módon, hogy mindegyik szereplő a közös üzletben a saját adottságát, specialitását értékesíti.

Tartós együttműködésnek azonban az öböl-országok körében igen kevés a reális esélye. Nem létezik az a késztető/kényszerítő erő, amelynek hatására a partner-légitársaságok időben rugalmas módon felosztanák egymás között a destinációpiacot. Az együttműködés ezért egyelőre a többi légitársasággal kötött code sharing szerződések kötésére szorítkozhat (azaz az üres helyeket a szerződő légitársaságok kölcsönösen saját utasaiknak értékesíthetik).

Az Isztambul versus Dubaj viszony

Az egész Közel-Kelet két meghatározó légi forgalmi fordítókorongján Európában elképzelhetetlen léptékű fejlesztések kezdődnek/-tek, melyek továbbnövelik e nagyrégió súlyát a globális légi közlekedésben.

Isztambul évi 150 millió (!) utasra tervezett harmadik repülőtere sok tekintetben nemcsak új generációs létesítményt jelenít meg, hanem vonzerejével a három közül a legnagyobbá is nőné ki magát. Minden esélye megvan ahhoz, hogy a legfejlettebb országok repülőter-„sztárjai” esetében már sikerre vitt „Airport City” koncepciót megvalósítsa, ahol a légi közlekedéssel valamilyen kapcsolatban levő szolgáltatások a közeli szállítási lehetőséget kihasználó termelési tevékenységek és infrastruktúráik ultramodern városszerű területi komplexumot alkothatnak (ERDŐSI, 2015/b).

Dubaj légikikötő-komplexuma a már épülő Al Maktoum gigarepülőtérrel bővül (mely fizikai mérete alapján a világ 2. legnagyobb repülőtere lesz). Távlati kapacitása évente 160 millió (!) utas kezelésére tenné alkalmassá (ERDŐSI, 2015/a).

Isztambul és Dubaj azonban oly messze működnek egymástól, hogy verseny igazából nem alakul ki közöttük a jövőben sem a légi közlekedés globális piacán. Komplementerei azonban

esetenként kölcsönösen lehetnek egymásnak. (Pl. abban az esetben, ha az egyik vonzaskörzetéből az utas el akar jutni Dél-Amerikába és ehhez a másik hub adta lehetőség bizonyul kedvezőbbnek).

KÖVETKEZTETÉSEK

A jelenlegi nagy hub repülőterek jövőbeni versenyének kimenetele a politikai stabilitás mértékétől, a gazdasági szerkezetváltás további folyamatának irányultságától és a finanszírozhatóságától, valamint a globális gazdaság működése hálózati struktúrájának változásával kapcsolatos ma még alig érzékelhető térségi következményeiktől függően alakulhat.

Bármennyire is destabilizáló tényezőknek van kitéve Törökország, azok aligha jelentenek olyan erős kockázatot, ami Isztambul hub szerepének további fejlődését lényegesen visszafogná. Az öböltérségi országok többsége ugyan egyelőre politikailag stabil, azonban, ha a szénhidrogének globális piaca a kárukra rendeződik át és tartós áresés következik be, úgy nehezen finanszírozhatók lesznek a perspektivikus hub fejlesztési tervek az egész Közel-Keleten. Azonban még a válságos időkben is képes lesz Dubaj megőrizni primátusát a Perzsa-öböl déli partvidékén. Dubaj példáját aligha követhetik szomszédjai. Ehhez ugyanis túl közel vannak egymáshoz. (Legyen szó a hub szerepen túlmenően turisztikai vonzerőről, nemzetközi közvetítő kereskedelemről, világrendezvényekről stb.) Ha pedig a többi aspiráns nem „dubajosítható” (szofisztikált kvaterner szolgáltatásokkal), akkor aligha lesznek versenyképesek bármilyen téren is a globális piacon.

Nem elképzelhetetlen azonban, hogy a globális gazdaság területi súlypontjainak diszlokálódását követi a légi közlekedés interkontinentális hálózatának, illetve csomópontrendszerének átrendeződése. Nem kevés realitása lehet a nagyhatalommá feltörekvő India északnyugati részén egy szemiglobális szerepet betölteni képes elsőrendű hub kialakulásának, mely az olcsóbb szolgáltatásaival akár Dubajból is átvonzaná a távolsági utasok egy részét.

IRODALOMJEGYZÉK

ATATÜRK INTERNATIONAL AIRPORT. <http://www.ataturkairport.com>

CHANGING THE FACE OF DUBAI – Dubai World Central. Emirates Chartered Accountants Group. <https://www.emiratesca.com/changing-the-face-of-dubai-dubai-world-central/> Letöltve: 2015. szeptember 28.

- ERDŐSI F. 1998. Légi közlekedés általános és regionális földrajza, légiközlekedés-politika. Első kötet. Malév Rt. Budapest. 425 p.
- ERDŐSI F. 2015/a. A Dubaj-szindróma. A Perzsa-öböl régiója mint a globális légi közlekedés új súlypontterülete és fordítókorongja. Külügyi Szemle 2: 78–95.
- ERDŐSI F. 2015/b. Törökország közlekedése. MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs. 431 p.
- ERDŐSI F. 2016. A hárompólusú Közel-Kelet. Kézirat. 380 p.
- Hungary Set to Join the Emirates Network. <http://www.theemiratesgroup.com/> Letöltve: 2014. július 14.
- KINDERGAN, A. 2014. Fluggesellschaften aus der Golfregion im Aufwind. <https://www.credit-suisse.com/> Letöltve: 2014 július 1.
- LITTLE, A.D. 2007. Kostenvorteile der Middle East Carrier. Eine Quantifizierung struktureller und strategischer Vorteile im Vergleich zu europäischen Netzwerk Carriern. http://www.adlittle.de/uploads/tx_extthoughtleadership/ADL_Aviation_Studie_Middle_East_Carrier_2007.pdf. Letöltve: 2015. december 14.

A MAGYAR SZÓJALISZT TÖRTÉNETE – ÚJ ADATOK BERCZELLER LÁSZLÓ (1885-1955) ÉLETRAJZÁHOZ

Fári Miklós Gábor^{1,3}, Domokos-Szabolcsy Éva¹, Popp József^{2,3}

¹ Debreceni Egyetem MÉK, Mezőgazdasági Botanikai, Növényélettani és Biotechnológiai Tanszék, 4032 Debrecen, Böszörményi út 138. E-mail: fari@agr.unideb.hu

² Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Ágazati Gazdaságtan és Módszertani Intézet, 4032 Debrecen, Böszörményi út 138.

³ Ereky Károly Biotechnológiai Alapítvány, 4032 Debrecen, Böszörményi út 138

ÖSSZEFOGLALÁS

A növényi fehérjefeldolgozó ipar és a hozzá szorosan kapcsolódó növényi vitamin koncepció nemzetközi fogadtatása területén Európában és Magyarországon – többek között – két elfeledett alkotó munkássága emelkedik ki: Berczeller Lászlóé (1885-1955) és Ereky Károlyé (1878-1952). A 2006-ban elkezdett szisztematikus tudománytörténeti kutatásaink fényt derítettek arra, hogy Ereky és Berczeller az 1913-1923 közötti, átmenet évtizedében új utakon, de egymástól nem függetlenül indultak el. Berczeller a biológiai kutatások alapján nyugvó *tápszerhatástan első hazai kutatója* volt (1920-1923), a nyugati kultúrkörben pedig a *szójafeldolgozóipar megalapítója* (1924-1940). A *biotechnológiát megálmódó* Ereky Károly a zöld növényi biomassza frakcionálásán alapuló *zöld biofinomító ipar úttörője* (1924-1938) és a lucerna levélfehérjékre alapozott *első fehérjeprogramok elindítója* volt (1928 és 1938). Mindketten hangsúlyozták, hogy a természettudomány legkorszerűbb ismereteinek talaján álló, gyakorlattal szorosan összekapcsolódó mezőgazdaság képes arra, hogy ellássa az emberiséget elegendő élelmiszerral, takarmánnyal, megújuló agráripari nyersanyagokkal. Azaz, lehetőségünk van arra, hogy Thomas Malthus brit közgazdász (1766-1834) híres jóslata ne következzen be. Jelen tanulmányunk Berczeller László feledésbe merült úttörő kezdeményezésinek állít emléket azzal, hogy részletesen ismerteti az általa megálmódott, ún. „tápszerhatástan” születésének történetét. Berczeller László hányatott sorsának, hazai mellőzésének bemutatására jelen munka nem vállalkozhat. *Elsődleges célunk felhívni a fiatal generáció figyelmét arra, hogy korunkat és szakmánkat Magyarországon nem ritkán jellemző szakmai féltékenység, hatalmi játszmák, társadalmi közömbösség, indolencia ellenére csak annak a tudósnak, kutatónak, oktatónak a szelleme él tovább az utódokban, aki erre méltó módon, alázattal és nagy felkészültséggel tud alkotni életében. Úgy, mint Dr. Baranyi Béla debreceni egyetemi professzor úr is tette, teszi eredményekben gazdag, alkotó tudós élete során.*

BEVEZETÉS

A *fehérjekérdés* az elmúlt 300 év története során egyre fontosabb kutatási terület lett a táplálék ásványi anyagai és a szénhidrátok mellett. Az élettudományi szempontok előtérbe kerülését követően mintegy 110 éve beszélhetünk az aminosavak és a vitaminok fokozott jelentőségéről. Az üzemi fehérjetermelést, fogyasztást és takarmányozást a *fehérjegazdálkodás* foglalja keretbe. Az Ereky Károly Biotechnológiai Alapítvány – kezdetben *Kralovánszky U. Pál* Professzor (1926-2013) vezetésével – több mint tíz éve

kutatja a hazai és a nemzetközi fehérje-, aminosav- és vitamingszabályozás, biológia, biotechnológia, táplálkozástudomány, takarmányozás és élelmiszertudomány feledésbe merült úttörőinek munkásságát. Tudománytörténeti munkánk első eredményeit a „*Biotechnológia anno - 1917-1919: Ereky Károly víziója az élettudomány alkalmazásáról*” című könyvünkben foglaltuk össze (KRALOVÁNSZKY-POPP, 2015). Kutatásaink kiterjedtek a fehérje- és vitaminkérdés hazai fogadtatására is. A következő kérdéseket fogalmaztuk meg: (1) Milyen folyamatok jellemezték a hazai fehérje-, aminosav- és vitamin-konceptió meghonosodását 1910 és 1920 között, azaz *Szent-Györgyi Albert munkásságát megelőző két évtizedben?* (2) 1920 és 1945 között *kik voltak e területen a meghatározó szereplők*, és milyen technológiákat fejlesztettek ki? (3) *Mely közös, ismétlődő tudományos, gazdasági és társadalmi tényezők* mutathatók ki a hazai fehérjegyógyászat korábbi és mai folyamatai között? A kor és a témakör nemzetközi összefüggései iránt érdeklődő olvasók részére jelentős összefoglaló forrásmunkák állnak rendelkezésre (VERWORN, 1899; KÖNIG, 1904; CHITTENDEN, 1904, 1907; OSBORN, 1909; MC COLLUM, 1919; HOPKINS et al., 1919; SAHYUN, 1948; BEACH, 1948; VICKERY, 1972, stb.) és számos egyéb, fontos, tudománytörténeti jelentőségű közleményt ajánlhatunk figyelmükbe (MULDER, 1839; THOMAS, 1909, 1911; OLMSTED, 1944).

Az „átmenet évtizede” a magyar természettudományban (1913-1923)

Az 1913 és 1923 között eltelt évtizedet úgy ismerjük a történelemkönyvekből, mint a nagy háborúk és nagy forradalmak kora Európában. A kezdetben titkos szobák mélyén, a háttérben, majd egyre nyíltabban zajló ideológiai, geopolitikai és gazdasági küzdelmeknek nyilvánvalóan súlyos ára lett. Ártatlan emberek milliói pusztultak el a keleti és a nyugati csatamezőkön, miközben új politikai erőviszonyok léptek a régiéik helyébe. Tényekkel bizonyítható megállapítás, miszerint ez volt az az évtized, amikor a korábban még csak spekuláción alapuló társadalmi ideológiák, vadonatúj tudományos elméletek átformálták a szellemi és fizikai létezés szinte minden területét, azaz megteremtették a 20. századot, ezzel együtt pedig a 20. század emberét is.

Ez a nagy változás az elmúlt század elején a szellemi, kulturális és tudományos életet sem hagyta érintetlenül. A korszak feltörekvő ifjú tudósainak a régi tudományos ismeretek paradigmái már szűknek bizonyultak, az újak pedig ekkor még épphogy csak csíráztak, vagyis még nem álltak készen a felvirágzásra. Különösen érvényes ez a megállapítás az elméleti fizikára, kémiára, sőt a biológiára is. *Az alkalmazott tudományok korszakáról is elmondhatjuk, hogy az átmenet évtizede volt. A paradigmaváltás évtizede volt az emberek táplálékát kutató*

élettanban, a gazdasági állatok takarmányozásában és mindkét területet megalapozó fehérje-, aminosav- és vitaminkémia területén is. A fehérje-, aminosav- és vitaminkémiában a szaktudósok, ismeretterjesztő szakírók hivatkoznak a jól ismert Nobel-díjas tudósokra, mint például a német iskola vezérfigurájára, Emil Fischerre, vagy az angol-amerikai iskola nagyjaira, Hopkinsra, Osbornra, Mendelre, McCollumra és másokra. A takarmány kutatásával foglalkozó szakemberek joggal említik a nagy úttörők között például a finn Nobel-díjas vegyészt, Virtanent. Nekünk, magyaroknak Szent-Györgyi Albert tudományos munkássága, Nobel-díja és a C-vitamin izolálása paprikából jut elsőként az eszünkbe. Szent-Györgyi Albert ebben az átmeneti korszakban még teljesen ismeretlen ifjú. Idejét – az első világháború előtt, Lenhossék Mihály szárnyai alatt – a szövettan és nem biokémia töltötte ki. Fogalma sem nagyon lehetett még arról, hogy milyen forradalom zajlik a természettudomány korszakváltó katalánjának mélyén, mint például a vitamin-kérdés és az aminosav-probléma kutatása a táplálkozástudomány és a gyakorlati fehérjeprogramok területén.

A néhány tucat igazán kiemelkedő, világformáló elméleti kutató nagyszerű munkája ebben a korszakban azonban már nem ért véget a tudományos felfedezésekkel egyes területeken. Többek között a táplálkozás területén is felgyorsultak az események. Ezt a háborúk és részben erre visszavezethető, addig nem tapasztalt, új és tömegesen fellépő élelmezési anomália, élelmiszerhiány is katalizálta. Ekkor nagyszerű mérnökök százaira, ezreire volt szükség, akik a táplálékra, takarmányra vonatkozó elméleti tudást kreatív innovációval, maradandó teljesítménnyel képesek voltak a gyakorlatba átültetni. A fehérje-, aminosav- és vitaminkémia új ismereteinek a társadalmi befogadását, tudománytörténeti megfogalmazását, tudományos elfogadtatását megvalósító legnagyobb mérnökök között azokat indokolt úttörőnek tekintenie az utókornak, akikre a következő szempontok érvényesek:

- (1) eredeti, mások által addig nem megvalósított áttörést eredményező technológia kifejlesztése;
- (2) a technológia, program prioritásának, eredetiségének kézenfekvő ismerete és/vagy elismerése a kortársak által;
- (3) a technológia, program bevezetése, alkalmazásba vétele, átvétele, hasznosítása a kortársak által, és/vagy azok továbbfejlesztése a később, függetlenül attól, hogy az eredeti alkotó feledésbe merült-e vagy sem.

A növényi fehérjefeldolgozó ipar, és a hozzá szorosan kapcsolódó növényi vitamin koncepciójának elfogtatásában Európában – többek között – két mérnök munkája felel meg maradéktalanul mind a három ismertetett kritériumnak: Berczeller Lászlóé (1885-1955) és Ereky Károlyé (1878-1952). Ereky és Berczeller az 1913-1923 közötti, átmenet évtizedében

új utakon, de egymástól nem függetlenül indulnak el. Berczeller a *tápszerhatástan első hazai kutatója* volt (1920-1923), a nyugati kultúrkörben pedig a *szójafeldolgozó ipar megalapítója* (1924-1940). A *biotechnológiát megálmodó* Ereky Károly a zöld növények frakcionálásán alapuló *zöld biofinomító ("Green biorefinery") ipar úttörője* (1924-1938) és a lucerna fehérjékre alapozott *első fehérjeprogramok elindítója* volt (1928 és 1938).

Mit is jelent a tápszerhatástan?

A fogalmat az 1920-ban Bécsben letelepedett Bercezeller László alkotta meg 1922-1923-ban és népszerűsítette Európában és Magyarországon 1924-1939 között. Erre vonatkozó első patkányetelési kísérleteit Bécsben végezte 1920 és 1922 közötti években (BERCZELLER, 1922a). E témakörben további fontos és érdekes magyar nyelvű Berczeller-munkára hívjuk fel a tisztelt olvasó figyelmét.

A Természettudományi Közlönyben megjelent *Tápszerhatástan* c. rövid közleménye már jól összefoglalja az új tudományterület lényegét és jelentőségét (BERCZELLER, 1922b). Ebből a cikkből kiderül, hogy Tanagl Ferenc professzor – Berczeller felfedezője és kutatásvezetője Budapesten – már 1915 körül megjósolta a táplálkozás-élettan új, biológiai ágának forradalmát, amit később Berczeller tápszerhatástantként jellemez: „*Idestova hét éve, hogy boldogult TANGL FERENCZ egyetemi tanár MARKUSOVSKY előadásában a táplálkozás élettana akkori állásának összefoglalását adta s előadásaiban több ízben rámutatott arra, hogy csupán a biológiai kísérletektől várhatjuk e téren ismereteink további haladását. Az azóta elmúlt idő valóban igazolta TANGL megítélésének helyességét. A legutóbbi időkig az élettannak az anyagforgalmat kutató ága azon nagy elváltozás hatása alatt állott, melyet táplálóanyagaink az élő szervezetben szenvednek. Így lett az élő szervezet vizsgálata hasonlónak a működő gépével, de így terelődött el a figyelem a másik, legalább is éppen oly jelentős változásról, mely e közben lefolyik: az ember, illetőleg az állat megváltozásáról. Táplálószerreinknek, sőt a teljesen inaktíveknek hitt táplálóanyagainknak, mint a fehérjének, zsírnak és szénhidrátoknak, aktív hatása van az élő szervezetre, melyet csakis tisztán biológiai kísérletben vizsgálhatunk* (BERCZELLER, 1922b).”

A tápszerhatástan alapvonalai

Másik e témakörben íródott műve 1923 nyár elején jelent meg Budapesten. Új gondolatait részletesen, tudományos alaposággal „*A tápszerhatástan alapvonalai*” című könyvében foglalja össze (BERCZELLER, 1923a). Berczeller László e teljesen elfelejtett munkája az Ereky Károly Biotechnológiai Alapítvány gyűjteményének egyik féltve őrzött

kincse. A 192 oldal terjedelmű kis kötet a magyar és az egyetemes élelmezéstudomány történet és a biotechnológia korai elfogadtatása szempontjából érdemel kitüntető figyelmet: „Egy eddig hiányzó, fontos láncszem a korszellem befogadó, „recipiáló”, ugyanakkor újat kereső, alkotó logikájának megértése tekintetében (BERCZELLER, 1923a).” Berczeller könyvében megállapítja, hogy a táplálkozás élettanának két fő ága van. Egyik ága az anyag- és energiaforgalom élettana és a másik ága a tápszerhatástan. Történeti példákkal, e korszak párhuzamos természettudományos ismereteivel, továbbá saját 1920 után Bécsben végzett patkányetelési kísérletei (BERCZELLER, 1922a) alapján közli a magyar olvasóval a tápszerhatástan helyét és annak szabatos definícióját (BERCZELLER, 1923a): „Akit azonban elsősorban gyakorlati szempontból érdekel joggal ez a tárgykör, az tekintse ezt, mint az alap egyik legbiztosabb megerősítését, és térjen át mindjárt az őt inkább érdeklő biológiai és gyakorlati részre, melyek magukban is meglehetősen zárt egészet képeznek. Ezt a módszert bátorodom ajánlani a gyakorlati élelmiszer technikusoknak, és a művelt gazdának is, akire szintén fontos az új tudományos irány (BERCZELLER, 1923a).”

„Művem elsősorban a most tanuló nemzedékhez fordul, akár orvos, akár technikus, közgazdasági, mezőgazdasági, vagy elméleti természettudományi szak hallgatója. A tápszerhatástan az a kapocs, amelyik elsősorban hazánkban ezeket a tudományokat ma egymáshoz közel hozza. Ma másként nincs alkalmuk ezen tudást megszerezni, pedig jó volna, ha vérvé válna mindenkinek ez, aki a jövőben ezen tovább dolgozva, hazánk reparációjának igen fontos részén végez majd elméleti vagy gyakorlati munkát ezen a területen” ... „Lavoisier és az ő nyomdokában haladó fiziológusok táplálkozás-élettani vizsgálatai ugyanis egészen mást kutattak, mint azok a vizsgálatok, melyekkel a „vitaminokat” fedezték fel. Úgyhogy a táplálkozás élettanának két fejezetét szigorúan el kell egymástól választanunk:

1. Az anyag- és energiaforgalom élettana azt vizsgálja, hogy hogyan változnak meg tápszereink az élő állati szervezetben.
2. A tápszerhatástan, mely azt vizsgálja, hogy hogyan változnak meg az állatok, illetve az emberek a tápszerek (táplálkozás) hatása alatt (BERCZELLER, 1923a).”

Látható, hogy Berczeller új, élettani princípiumokon alapuló, az élőlények működését előtérbe helyező, sőt azokat vizsgáló tudományterületről beszél az új nemzedéknek, köztük a gyakorlati élelmiszer technikusoknak és a művelt gazdáknak. Berczeller könyvét fentebb ismertetett tudományos értékénél fogva indokolt újra megjelentetnünk. További érv, hogy összehasonlító forráskutatásaink szerint Berczellernek a tápszerhatástan témakört érintő korai gondolatai határozottan összefüggnek az Ereky-féle biotechnológia magyarországi születésével. Áttekintve Berczeller könyvét, mind a tartalom, beleértve a speciális

témaválasztást, mind a vitaminkutatás angolszász úttörőire hivatkozó szövegekörnyezet és logikai okfejtés világossá teszi a kortárs szakirodalomban elmélyedt kutató számára, hogy Berczeller László ismeri Ereky öt évvel korábban megjelent *Biotechnologie* c. könyvét, noha a könyve még nem hivatkozik Erekyre.

A tápszerhatástan közgazdasági vonatkozásai

Erre az összefüggésre tényszerűen egy másik, ugyancsak 1922-ben közzétett, tápszerhatástan témakörű közleményében le lehetünk rá (BERCZELLER, 1922c). E cikk előzménye az 1921-ben tartott előadása a Magyar Közgazdasági Társaság Felolvasó ülésén. *„Folyó évi szeptember 15-én Berczeller László tartott felolvasást „A tápszerhatástan közgazdasági vonatkozásai” címen. A felolvasáson, tagjainkon kívül különösen sok orvost láthattunk a vendégek között”, számol be erről az eseményről a korabeli szaksajtó (ANONYMUS, 1922). Berczeller a következő szavakkal rajzolja meg a tápszerhatástan jelentőségét és kereteit (BERCZELLER, 1922c): „Az érdeklődés a táplálkozás élettana iránt mindig nagyobb volt nagy háborúk, éhínségek után, mint mikor bőviben volt minden. Így ma is sokaknál divat a táplálkozás élettanának a művelése. Azt sem mondhatni, hogy ez az időről-időre visszatért „divat” nem segítette volna elő nagymértékben tudásunkat. Így a napóleoni háborúk után a francia akadémia kétszer is küldött ki egy-egy bizottságot táplálkozási kérdések tanulmányozására, és ezen bizottságoknak feltétlenül sok érdemük van a táplálkozás élettanának fejlesztésében. Tudományunk mai állását azonban nem ez a divatmunka adja meg, hanem az a már sok évtizedre kiterjedő csöndes tudományos dolgozás, mely ezen a téren a kulturvilág sok helyén egyidejűleg folyt és melyet Magyarországon Tangl Ferenc professzor úr, kinek tanítványa lehettem, kezdeményezett és tett naggyá. A táplálkozás élettanának ez a fejlődése a természettudományok hierarchiájának egymás után való kifejlődésének egy természetes fázisa, mert a táplálkozás élettana nem képezhetette az exakt kísérleti kutatás tárgyát, míg a fizika és kémia nem jutottak egy bizonyos fejlődési stádiumba. Elsősorban míg e két tudományban nem ismerték fel azt a három nagy természettudományi megmaradási elvet, mely főleg a múlt század eredménye: az anyag, a kémiai elemek és az energia megmaradási elvét. Ezen három elv ismerete adta meg a lehetőségét, hogy a táplálkozás élettana kísérleti alapokra helyezkedhessen és hogy rövid pár évtized alatt oly csodás fejlődést megteheszen. Útja az igazság keresésére irányult és úgy vélte helyesen a tudomány másik nagy értékét elérhetni: a hasznosságot. Ma, mikor bizonyos mértékig visszatekintünk egy hosszú útra, azt mondhatjuk, hogy ez volt a helyes, amint minden természeti tudományban az*

egyetlen helyes út az igazság keresése, amit mindig követ a hasznosság megtalálása (BERCZELLER, 1922c). ”

Berczeller közleménye végén egy új tudomány születését vizionálja, mely a fizika és a kémia egymásra hatásából szükségszerűen fog kifejlődni: *„Európa kultúrája a physika és kémia csodás kifejlődésére vezetett. Egy kiváló német philosophus ma a „Niedergang des Abendlandes” és vele a kultúra visszafejlődését, egy új középkor kezdetét jósolja. Mi biológusok ezt nem hihetjük. Nem hihetjük a biológia hajnalán, amikor azt látjuk, hogy a kémiai és physikai módszerek egyszerű utánzása után egy új, önálló, physicával egyenrangú, exact-kísérleti biológiában folyik a legszorgalmasabb s már is igen eredményes munka. Ennek az előfutárja sok szempontból a tápszerhatástan (BERCZELLER, 1922c).”*

A Berczeller László és Ereky Károly közötti szál

Berczeller a következő szövegekörnyezetben emlékezik meg Ereky Biotechnologie c. könyvében leírt egyik, azaz a gyakorlatot és a táplálkozás élettan jövőjét érintő fejtegetéséről: *„Ezen rövid áttekintés eléggé mutatja, hogy milyen sokoldalú és a gyakorlattal mily nagy mértékben összevágó észlelési mód áll a tápszerhatástan rendelkezésére. Ereky Károly nagyon helyesen jegyzi meg, hogy a táplálkozás élettana akkor fog nagy fejlődésnek indulni, ha a gyakorlattal karöltve fog haladni. Ma ennek a keresztülvitelére kész az alap. Az anyagcsere élettanának a kémia és physika szellemében való pontos kidolgozása és a tápszerhatástan kereteinek felállítása után megindulhat a gyakorlati kutatás egyszerre a tápszertermelés különböző terein is” ... „tápszerhatástan a táplálék quvalitásának pontosabb vizsgálatára szolgál, és azt adja meg, hogy hányféle és milyen fajta hatásokat gyakorol a táplálék a szervezetre. Ezekért a biológiai minőségbeli különbségekért fizetjük egyes tápszereinket sokkal drágábban (BERCZELLER, 1922c).”*

A magyar kísérletügy átszervezése

Berczeller László tudományos tapasztalatokkal megalapozott víziója 1923 és 1924 között egyértelműen Ereky Károly Biotechnologie c. munkájára emlékeztető módon kristályosodott ki. Az ország vezető gazdasági szaklapjában, a Köztelekben hangoztatta, hogy a hazai mezőgazdasági kutatást, akkori kifejezéssel a „kísérletügyet” át kell szervezni figyelembe véve a táplálkozástudomány hatalmas fejlődését (Berczeller, 1924). *„Nagy-Magyarország a háború előtt nagyszerű szervezetet alkotott a mezőgazdasági kísérletügy számára. Ezek az intézetek nemcsak a gyakorlati szempontból fontos mezőgazdasági kérdések vizsgálatát voltak képesek elvégezni, hanem tudományos munkálkodásával számos intézet külföldön is elismert*

nevet szerzett. Csonka-Magyarországon a háború után a helyzet úgy a gyakorlati mezőgazdasági vizsgálatok számára, mint különösen a tudományos kutatás számára — bátran mondhatjuk — majdnem teljesen tarthatatlanná vált, bár kétségtelen, hogy ma mindkét szempontból rendkívül jelentős feladatok várnak erre az intézményre. Arra, hogy ez az intézmény megfelelő módon tovább fejlesszék, az elmúlt 10 év folyamán igazán nem volt meg az alkalom. Ez annál szomorúbb, mert éppen különösen az utolsó évtized folyamán a mezőgazdasági kísérletügy szempontjából fontos elméleti tudományos fejlődés olyan volt, hogy gyakorlati alkalmazása a külföldön máris igen értékes gyümölcsöket hozott és még sokkal inkább várható, hogy mezőgazdasági kísérleti ügyünk megfelelő új beállítása mellett hazánkban is hozni fog. Ebből a szempontból elsősorban a táplálkozás élettani vizsgálatok új irányát kell tekintetbe vennünk. Még egy évszázadon keresztül az anyagcsere élettani vizsgálatok a táplálkozás élettant tisztán alkalmazott kémiává tették, addig az újabb vizsgálatok, melyeket a legcélszerűbben tápszerhatástan név alatt foglalhatunk össze, tisztán biológiai irányúak. Eme vizsgálatok máris rendkívüli fontosságra tettek szert az élelmiszervizsgálat és takarmányozástan terén. Sajnos, mezőgazdasági kísérletügyünkben ma sincs meg a lehetőség arra, hogy eme vizsgálatok megfelelő módon végeztessenek, bár a táplálkozás-élettan másik, kémiai ága számára éppen a Budapesti Állatélettani Állomás volt Tangel Ferenc egyetemi professzor vezetése alatt világszerte híres kutató intézete az anyagcsere problémáinak.”, írta 1924-ben (BERCZELLER, 1924).

A Berczeller László és Weiser István közötti szál

Tudománytörténeti megközelítésben további fontos szempont az Ereky-Berczeller-féle felismerés hazai elfogadtatása és kiterjesztése a takarmányozás területére. Eddigi ismereteink szerint elsőként Weiser István kémikus, Berczeller László korábbi munkatársa a Tangel Ferenc-vezette budapesti anyagcsere-élettani iskolában volt az a kutató, aki a tápszerhatástan fogalomkörét a takarmányozás élettan területére terjesztette ki. Ezt egy 1923-ban Budapesten tartott előadásában fogalmazza meg: Weiser kijelenti, hogy a takarmány-élettani kutatásokban a takarmány-hatástan is helyet követel magának (WEISER, 1923). Noha az előadásról a Köztelek 1923 decemberi számában megjelent rövid beszámoló anonim szerzője sem Erekyre, sem Berczeller Lászlóra nem hivatkozik (WEISER, 1923), tényként könyvelhetjük el, hogy Weiser nemcsak Ereky öt évvel korábban kiadott Biotechnologie könyvét (WEISER, 1919), hanem Berczeller László új könyvét is alaposan ismerte.

A Magyar Szójaliszt – Berczeller László elfeledett forrásgyűjteménye

Az Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ épületének mélyén, az elektronikus katalógus szerint a Berczeller-név alatt mindössze két német nyelvű dokumentum található. Ezek egyike egy nagyszerű tudományos cikk 1923-ból, „*Über den Mechanismus der Blutkörperchensenkung*” címmel. A másik, „*Arbeiten über das Berczellerische Sojamehl*” című dokumentum borítóján azonban nem német nyelvű szöveget találunk. Díszes arany betűkkel olvashatjuk rajta „*A Magyar Szójaliszt*” feliratot. Ez a kötet Berczeller egyik elfeledett forrásgyűjteménye. Az igényes bőrkötésű, piros-fehér-zöld színű kötetet Berczeller László állította össze és a bécsi Dr. FRITZ LÖW Kiadó jelentette meg. A mű 1928 és 1930 között a szójaliszttel kapcsolatban összegyűjtött hatvan magyar, német, angol, francia, olasz és spanyol nyelvű közlemény és levelezés másolatait, részben német nyelvű fordításait tartalmazza. A kötetben megtalálhatók Rözsényi 1923-ban, továbbá Weiser István és Schwicker Alfréd 1924-ben Budapesten, a Berczeller-féle szójaliszt kémiai analíziséről írt német nyelvű fordított hivatali levelei is. A dokumentumok között olvasható például a szójaliszt táplálkozási jelentőségéről írt „*The use of soy bean in human nutrition*” című Parsons-féle közlés, mely a világhírű brit „*The Lancet*” orvosi lap közölte 1927-ben (PARSONS, 1927). Parsons cikke az egyetemes szójátörténet egyik iránymutató darabja, aki más cikkeiben a vezető amerikai táplálkozásbiológus, McCollum társszerzője is volt. Parsons nyolc úttörő közleményre hivatkozik, többek között a korábbi magyaróvári professzor, Friedrich Haberlandt 1878. évi és McCollum 1920. évi könyvére, McCollum, Simmonds és Parsons 1919. évi, Osborn és Mendel 1917. évi és Berczeller 1922. évi cikkére (PARSONS, 1927).

EPILÓGUS

Berczeller László munkásságáról a második világháború után Magyarországon teljesen elfeledkeztek (FÁRI-POPP, 2016). „*A tápszerhatástan alapvonalai*” c. könyve 2015-ben felvágatlanul (a nyomdai ívek között az eredeti összehajtások érintetlenül megmaradtak), azaz érintetlenül jutott e sorok szerzőinek birtokába. Életéről három kisebb összefoglalás eddig francia nyelven jelent meg (ARNOULD, 2000a és 2000b; BARUK, 2000). Az idézett Arnould és Baruk-féle francia nyelvű közlemények eredetileg 1960-ban láttak napvilágot a *Revue d'Histoire de la Médecine Hébraïque* 13-ik évfolyamában a 153-168 oldalakon. Ismereteink szerint a kortársak közül utoljára 1974-ben Henri Baruk francia professzor párizsi előadása ismertette újból Berczeller egyetemes jelentőségét. Előadása nyomtatásban a *Histoire des Sciences Medicales* folyóiratban jelent meg (BARUK, 1974). Arnould közlésein kívül egy ezekből készített rövidített angol nyelvű fordítás a közelmúltból ismert

(SHURTLOPF and AOYAGI, 2014). A francia források közül többek között, hogy Berczeller az őt illető óriási összegű német szabadalmi jogdíjat hosszú pereskedés után sem kapta meg a második világháború után. A szója napjainkban az egyik legfontosabb élelmezési- és takarmányipari fegyver. Berczeller szójaliszt készítési eljárását (BERCZELLER, 1927) a világ nagy vállalatai ma is alkalmazzák. Ez volt az a szabadalom, melynek használati jogát Berczeller László az 1920-as és 1930-as években ingyen a magyar államnak adományozta abból a célból, hogy az éhező gyermekek egészséges fehérjeforrásokhoz jussanak (ANONYMUS, 1926; BARUK, 1974). Élete alkonyán súlyos egészségi állapotban egy svájci pszichiátriai klinikán ápolt Berczeller Lászlót egykori budapesti kutató kollégája és barátja, majd debreceni professzor Verzár Frigyes Bázeltől látogatta, majd 1953-ban a lehető legjobb francia kórházba juttatta. De már sem ő, sem a francia orvosok nem tudtak segíteni rajta. Az asztmától is szenvedő, legyengült 70 éves Berczeller 1955. november 14-én szívelégtelenség következtében a Párizs közeli Maison de Santé Nationale de Saint-Maurice-ban elhunyt (ARNOULD, 2000; BARUK, 2000). A magára maradt, elszegényedett, lelkileg összeomlott, szellemileg is megzavarodott Berczeller francia földben nyugszik, szülőhazája sem fizikailag, sem szellemileg nem fogadta vissza. A francia munkákból hiányoznak – többek között – Berczeller magyarországi tevékenységével kapcsolatos források (ARNOULD, 2000a). Franciaországban 1960-ban mintegy 280 Berczeller-féle közleményt tartottak számon (ARNOULD, 2000a). „*Munkásságának, hatásának és életének részletes feldolgozása és publikálása az egyetemes tudomány- és orvostudománytörténet nagy adóssága*”, ahogy a francia Francis Arnould öt és fél évtizeddel ezelőtt született megemlékezésében írja: „*Décrire son oeuvre, son action et sa vie serait un acte de justice que lui doit l'Histoire des Sciences et de la Médecine.*” (ARNOULD, 1960a).

A rendkívül gazdag örökségből jelen könyvfejezettel mindössze egy kis részletet tudunk csak megosztani a tisztelt olvasóval. *Az Ereky Károly Biotechnológiai Alapítvány kötelességének érzi, hogy a francia szakemberekkel és másokkal együtt hozzájáruljon a mulasztás pótlásához.*

Horatius egykor megjegyzése, miszerint „*nem minden halandó – non omnis moriar*”, maradéktalanul igaz Berczeller László tudományát teremtő munkásságára is. Annak a tudósnak az emléke marad fenn, és egyben az az igazi tudós, akire az utókor is tisztelettel és elismeréssel gondol. Örömmel és őszinte büszkeséggel mondhatjuk mi is ki: Horatius idézett gondolatát egy élet munkájával igazoló nagyszerű embert és tudóst ismertünk meg *Dr. Baranyi Béla professzor* úr személyében. Professzor úrnak közismert iskolateremtő törekvése, hogy a vidéken, a távolabbi régiókban élő emberek élete is új perspektívát kaphasson. Éppen

úgy munkálkodik a magyarság és az emberiség felemelkedésért, mint azt a biotechnológiát alapító Ereky Károly, vagy a szójaipart megálmodó és előre vivő Berczeller László is tették a maguk korában. *Munkatársaink, tanszékeink és az Ereky Károly Biotechnológiai Alapítvány nevében e tudománytörténeti fogantatású írásunkkal a történész-regionalista Baranyi Béla professzor úrnak további sikeres alkotó éveket, oktató-kutató munkát, ehhez pedig jó erőt és egészséget kívánunk!*

IRODALOMJEGYZÉK

- ANONYMUS, 1922. Magyar Közgazdasági Társaság. Felolvasó ülés. Közgazdasági Szemle, 56 (64), pp. 558-559.
- ANONYMUS, 1926. Új néptáplálék: a „finom szója”. Egy magyar tápszerfiziológus nagyjelentőségű felfedezése a népélelmezés szolgálatában. Pesti Napló, május 6, p.8.
- ARNOULD, F., 2000a. La vie et l'oeuvre du Dr Berczeller et le soja alimentaire. (1ere partie). Revue du CEP (12):16-25.
- ARNOULD, F., 2000b. La vie et l'oeuvre du Dr Berczeller (2eme partie). Revue du CEP (13): 34-42.
- BARUK, H., 2000. La mort du Dr. Berczeller. Revue du CEP (13): 43-47.
- BARUK, H., 1974. Berczeller et le Soja. Le problème des famines. Histoire des Sciences Medicales, 8 (2), pp. 235-239.
- BEACH, E. F., 1948. Proteins in nutrition (Historical). In: Sahyun, M. (Ed.): Proteins and amino acids in nutrition. Reinhold Publishing Corporation, New York, U.S.A, pp. 1-45.
- BERCZELLER L., 1922b. Tápszerhatástan. Természettudományi Közlöny, 54 (779-802), pp. 108-110.
- BERCZELLER L., 1922c. A tápszerhatástan közgazdasági vonatkozásai. Közgazdasági Szemle, 56 (64), pp. 535-547.
- BERCZELLER, L., 1922a. Untersuchung des Sojamehles. Biochem. Zeitschrift, 129, pp. 313-319.
- BERCZELLER L., 1923a. A tápszerhatástan alapvonalai. Athenaeum Nyomda, Budapest. 192 p.
- BERCZELLER L., 1923b. Eljárás sójabab nemesítésére. Lajstromszám: 90044. Magyar Szabadalom, Magyar Királyi Szabadalmi Bíróság, 1930. 08. 16.
- BERCZELLER L., 1924. A mezőgazdasági kísérletügy mai helyzete Magyarországon. Köztelek, 35 (28-29): 454-455.
- BERCZELLER L., 1927. Eljárás szójabab nemesítésére. Lajstromszám: 93601. Magyar Szabadalom. Magyar Királyi Szabadalmi Bíróság, 1930. 03. 01.
- CHITTENDEN, R. H., 1904. Physiological Economy in Nutrition, New York, Frederick A. Stokes Co.
- CHITTENDEN, R. H., 1907. The Nutrition of Man, New York, Frederick A. Stokes Co.

- EREKY, K., 1919a. Biotechnologie der Fleisch-, Fett- und Milcherzeugung im landwirtschaftlichen Grosbetriebe. Verlag Paul Parey, Berlin, 84 p.
- FÁRI M.G. (szerk.), Kraloványzky U.P. (szerk.), Popp J. (szerk.), 2015. Biotechnológia anno 1917-1919 Ereky Károly víziója az élettudomány alkalmazásáról. Ereky Károly Biotechnológiai Alapítvány (Debrecen) és Szaktudás Kiadó (Budapest),, p. 235.
- FÁRI M.G. (szerk.), POPP J. (szerk.), 2016. Biotechnológia anno 1920-1938 és ma. Ereky Károly programja a fehérjeprobléma megoldásáról és mai feladataink. Ereky Károly Biotechnológiai Alapítvány (Debrecen) és Szaktudás Kiadó (Budapest),p. 438, in press.
- HARTLEY, H., 1951. Origin of the word 'protein'. Nature, 168, pp. 244.
- HOPKINS, F. G., HARRIETTS C., DRUMMOND, J. C., HARDEN, A., MELLANBY, E., 1919. Report on the Present State of Knowledge concerning Accessory Food Factors (Vitamines). Compiled by a Committee appointed jointly by the Lister Institute and Medical Research Committee. Approved for Publication by the Governing Body of the Lister Institute and the Medical Research Committee. July, 1919, London, pp. 1-107.
- KÖNIG, J., 1904. Chemie der menschlichen Nahrungs- und Genussmittel. Vol II. Die menschlichen Nahrungs- und Genussmittel, ihre Herstellung, Zusammensetzung und Beschaffenheit, nebst einem Abriss über die Ernährungslehre Verlag Julius Springer, Berlin, pp. 1-1557.
- MCCOLLUM, E. V., 1919. The newer knowledge of nutrition. The use of food for the preservation of vitality and health. Macmillan Company, pp. 1-199.
- MULDER, G.J., 1839. The Chemistry of Animal and Vegetable Physiology (quoted by Mendel, L. B., 1923. "Nutrition; the Chemistry of Life," New Haven, Conn., 16 p.
- OLMSTED, J. M. D., 1944. Francois Magendie, Pioneer in Experimental Physiology and Scientific Medicine in XIX Century France, New York, pp. 67-69.
- OSBORN, T. B., 1909. The vegetable proteins. Longmans, London.
- OSBORN, T. B., MENDEL, L., 1914. Amino-Acids in nutrition and growth. Journal of Biological Chemistry, 17, pp. 325-349.
- PARSONS, T.R., 1927. The use of the soy bean in human nutrition. The Lancet, 5396: 267-268.
- SAHYUN, M., 1948, Ed. Proteins and amino acids in nutrition. Reinhold Publishing Corporation, New York, U.S.A., 566 p.
- SHURTLOPF, W. and AOYAGI, A., 2014. Laszlo Berczeller and Edelsoya, Austria: Work with Soyfood.
- THOMAS, K., 1909. Arch. Anat. Physiol (Physiol Abt), 219 p.
- THOMAS, K., 1911. Arch. Anat. Physiol (Physiol Abt), Supplement 249 p.
- VERWORN, M., 1899. General Physiology, London, 479 p.
- VICKERY, H. B., 1972. A chemist among plants. Annual Review of Plant Physiology 23: pp. 1-28.
- WEISER I., 1923. A vitaminokról. Köztelek, 33 (98), pp. 1171, 1923. december 18.

HISTORY OF THE HUNGARIAN SOYBEAN MEAL – NOVEL DATA TO THE BIOGRAPHY OF LÁSZLÓ BERCELLER (1885-1955)

Fári, Miklós Gábor^{1,3}, Domokos-Szabolcsy, Éva¹, Popp, József^{2,3}

¹ *University of Debrecen MÉK, Agricultural Botany, Plant Physiology and Biotechnology, 4032
Debrecen, Böszörményi út 138., Hungary,
E-mail: fari@agr.unideb.hu*

² *Faculty of Economics and Business, Institute of Sectoral Economics and Methodology, 4032
Debrecen, Böszörményi út 138., Hungary*

³ *Ereky Foundation, 4032 Debrecen, Böszörményi út 138, Hungary*

Oeuvre of László Berczeller (1885-1955) and Károly Ereky (1878-1952) as forgotten creative people are outstanding in the area of plant protein processing industry and its closely related plant vitamin conception both in Europe and Hungary. Considering the systematic research since 2006, it was found that Ereky and Berczeller started new ways independently from each other between 1913-1923. Berczeller was the first Hungarian researcher of the biology based „science of human nutrition” (1920-1940), at the same time he was also the founder of the soybean meal processing industry in Western cultures. The creator of the concept „biotechnology” was Károly Ereky who also was pioneer in the topic of green biorefinery industry based on wet fractionation of green biomass (1924-1938). At the same time he started the first national protein program based on alfalfa leaf protein concentrate as well (1928 and 1938). Both of them emphasized that the agriculture is able to supply the mankind with sufficient food, feed and renewable agroindustrial raw materials if it is built on the latest knowledge of the principles of natural sciences. They stated that this way the mankind has chance to avoid the famous prediction of the British economist, Thomas Malthus (1766-1834). The present study shows the forgotten history of the beginning of the biology based „science of human nutrition” in Hungary commemorating to the pioneer initiation of László Berczeller. However, the frame of this study can't undertake to present in detail the vicissitudes fate and neglect of Laszlo Berczeller.

The primary aim of the authors to draw of the young generation attention that the only scientist or researcher lives on in the successors who is well-prepared and can work with

humility despite of the professional jealousy, power plays, societal indifference and indolencia which often characterize our time and profession in Hungary. Like Dr. Béla Baranyi professor from the University of Debrecen who has also been working in this way during his fruitful and productive scientific life.

TÉRSÉGI ÉS TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGEK A FELSŐOKTATÁSBAN

Fónai Mihály¹

¹ *Debreceni Egyetem Állam-és Jogtudományi Kar, Közpolitikai és Alkalmazott Szociológiai Tanszék, 4028 Debrecen, Kassai út 26.
E-mail: fonai.mihaly@law.unideb.hu*

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmányban a felsőoktatásban érvényesülő térségi és társadalmi egyenlőtlenségeket elemezzük. Abból indulunk ki, hogy a térségi egyenlőtlenségek társadalmivá, a társadalmiak pedig térségivé alakulnak át, a két, egymásba kapcsolódó folyamatot emiatt analitikusan nehéz szétválasztani.

A felsőoktatás helyzete beágyazódik a hazai általánosabb folyamatokba, így mindenképpen tükrözi a történetileg kialakult, majd módosult térségi folyamatokat is. A magyar felsőoktatás a kezdeti időktől Budapestre koncentrálódott, ez a helyzet csak a 19. század végén módosult. A 20. században két korszakban is figyelemre méltó felsőoktatási fejlesztések történtek vidéken, ennek eredményeként a felsőoktatás térszerkezete kiegyensúlyozottabbá vált, ám ennek ellenére napjainkban is az intézmények és hallgatók csaknem fele koncentrálódik a fővárosban.

A térségi egyenlőtlenség mellé egy lényeges társadalmi egyenlőtlenség is párosult, már évtizedek óta: a vidéki egyetemek és főiskolák hallgatósága a helyi beágyazódásuk következtében – ezt a jelenséget a 2000-es évektől „regionális egyetemnek” hívják – eltérő társadalmi kompozíciójú, mint a fővárosi egyetemeké: ezt évtizedekig „elsőgenerációs értelmiségiek” kérdéseként taglalta a szakirodalom, napjainkban a „nem-tradicionális hallgatók” kérdéseként jelenik meg. A kétféle egyenlőtlenség összefonódása a végzés után is elkíséri a frissdiplomásokat: a munkapiacra Budapest és a nagyvárosok vonzása a meghatározó, így a vidéki térségek gyakran diplomások nélkül maradnak.

BEVEZETÉS

A felsőoktatásban érvényesülő egyenlőtlenségek egy része térségi, egy része társadalmi jellegű, ám ezeket szétválasztani nem könnyű, lényegében nem is lehet, hisz a térségi különbségek társadalmi különbségeket generálnak, illetve fordítva, a társadalmi különbségek térségi különbségeket is jelentenek. Gyakran az sem egyértelmű, hogy „melyik volt előbb” a szorosan összefüggő egyenlőtlenségek közül. Magyarország társadalomtörténete következtében hagyományosan jelentős térbeli különbségek, egyenlőtlenségek alakultak ki, melyek a gazdaság, a kultúra, a tudomány, és a felsőoktatás esetében egyaránt érvényesülnek, fő vonásuk a Budapest-központúság, az erőforrások, intézmények és gazdasági teljesítmény magas koncentrációjával (BARTA 1990; ENYEDI 1993; FORRAY-KOZMA, 1992; FORRAY – HÍVES, 2005; NAGYNÉ, 2011, RECHITZER, 2009).

Magyarországon a felsőoktatás kialakulása majd fejlődése is a fővárosra koncentrálódott, ezen a dualizmuskori, majd a Horthy-korszakbeli felsőoktatás-és tudománypolitika változtatott valamelyest – csökkentette, de nem számolta fel teljes mértékben az intézmények és a felsőoktatási kimenetek koncentrációját (LADÁNYI, 1969, 1999). Az 1950-es évektől újra kísérlet történt a felsőoktatás és a tudományos kutatások főváros-központúságának csökkentésére, több-kevesebb sikerrel (BÚZÁS, 2005; DRABAN CZ – FÓNAI, 2005; TEPERICS – DOROGI, 2014) – az akadémiai kutatóhálózat kiépítése ellentmondásos módon még fokozta is a főváros túlsúlyát. Bár az 1960-as években is számos vidéki felsőoktatási intézményt hoztak létre (tanárképzés, mérnökképzés, agrárképzések), mégis fennmaradt a főváros meghatározó szerepe. A rendszerváltás utáni felsőoktatás politika sok szempontból támogatta az intézményrendszer extenzív növekedését, új képzőhelyek létrejöttét, ami összekapcsolódott a felsőoktatási expanzióval is (BARAKONYI, 2004). Ennek eredménye egy szétaprózott intézményrendszer lett, jelentős számú szereplővel. Az ezredfordulón történt meg ennek az (állami) intézményrendszernek az integrációja, az intézmények összevonásával, alapelveként az egy város egy intézmény elvének az érvényesítésével a vidéki felsőoktatásban – bár egyúttal hálózatos egyetemek is létrejöttek (KOZMA, 2004). Önmagában az intézményrendszer struktúrája még nem jelentene „térégi egyenlőtlenséget”, ám sok szempontból a térségi sajátosságok hozzájárulnak a felsőoktatás által is generált térségi egyenlőtlenségek érvényesüléséhez, például a Dunántúl sok szempontból „intézményhiányos” térségként jellemezhető (TÓTH – TRÓCSÁNYI, 2002). Egyúttal az is elmondható, hogy a kialakult felsőoktatási intézményrendszer változatlanul főváros központú maradt, például a hallgatói létszámok és a kutatási teljesítmény alapján (TEPERICS – DOROGI, 2014), még akkor is, ha a nagy vidéki egyetemek egész térségek innovációs központjaivá váltak a kétezres évekre.

A felsőoktatási intézményhálózat „eloszlása” mellett a térségi egyenlőtlenségek másik lehetséges területe a hallgatók összetételének térségi rekrutációjában fogható meg (FÓNAI – SZÚCS, 2012; FORRAY – HÍVES, 2013; HORVÁTH, 2010.; POLÓNYI, 2012). A budapesti felsőoktatási intézmények évtizedek óta országos hatókörűek voltak – ennek csak egyik magyarázata a speciális képzési profil, például a művészeti felsőoktatásban, vagy korábban a jogászképzésben. Az ezredfordulótól erősödött fel az a folyamat, melynek eredményeként a budapesti intézmények inkább országos „beiskolázásúak”, miközben a vidéki felsőoktatási intézmények inkább regionális egyetemek (JUHÁSZ, 2006; KOZMA 2002). A „regionális egyetem” elsősorban egy helyzetet jelent, nem minőségi ismérv – annak a folyamatnak az eredménye, amely során az egyes egyetemek hallgatói rekrutációjában két,

három megye dominanciája érvényesül – ez nem jelenti azt, hogy egyes képzésekben a „regionális egyetemek” ne gyakorolnának tágabb, országos és nemzetközi hatást. A regionális beágyazottság azonban azzal is jár, hogy a vidéki egyetemek hallgatói között megnő a „nem hagyományos”, alacsonyabb státuszú (PUSZTAI, 2011 TŐZSÉR, 2012) társadalmi csoportokból érkező hallgatók aránya, akik családjában kevesen szereztek korábban diplomát, így számukra a felsőoktatás világa gyakran idegen, nehezen érthető, felsőoktatási beilleszkedésük problémásabb (BOCSI, 2013; FÓNAI, 2013; PUSZTAI, 2011). A felsőoktatási intézmények hallgatói háttere jelentős hatást gyakorol az intézményi rangsorokra is, hisz például a vidéki egyetemek „beiskolázási” térségéből a magasabb státuszúak, a középiskolai versenyeken sikeresebbek meghatározó módon, budapesti egyetemeken folytatják a tanulmányaikat (POLÓNYI, 2012). Ezzel a térbeli és a társadalmi egyenlőtlenségek kölcsönösen felerősítik hatásaikat, szorosan összefonódnak. A vidéki „regionális” egyetemeknek a hallgatói kiválóságot jelző területeken, így a tudományos diákköri konferenciákon azokat a hallgatóikat kell „sikeressé tenni”, akik komoly társadalmi, családi, kulturális hátrányokkal érkeztek a budapesti egyetemek hallgatóihoz képest (CEGLÉDI – FÓNAI, 2013).

A társadalmi hátrányok nemcsak a főváros – vidék térbeli egyenlőtlenségben érvényesülnek. A felsőoktatásban ható különbségeket illetően a nemzetközi szakirodalomban egyébként is azok a vélemények a meghatározóbbak, melyek azt állítják, hogy az egyetemeken már nem érvényesülnek a társadalmi származásból fakadó különbségek (az álláspontok összefoglalása: CEGLÉDI – FÓNAI, 2013). Globálisan ez igaz, hisz a megfelelő korosztályok jelentős mértékben tanulnak a felsőoktatásban, ez már eleve csökkenti az egyenlőtlenségeket. Ugyanakkor ezek megmaradnak, magyar vonatkozásban például épp a főváros – vidék viszonylatban, még jellemzőbben pedig a szakok és karok között, az intézményeken belül. Az egyetemek egyes karai, képzési területei, szakjai között lényeges különbségek alakulnak ki a hallgatói rekrutációt tekintve (FÓNAI – SZŰCS, 2012; KISS, 2013). A szakok különbségei jól leképezik az egyes diplomás szakmák társadalmi státusz –és presztizsbeli különbségeit, így az egyenlőtlenségek újra előbukkannak, hisz az egyes karok (szakok) hallgatói rekrutációjában lényeges különbségek vannak.

Tanulmányunkban ezeket az egyenlőtlenségeket vizsgáljuk. Adatbázisunk a Diplomás Pályakövető Rendszernek a 2011-es és 2012-es, a végzettek körében folytatott vizsgálata, melynek keretében 45 323 frissdiplomás válaszolt az on-line kérdőíves megkeresésre (a megkeresett végzettek 19,05 százaléka). A válaszolók a teljes felsőoktatási vertikumot képviselik, az állami és az egyházi, valamint alapítványi intézményeket is (NYÜSTI, 2013).

Képzési területenkénti különbségek

A 2011 és 2012-es országos DPR kutatás, mely során a 2007 és 2011 között végzetteket keresték meg, látszólag nem mutat jelentős különbségeket a képzési területek között a főváros – vidék összehasonlításban (1. táblázat). Ugyanakkor a különbségek szignifikánsak, néhány területen kiugróak. A budapesti egyetemek öt képzési területen mutatnak előnyt (a fővárosban tanuló összes egyetemista körében mért mutató alapján), míg a vidéki egyetemek nyolc képzési területen (a sporttudományi terület esetében azonos az arány). A fővárosi felsőoktatási intézmények előnye a gazdaságtudományi, műszaki és közigazgatási, rendészeti területen meghatározó, míg a vidéki intézményeké az agrártudományi, művészeti és tanárképzési területeken – ezek jelentős része összefügg a hazai felsőoktatás kialakulásával és történetével. E különbségek közül a művészeti képzése meglepő, amit a zenei képzés intézményi struktúrája magyarázhat. A pedagógusképzési túlsúly pedig az ötvenes, hatvanas évekbeli felsőoktatási fejlesztések következménye, hisz a tanár és tanítóképzés főként vidéken indult be (LADÁNYI, 1999). A felsőoktatásban kialakuló egyenlőtlenségek így elsősorban nem a képzési területek között érvényesülnek, inkább a tudományos kutatások finanszírozásában és a hallgatók társadalmi rekrutációjában (TEPERICS – DOROGI, 2014).

1. táblázat: A frissdiplomások megoszlása képzési terület és térség szerint, százalék. Forrás: DPR 2011-2012.

	Budapest	Vidék	Összesen
Agrártudományi	3,5	6,8	5,3
Bölcészettudományi	18,9	19,1	19,0
Gazdaságtudományi	25,8	19,7	22,4
Informatika	6,2	5,5	5,8
Jogi	5,6	4,4	4,9
Műszaki	13,5	9,7	11,4
Művészeti	0,6	2,3	1,6
Művészetközvetítői	0,1	0,4	0,3
Közigazgatási, rendészeti és katonai	2,6	0,4	1,3
Orvos-és egészség tudományi	4,2	5,9	5,1
Pedagógusképzés	3,9	9,4	6,9
Sporttudományi	1,8	1,8	1,8
Társadalomtudományi	8,1	8,5	8,3
Természettudományi	5,3	6,2	5,8
Összesen, %	100,0	100,0	100,0
Összesen, fő	19 619	24 658	44 277

Szigifikancia: ,000

A képzési területek között a szülők iskolai végzettségét tekintve jelentős különbségek vannak (2. táblázat). Az iskolai végzettséget háromfokozatú változóra kódoltuk át a könnyebb áttekinthetőség érdekében (alacsony az általános iskola, közepes a szakmunkás képzettség, a szakközépiskolai és a gimnáziumi végzettség, magas a felsőfokú végzettség). A szülők iskolai végzettsége már mutatja azt a fordulatot, ami a férfiak és a nők iskolai végzettségében a kilencvenes, kétezres években végbement (FÉNYES, 2009), azaz a magas (felsőfokú) végzettségűek között a nők aránya már meghaladja a férfiakét, miközben még az alacsonyabb végzettség esetében a nők aránya magasabb.

Az alacsony iskolai végzettségű apák aránya a közigazgatási és rendészeti, a pedagógus és a társadalomtudományi képzésekben relatíve magas, akárcsak az anyáké, sőt, e területeken az anyák végzettsége viszonylag alacsony. Ez azt jelenti, hogy ezek a képzési területek azok, melyeken az alacsony társadalmi státuszú családokból érkező hallgatók, a „nem tradicionális” hallgatók bekapcsolódnak a felsőoktatásba, e területek adnak számukra mobilitási esélyt (FÓNAI – SZŰCS, 2012; Kiss, 2013, Pusztai, 2011).

A közepes végzettségű apák gyerekei az agrártudományi, a művészetközvetítői, a közigazgatási és rendészeti, a pedagógusképzési, és a társadalomtudományi képzési területeken magas – ehhez hasonló az anyák végzettsége is e területeken. Ezek az eredmények egyben azt is mutatják, hogy képzési területek rekrutálódnak jellegzetesen közép és alsó középosztályi családokból, társadalmi csoportokból (FÓNAI – SZŰCS, 2012; GARAI – VEROSZTA 2013). Az apák iskolai végzettsége a klasszikus egyetemi képzési területeken magas, így a bölcsészettudományi, a természettudományi, a jogi és művészeti képzési területeken – ide sorolható még az informatika is. Az orvos-és egészségtudományi képzési területen az apák végzettsége az átlaghoz közeli, ennek oka, hogy az orvosképzés mellett más egészségügyi hivatások is e területhez tartoznak. A magas végzettségű anyák aránya ugyanazokon a képzési területeken kiemelkedő, mint az apáké – ez a párkapcsolati homogámiának is az egyik fontos bizonyítéka (ugyanakkor az anyák „összevont” végzettsége e területeken rendre magasabb az apákénál).

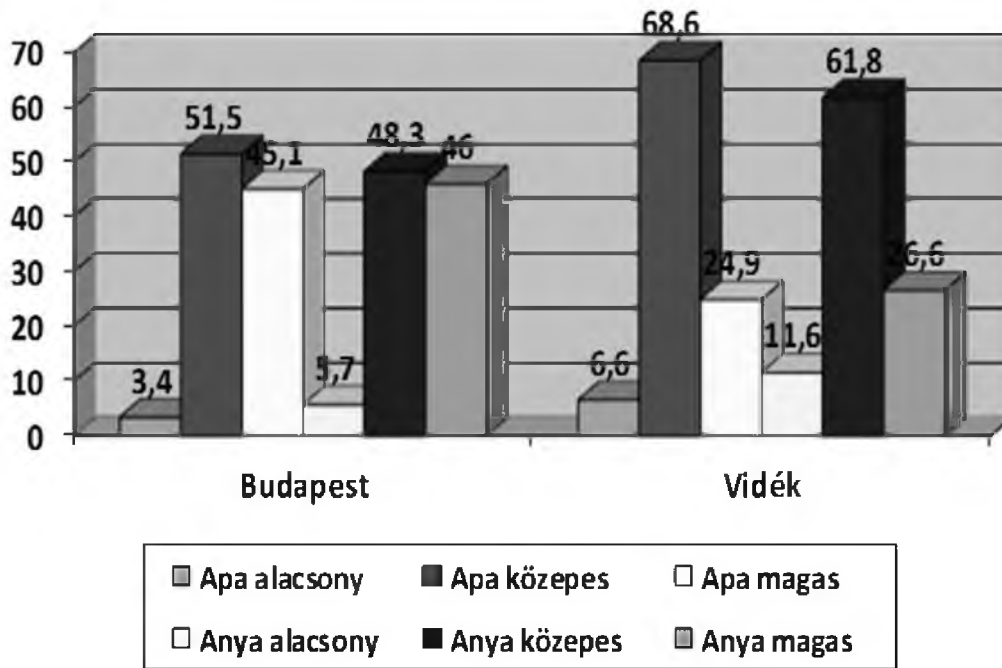
2. táblázat: A frissdiplomások megoszlása képzési terület és a szülők végzettsége szerint, százalék. Forrás: DPR 2011-2012.

	Apa			Anya		
	Alacsony	Közepes	Magas	Alacsony	Közepes	Magas
Agrártudományi	5,1	64,2	30,7	7,8	59,5	32,7
Bölcseztudományi	5,1	58,9	36,1	8,9	53,1	38,0
Gazdaságtudományi	4,3	61,0	34,7	7,3	56,8	35,9
Informatika	4,2	58,4	37,4	6,9	55,6	37,6
Jogi	5,5	56,8	37,7	9,4	52,8	37,8
Műszaki	3,4	61,4	35,2	6,7	57,4	35,9
Művészeti	2,6	58,1	39,3	8,0	50,0	42,0
Művészetközvetítői	3,6	64,5	31,8	8,3	55,6	36,1
Közigazgatási, rendészeti és katonai	9,1	65,7	25,3	14,8	61,0	24,2
Orvos-és egészségtudományi	5,7	59,8	34,6	8,7	55,1	36,1
Pedagógusképzés	8,3	72,1	19,6	15,2	63,0	21,8
Sporttudományi	3,3	64,5	32,3	7,8	59,6	32,5
Társadalomtudományi	9,0	61,1	29,9	14,8	55,0	30,2
Természettudományi	3,8	57,6	38,6	6,7	50,9	42,3
Összesen, %	5,1	61,0	33,8	8,9	55,9	35,2

Szigifikancia: ,000

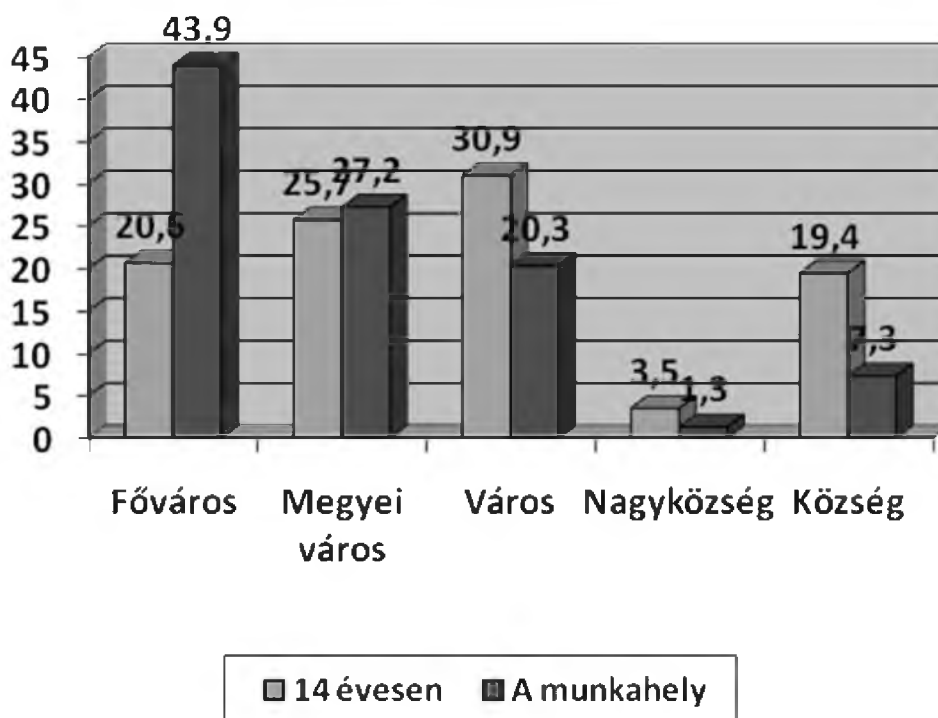
Térségi és társadalmi egyenlőtlenségek

A képzési területi elemezett különbségei mellett lényeges térségi különbségek is érvényesülnek a felsőoktatásban (1. ábra). A fővárosi egyetemek hallgatói között az alacsony végzettségű apák aránya fele akkor, míg a magas végzettségűeké csaknem duplája, mint a vidéki egyetemisták körében, és hasonló a helyzet az anyák végzettségét illetően is. A jellegzetes budapesti hallgató szülei középfokú végzettségűek, ám a szülők csaknem fele diplomás – hozzájuk képest a vidéki egyetemi, főiskolai hallgatók meghatározó többségének a szülei középfokú végzettséggel bírnak, és csak egynegyedük érkezett diplomás családból. Ezek az eredmények megerősítik a „nem hagyományos (non-traditional)” háttérű, hazai terminológiával az „elsőgenerációs értelmiségiekre” vonatkozó szakirodalmi állításokat, kutatási előzményeket (POLÓNYI, 2012; PUSZTAI, 2011). Azt látjuk, hogy a térségi egyenlőtlenségek valóban társadalmi egyenlőtlenségek is, a fővárosi egyetemek vonzzák a felső-középosztályi, középosztályi származású hallgatókat részben Budapestről, és jelentős mértékben az egész országból. Ehhez képest a vidéki felsőoktatási intézmények jellegzetesen „regionális egyetemek”, akiknek a hallgatói a saját földrajti térségük középosztálybeli, alsó-középosztálybeli családjaiból toborzódnak. Ennek, ahogy arra utaltunk komoly következménye van az intézmények működésére és a rangsorokra is.

1. ábra: A szülők iskolai végzettsége térségenként, százalékban. Forrás: DPR 2011-2012.

A térségi egyenlőtlenségek másik területe a végzés utáni térbeli mozgás, azaz, hol helyezkednek el, hol tudnak elhelyezkedni a frissdiplomások (2. ábra). Ennek a térbeli mozgásnak egyértelmű az iránya: Budapest, és sokkal szerényebb mértékben a megyeszékhelyek, a vándorlás pedig a vidéki városokból és a községekből történik a vázolt irányba. Ez jól mutatja a magyar gazdaság térszerkezetének a jellegzetességeit, és ezzel is összefüggésben a diplomás állások térbeli eloszlását (HORVÁTH, 2010), bár ez utóbbiak egy része a közszolgáltatások kapcsán egyenletesebb, mint magának a gazdaságnak a térbeli „eloszlása”. A diplomások vándorlása ugyanakkor egy másik, komoly problémát is generál, ez pedig a vidéki térségek hátrányainak a fokozódása, hisz még a meglévő diplomás álláshelyek is csak csekély vonzást gyakorolnak a végzettekre. (NYÜSTI – CEGLÉDI, 2013). Ennek következtében a vidéki térségek közszolgáltatásainak a színvonala süllyedhet, ellátatlan területek alakulhatnak ki például az egészségügyben, a közoktatásban és a szociális területen.

2. ábra: A 14 éves kori lakhely és a jelenlegi munkahely településének típusa, százalék. Forrás: DPR 2011-2012.

A térbeli mobilitás jól mutatja az induló társadalmi helyzetéhez képest végbemenő társadalmi mobilitást is (3. táblázat), hisz az alacsony iskolázottságú apák gyerekei között legtöbbször nagyközségekből, községekből származnak, a városiak aránya a közepes végzettségű, míg a fővárosiaké a magas végzettségű apák között jelentős. A folyamat azonban azt is mutatja, hogy a kétségtelen térbeli és társadalmi mobilitás mellett is az alacsonyabb státuszú családokból származó diplomások inkább maradnak vidéken, ami összefügg azzal is, hogy hol végeztek: ha a saját „regionális egyetemükön”, akkor nagyobb az esély az egyetem földrajzi vonzáskörzetében elhelyezkedni; ugyanakkor a „regionális egyetemeken” végzettek jelentős része is a főváros felé tendál.

3. táblázat: A frissdiplomások megoszlása a 14 éves kori lakhely, a munkahely településének típusa, és az apák végzettsége szerint, százalék. Forrás: DPR 2011-2012.

	Apa iskolai végzettsége			
	Alacsony	Közepes	Magas	
14 évesen	Főváros	10,6	14,7	32,5
	Megyei város	18,0	24,0	29,7
	Város	31,6	34,3	24,6
	Nagyközség, község	39,7	27,0	13,2
	Főváros	25,7	37,6	59,0
Munkahely	Megyei város	30,9	29,3	22,5
	Város	28,0	23,1	13,5
	Nagyközség, község	15,3	9,9	8,6

KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

Tanulmányunkban a hazai felsőoktatásban érvényesülő térbeli és társadalmi egyenlőtlenségi folyamatokat elemeztük. Az országos DPR kutatások eredményei igazolják a szakirodalmi állításokat a felsőoktatásban érvényesülő egyenlőtlenségek kapcsán.

A kilencvenes és a kétezres évek egyik, meghatározó jelensége a „regionális egyetemek” jól körülhatárolható csoportjának a kialakulása volt a magyar felsőoktatásban. E jelenség mellett jól megfigyelhető a felsőoktatás kettészakadása a fővárosi és vidéki törésvonal mentén. Ez elsősorban nem a képzési területek esetében alakult ki, bár ott is kimutatható – sokkal inkább az egyetemek hallgatói rekrutációjában figyelhető meg. A fővárosi egyetemek hallgatóinak a társadalmi státusza (a szülők iskolai végzettsége alapján) inkább felső-középosztályi, középosztályi, míg a vidéki egyetemeké középosztályi, alsó-középosztályi. A jelenség kialakulásának számos, a felsőoktatáson túli oka is van, így a felvételi rendszer, a szakok finanszírozása is ide sorolható. Ami a vidéki egyetemek hátrányát jelenti, az az önmagát erősítő mechanizmus, ami az intézmények ismertségéhez, respektusához, hírnevéhez kapcsolódik – a fővárosi egyetemek esetében önmagában már ez vonzó, amit tovább erősít a hallgatói kiválósági rangsorok közvéleménybeli kommunikálása is – a hallgatói kiválóságot pedig a középiskolai teljesítmény, és a szülői háttér jelentős mértékben alakítja.

A térbeli és társadalmi egyenlőtlenségek másik területe a végzés utáni munkapiaci életútban ragadható meg: az egymással szorosan összefüggő térbeli és társadalmi mobilitási folyamatok azt mutatják, hogy a frissdiplomások számára a főváros meghatározó vonzerővel bír, aminek eredményeként a vidéki térségekben „diplomás hiány” alakulhat ki.

A tanulmány keretében megfogalmazható javaslatok egyike az egyetemi rangsorok metodikájának a módosítására irányul: a „regionális egyetemek” által teljesített „hozzáadott értéket” ezek a mérések nem veszik figyelembe, holott a vidéki egyetemek hallgatói összetétele ezt indokolná. A jelenlegi felsőoktatás finanszírozás a képzési területek és szakok egy része esetében jelentős mértékben hozzájárult az alacsony státuszú családokból származók kiszorulásához a magas státuszú professziókból.

IRODALOMJEGYZÉK

- BARTA GY. 1990. Centrum-periféria folyamatok a magyar gazdaság területi fejlődésében. In: TÓTH J. (szerk.): Tér-idő-társadalom. MTA RKK. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 179-236.
- BARAKONYI K. 2004. Rendszerváltás a felsőoktatásban. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BOCSI V. 2013. Az idő a campusokon. Belvedere Meridionale, Szeged.
- BÚZÁS, N. 2005. Tudásmenedzsment és tudásalapú gazdaságfejlesztés. JATEPress, Szeged.

- CEGLÉDI T. – FÓNAI M. 2014. Szakkollégiumok rekrutációja a Partiumban. In: Csoba Judit (szerk.): Kopogtatás nélkül. Szociológiai tanulmányok Szekeres Melinda 70. születésnapjára. Debreceni Egyetemi Kiadó Debrecen University Press, Debrecen. pp. 129-154.
- DRABANCZ R. – FÓNAI M. 2005. A magyar kultúrpolitika története 1920 – 1990. Csokonai Kiadó, Debrecen.
- ENYEDI GY. 1993. (szerk.): Társadalmi-területi egyenlőtlenségek Magyarországon. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- FÉNYES H: 2009. Nemek szerinti iskolai eredményesség és a férfihátrány hipotézis. Magyar Pedagógia, 109:1. pp. 77-101.
- FÓNAI M. – SZÚCS E. 2012. (szerk.): A Debreceni Egyetem „Diplomás pályakövető Rendszerének” főbb eredményei és tapasztalatai, 2010 – 2011. Debrecen: Debreceni Egyetem
- FÓNAI M. 2013. Az intézményi habitus eltérései és a karok státusza. In: Andl Helga – Molnár-Kovács Zsófia (szerk.): Iskola a társadalmi térben és időben 2011-2012. II. kötet. Pécsi Tudományegyetem „Oktatás és társadalom” Neveléstudományi Doktori Iskola, Pécs. pp. 237-247.
- FORRAY K.–KOZMA T. 1992. Társadalmi tér és oktatási rendszerek. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FORRAY R. – HÍVES T. 2005. Regionalitás és felsőoktatás – Professzorok háza Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest.
- FORRAY R. K.–HÍVES T. 2013. Az iskolázottság térszerkezete, 2011. Educatio 4: pp. 493–504.
- GARAI O. – VEROSZTA ZS. 2013. (szerk.): Fissdiplomások 2011. Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft., Budapest.
- HORVÁTH T. 2010. Diplomások területi elhelyezkedése Magyarországon. In: GARAI O. – HORVÁTH T. – KISS L. – SZÉP L. – VEROSZTA ZS. (szerk.): Frissdiplomások 2010. pp. 131-153.
- JUHÁSZ E. 2006. (szerk.): Régió és oktatás. A „Regionális egyetem” kutatás záró konferenciájának tanulmánykötete. Doktoranduszok Kiss Árpád Közhasznú Egyesülete, Debrecen.
- KISS L. 2013. „Alacsony státuszú szakok” az alapképzésben. In: GARAI O. – VEROSZTA ZS. (szerk.): Fissdiplomások 2011. Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft., Budapest. pp. 67-91.
- KOZMA T. 2002. Regionális egyetem. Kutatás Közben 233. Oktatókutató Intézet, Budapest.
- KOZMA T. 2004. Kié az egyetem? A felsőoktatás nevelésszociológiája. Új Mandátum Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest.
- LADÁNYI A. 1969. A magyarországi felsőoktatás a dualizmus kora második felében. Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpont, Budapest
- LADÁNYI A. 1999. A magyar felsőoktatás a 20. században. Akadémiai Kiadó, Budapest
- NAGYNÉ, MOLNÁR M. 2011. A területi egyenlőtlenségek főbb összefüggései. in. KÁPOSZTA J. (szerk.): regionális gazdaságtan. Szent István Egyetem, Gödöllő. p. 200-250.
- NYÜSTI SZ. 2013. Frissdiplomás összevont adatbázis. Módszertani összefoglaló.

- NYÜSTI SZ. – CEGLÉDI T. 2013. Vándorló diplomások, diplomás vándorlók. In: GARAI O. – VEROSZTA ZS. (szerk.): Fissdiplomások 2011. Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft., Budapest. pp.173-207.
- POLÓNYI I. Educatio 2012. 2: Honnan jönnek a hallgatók? pp. 244–258.
- PUSZTAI G. 2011. A láthatatlan kéztől a baráti kezekig. Hallgatói értelmező közösségek a felsőoktatásban. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- RECHNITZER J. 2009. A felsőoktatás térszerkezetének változása és kapcsolata a regionális szerkezettel. Educatio 1: 50-63.
- TEPERICS K. – DOROGI Z. 2014. Az egyetemek gazdasági és regionális hatása. Educatio 23: 451-461.
- TÓTH J. – TRÓCSÁNYI A. 2002. A magyarság kulturális földrajza. Pannónia Tankönyvek, Pécs.
- TŐZSÉR Z. 2012. A „nem-tradicionális” hallgató. A nemzetközi szakirodalom tanulságai. Iskolakultúra 2: pp. 109-114.

ADALÉKOK A RÉGIÓTÖRTÉNETI KUTATÁSOKHOZ 1. FIUME- KÉRDÉSE A VERSAILLESI BÉKEKONFERENCIÁN, KÜLÖNÖS TEKINTTTEL A MAGYAR BÉKEDELEGÁCIÓ ÁLLÁSPONTJÁRA

Gulyás László¹

¹Szegedi Tudományegyetem Mérnöki Kar, Ökonómia és Vidékfejlesztési Intézet
6724 Szeged, Mars-tér 7.
Email: gulyasl@t-online.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

Fiume egy olyan tipikus közép-európai város, mely hosszú története során több állam – korai horvát állam, középkori Magyar Királyság, Habsburg Birodalom, Osztrák-Magyar Monarchia, Olaszország, Jugoszlávia, Horvátország – keretei között élte életét (BOROVSKY-SZIKLAY, 1900; BALI-PAP, 2014; FRIED, 2001; GULYÁS, 2013/a; LŐRINCZNÉ, 2015; VIZI, 2011). Jelen tanulmányban a város történetének egy kis, de fontos szeletét mutatjuk be.

A versaillesi békekongresszuson (1919-1920) mind az olasz, mind a jugoszláv állam meg akarta szerezni Fiumét, míg a magyar állam, mint fontos tengeri kikötőt szerette volna megtartani. Tanulmányunkban bemutatjuk, hogy a magyar politikusok Fiume megtartása érdekében milyen érveket dolgoztak ki, és megmutatjuk ezek sorsát is.

BEVEZETÉS

1918 októberében megkezdődött az Osztrák-Magyar Monarchia széthullása, illetve szétbomlasztása (SZÁVAI, 2004). Számos területi kérdés (Bukovinától Triesztig) merült fel ekkor. Ezek egyike volt Fiume sorsa. A kikötővárost három állam kívánta megszerezni, egyrészt Olaszország, másrészt a születő félben lévő délszláv állam, harmadrészt Magyarország (GULYÁS, BALI, 2011). A versenyfutásban, a legrosszabb helyzetben a magyar állam volt, mivel Jékelfalussy Zoltán – Fiume utolsó magyar kormányzója – miután úgy ítélte meg, hogy nem tud szembeszállni sem az olasz, sem a horvát tüntető tömegekkel, 1918. október 28-án elhagyta a várost és Budapestre utazott. A kormányzó távozása után megkezdődött a magyar államapparátus – katonák, rendőrök, hivatalnokok, vasutasok –, sőt az egyszerű magyar emberek menekülése a városból. Ezek a magyar csoportok nem látták biztosítottak a saját helyzetüket és a jövőjüket Fiumében (HAJDÚ, 2006). Eközben mind az olaszok, mind a horvátok arra törekedtek, hogy fizikailag biztosítsák uralmukat a város fölött. Ez az olaszoknak sikerült jobban, 1918. november 4-én befutott a Stocco és a Sirtari romboló. A flottaegység parancsnoka Rainer admirális volt, aki az őt üdvözlő fiumei olasz városatyák előtt kijelentette, hogy ő az olasz király nevében érkezett és mindent meg fog tenni

az olasz lakosság védelme érdekében. A következő napokban újabb olasz hadihajók kötöttek ki Fiumében, illetve november 17-én a szárazföld felől is érkeztek olasz csapatok – San Marzano tábornok csapatai – a városba. Az olasz katonai erők elől a horvát csapatok még ugyanaznap estig kivonultak a városból, de a horvát politikusok továbbra is fenntartották Fiumére vonatkozó igényeiket (SOKCSEVITS, 2011), ráadásul Magyarország sem mondott le a kikötővárosról.

Így az 1919 januárjában Versaillesben összeülő békekonferenciának kellett eldöntenie, hogy mely államhoz tartozzék Fiume. A békekonferencián – ahová Magyarországot a határok kijelöléséről szóló bizottsági vitákra nem hívták meg – éles olasz-délszláv vita bontakozott ki a terület hovatartozásáról (GULYÁS, BALI, 2012). A békekonferencia végül úgy döntött, hogy ún. szabadállammá nyilvánítja Fiumét.

A magyar békedelegáció – amelyet csak a határok meghúzása után, azok közlésére hívtak meg Versaillesba – 1920. január 15-én a békeszerződés-tervezet átvétele (GALÁNTAI 1990) után szembesült azzal hivatalosan, hogy a győztes antanthatalmak Fiumét végleg el kívánják szakítani Magyarországtól. Jelen tanulmányban az ezzel kapcsolatos magyar álláspontot kialakítását és annak tartalmát mutatjuk be.

A magyar válaszjegyzékek Fiumével kapcsolatos részei

1920. január 16-án Apponyi Albert elmondta a magyar revízió érvrendszerét megalapozó korszakos jelentőségű beszédét a békekonferencia döntéshozói előtt, majd a magyar békedelegáció nagyobb részével együtt 1920. január 18-án visszautazott Budapestre (GULYÁS, 2015/a). Ahol magyar politikusok és szakértők a következő hetekben kidolgozták a békeszerződés-tervezetre adandó magyar választ. Ennek során 18 darab ún. válaszjegyzéket és ezekhez csatolva 84 darab mellékletet fogalmaztak meg (MAGYAR BÉKETÁRGYALÁSOK 1921). Ezeket a válaszjegyzékeket 1920. február 12-án, illetve egy részüket február 20-án nyújtották át Párizsban (GALÁNTAI 1990).

Ezekben a válaszjegyzékekben Fiume kérdése két helyen szerepelt. Egyrészt a XXII. jegyzékben, mely a „*Magyarország határaitól*” címet kapta. Másrészt a XXII. jegyzékhez csatolt 8. mellékletbe, mely „*A fiumei kérdés*” címet viseli.

A rendkívül terjedelmes – nyomtatásban 21 A/4-es oldal – XXII. jegyzékben (MAGYAR BÉKETÁRGYALÁSOK 1921) a magyar békedelegáció sorra vette Magyarország leendő határait és mindegyik határszakasz (magyar-csehszlovák, magyar-román és így tovább) esetében részletes érvelést adott arra vonatkozóan, hogy az adott szakaszt miért nem tudja elfogadni. Ebben a jegyzékben Fiume kikötője mindössze féloldalnyi helyett kapott.

Az érvelés azzal indul, hogy a magyar fél kijelentette: „*Fiumének a magyar államtól történő elszakítása is egyike azoknak a tényeknek, amelyek senkinek sem használnak és elsősorban az illető hely lakosságának ártanak, s legfeljebb valamely ország presztízsének kielégítésére szolgálnak. Fiume csak mint a magyar állam kikötője nőtt naggyá és csak mint ilyen maradhat virágzó.*” Ezen kijelentés alátámasztására a szöveg három érvet sorolt fel.

Egyrészt azt állította, hogy Fiume, mint kikötő csak azután virágzott fel miután Magyarországhoz csatolták. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy Fiume Magyarország természetes hinterlandja. Így az ország és a kikötő egymásra van utalva.

Másrészt Magyarország 1918-ig hatalmas összegeket költött mind arra a vasútvonalra, amely Fiumével összeköti, mind magára a kikötőre. A jegyzék az alábbi konkrét összegeket nevezi meg: a horvát-szlavón területen futó vasútvonalra 150 millió korona, a Fiume területén lévő vasúti berendezésekre 50 millió korona, magára a kikötőre 60 millió korona, míg a hajózó társaságokat évente 5-6 millió koronával szubvencionálta.

Harmadrészt Fiume gazdasága 1868 után – ekkor vette a magyar állam ismét birtokba – gyors fejlődésnek indult. Ezt jól mutatja, hogy 1868-ban a kikötő éves áruforgalmának értéke 23 millió korona volt, míg ez a szám 1913-ban már 478 millió korona volt. Magyarország külkereskedelmi forgalmából Fiume a behozatalban 28%-kal, a kivitelben 40%-kal részesedett. Ezt a gazdasági jövényt sem Jugoszlávia, sem Olaszország nem fogja biztosítani Fiumének. Hiszen Olaszország szempontjából Fiume jelentéktelen kikötő, különösen a jobb fekvésű Trieszt árnyékában. Míg Jugoszlávia szintén sokkal több és jobb kikötője van.

Ezen érvek után a jegyzék Fiumével foglalkozó része az alábbi mondattal zárul: „*Ezért Fiume lakosságának érdekében sem mondhat le Magyarország önként Fiume birtokáról.*”

A XXII. jegyzékhez csatolt 8. melléklet, mely „*A fiumei kérdés*” címet viseli 3,5 A/4-es oldal terjedelmű (MAGYAR BÉKETÁRGYALÁSOK 1921). Az érvelés indításaképpen a magyar békeküldöttség kijelentette, hogy amennyiben a békeszerződés Fiumét elszakítja Magyarországtól, az országot megfosztja egyetlen kikötőjétől, elzárja a tengertől és világkereskedelemtől. Ráadásul az elszakítás maga után vonná a szép fejlődésnek indult Fiume hanyatlását is.

Ezen indítás után egy hosszabb gazdasági-kereskedelmi jellegű fejtegetés következik, ennek gondolatmenete az alábbi: Fiume Magyarország egyetlen tengeri kapuja. Ha az ország fölös termékeit el akarja juttatni a világpiacra, akkor ezt csak ezen a kikötőn keresztül teheti meg. Fiume egyetlen alternatívája a Dunán történő folyami hajózás lehetne, csak hogy éppen amikor a gabonát kellene szállítani, akkor olyan alacsony a Duna vízállása, hogy ezt nem lehetséges. Így Magyarországnak szüksége volt és van Fiumére. A fiumei kikötő természeti

adottságai nagyon mostohák. Egyrészt Magyarországtól egy magas hegyvonulat választja el, ezen keresztül kellett vasúti összekötést teremteni. Másrészt a maga a kikötő is túl mély, ennek következtében egy a modern forgalom követelményeinek megfelelő kikötő kiépítése sokba kerül. Ezeket a kiadásokat csak olyan állam vállalja fel, amely külkereskedelme lebonyolításában kizárólag Fiuméra van utalva.

Ezen érv helytállóságát azt is bizonyítja – folytatódik a gondolatmenet –, hogy a történelem során Fiume csak akkor játszott jelentős szerepet, amikor a magyar állam része volt. A középkor folyamán Fiume egy jelentéktelen tengerparti helység volt. Fejlődése akkor indult meg, mikor Mária Terézia 1779-ben politikailag Magyarországhoz csatolta. A napóleoni háborúk alatt gabonakivitele hatalmas méreteket öltött. Az 1868 után a magyar állam jelentős összegeket költött a Fiuméba vezető vasútvonal kiépítésére, a kikötő korszerűsítésére és a tengeri hajózás fejlesztésére. (Zárójelben jegyezzük meg, hogy 1809 és 1868 között Fiumének több gazdája – francia, osztrák, magyar horvát – volt, de ezekre a magyar jegyzék nem tért ki. Erről bővebben lásd. FRISNYÁK 2004). Így a 20. század fordulójára Fiume a magyar gazdasági élet fontos szereplőjévé vált. Ráadásul a magyar állam arra is odafigyelt, hogy Fiuméba *„megfelelő iparvállalatok létesüljenek, illetőleg a már meglévők fokozatosan fejlesztessenek.”*

A 8. melléklet ezen a ponton ugyanazon számokat (a vasúti fejlesztésekre fordított összegek és az áruforgalom növekedése) ismerteti, melyek egyszer már a XXII. jegyzék szövegében bemutatott. Gyakorlatilag az érvelés arról szólt, hogy a magyar állam jó gazdaként gondoskodott Fiuméről és lakóiról, és ennek során jelentős összegeket áldozott a kikötő és magának a városnak a fejlesztésére. Azaz Fiume azért fejlődött és virágzott, mert a magyar állam ezt fontos feladatának tekintette.

Térjünk vissza a jegyzék gondolatmenetére, amely így folytatódik: *„Hosszú évek fáradtságos munkájának gyümölcsetől akarja tehát megfosztani Magyarországot a Szövetséges és Társult Hatalmak által a magyar Békeküldöttségnek átadott szerződéstervezet, amely kimondja, hogy Magyarország Fiume birtoklásáról köteles lemondani, de egyúttal nyitva hagyja a kérdést, hogy Fiume mely államnak jogara alá fog tartozni.”*

Ha Fiumét Olaszországhoz csatolják – folytatja érvelését a magyar Békeküldöttség – akkor kedvezőtlen helyzetbe fog kerülni Trieszttel szemben. Az olasz államnak nem áll érdekében Fiume fejlesztése. A jugoszláv államnak szintén nem lesz érdeke Fiume fejlesztése. Szerbia vasútvonalai Szaloniki felé, Bosznia-Hercegovina vasútvonalai Gravosa és Metkovics felé mutatnak. Azaz ezeket fogják kikötőként használni. Míg Dalmáciának ott van Spalató kikötője. Így Fiume eleve csak mint a horvát-szlavón területek áruinak kikötője jöhet szóba.

Ezen terület viszont a fiumei áruforgalomból eddig csak 10%-kal rendelkezett. Azaz nem lesz képes eltartani a kikötőt. Fiuméra akár Olaszországhoz, akár Jugoszláviához csatolják csak a hanyatlás várna, eddigi kereskedelmi és forgalmi pozícióját csakis akkor tarthatja meg, ha változatlanul Magyarország fennhatósága alatt marad.

Fiume *„pótolhatatlan honi kikötője Magyarországnak.”* Ha ettől megfosztják akkor eszik attól a lehetőségtől, hogy önálló tengerentúli kereskedelmet folytasson és önálló kereskedelmi tengerészetet tarthasson fent. Mivel a tengeri kereskedelem minden ország gazdasági életében jelentős, egyetlen egy államot sem szabad a tengertől elzárni. Súlyos hiba lenne olyan államot, amely eddig tengerparttal rendelkezett, amelynek gazdasági élete a tengerentúl kereskedelemre mint tényezőre berendezkedett, kikötőjétől megfosztani. Mindezek miatt: *„A magyar Békeküldöttség a magas Békekonferencia igazságérzetére hivatkozik tehát, amidőn kéri, hogy egyedüli kikötőjétől meg ne fosztassék.”*

Nyilvánvaló, hogy a magyar Békeküldöttség tisztában volt azzal, hogy a az igazságérzetre történő hivatkozás kevés lesz, ezért a melléklet záró részében külön kitértek a másik két érdekelt államra. Egyrészt kijelentették, hogy *„Magyarország elismeri Olaszország aspirációit az Adriai-tenger érdekszférájában és elismeri, hogy Olaszország Dél-Európa legszámottevőbb hatalma, az Adria ura.”* Másrészt felajánlották a jugoszláv állam számára, hogy a magyar kézben maradó fiumei kikötő nemzetközi bizottság ellenőrzése mellett Horvát-Szlavónország áruforgalmát továbbra is zavartalanul és korrektül lebonyolítja.

A 8. melléklet az alábbi sorokkal zárult: *„Egyedül az a megoldás biztosíthatja a még egymással szemben álló érdekek harmóniáját, a politikai megnyugvást és a gazdaság fejlődését.”*

A magyar válaszjegyzékek hatása és Fiume további sorsa

A magyar válaszjegyzékekkel a békekonferencia döntéshozói (a győztes antant országok miniszterelnökei és külügyminiszterei) több ízben is foglalkoztak különféle tanácskozások (pl. Kormányfők Tanácsa) keretei között. A magyar határkérdésekkel kapcsolatos végleges döntés 1920. március 8-án született meg Londonban a Külügyminiszterek Tanácsának ülésén. Eszerint a külügyminiszterek a magyar békeküldöttségnek 1921. január 15-én átnyújtott békeszerződésben közölt magyar határokat véglegesnek tekintik, azok esetleges megváltoztatásáról a következőkben nem kívánnak tárgyalni (GALÁNTAI 1990). Mindez azt jelentette, hogy Fiume-kérdését – és az összes további olyan igényt, amely a magyar határok megváltoztatására irányult – a békekonferencia döntéshozói 1920 tavaszán egyszerűen lesöpörték az asztalról. Kutatómunkák során nem találtunk arra vonatkozó forrást, illetve

szakirodalmat, mely arról tanúskodna, hogy 1920 tavaszán az antant döntéshozói komolyan megtárgyalták volna a Fiumére vonatkozó magyar kérést és az ezeket alátámasztó érveket.

Ehelyett 1920 decemberében Fiumét a Népszövetség védelme alatt álló szabad várossá nyilvánították. Ez azt jelentette, hogy a városra aspiráló három állam közül egyik sem kapta meg a területet. De Fiume lakói ezt a függetlenséget igen rövid ideig élvezhették. Mussolini csapatai 1923 szeptemberében bevonultak Fiuméba és megszüntették a város különállását. Ezek után Mussolini tárgyalásokat kezdett a jugoszláv állammal Fiume helyzetének rendezéséről. A tárgyalások eredménnyel zárultak, 1924. január 27-én Rómában aláírták az olasz-jugoszláv egyezményt. Ez az okmány kettő szerződést tartalmazott: az első az olasz-jugoszláv barátsági szerződés volt, míg a második szerződés Fiumét az olasz állam részévé nyilvánította. Kárpótlásként a jugoszláv állam megkapta Fiume elővárosát Susak-ot és a kikötő egy kisebb részét (GULYÁS-BALI, 2012).

KÖVETKEZTETÉS

Joggal merül fel a kérdés: Mennyire volt reális a magyar Békeküldöttségnek a Fiumével kapcsolatban megfogalmazott magyar érvrendszere? Megvizsgálva az érveket kijelenthetjük, hogy az érvrendszerben ismertetett adatok és állítások megfeleltek a valós folyamatoknak. Például kétségtelen tény, hogy a magyar állam a 1918-ig jelentős összegeket fordított Fiume, a kikötő és az odavezető vasútvonalak fejlesztésére (FRISNYÁK, 2006; HAJDU, 2006; PELLE, 2015).

Az olasz államhoz kerülő Fiume gazdasági élete – különösen a kikötő és annak forgalma – a két világháború közti időszakban komolyan visszaesett. A város és kikötője gazdaságilag hanyatlott és folyamatosan veszített jelentőségéből. Ténylegesen megvalósult az a forgatókönyv, amelyet a 8. melléklet megjósolt. Az olasz állam Trieszt érdekében gyakorlatilag elsorvasztásra ítélte Fiumét (BALI, 2013; BALI, 2014/a.; BALI, 2014/b).

Miközben a trianoni magyar állam külkereskedelme azzal a problémával küzdött, hogy Fiume hiányában, hogyan oldja meg tengeri kereskedelmét. Bár a trianoni békeszerződés garantálta, hogy Magyarország használhatja Fiume kikötőjét, de a jugoszláv állam igyekezett megnehezíteni ezt a kapcsolatot (GULYÁS, 2013/b). Az 1927 évi olasz-magyar barátsági szerződés aláírása után a magyar diplomácia több ízben felvetette olasz partnerének a fiumei kikötő használatának kérdését (GULYÁS, 2015/b). Ennek ellenére a kérdésben komoly előrelépés nem történt. Így Fiume veszített korábbi jelentőségéből a magyar gazdaság szempontjából (HAJDÚ, 2006).

IRODALOMJEGYZÉK

- BALI L., 2013. The Historically Changing Role of Port Rijeka in the Hungarian Context (1719–1941), with a Special View on Trieste. *Central European Papers* 2013/2 23-28.
- BALI L. 2014/a., The Role of the Railway in Regional Development in Austro-Hungary and in Hungarian-Croatian Relations Today, Especially with Regard to the Availability of Rijeka (Fiume). *Central European Papers* 2014/2 160-166.
- BALI L., 2014/b., A fiumei kikötő változó szerepe a magyar viszonyrendszerben, különös tekintettel a Trianon utáni agrárexportra. *Közép-Európai Közlemények* 2014/3-4. 154-163.
- BALI L., PAP N., 2014. A magyar „Fiume és Adria kutatás” néhány történeti aspektusa, különös tekintettel Havass Rezső munkásságára. *Közép-Európai Közlemények* 2014/1. 87-92.
- BOROVSKY S., SZIKLAY J., szerk. 1900. Fiume és a magyar-horvát tengerpart. Magyarország vármegyéi és városai. Budapest.
- FRIED I., 2001. Emlékek városa Fiume. Ponte Alapítvány. Budapest.
- FRISNYÁK S., 2006. Fiume jelentősége a történelmi Magyarország gazdasági életében (1779-1918). In. HANUSZ Á. szerk. 2004. A kultúrtáj kialakulása a Kárpát-medencében. Nyíregyházi Főiskola. Nyíregyháza. 233-242.
- HAJDÚ Z., 2006. Fiume (Rijeka) kérdéséről. In. PAP N., szerk. 2006. A Balatontól az Adriáig. Lomart Kiadó. Pécs. 103-109.
- GALÁNTAI J., 1990. A trianoni békekötés 1920. Gondolat Kiadó. Budapest.
- GULYÁS L., BALI L., 2011. The Fiume question 1918-1920. *Öt Kontinens*. 2011/1. szám ELTE. Budapest. 143-150.
- GULYÁS L., BALI L., 2012. Ten years from the history of Fiume, 1914-1924. *The Twentieth Century*. 2012/2. 41-52.
- GULYÁS L., 2013/a. Dél-Pannónia regionális története, s helye a horvát és a szlovén történeti struktúra változásokban. In. HAJDÚ Z., NAGY I., szerk. 2013: Dél-Pannónia. A Kárpát-medence régiói 13. MTA RKK. Dialóg-Campus. Pécs 124-153.
- GULYÁS L., 2013/b. A Horthy-korszak külpolitikája 2. A húszas évek második fele 1924-1931. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- GULYÁS L., 2015/a. A magyar revízió földrajzi érvrendszerének első nyilvános megjelenése: Apponyi Albert 1920. január 26-i beszéde. *Történeti Földrajzi Közlemények*. 3. évfolyam 1. szám 2015/1. szám 151-164.
- GULYÁS L., 2015/b. A Horthy-korszak külpolitikája 3. A Károlyi- és Gömbös-kormányok külpolitikája 1931-1936. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő.
- HAJDÚ Z., 2006. Fiume (Rijeka) kérdéséről. In. PAP, N. (szerk.): A Balatontól az Adriáig. Lomart Kiadó. Pécs. 2006. 118-119.

- HORVÁTH J., 2003. A magyar Fiume végnapjai 1914-1924. Hadtörténelmi Közlemények. 2003/1. szám 172-175.
- MAGYAR BÉKETÁRGYALÁSOK 1921. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről Neully-sben 1920januáriu-s-márciu-s havában. I.-III. kötet. Magyar Királyi Külügyminisztérium. Budapest.
- LŐRINCZNÉ BENCZE E., 2015. Horvátország a függetlenség kikiáltásától az Uniós csatlakozásig. Aposztróf Kiadó. Budapest.
- PELLES M., 2015. A Magyar-Horvát Tengeri Gőzhajózási Rt forgalma Fiumében 1893-1913 között. Köztes-Európa. Társadalomtudományi folyóirat. 2015/1-2. szám 5-15.
- SOKCSEVITS D., 2011. Horvátország története. Mundus Novus. Budapest.
- SZÁVAI F., 2004., Az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásának következményei. Az államutódlás vitás kérdései. Pannónia Könyvek. Pécs.
- VÍZI L., Illíria a francia nagyhatalmi politikában a 19. század elején. Közép-Európai Közlemények. 2011/2. szám (No13) 7-20.

SOME DETAILS OF HISTORY OF REGIONS 1. THE FIUME-QUESTION AT THE PEACE CONFERENCE OF VERSAILLES, PARTICULARLY FROM POINT OF VIEW OF HUNGARIAN PEACE DELEGATION

László Gulyás

*University of Szeged Faculty of Engineering, Department of Rural Development
6724 Szeged, Mars square 7.
Email: gulyasl@t-online.hu*

Fiume is a typical Central European city, which, during its long history, lived its life within the boundaries of several states including the early Croatian state, the medieval Kingdom of Hungary, the Habsburg Empire, Illiryan Province, Austro-Hungarian Monarchy, Italy, Yugoslavia, and independent Croatia (BALI-PAP, 2014; FRIED, 2001; GULYÁS, 2013; LŐRINCZNÉ, 2015; VÍZI 2011). In this essay we examine one small, but very important part of history of Fiume.

The Italy wanted to occupy Fiume (Rijeka), Yugoslavia also wanted to occupy this town at the peace conference of Versailles (1919-1920). In front of these objects Hungarian Kingdom wanted to vindicate Fiume, as a very important port for Hungary. Our essay surveys the point of view of Hungarian Peace Delegation.

MAGYARORSZÁG SZOMSZÉDSÁGI KÖRNYEZETÉNEK TÖRTÉNETI VÁLTOZÁSAI

Hajdú Zoltán¹

¹*MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, 7621 Pécs, Papnövelde út 22.
E-mail: haidu@rkk.hu*

ÖSSZEFOGLALÁS

Magyarország területe, államhatára, lélekszáma, a szomszédságában elfoglalt hatalmi, gazdasági, politikai stb. státusza, térségi és kontinentális hatalmi alapállása rendkívül sokat változott történetileg. Ezek a változások különösen súlyos tehertételt hordoztak a XX. században. Magyarország a század első időszakában egy sok vonatkozásban történetileg meghatározott európai nagyhatalom (sokak szerint csak középhatalom) részállama (Osztrák-Magyar Monarchia) volt. 1920 után nemzetközileg korlátozott és ellenőrzött mozgáslehetőségei között vergődő kisállami szereplő, s 1938-1941 közötti országgyarapodások időszakában nyers adataiban (terület, népesség, gazdasági teljesítőképesség, a hadsereg létszáma) növekvő nagyságú, tényleges lehetőségeiben azonban egyre inkább a III. Német Birodalom közvetlen befolyása, majd direkt ellenőrzése, végül megszállása alá kerülő ország. A XX. században a mindenkori Magyarország az aktuális szomszédjaival együtt illeszkedett be a mindenkori európai területi, gazdasági és a hatalmi struktúrákba. Magyarország és szomszédsági környezete a gyakran változó európai struktúrákon belül a leginkább változó térséghez tartozott. 1945-1990 között stabil szomszédsági környezettel bírt az ország, majd 1991-1993 között a szomszédok száma lényegesen megnőtt.

BEVEZETÉS

Vannak az európai politikai térfejlődésnek olyan korszakai, amikor az államterületek viszonylag stabilak, s mint Halász Albert ábraszorozata alapján egyértelműen megfogalmazhatjuk (HALÁSZ, 1936), vannak olyan töréspontok esetleg konkrét évhez, háborúk utáni területi újrendezéshez kapcsolódóan, amikor Európa területi rendje alapvetően átalakul.

Magyarország területe, államjogi struktúrája, államhatárai történetileg nagyon sokszor változtak. A változások „makro-szakaszai” többször újrafogalmazódtak a magyar nemzeti tudatban és a tudományban is. Az ország Európán belüli földrajzi helyzetének önmeghatározása is nagyon sokszor változott: tekintették keleti, nyugati, délkelet-európai, balkáni, dél-európai, délnyugat-európai, közép-európai, közép-kelet-európai, kelet-közép-európai stb. országnak. Mindegyik térmeghatározásnak voltak direkt külső és belső politikai elemei. A történetileg részben együtt élő önmeghatározási törekvések azt mutatták, hogy a magyar társadalomban e tekintetben nem alakult ki konszenzus.

A XX. század elején az államstruktúra, a belső politikai földrajzi helyzet (a történeti országhatárokon belüli Magyarország - Horvátország, ill. a Monarchia két államalkotója Ausztria - Magyarország) maga is hihetetlenül összetett módon alakult. Részben a belső struktúra körüli viták vezethettek el a külső feltételek lényegi megváltozásához, az államstruktúra felbomlásához.

Magyarország etnikai szomszédsági környezete viszonylag stabil volt, de voltak történeti átrendeződések, népek tűntek el és tűntek fel a szomszédsági környezetben. A XX. században az egyes szomszédos etnikumok súlya, szerepe jelentősen változott, átalakult. Míg pl. évtizedekig az ukránok alig játszottak szerepet a magyar folyamatokban, addig 1991-től kezdve Ukrajna a legnépesebb, katonai szempontból a legerősebb szomszédállamunkká vált. (Gazdaságilag Ukrajna önmagában véve, elkülönülten is fontos partner volt, igazi jelentőségét az adta, hogy rajta keresztül érkeztek Oroszországból a magyar gazdaság számára életbevágó fontosságú energiahordozók - földgáz, kőolaj, villamos energia -, valamint nyersanyagok.) Az etnikai tér átalakulásában kiegészítő szerepet játszott az önkéntes és az erőltetett nemzetközi migráció, valamint a különböző etnikumok időnként erősen eltérő természetes népmozgalma.

A magyar etnikum és nemzet 1920. évi területi szétदारabolása alapvetően megváltoztatta az önállóvá vált Magyarország szomszédsági kapcsolatrendszerét, kétoldalú államközi kapcsolatainak rendjét, a kül- és nemzetpolitika feltételrendszerét. A mindenkori magyar külpolitikának választ kellett adnia erre a szállásterületi, nemzeti megosztottságra, széttagoltságra.

A közvetett nagyhatalmi szomszédság (Németország 1867-1918, Oroszország 1867-1918) majd közvetlen (Németország 1938-1945, Szovjetunió 1939-1941, 1945-1991) mindenkor döntő hatást gyakorolt a magyar fejlődésre. A nagyhatalmi szomszédság hosszabb-rövidebb időre nagyhatalmi megszállássá vált mindkét esetben. 1945 után a Szovjetunió a megszállás miatt (ráadásul 1955-ig nemzetközi békeszerződésben legitimált módon) egyszerre volt belső és külső tényező lényegében meghatározta a magyar fejlődés lehetséges kereteit.

Az 1988 utáni időszakban a magyar belső fejlődés, a Szovjetunió elhúzódó belső válsága, gyorsuló ütemben gyengülő világhatalmi és világpolitikai pozíciója, a szomszédos szocialista országok belső átalakulása kölcsönhatásban jelent meg, s nyitotta meg Magyarország számára a politikai földrajzi helyzete megváltozásának új lehetőségeit.

A szomszédsági folyamatok történeti forduló pontjai

Az európai kontinens politikai-uralmi, majd államterületi szakaszainak alakulását a permanens átrendeződéssel jellemezhetjük. Ez vonatkozik nem csak a „barbár”, de a keresztény Európa időszakára nézve is. A nemzeti és áttekintő európai történelmi atlaszok – különösen a korai időszakokra vonatkozóan – nem minden esetben azonos módon ábrázolják a területi viszonyokat. Ebben – az adathiányok mellett – az is szerepet játszik, hogy vannak országok, melyekben a „mindenkori” állapotok feltárása volt az elsődleges szempont, s voltak és vannak országok, melyek az éppen aktuális területük „visszavetített” jellegét tartották a legfontosabbnak.

A honfoglalástól 1526-ig

A honfoglalás időszakától kezdve a magyar hatalmi tér, majd a keresztény Magyarország részese az európai meghatározó tendenciáknak. Nem véletlen, hogy a honfoglalás ezer éves megünnepléséhez kapcsolódva jelent meg Márki Sándor hatalmas, egyben bizonytalanságokat is kifejező monográfiája (MÁRKI, 1897). A történész (de rendkívül alapos földrajzi ismeretekkel rendelkező, valódi történeti földrajzos) Márki számára is gondot okozott a honfoglalás-korabeli Európa területi, „államföldrajzi” bemutatása. A rendelkezésére álló források és széles nemzetközi szakirodalom nem minden területen tette lehetővé a magyar szállásterület területi és határviszonyainak a pontos rekonstrukcióját.

A magyar szállásterület, majd állam új szomszédsági viszonyok közé került a honfoglalással, mind állami, mind hatalmi, mind pedig az etnikai-nyelvi környezetet illetően. Az államterületi változások rendkívül fontosak, de nem jelentették egyben az etnikai környezet jelentős változásait is.

A Német-római és a Bizánci Birodalom nagyhatalomként, a nyugati és a keleti kereszténység kulturálisan és társadalmilag egyaránt meghatározó befolyással bírt az ország külső és belső folyamatainak az alakulására. A német, szláv etnikumok szomszédsági dominanciája mellett a kialakuló román szomszédság a kezdeti időszakban csak kisebb jelentőséggel bírt. (Etnikai tekintetben a görögség jelen volt az országban és a szomszédsági környezetben is, de nem etnikailag, hanem gazdaságilag és kulturálisan hatott.)

Ha a 950-1519 közötti időszak államterületi átrendeződéseit nézzük (1. táblázat), akkor azt kell megállapítanunk, hogy az egész kontinensen jelentős változásokkal jár a „berendezkedés” folyamatos módosulása. Sok tekintetben ez a legizgalmasabb időszak, szinte minden része (különösen Közép- és Kelet-Európa) a „mozog” a kontinensnek.

A Mongol Birodalom 1241-1242-ben nem egyszerűen szomszédsági, hanem belső tényezőként vált rövid időre dominánssá. A későbbi mongol (tatár) betörések már inkább csak pillanatnyi hatalmi játszmák részét képezték.

Magyarország környezet meglehetősen mozgalmas, különösen a déli határok mentén játszódnak le gyakori és jelentős területi átrendeződések. A Balkán esetében a birodalmiság, a birodalomváltás és a kisállami folyamatok és törekvések egyaránt jelen vannak.

Átalakuló Európa Magyarország változó szomszédsági környezete, 1815-ig

A Török Birodalom nem csak szomszédsági, hanem európai nagyhatalmi tekintetben is alapvetően hatással volt 1526 után a magyar folyamatok alakulására. Bécs ugyan bekerült a törökök hódítási céljai közé, de a város mindkét ostroma sikertelenül végződött számukra.

A reformáció és az ellenreformáció nem csak a lelkekről, hanem az államokról is szólt. A harminc éves háborút lezáró vesztfáliai békétől (1648) a Napóleon utáni átrendeződésekig már „csomósodnak”, nagy kiterjedésű területeken megszilárdultak az európai államhatárok, ugyanakkor egyes érintkezési zónákban a változások folyamatosak.

Magyarország esetében a Habsburg-török küzdelem miatt a mozgó államterület és a mozgó határok időszakáról kell beszélünk. a három (rövid ideig négy részre osztott ország szomszédsági környezete rendkívül bonyolult kérdéseket vetett fel. Mindegyik résznek mások voltak a szomszédjai.

A XIX. századi átrendeződések sajátosságai

A Habsburg Birodalomba integrált Magyarország szomszédsági környezete bizonyos értelemben nem magyar ügyként, hanem birodalmi ügyként jelent meg. A ország határainak jelentős része birodalmi belső határ, illetve a Habsburg és a Török Birodalom sajátosan alakuló közös határa volt.

Az 1867-es kiegyezéssel létrejött Osztrák-Magyar Monarchia egy bonyolult, a szerződő felek politikai elitje, s néha kormányai által is eltérő módon értelmezett államképződmény volt. A magyar politikai elit megosztott volt a Monarchia hivatását illetően, s azon belül a magyar érdekeket tekintve. A "közjogi vita" folyamatosan jelentősen befolyásolta a magyar belpolitikai életet.

A XX. századi szomszédsági átrendeződések

A XX. század elejének Európája a történeti birodalmak és a nagy területű országok Európája. A Monarchia a XX. század elején Európa egyik tradicionális, történetileg elfogadott, az európai hatalmi egyensúly részeként legitimált nagyhatalomként vett részt az európai folyamatok alakításában. A Monarchia - bár voltak gyarmatosítási és tengeri törekvései is - lényegében európai, szárazföldi hatalom maradt, melynek nem volt igazi világpolitikai súlya.

A XX. században a Monarchia belső politikai-területi struktúrái csak bonyolultabbá váltak Bosznia-Hercegovina anektálásával. A magyar politikai vezető réteg ellenezte az annexiót, később pedig azt követelte, ha már sor került rá, akkor a történeti jogon csatolják a területet a Magyar Koronához.

A Monarchia európai és szomszédsági környezete 1914-ben előnyös és hátrányos vonásokat egyaránt jelentett. Olaszország, Svájc, Liechtenstein, Németország, Oroszország, Románia, Szerbia, Montenegró, Adriai-tenger különböző történeti kapcsolatokat és tapasztalatokat jelentett, s a szomszédság szerteágazó XX. századi lehetőségeket és kényszereket hordozott.

A két világháború közötti időszak

A Monarchia szétverésével Közép-Európában létrejött a kisállamok rendszere, s egyben olyan politikai, hatalmi vákuum alakult ki a Duna térségében, amelynek kitöltésére a franciák törekedtek, de sem gazdasági, sem pedig politikai súlyuk nem volt elegendő a térség egésze hosszú távú befolyásolására. Nem csak a Monarchia esett szét, de a történelmi Magyarország is. A XX. század következő időszaka a magyar államterület, államhatárok, szomszédsági környezet „pulzálását” hozta.

A világháborús vereség, az azt közvetlenül követő belső átalakulás, sőt összeomlás azzal járt, hogy lényegében véve Magyarország minden tekintetben kiszolgáltatottan állt a győztesek előtt, s nem sok jóval tekinthetett a kis- és nagy győztesek diadalittas törekvései elé. A „országvesztés” alapvetően és lényegében a világháborús vereséggel bekövetkezett (erről a magyar politikai gondolkodás egy része hajlandó elfeledkezni), a vereség után már csak egy kérdés maradt: a győztesekkel szemben mit lehet megmenteni a tárgyaló asztaloknál.

Az 1919 ősztől kialakuló, majd megszilárduló Horthy-rendszer alapvetően saját külső legitimációja, részben pedig a belső kényszerek és hatások súlya alatt 1920 nyarán aláírta az I. világháborút lezáró trianoni békeszerződést. A békeszerződés szerint Magyarország

elveszítette korábbi területének és lakosságának mintegy 2/3-ad részét. A békeszerződés tragédiáját tovább fokozta, hogy az új határokon kívülre került a magyar etnikum mintegy 1/3-ad része. Az új államhatár csaknem mindenütt a magyar szállásterületen belül húzódott.

A trianoni békeszerződéssel olyan új államterület jött létre, amelynek történelmi előzményei, földrajzi alapjai nem voltak. Az ország új határai egyetlen ponton sem estek egybe a korábbi határokkal, Magyarország medence-országból medence-feneki országgá vált, a magyar etnikum szállásterülete az utódállamok érdekeinek megfelelően feldarabolásra került.

A trianoni békeszerződés, a soproni népszavazás, ill. a kisebb területcserék után kialakuló új, nemzetközi ellenőrzés alatt álló, katonailag erősen korlátozott Magyarország a közép-európai térség egyik leggyengébb állama lett. Az új Európában, az új szomszédsági környezetben, az új Magyarországnak meg kellett barátkoznia a katonai ellenőrzés, a hatalmi jelentéktelenség, a kiszolgáltatottság, a kisállamiságból fakadó konzekvenciákkal.

A békeszerződések után minden korábbi, vagy újonnan létrehozott szomszédos állam alapvetően átalakult, Ausztriát leszámítva megerősödött Magyarországhoz képest. Ugyanakkor az átalakulás együtt járt a szomszédos államok területének, népességének, népességi összetételének, strukturális kérdéseinek alapvető változásaival is.

A két világháború közötti időszak legsajátosabb problémája az, hogy sem a vesztesek (Ausztria, Magyarország), sem pedig a győztesek (Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia) nem voltak képesek a mindenre (gazdasági, politikai, kulturális stb.) kiterjedő belső stabilizációra. A győztesek az I. világháború után megszerzett területek megtartásában, a vesztesek, de különösen Magyarország a területi revízióban volt érdekelt, így az eltérő tartalmú nemzeti célok bázisán ugyan, de kivétel nélkül kiszolgáltatottá váltak a változó nagyhatalmi érdekeknek, versengéseknek.

A két világháború között a magyar társadalmat és politikát áthatotta a trianoni rendezés igazságtalanságának a tudata. A magyar társadalom nem tudott belenyugodni a kialakított struktúrákba. A két világháború közötti Magyarország életében az erkölcsileg megfogalmazott, társadalmilag legitimált cél (a területi revízió), s a célhoz rendelt külpolitika, valamint az európai hatalmi és a szomszédsági realitások alapvető eltérést mutattak. A kisantant (Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia) államai katonailag külön-külön is lényegesen erősebbek voltak, mint Magyarország.

Szomszédsági átalakulás a II. világháború előtt és alatt

Ausztria német bekebelezésével (1938) alapvető változás következett be Magyarország nyugati határain. Ismét nagyhatalmi szomszédja lett az országnak, mely ráadásul rendkívül agresszív politikát folytatott a saját keleti szomszédsága irányába.

Az 1938. szeptemberében megszületett négyhatalmi (angol, francia, német olasz) müncheni egyezmény a magyar - csehszlovák kérdést kétoldalú rendezésre utalta, három hónapos határidőt adott a két fél megállapodására. Októberben tárgyalások kezdődtek a két fél között, de nem tudtak megegyezni a közös határ vonalában. A német és olasz meghatározottságú döntőbíráskodás során az I. bécsi döntésben Magyarország Pozsony és Nyitra városok kivételével elérte közvetlen, az etnikai határokig tartó revíziós célját. A Felvidék déli, döntően magyarok által lakott sávja visszakerült Magyarországhoz.

A szlovákok 1938. október 6-án előbb az autonómiájukat, majd 1939. március 14-én az elszakadásukat mondták ki a csehektől. Kárpát-Ukrajna március 14-én szintén kimondta függetlenségét. Ezekkel a belső döntésekkel a Trianonban kreált Csehszlovákia nemzetközi jogilag megszűnt.

Magyarország és az új Szlovákia viszonya alapvetően nem vált jobbá, mint amilyenek a magyar-csehszlovák viszonyok voltak, de sok szempontból alapvetően megváltozott a viszony tartalma. A határváltozások után létrejövő 38116 km² területű, 2,6 milliós Szlovákiában a magyar kisebbség létszáma erősen lecsökkent, a mintegy 100 ezer magyar nemzetiségű lakos szórványként maradt az új állam területén. Szlovákia 1939 tavaszán 25 éves katonai szerződést kötött Németországgal, melyben a németek védelmükbe vették Szlovákia új államhatárait, vállalták külpolitikai érdekeinek képviseletét. Szlovákia így valójában német bábállamként funkcionált. Belső struktúráinak alakításában Németország volt a példa. Az új állammal szemben Magyarország már nem fogalmazhatott meg újabb területi követeléseket.

Amikor 1939. márciusában Magyarország egyoldalú katonai lépéssel megszállta Kárpátalja területét az akció csaknem háborúhoz vezetett Magyarország és Szlovákia között. 1939. március 24-én szlovák repülőgépek bombázták a magyar kézre került Ungvár városát. A két ország német nyomásra beszüntette a nyílt ellenségeskedést, áprilisban megállapodott a pontos államhatárokról.

Kárpátalja visszacsatolásával Lengyelország és a Szovjetunió vált az ország új szomszédjává. A Szovjetunió szomszédsága azt jelentette, hogy az országnak két nagyhatalmi szomszédos állama is lett. A kettő viszonyának alakulása alapvető befolyással bírt a magyar folyamatokra.

1940. augusztusában Magyarország jegyzékben fogalmazta meg nyílt területi követeléseit Romániával szemben. A kétoldalú tárgyalások megfeneklettek. Román kérésre döntőbíráskodásra került sor, a II. bécsi döntés eredményeként 1940. augusztus 30-án Magyarország visszakapta Romániától Észak-Erdélyt. A döntés nem oldotta meg, hanem sok vonatkozásban bonyolultabbá tette a két ország viszonyát. Erdély egésze megszerzése, illetve az elcsatolt rész visszaszerzése okán mindkettő fokozottabb mértékben kereste Németország kegyeit.

Olaszország 1939-től erőfeszítéseket tett a magyar-jugoszláv feszültségek feloldására, a két ország közötti viszonyok rendezésére. 1940. decemberében aláírták a magyar - jugoszláv barátsági szerződést. A szerződés új alapokra helyezte a két ország viszonyát, s hosszú távú megbékélés lehetőségeit hordozta. A szerződés megfelelt mind a pillanatnyi német, mind pedig az olasz érdekeknek.

Az 1941-es jugoszláv belső fordulat után kiéleződött a két ország viszonya. A szovjet - jugoszláv barátsági szerződés megkötése után Jugoszlávia ismét ellenséggé vált. A német hadsereg részben Magyarországon keresztül vonult fel Jugoszlávia ellen. Magyarország csak később, a trianoni Jugoszlávia formális megszűnése után avatkozott be, s vette birtokba a történeti területeinek egy részét.

Horvátország 1941. április 10-én kiáltotta ki függetlenségét, mintegy közjogilag is felszámolva a trianoni Jugoszláviát. A 125 ezer km² területű, kb. 7 millió fős Horvátország nem történeti területén, hanem sokkal nagyobb területen alakult meg, integrálta Bosznia-Hercegovina területét is.

1944. márciusában Németország ténylegesen megszállta Magyarországot. Bár az államfő formálisan a helyén maradt, de Horthy lehetőségei a politikai folyamatok befolyásolása tekintetében korlátozottá váltak, a magyar kormány valójában csak a németek követeléseit hajtotta végre, az ország szuverenitása valójában megszűnt.

1944-ben Magyarország a világhatalmi és európai küzdelem ütköző területe lett, a küzdelem frontvonalai hónapokig az ország területén mozogtak. 1944. szeptemberétől Magyarország mai területe megoszlott a német megszállás és a szovjet "felszabadítás" területei között. A szovjet befolyás övezete fokozatosan nőtt, a német, ill. velük szövetséges magyar erők uralmi területe napról napra zsugorodott.

1944. október 11-én Magyarország ideiglenes fegyverszüneti egyezményt írt alá Moszkvában, amelyben vállalta, hogy kiürít minden 1937. december 31. után megszerzett területet, beszünteti a hadműveleteket a szovjet csapatokkal szemben, s hadat üzen Németországnak. (Az 1945 utáni folyamatok alapvető kérdéséről így még Horthy Miklós és

kormányja állapodott meg a Szövetséges Hatalmakkal.) Az október 15-ére időzített „kiugrási kísérlet” elvetélt, Szálasi nyilaskeresztes mozgalmára került hatalomra.

Szomszédság 1945-1990

1944-45 fordulóján a térbelileg, hatalmilag, ideológiailag megosztott Magyarország történelmének egyik letragikusabb időszakát élte. Az értékek és értéktagadások olyan, részben törvényekben rögzített kavalkádja jött lére, amelyre Magyarország addigi történetében nem volt példa.

Mivel Magyarország "kiugrási kísérletei" sikertelenek maradtak, így a háború végén a vesztesek között találta magát, s ez az adott korszakban szinte minden meghatározó nemzetközi tényező szemében negatív tartalmat hordozott.

1944. decemberében a Szovjetunió által megszállt területen létrejött az Ideiglenes Nemzetgyűlés, majd megalakult az Ideiglenes Nemzeti Kormány is, mely hadat üzent a fasiszta Németországnak, s 1945. januárjában – lényegében még a Horthy-által kiküldött delegációval letárgyalt feltételek bázisán és annak tartalmának megfelelően - fegyverszüneti szerződést kötött a Szovjetunióval, s a Szövetséges Hatalmakkal.

A megállapodás valójában a korlátozott szuverenitás elismerését jelentette, az egyezményben foglaltak megvalósítására és ellenőrzésére jött létre a Szövetséges Ellenőrző Bizottság. (A testület 1947. szeptemberéig, a párizsi békeszerződés letétbe helyezéséig működött, s látta el a főhatalom bizonyos elemeit.) A fegyverszüneti megállapodás már tartalmazta azt, hogy az 1937. december 31-i államhatárokat tekintik mérvadónak.

1945. áprilisára Magyarország teljes területe szovjet megszállás alá került. (Nem csak az ország, hanem a szomszédos országokban élő magyar kisebbségek is, így a teljes magyar szállásterület szovjet ellenőrzés alá került). A Szovjetunió a nyilvánosság előtt következetesen azt hangoztatta, hogy nem kíván beavatkozni Magyarország belső gazdasági-társadalmi rendjébe, de a Vörös Hadsereg jelenléte, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság szovjet vezetése és dominanciája önmagában véve is alapvetően befolyásolta a magyar belső fejlődést, s a magyar külpolitika mozgásterét.

A szomszédos, győztesként elismert (Jugoszlávia, Csehszlovákia), részben pedig a korábban "kiugrott" (Románia), valamint a sajátosan kezelt, az első áldozatnak tekintett (Ausztria) államokkal szemben Magyarország egyértelműen gyenge tárgyalási pozícióba került. Kárpátalja szovjet megszerzésével a Szovjetunió közvetlen szomszédunkká vált ismét. A szomszédokkal szemben lényegében nem volt értékalapja Magyarországnak érdekei

érvényesítésében. Szomszédságával szemben - mindenek előtt a Szovjetunió miatt - sok tekintetben alárendelt helyzetbe került Magyarország.

Magyarország és a szomszédos államok közötti kapcsolatokat erősen megterhelte egyes országok belpolitikai törekvése. A csehszlovák kormány 1945. áprilisában közzétett kassai programjában részben a magyar kisebbséget tette felelőssé Csehszlovákia felbomlásáért. A „kollektív bűnösség” jegyében a magyar kisebbség szinte a teljes jogfosztottság állapotába került. A Jugoszláviában végrehajtott tömeges kivégzések és leszámolások 1944-1945-ben mintegy 40 ezer magyar polgári áldozatot követeltek, a romániai magyarellenes vérengzések nem öltöttek ilyen tömeges jelleget.

1947. február 10-én Magyarország végül is egy legyőzött állammal szemben "szokásos" békeszerződést írt alá Párizsban, mely az ország területét a pozsonyi hídfővel tovább csökkentette. A békeszerződés megfelelt a győztes hatalmak érdekeinek, s kielégítette a szomszédos államok követeléseinek a többségét. Az osztrák megszállási feladatok biztosítása érdekében a Szovjetunió csapatokat állomásoztathatott Magyarországon.

A Jugoszláviával megkötött barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés aláírásával (1947. december) megindul a szomszédos országokkal a viszonyok mindenre kiterjedő rendezése. A magyar - jugoszláv kapcsolatok a leggyorsabban fejlődtek a szomszédos államok közül, sőt időnként sokan úgy vélték, hogy a jugoszláv kapcsolatok valamilyen alternatívát jelentenek a Szovjetunióval szemben is.

A Romániával (1948. január) és a Szovjetunióval (1948. február) aláírt barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződés külpolitikai tekintetben eldöntötte az "orientációs vitát". Magyarország a meghatározó szomszédjaival olyan szerződéses viszonyra lépett, amely egyértelmű térbeli, s társadalmi elkötelezettségeket hordozott. A legnehezebben Csehszlovákiával sikerült az új „szövetségi viszony” rendezése. (1949. áprilisában írta alá a két ország a barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási szerződést.)

1948 nyarától fokozatosan kiéleződött a Szovjetunió és Jugoszlávia viszonya. A magyar - jugoszláv kétoldalú kapcsolatok tekintetében azonnal, szinte lenyomat jelleggel jelent meg ennek negatív hatása. Ettől kezdve világossá vált, hogy a Szovjetunió minden tekintetben dominálja a kialakuló szövetséges országok külpolitikáját, megszabja mozgásterüket. A magyar - jugoszláv határon évekre háborús pszichózis alakult ki, egymást érték a kisebb határincidensek.

Az 1948-ban bekövetkezett politikai fordulat után az ország politikai földrajzi helyzetét a szocialista szövetségi rendszerhez való tartozás határozta meg alapvetően. Az ország határainak (2246 km) döntő részén (84,1%) szocialista országokkal érintkezett, ill. azon belül

1955-től 56,9% "szövetségi, katonai integrációs határ" volt. A magyar államhatárok mindössze 15,9%-a esett az 1955-ös osztrák államszerződés aláírásáig a határos területeken szovjet megszállás alatt lévő, majd a semleges Ausztriára. A korabeli értékrend alapján kedvezőnek tekintették az ország ilyen jellegű szomszédsági helyzetét.

A szomszédsági kapcsolatok roppant sajátos helyzetet mutatnak, a szocializmus építésének utolsó éveiben, ha a "statisztikai határátjárhatóság" oldaláról vizsgáljuk őket. Ha az egy közúti, ill. az egy vasúti határátkelőre jutó átlagos országhatár-szakaszt tekintjük a korszak végén, akkor azt kell megállapítanunk, hogy ebből a szempontból - s 1988 után szinte minden szempontból - az osztrák határ volt a leginkább átjárható, míg a szovjet határ a legkevésbé. A világútlevél 1988-as bevezetésével magyar tömegek indultak Ausztriába bevásárolni, de Magyarország nem léphetett ki a "szocialista tábor" biztonsági elvárásainak keretei közül, így pl. a határon kiépített "vasfüggöny" felszámolására csak a korszak végén kerülhetett sor. A két kormány 1989 februárjában állapodott meg a határzár felszámolásáról, s bontották le néhány hét alatt a műszaki zárat.

Az ország új szomszédsági környezete a rendszerváltások után

A közép- és kelet-európai országok társadalmi, gazdasági, politikai átalakulása, rendszerváltása részben belső meghatározottságok, döntő részben azonban a külső feltételek lényegi megváltozása közepette ment végbe, országokénti sajátosságokkal, időben tagolva, jelentős következménykülönbségek mellett. A rendszerváltás eltérő sajátosságai és következményei erőteljesen összefüggtek az államszocialista időszakban kialakult nemzeti sajátosságokkal.

A szomszédsági politikában a magyar-csehszlovák viszonyt továbbra is megterhelte a bősi vízierőmű ügye, sőt elmélyítette a nézeteltéréseket az, hogy Csehszlovákia 1991 januárjában bejelentette, hogy saját területén folytatja az építkezést, aminek végeredménye a Duna elterelése lett. (Az ügy a Hági Nemzetközi Bíróság elé került, de a bírósági határozat önmagában véve nem oldotta meg a két ország eltérő jellegű és célú megközelítésének feszültségeit.)

1991. februárjában együttműködési megállapodást írt alá Csehszlovákia, Lengyelország és Magyarország. A visegrádi országok együttműködése egy politikai-hatalmi vákuum kitöltésének a kísérlete volt, de Lengyelország minden tekintetben gyenge volt ahhoz, hogy a térség elismert, vezető tényezőjévé váljon.

Február 25-én a Varsói Szerződés Politikai Tanácskozó Testületének rendkívüli budapesti ülésén elfogadták a korábbi katonai szerződések érvénytelenségét, valamint

kimondták, hogy a VSZ katonai szervezete 1991. március 31-i hatállyal megszűnik. Június 19-én az utolsó szovjet katona is elhagyta az ország területét.

1991. június 28-án Magyarország hozzájárult a KGST megszűnéséhez, ezzel a gazdasági kapcsolatai új feltételek közé kerültek nemcsak a volt tagállamokkal szemben, hanem minden térség felé. Néhány nappal később megállapodás született, hogy megszűnik a Varsói Szerződés, s nemcsak a katonai intézményrendszere. 1991. július 1-én Magyarország tömbön kívüli, gazdasági integráción kívüli, külföldi katonai jelenlét nélküli, minden tekintetben szabad országgá vált.

A délszláv térségben kiéleződő, majd 1991. augusztusától fokozatosan polgárháborússá váló feszültség megterhelte Magyarország és Jugoszlávia viszonyát. Különösen élessé vált a vita a magyar horvátországi fegyverszállításokkal kapcsolatban, majd később a jugoszláv fegyveres határsértések miatt.

A szomszédsági környezet átalakulásával egy időben 1991. novemberében Magyarország és az EGK parafálta a társulási szerződést. Magyarország és az EGK együttműködése szempontjából meghatározó lépés volt a társulási szerződés aláírása. Magyarország olyan szerződéses kapcsolatra lépett az EGK-val amely ugyan mechanikusan nem vezet el a tényleges tagsáig, de annak első lépéseként fogalmazható meg.

A Szovjetunióban végrehajtott 1991. augusztusi puccskísérlet, majd a Szovjetunió decemberi felbomlása alapvetően új helyzetet teremtett a Magyarország számára. A független Ukrajna létrejöttével, az új Oroszország kialakulásával, a FÁK létrejöttével új államstruktúrák, új erőviszonyok, új érdekrendszerek jöttek létre Magyarország északkeleti határai mentén, ill. annak tágabb keleti térségében.

A szomszédsági politikában az új hangsúlyokat jelezte, hogy Magyarország az elsőként ismerte el 1992. január 15-én Horvátország és Szlovénia függetlenségét, s lépett új szomszédjaival diplomáciai kapcsolatba. Magyarország semlegességét hangsúlyozta a délszláv válságban (főként a vajdasági magyarok miatt), de valójában Horvátország és Szlovénia törekvéseivel szimpatizált, ill. lehetőségei szerint azokat támogatta.

A magyar-szerb viszonyt nemcsak ezek a lépések élezték ki, hanem a nemzetközi közösség által kezdeményezett büntető intézkedésekhez való kapcsolódás is. A büntető intézkedések ellenőrzése során új kapcsolatok alakultak ki Magyarország és a nyugat-európai integrációs szervezetek között. (Anyagilag Magyarország nagyot veszített, politikailag nagyot nyert az intézkedések betartásával. Az igazi nyertesek azonban a határtérségben élő magyar és jugoszláv csempészek voltak.)

Csehszlovákia 1993-as felbomlásával új állam és új helyzet jött létre Magyarország északi határai mentén is. Az új Szlovákián belül a magyar kisebbség aránya megnőtt, ami nem oldotta, hanem sok tekintetben bonyolította a két ország viszonyát.

Az 1990-es évek elején tehát alapvetően újrarendeződött Magyarország szomszédsági környezete. Magyarország pozíciói egyértelműen erősödtek az új utódállamokkal szemben. A magyar társadalom és politikai elit döntő része nagyfokú önmérsékletet tanúsított a szomszédos államokban végbemenő átalakulási folyamatokkal kapcsolatban, s ez az önmérséklet jellemezte a szomszédos országokban élő magyar kisebbség nagy részét is. Magyarország és a magyarság a térség stabilizáló tényezőjeként jelent meg.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

1971 őszén, első évfolyamos történelem-földrajz szakos egyetemi hallgatóként ismertem meg Baranyi Bélát. A történeti-földrajzi látásmód “közös debreceni örökségként” épült szemléletünkbe. Az 1980-as évektől egy munkahelyen, a határkutatók témakörén belül egymás mellett dolgoztunk. Jó egészséget kívánok 70 fölött.

IRODALOMJEGYZÉK

- BARÁTH T., 1943. Az országépítés filozófiája a Kárpát-medencében. Kolozsvár, Nagy Jenő és Fia.
- CHOLNOKY J., 1911. A tartós államalakulásokról.– Magyar Figyelő, Vol. I. pp. 71-76.
- CHOLNOKY J., (szerk.) 1920. A magyar béketárgyalások, I-III. Budapest, M. Kir. Külügyminisztérium.
- CZIRBUSZ G., 1902. Magyarország a XX. évszáz elején. Temesvár, Polatsek.
- CZIRBUSZ G., 1919. Antropo-geographia, III. Geopolitika. Budapest, Franklin-társulat.
- EDELÉNYI-SZABÓ D., 1928. Magyarország közjogi alkatrészeinek és törvényhatóságainak területváltozásai. – Magyar Statisztikai Szemle, 6. sz. pp. 648-714.
- EDVI I. A.–HALÁSZ A., 1921. Magyarország gazdasági térképekben. VI. kiadás. Budapest, Pallasz Nyomda.
- HAJDÚ Z., 1995/a. A magyar államtér változásainak történeti és politikai földrajzi szemlélete a magyar földrajztudományban 1948-ig. – Tér és Társadalom, No. 3-4, pp. 111-132.
- HAJDÚ Z., 1996. Az „államtáj” és a „tájállam” problematikája a magyar földrajztudományban 1948-ig. – Földrajzi Közlemények, Vol. CXX. (XLIV) pp. 137 – 150.
- HALÁSZ A., 1928. New Central Europe in economic maps. Budapest, Gergely Bookseller.
- HALÁSZ A., 1936. Középeurópai államok. Europe – Európa, I. Budapest, A szerző kiadása.
- HERCZEGH G., 1987: Magyarország külpolitikája (896-1919). Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

- HUNFALVY J., 1863. A Magyar Birodalom természeti viszonyainak leírása. I. köt. Pest, Magyar Tudományos Akadémia.
- KALMÁR G., (é. n.). Magyar geopolitika. Budapest, Stádium.
- KOLLÁNYI K., 1991. A Kárpát-medence Európában. Budapest, HungAvia, Kráter.
- KRING M., 1934. A magyar államhatár kialakulásáról. In: A bécsi gróf Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve, IV. Budapest, pp. 3-26.
- LÓCZI L., (szerk.) 1918. A Magyar Szent Korona Országainak földrajzi, társadalomtudományi, közművelődési és közgazdasági leírása. Budapest, Magyar Földrajzi Társaság kiadása. Kilián Frigyes utóda.
- MARCZALI H., 1920. A béke könyve. Budapest, Athenaeum.
- MÁRKI S., 1897. Európa a magyarok honfoglalása idejében. – Földrajzi Közlemények, Külön kötet.
- MISKOLCZY GY., 1923. Magyarország az Anjouk korában. Budapest, Szent István Társulat.
- NAGY L., 1993. Magyarország Európában. (A honfoglalástól a közelmúltig). Budapest, Honffy Kiadó.
- OLAY F., 1930. Csonka-Magyarország hatáiról. Budapest, Franklin-társulat.
- OLÁH M., 1530/1985. Hungaria. Budapest, Magvető Kiadó.
- PALOTÁS Z., 1990. A trianoni határok. Budapest, Interedition.
- PRINZ GY., 1914. Magyarország földrajza. A magyar föld és életjelenségeinek oknyomozó leírása. Budapest, Magyar Földrajzi Társaság Rt.
- PRINZ GY., 1942. Magyarország földrajza. Budapest, Renaissance Könyvkiadó.
- RADISICS E., (szerk.) 1946. A Dunatáj I-III. Budapest, Gergely Rt.
- RÓNAI A., (szerk.) 1945. Közép-Európa atlasza. Budapest – Balatonfüred, Államtudományi Intézet.
- RÓNAI A., 1947. Területi problémák Közép-Európában. In: Magyar Földrajzi Zsebkönyv.
- SZALLER GY., 1796. Magyarország földleírásának rövid foglalattya egygy hozzá tartozandó ujonnan rajzolt mappával egygyütt. Pozsony, Schauff János.
- SZEKFÜ GY., 1917. A magyar állam életrajza. Budapest.
- TELEKI P., 1923. The evolution of Hungary and its place in European history. New York, The McMillan Company.

1. táblázat: A mindenkori Magyarország szomszédsági környezete, 950-1914. Forrás: Halász A. 1936 alapján Hajdú Z. (szerk.)

Politikai térképződmény	950	1015	1100	1200	1270	1360	1400	1519	1648	1715	1740	1795	1815	1878	1914
Német Birodalom – Ausztria	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Lengyelország	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+				
Halics – Lodomeria	+	+													
Oroszország	+	+	+	+	+							+	+	+	+
Besenyők	+	+													
Bulgária	+			+	+	+									
Szerbia	+			+	+	+	+							+	+
Horvátország	+	+	+												
Kelet-római Birodalom		+	+				+								
Kunország			+												
Tatár Birodalom				+											
Havasalföld					+	+	+								
Moldva						+	+								
Albánia							+								
Török Birodalom								+	+	+	+	+	+		
Velencei Köztársaság								+		+	+	+	+		
Erdélyi Fejedelemség									+						
Románia														+	+
Bosznia-Hercegovina														+	+

ELFELEDETT HAGYOMÁNYOK NYOMÁBAN

Horváth Péter¹

¹*Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, Néprajzi Tanszék, 4032. Debrecen Egyetem tér 1.
E-mail: grandnoire@gmail.com*

ÖSSZEFOGLALÁS

Doktoranduszi tanulmányaimat a Debreceni Egyetem Regionális Tudományok Doktori Iskolájában Baranyi Béla Professor Úr kezei alatt kezdtem meg a 2013/14-es tanévben. A népi kultúra regionális funkciói és lehetséges hatásai Hajdú-Bihar – Bihar Eurorégió társadalmában című kutatómunkám célja, hogy a régió több településének mára már elfeledett hagyományait feltárva, illetve újjáélesztését megcélözva megvizsgáljam, milyen hatással lehetnek azok a falvak imázsának építésére, turisztikai vonzerejének növelésére, a lakosság megtartására, vagyis az ott élők jövőjére. A vizsgálat segítséget nyújthat a kutatott területen élőknek ahhoz is, hogy lakóhelyük adottságait kihasználva, hagyományaikat felélesztve új irányvonalat adjanak saját településük jövőjének. Jó példa erre Mikepércs, ahol a régvolt tánc-hagyomány, illetve a Mikepércsi csárdás koreográfiájának (1955) felélesztése (2009) egyfajta új közösségi összefogást teremtett. Az archív anyagok feltárása tehát előmozdíthatja mind a tánc-tudomány, mind a táncsoportok munkáját, ezen túl pedig egy-egy település kulturális életét is, kapaszkodót és kapcsolatot biztosítva ezáltal a XXI. század és a régmúlt között. A kutatómunkának köszönhetően hosszabb távon ugyancsak létrejöhet egy regionális adatbázis, amely az érintett kistérségek különböző dokumentumtárakban fellelhető megőrzött szokásait gyűjtené egy csokorba, lehetővé téve ezáltal annak további komplex felhasználását a tánc-hagyományok tudományos vizsgálatában, a művészi reprezentálásban illetve adott településenként a hagyományok egyfajta felélesztésében is.

BEVEZETÉS

Kutatási területem kezdetben Ecsedi István fonográfós hangfelvételeinek, kéziratos anyagainak kutatására, Béres András és Varga Gyula kézirataira, táncgyűjtéseire és filmfelvételeiknek elemzésére terjedt ki, idővel azonban a gyűjtők és a települések sora is gyarapodott. A célkitűzések megfogalmazásában témavezetőm, Baranyi Béla Professor Úr iránymutatásait követtem. Lokális (települési) és kistérségi (bihar-bihar) szinten egyaránt vizsgálat alá vontuk az adott társadalom életében a népi kultúra, valamint a történelmi múlt és jelen lehetséges hatásait, illetve összefüggésrendszerét. Fontos azonban a népi kultúra népességmegtartó és identitásformáló szerepének vizsgálata, a sajátosságok elemzése és az azonosságok – különbözőségek kimutatása mellett.

A fellelhető hagyományok és a kulturális örökségek összehasonlításával a kutatás célja többek között több esettanulmány elkészítése Mikepércs, Derecske, Berettyóújfalu, Hajdúszoboszló, Nyíracsa, Nádudvar és Kaba példáján keresztül, amely arra keresné a

választ, hogy van-e igény a településeken a hagyományok „újrahasznosítására”. Ebből a szempontból nem elhanyagolható, hogy milyen lehetőségeket tudnak biztosítani az adott községek a felkutatott hagyomány „kulturális kamatoztatására” (pl.: művészeti iskola létrehozása, kulturális fesztivál, falunap stb. rendezése, vagy akár határon átnyúló „testvérfalui” kapcsolat kialakítása). Hosszabb távon vizsgálható az is, hogy a hagyományok felélesztése és ápolása mennyiben szolgálja a falvak és városok turisztikai vonzerejének növelését, lakosságmegetartó illetve, összekovácsoló szerepének erősítését, különös tekintettel az interregionális (bihari-bihori) dimenziókra.

Felmerült az a kérdéskör is, hogy a Hajdú-Bihar – Bihar Eurorégió területén kutatott települések közötti együttműködés kialakítása/bővítése révén lehetséges-e a határ menti és határon túli regionális kapcsolatrendszer erősítése, illetve, hogy az európai integráció, a felerősödő globalizációs, modernizációs („civilizációs”), illetve egyéb hatások és a népi kultúra ápolása közötti ellenérdekeltségek, valamint a lehetséges érdekazonosságok felkutatathatók-e a társadalmi viszonyok alakulásában?

A megvalósítás útjára lépve

Mentorom szakmai irányításával több konferencián tarthattam előadást, és ennek köszönhetően kutatási eredményeimet különböző orgánumban publikálhattam is. Bár PhD. tanulmányaimat 2013/14-es tanévben kezdtem, az első bemutatkozás nem sokáig váratott magára. Lehetőségem nyílt 2013. szeptember 7-én a Vajdasági Kiss Lajos Néprajzi Társaság és a Topolyai Múzeum közös szervezésében rendezett Fialat néprajzkutatók és kulturális antropológusok VII. konferenciáján részt venni. A néptánc identitásképző szerepe Mikepércs életében –, címmel tartottam meg első nagyobb előadásomat, amely lényegében azzal foglalkozott, hogy a feledésbe merült „helyi néptánchagyományok újjáélesztése” milyen szerepet is játszhat az adott település életében, illetve mennyire tekinthetők az újra felfedezett archaikus, illetve részint újraformált kulturális töredékek saját hagyománynak, és mindez mennyire tekinthető autentikusnak? (HORVÁTH, 2015. 1.).

Kis idő elteltével Baranyi Professzor Úr újabb bemutatkozásra ösztönzött. Így még ugyanezen év novemberében részt vehettem a Debrecenben megrendezett Interdiszciplinaritás a régió kutatásban – Fialat kutatók IV. nemzetközi konferenciáján, ahol A népi kultúra és a néptánc lehetséges szerepe az inter-(multi-) diszciplináris régió kutatásban címmel tartottam előadást. A prezentáció legfőbb célkitűzése az volt, hogy bizonyítsuk, a tértudományokban eddig oly kevésbé relevánsnak tekintett területek is, mint például a népi kultúra és a néptánc, fontos szerepet tölthetnek be. A Mikepércsről készült empirikus elemzésből kiindulva többek

között arra kerestük választ, hogy Hajdú-Bihar – Bihar Eurorégió más határmenti településein léteznek-e még felkutatható és/vagy valamilyen formában revitalizálható értékek a náptáncművelés köréből, mindezek mellett pedig megpróbáltuk elhelyezni a néptáncművelés múltjának és jelenének összefüggésrendszerét a táncművelés, a néprajz, a kulturális antropológia, illetve a térségi összefüggéseket vizsgáló regionális tudományok határmezsgyéjén (HORVÁTH, 2014. 1.).

Kutatási témámról még ugyanebben a hónapban Néptáncművelés és regionalitás kapcsolatrendszeréről Derecske - Mikepércs térségben címmel beszámolhattam a Debreceni Egyetemen, a Regionális Tudományok Doktori Iskola oktatóinak és hallgatóinak szervezett házi rendezvényen. Professzor Úr útmutatásának köszönhetően az előadás anyagából újabb publikáció született, így már ekkoriban is – bár még első doktoranduszi félévémet sem töltöttem el teljesen –, nagy előrelépéseket tehettem meg témám feldolgozásában. Idővel számos, a kutatást továbbleadó kérdés fogalmazódhatott meg, és a válaszokhoz vezető archívumok feltárásának iránya is kezdett kirajzolódni, amelyek a későbbiekben újabb és újabb kérdéseket illetve pontosításokat generáltak (HORVÁTH, 2014).

Munkánk nem torpant meg PhD. tanulmányaim második félévében sem, hiszen 2014. február 21-én a vajdasági Kishegyesen vehettem részt Az identitás megnyilvánulási formái a XXI. század kezdetén elnevezésű nemzetközi konferencián, ahol Gondolatok a néptáncművelés identitásformáló és kohéziós szerepéről bihar-bihori települések tükrében címmel számolhattam be kutatásom előrehaladásáról (HORVÁTH, 2015. 2.). Márciusban pedig már Szegeden tartottam előadást a Több nemzetiségű államok keletkezése és felbomlása Közép-Európában címmel hatodik alkalommal megrendezett tudományos konferenciasorozat keretében, ahol a népi kultúra kohéziós-, illetve interregionális kapcsolatokat erősítő vélt és valós szerepét elemeztük. Ez a felvetés Közép-Európa bármely térségében – ahol sokáig együtt és egymás mellett élő népeket és nemzeteket idegenített el a XX. század történelme –, igencsak relevánsnak tűnhet. Mindez pedig az általunk kutatott Bihar-Bihar térségében is meghatározó lehet, hiszen a trianoni határmegvonás következményei nagyságrendileg leg súlyosabban a történelmi Magyarország keleti részét érintették.

Az előadás kapcsán azt a hipotézist szeretnénk bizonyítani, hogy ebben a helyzetben a népi kultúra – és azon belül a néptánc –, ma is egyike azoknak a lehetséges kohéziós tényezőknek, amelyek átmenthetik, egyszersmind erősíthetik az interregionális kapcsolatokat a határmenti térségekben, köztük a Hajdú-Bihar – Bihar Eurorégió, voltaképpen az egykori Bihar vármegye területén is. A táncművelés vizsgálatával nem kifejezetten politikatörténeti, sokkal inkább etnográfiai és regionális dimenziókban elemeztük a

gazdasági- társadalmi és kulturális kohézió kérdéskörét, választ keresve arra is, hogy milyen módon menthető át és revitalizálható a kulturális örökség értékei, és hogyan fejleszthető tovább az interetnikus kulturális kapcsolatok (HORVÁTH, 2015. 3.).

Következő prezentációm 2014. november 21-én hangzott el Debrecenben, az Interdiszciplinaritás a régiókutatásban – Fiatal kutatók V. nemzetközi konferenciáján, ahol az előző év kutatómunkáját és a szerzett tapasztalatokat összegezve léphettem a hallgatóság elé Néptáncdialektusok interdiszciplinális kutatásának szempontjai Hajdú-Bihar – Bihar Eurorégió területén című előadással. Fontos előrelépés volt ez a cikk a kutatásban, hiszen a magyar tánctudomány a Kárpát-medencei dialektusok tekintetében az eddig feldolgozott adatok alapján jellemzően erőteljes és kategorikus csoportosításokra törekedett. Egyes területek határait azonban úgy tűnt, hogy igencsak nehézkes precízen megrajzolni.

Többek között ezzel a dilemmával szembesültünk Professzor Úrral az Alföld és Erdély átmeneti zónájában fekvő egykori Hajdú és Bihar vármegyék néptánc-örökségének újabb, interdiszciplináris-regionális jellegű kategorizálásakor is. Úgy véltük, hogy a hagyományos osztályozási szemléletrendszerek mellett segítséget nyújthatnak a táncgyűjtések települési színtereinek még alaposabb – részletes földrajzi, történelmi, társadalmi változásainak – vizsgálatai, továbbá a folyamatosan változó közigazgatási rendszerek, illetve a hajdanvolt kapcsolati hálózatok és a helyhez fűződő önazonosságtudat komplex interdiszciplináris tanulmányozása is, amely egyaránt elősegítheti a lokális, regionális, nemzeti és nemzetközi táncnyelv múltjának, jelenének és jövőalternatíváinak pontosabb megismerését is. Arra a következtetésre jutottunk, hogy meg lehet adni Hajdúság, Hortobágy és Bihar területén is egyfajta szűkebb, és tágabb térségi lehatárolást, azonban a pontosabb nagy-, közép- és kistérségi mezsgyék megrajzolásához jelen esetben a táncgyűjtéssel rendelkező települések pontosabb kontaktushálózatának kiterjedtségét, és identitásképét is vizsgálat alá kell vonni, hogy holisztikus szemléletű következtetéseket vonhassunk le.

Kutatásom előrelépéseiről még ugyanebben a hónapban beszámoltam a Debreceni Egyetem Regionális Tudományok Doktori Iskola oktatóinak és hallgatóinak szervezett konferenciáján. A népi kultúra regionális értelmezésének dilemmái Hajdú-Bihar – Bihar térségében című előadásomban kifejtettem, hogy a lakóhelyhez fűződő identitást több táji, természeti, kulturális, közigazgatási és történelmi tényező alakította az idők során, s ennek következtében alakítja azt mind a mai napig. Leszögeztük, hogy véleményünk szerint Hajdú-Bihar – Bihar Eurorégió területe kulturális értelemben is egyfajta átmeneti térségnek tekinthető, amely erős befolyásoló hatást gyakorol mind az egyének, mind pedig a kisközösségek kulturális öntudatára.

Rá kellett azonban eszmélnünk, hogy az itt élők identitáskonstrukciója nem feltétlenül azonos a sokszor amúgy is eltérő álláspontot képviselő földrajz-, néprajz- és történelemtudományok értelmezési keretei között megvont kistájak határaival, így ennek megfelelően számos kisebb átmeneti zónával számolhatunk. Mindezek tükrében számos kutatási elmélet és szempont született már, azonban mind a mai napig nem alakult ki egy egységesnek tekinthető megközelítési módszer, amely a népi kultúra kis-, közép-, és nagyrégiós besorolásának lehetőségeit pontos keretek közé sorolná a kutatott térségben (HORVÁTH, 2015).

Baranyi Professzor Úr inspirálásának és kapcsolatainak köszönhetően 2015. március 6-án ismét Szegedre utazhattunk, ahol már visszatérő előadóként vehettem részt a hetedik alkalommal megrendezett „Több nemzetiségű államok keletkezése és felbomlása Közép-Európában” című tudományos konferencián. Előadásomban ekkor az Európai Unió kohéziós politikájával, a kulturális örökségvédelemmel, a hagyományápolással és az identitás Közép-Kelet Európai értelmezésével foglalkoztam, mivel az Európai Unió láthatóan úgy akarja megteremteni a kontinens nemzeteinek békés együttélését és együttműködését, hogy az országok és népek autentikusnak tekintett „nemzeti”, illetve kisebbségi hagyományvilága ne szenvedjen csorbát. Ebben a témában Baranyi Béla Professzor Úr mellett óriási segítséget nyújtott Horváth Gyula Professzor Úr is.

A „kulturális kohézió” esetében arra a következtetésre jutottunk, hogy kölcsönösen tekintettel kellene lennünk a többi tagállam kulturális másságára, továbbá meg kellene ismerni a határainkon túli értékeket és értékrendszereket is, miközben meg kellene mutatni saját örökségünket, hogy mindezek a komplex egész részévé válhassanak. Napjainkban talán ez a kettősség jellemzi leginkább Közép-Európát és az uniót is, amely – az új tagországok belépésével folyamatosan gyarapodva – állandó változásban van. Konklúzióként tehát azt fogalmazhattuk meg, hogy az egyik legfontosabb feladatunk úgy járulni hozzá a közös identitás alakításához, hogy közben a tagországok megőrizték hagyományaikat (HORVÁTH, 2015. 5.). Ugyanebben az évben Vass Lajos társszerzőségével hasonló témában jelenhetett meg cikkünk a csíkszeredai Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem konferenciakötetében, „Az európai identitás kérdésköréhez.” címmel (HORVÁTH-VASS, 2015).

Új esélyek és lehetőségek – néprajz és regionalitás

A Regionális Tudományok Doktori Iskola felszámolásának és megszűnésének éve 2015-ben vette kezdetét Debrecenben, ezért Baranyi Béla Professzor Úrral egyeztetve arra a

szakmai következtetésre jutottunk, hogy ezzel az erősen néprajzi, kulturális antropológiai és egyben térségi kérdéskörökkel is foglalkozó témával kézenfekvő lenne a Történelem és Néprajz Doktori Iskola keretein belül folytatnom további kutatásaimat. Szerencsémre kérésünk meghallgatásra talált, amelyet ezúton is megköszönök. Utolsó két szemeszteremet tehát néprajzusként tölthetem, ami újabb lehetőségek és szempontok tárházát nyitotta meg a kutatási program előtt.

Természetesen Baranyi Béla Professor Úrral sem váltak el útjaink, hiszen Keményfi Róbert Professor Úr társ-témavezetésével tovább halad a megkezdett közös munka. Időközben témámban tovább bővült a kiindulási pont: azt a már korábban megfogalmazott elvet kezdtük el kibontani, amely településenként vizsgálná a néptáncos hagyományokkal rendelkező falvak kontaktushálózatát és önazonosságtudatát, ezáltal vonva le következtetéseket a lokális kultúra és identitás regionális határmezsgyéinek pontosításához. Mikepércs történeti kapcsolathálózatát vizsgáltuk meg először részletesebben, azonban arra a kérdésre választ találni, hogy Mikepércs a környező települések sorában mely falvakkal bírt erősebb illetve gyengébb történelmi kapcsolatokkal, meglehetősen nehéz volt választ találni. A téma viszont nem elhanyagolható, hiszen a községek egymáshoz viszonyítható kontaktushálózatai, azok sűrűsödési pontjai, kiterjedtsége, vagy éppenséggel egyes viszonyok és összeköttetések teljes hiánya nyilvánvalóan pontosabban kirajzolhatja bizonyos kulturális javak, így például a néptáncmotívumok, és részben akár a népdalok áramlását, és megközelítőleg azok területi elterjedtségének voltát is.

Kitekintés

Egy-egy település esetében, ha csak a munkakapcsolatokat és a multságokat vesszük is figyelembe nyilvánvalónak tűnhet, hogy a falvak ma ismert népdalai és táncanyagai számos helyről származhattak, és így számos elemből tevődhetek össze. A fennmaradt átörökíthető adatok szempontjából azonban még az sem mindegy, hogy mely adatközlő állt a kamera, a fonográf, vagy éppenséggel a magnetofon elé, tehát az sem elhanyagolható kérdés, hogy kit talált meg a kutató. A kérdéskör ezek alapján meglehetősen összetettnek tekinthető akár csak egy település esetében is. Mikepércs 1867-1906. közötti házassági anyakönyvekből rekonstruált kapcsolati hálózatát már feldolgoztuk, ennek eredményei hamarosan megjelenhetnek a Néprajzi Doktori Iskola gondozásában. A ránk maradt, Mikepércsre vonatkozó táncfilmeket digitalizáltattuk, a különböző gyűjtemények kéziratait és hangzóanyagait nagyjából összegyűjtöttük. A közeljövőben Mikepércs, Derecske, Berettyóújfalu és Kaba néptáncokra vonatkozatható archív adatait tervezzük egymással

összehasonlítni esettanulmányok formájában. Számos táncanyaggal rendelkező település van még azonban a kutatott térségben, amelyek táncos múltjának mind részletesebb feldolgozásával és összehasonlításával válhat csak teljesebbé a lokális-regionális eltérések és hasonlóságok elemzése, amelyek a későbbiekben pontosíthatják a Hajdúság, Hortobágy és Bihar térségi összefüggéseit és azok egzaktabb kis- közép- és nagyrégiós lehatárolását.

A Történelem és Néprajz Doktori Iskola harmadéves PhD. hallgatójaként tarthattam beszámolót 2015. december 2-án Debrecenben, az Interdiszciplinaritás a régió kutatásban – Fiatal kutatók VI. nemzetközi konferenciáján, illetve 2016. március 4-én Szegeden a „Több nemzetiségű államok keletkezése és felbomlása Közép-Európában” című tudományos konferencián, ahol immár mindkét esetben visszajáró „vendég” lehettem. Archív filmeken rögzített néptáncgyűjtések áttekintése Hajdú és Bihar vármegyék térségében című előadásomban, az előző években folytatott feltáró- és kutatómunkám addigi eredményeit mutathattam be azzal a szándékkal, hogy egyfajta átfogó képet nyújtsak Hajdú és Bihar vármegyék azon településeiről, ahol a kutatók olyan néptáncgyűjtéseket végeztek, amelyeket filmeken is rögzítettek.

A rendelkezésre álló információk nagyjából a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézetéből, a Hagyományok Házából és a Debreceni Déri Múzeumból származtak, azonban a teljességre való törekvés érdekében a Bukaresti Folklór Intézetben őrzött filmanyagokra is kitértem, amelyek Bihar-Bihor területére vonatkoztathatók. A prezentáció a magyar táncanyagok mellett mind a román, mind pedig a cigány adatközlőket szerepeltető filmekre is fókuszált, mindezek mellett azonban arra is törekedtem, hogy a táncfilmekkel rendelkező települések sorát egyfajta kis- és középrégiós besorolásban is feltüntessem. Mindez a jövőben talán elősegítheti a térség összetett és átfogó néptánc kutatásának folytatását, illetve a lokális-regionális táncagyományok ápolását és megőrzésének előremozdítását egyaránt. A több mint két éves közös munka eredményeként körvonalazódni látszik doktori dolgozatom, amely elkészítéséhez hatalmas segítséget kaptam Baranyi Béla Professzor Úrtól. Remélem, a rövid doktorjelölti időszakot követően és azután is számíthatok Professzor Úr szakmai útmutatására és baráti támogatására tudományos pályám során.

IRODALOMJEGYZÉK

HORVÁTH P., 2014: A népi kultúra és a néptánc lehetséges szerepe az interdiszciplináris régiókutatásban. Interdiszciplinaritás a régiókutatásban IV. elektronikus tanulmánykötet. Szerk.: Bartha Ákos – Szálkai Tamás. A Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárának

- kiadványa. Felelős kiadó: Szendiné Orvos Erzsébet, a Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárának igazgatója. 79–90.
- HORVÁTH P., 2014: A néptánc kultúra és regionalitás kapcsolatrendszere Derecske – Mikepércs térségében. *Acta Agraria Debreceniensis. Agrártudományi Közlemények.* 55: 49–54.
- HORVÁTH P., 2015: A néptánc identitásformáló szerepe Mikepércs életében. Sokszínű néphagyomány, sokféle módszer. Válogatás a VII. F fiatal néprajzkutatók és kulturális antropológus hallgatók konferenciáján elhangzott előadásokból. Grafoprodukt kiadó Szabadka. 53–67.
- HORVÁTH P., 2015: A néptánc kultúra lehetséges identitásformáló és kohéziós szerepéről elméleti összefüggésekben. Az identitás megnyilvánulási formái a 21. század kezdetén. Kulturális értékeink a Kárpát-medencében 1. Válogatás a 2014-ben megrendezett konferencia előadásaiból. Kiss Lajos Néprajzi Társaság könyvtára sorozat. Szerk.: Szóke Anna. Grafoprodukt kiadó Szabadka 79–91.
- HORVÁTH P., 2015: A népi kultúra kohéziós szerepe az interregionális kapcsolatok erősítésében. Közép-Európai Közlemények VIII. évfolyam, No. 29. 2. szám, F fiatal regionalista rovat. 62-70.
- HORVÁTH P., 2015: A népi kultúra regionális értelmezésének dilemmái Hajdú-Bihar és Bihar megyék határmenti térségében. *Acta Agraria Debreceniensis. Agrártudományi Közlemények.* 63: 73-78.
- HORVÁTH P., 2015: Az Európai Unió kohéziós politikája a kulturális örökségvédelem, és a hagyományápolás terén Közép-Kelet-Európában. Közép-Európai Közlemények VIII. évfolyam, No. 30. 3. szám. 133-140.
- HORVÁTH P., VASS L., 2015: On the subject of European identity. Az elektronikus kiadvány megjelent: Sapientia Hungarian University of Transylvania. 12th Annual International Conference on Economics and Business. Challenges in the Carpathian basin. Value changes in a transforming economy. Edited by: Andrea Csata, Gergely Fejér-Király, Ottilia György, János Kassay, Benedek Nagy, Levente-József Tánzos, Publishing house: Risoprint, Cluj- Napoca. 55-62. A cikk nyomtatott kiadványa megjelenés alatt.
- HORVÁTH P., (2014): Néptáncdialektusok interdiszciplinális kutatásának szempontjai Hajdú és Bihar vármegyék térségében. Interdiszciplinaritás a régiókutatásban V. elektronikus tanulmánykötet. A Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárának kiadványa. Megjelenés alatt. Az előadás az Interdiszciplinaritás a régiókutatásban V. Regionális kölcsönhatások, jelenkori dilemmák című szekcióban hangzott el Debrecenben 2014. XI. 20-án.

AZ ÖKOLÓGIAI ADOTTSÁGOK ÉS A NÖVÉNYI TERMÉS KÖZÖTTI KAPCSOLAT MODELLEZÉSE

Huzsvai László¹

¹*Debreceni Egyetem, Gazdaságtudományi Kar, Kutatásmódszertan és Statisztika Tanszék, 4032
Debrecen, Böszörményi út 138.
E-mail: huzsvai.laszlo@econ.unideb.hu*

ÖSSZEFOGLALÁS

Juhász-Nagy Pál értelmezésében az ökológia azzal foglalkozik, hogy miért nem élhetnek az élőlények bárhol, bármikor, bármekkora számban a Földön, az emberi populációt is beleértve. Egy terület népességeltartó képessége döntő mértékben az ökológia adottságoktól függ. Az adottságok kihasználását azonban a mindenkori technológia fejlettsége befolyásolja. Az időjárás elemei közül a csapadék a talaj közvetítésével hasznosul a növények számára. A talaj pillanatnyi nedvességkészlete befolyásolja a műtrágya hasznosulását is, és nem a lehullott csapadék mennyisége, ezért a környezeti tényezők közül ezt érdemes bevonni a modellezésbe. A tápanyag hasznosulásához vízre van szükség, több tápanyag több vizet igényel. Gyenge vagy közepes vízellátottságú esztendőekben a mérséklet műtrágyaadagok hatékonyak, a jó vízellátottságú években a magasabb dózisok. A növénytermesztés során a hatékony műtrágyázás csak a talaj nedvességkészletének és a kiadagolt műtrágya mennyiségének összehangolásával, harmóniájával valósítható meg. Az Észak-alföldi régióban a kukorica agroökológiai potenciális termése (öntözés nélkül) 12-14 t/ha. A régió legjobb átlaga az elmúlt időszakban 7,5-8 t/ha körül alakult. Ebből adódóan az agroökológia potenciált jelenleg 60 százalékban használjuk ki. A többi gabonanövényünkénél hasonló a helyzet, azonban sok termesztett növényünkénél az agroökológiai potenciálnak csak a töredékét közelítjük meg.

BEVEZETÉS

Juhász-Nagy Pál értelmezésében az ökológia azzal foglalkozik, hogy miért nem élhetnek az élőlények bárhol, bármikor, bármekkora számban a Földön, az emberi populációt is beleértve. Egy terület népességeltartó képessége döntő mértékben az ökológia adottságoktól függ. Az adottságok kihasználását azonban a mindenkori technológia fejlettsége határozza meg. A növények termését edafikus és klimatikus tényezők határozzák meg. Az edafikus tényezők közül a talaj tápanyag és vízszolgáltató képessége a döntő. A klimatikus tényezőkön belül a napenergia, hőmérséklet és csapadék a legfontosabb.

Mivel a növények a vizet a gyökerükön keresztül veszik fel, ezért nem a csapadék mennyisége, hanem a talajban található, növények számára hasznosítható víz mennyisége a döntő. Természetesen ezt a mennyiséget a csapadék is erősen befolyásolja. A termés

nagyságának megbecsléséhez ezért nélkülözhetetlen a talaj nedvességekészletének folyamatos ismerete.

A Észak-alföldi régió edafikus jellemzői

A régió talajainak tápanyag-ellátottsági besorolásához az alábbi tényezőket vettem figyelembe: termőhelyi kategória, Arany-féle kötöttségi szám, CaCO_3 tartalom %-ban, humusz, $\text{AL-P}_2\text{O}_5$ és $\text{AL-K}_2\text{O}$. A termőhelyi kategóriába sorolást a terület genetikus talajterképének és a helyi talajtani sajátosságok ismeretének birtokában lehet elvégezni.

A nyugati részen főként csernozjomok és réti talajok találhatók, jelentős még a szikes területek kiterjedése. A nitrogénellátottság közepes vagy kismértékben jobb. A csernozjom és laza talajok fele jó, a réti és szikes talajok fele közepesen ellátott nitrogénnel. A foszforellátottság ezeken a területen jó. A réti és szikes talajok foszforellátottsága a területi átlagnak megfelelő, míg a csernozjom talajoké gyengébb, a laza talajok jobban ellátottak. A kálium ellátottság szintén jó. Az igen gyengén, gyengén és közepesen ellátott területek összességükben kisebbek, mint az igen jó ellátottságú talajok területe. Csernozjomok és laza talajok esetén az igen jó ellátottság a meghatározó, a nagyobb agyagtartalmú, kötöttebb réti és szikes talajok viszont csak közepesen jól ellátottak (BARANYAI et. al., 1987).

Az Észak-alföldi régió középső részén a csernozjom típusú talajok vannak túlsúlyban, jelentős még a harmadik termőhelybe tartozó réti jellegű talajok is. A laza, homokos és kötött, szikes talajok részesedése kicsi. Az egyes termőhelyek térben is jól elhatárolhatók (hajdúsági löszhát, bihari rét, szikes területek, stb.). A nitrogénellátottság átlagban közepesen jó. A csernozjomok ellátottsága egyértelműen jó. A kötött réti talajok ellátottsága közepesen jó, a szikeseké változó (közepestől igen jóig terjed). A laza homokos területek nitrogénellátottsága döntően gyenge-közepes. A foszforellátottság már kevésbé kedvező, azonban még így is zömében közepes és jó. Az igen gyengén ellátott területek elhanyagolhatóan kicsik. A csernozjomok és a kötött réti talajok ellátottsága közel azonos módon alakul, a közepes és jó kategóriák a meghatározók. A homoktalajoknál a jó, a szikes talajoknál az igen jó ellátottság képviseli a legnagyobb területi arányt. A káliumot illetően már kedvezőbb a helyzet. Az átlagos ellátottság jó. A csernozjom talajok káliumellátottsága jó, a réti talajoké közepes, míg a szikeseké gyenge-közepes. A laza homoktalajokon a közepes, jó és igen jó ellátottságú területek részesedése közel azonos (BARANYAI et. al., 1987).

A régió keleti részén a talajok fizikai összetétele nagyon heterogén képet mutat. A legnagyobb részarányúak a laza homoktalajok és a réti talajok. A nitrogénellátottság az országban itt a leggyengébb. Az erdőtalajok nitrogénellátottsága a leggyengébb. A homok és

csernozjom talajok ellátottsága igen gyenge, gyenge, a réti talajoké jobb, gyenge-közepes. A foszforellátottság közepes-jó. A csernozjom talajoknál közepes, a lazatalajoknál jó, az erdőtalajoknál a jó és igen jó ellátottság a meghatározó. A réti talajok ettől eltérnek, mivel az igen gyenge kategóriát kivéve a többi közel azonos részarányban fordul elő. A káliumellátottság a foszforénál rosszabb, de kiegyensúlyozottan közepes-jó. Az erdőtalajok és csernozjom jellegű talajok közepes-jó, a réti talajok gyenge-közepes ellátottságúak. A többi termőhely káliumellátottsága erősen szóródik. A magnéziumellátottság az egész régió területén jó (BARANYAI et. al., 1987).

A fentiek alapján elmondható, hogy a régió nyugati részén zömében közepes és jó, a középső részén jó, a keleti részén viszont gyenge a nitrogénellátottság. A régió talajainak átlagos foszforellátottsága jó. A káliumellátottság viszont nyugatról kelet felé haladva csökken. A nyugati részen jó illetve igen jó ellátottsági kategóriákba tartoznak a talajok, a középső részen közepes, jó és keleti részen zömében csak közepes káliumellátottságra számíthatunk.

A Észak-alföldi régió klimatikus jellemzői

Az éghajlat nagyfokú változékonysága a termelés egyik legnagyobb kockázati tényezője, amellyel folyamatosan számolni kell a korszerű mezőgazdaság keretén belül is. Évtizedeken, esetleg évszázadokon át az éghajlat állandóságát tételezték fel, amely természetesen ellentmond minden természeti törvénynek, hiszen miként a Föld mint égitest, úgy maga a légkör is folyamatos átalakuláson megy keresztül, csupán a változás üteme rendkívül csekély, és nehezen mérhető. Ez a magyarázata annak, hogy korábban a klímát állandó tényezőnek tekintették. Napjainkra ez a nézet módosult, egyre gyakrabban esik szó az éghajlatváltozásról. A különböző években az eltérő hőmérséklet és csapadékmennyiség, valamint annak eloszlása közel azonos termesztési feltételek esetén is jelentősen befolyásolhatja a termésmennyiségét. A régióra jellemző utóbbi harminc év átlagos meteorológiai jellemzőit mutatja az 1., 2. és 3. táblázat.

1. táblázat: Az Észak-alföldi régió napsütéses órái. Forrás: Országos Meteorológia Szolgálat

hónap	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
napsütés	55	82	146	191	239	250	282	261	201	160	70	45

Az utóbbi száz évben jelentősen megnőtt az aszályos és a túlzottan csapadékos évek száma. Mindkettő károsan befolyásolja a szántóföldi növénytermesztést, és annak

tervezhetőségét. LÁNG (1976) és MÁRTON (2002) felhívták a figyelmet az időjárás termés meghatározó szerepére. BERÉNYI (1956) is meghatározó tényezőnek tulajdonította a csapadék mennyiségét. Kutatási eredményei alapján megállapította, hogy a természetes vízellátottság 55-75 %-ban határozta meg a termések nagyságát. Szoros kapcsolatot állapítottak meg az „évhatás” és a növények tápanyag-ellátottsága és a termés között (CSATHÓ et al., 1991; KÁDÁR, 1992; JOLÁNKAI et al., 1999; MÁRTON, 2000).

2. táblázat: Az Észak-alföldi régió havi hőmérsékletei (°C). Forrás: Országos Meteorológia Szolgálat

hónap	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
közép	-2,6	0,2	5,1	10,7	15,8	18,7	20,3	19,6	15,8	10,3	4,5	-0,2
maximum	0,6	4,1	10,4	16,6	21,7	24,6	26,5	26,1	22,4	16,5	8,5	2,6
minimum	-5,5	-3,0	0,6	5,4	10,1	13,1	14,4	13,7	10,3	5,3	1,3	-2,8

Az időjárás - mivel szabályozza a termőhely hő- és nedvességellátottságát - hatással van a talajban lejátszódó anyagátalakulásra, a növények növekedésére, tápanyagfelvételére, így a trágya érvényesülésére is.

3. táblázat: Az Észak-alföldi régió havi csapadék adatai (mm). Forrás: Országos Meteorológia Szolgálat

hónap	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	VII.	VIII.	IX.	X.	XI.	XII.
csapadék	37	30	34	42	59	80	65	61	38	31	45	44

Az ökológiai adottságok és a növényi termés közötti kapcsolat

Jelen tanulmányban egy egyszerű, általam fejlesztett, kapacitív modellt ismertetek, mely jól használható a régió egyik jellemző és meghatározó talajtípusa, a csernozjom talaj és a növényi termés közötti kapcsolat elemzésére. A modell segítségével meghatározható a növények számára felvehető nedvességkészlet. A mérleg módszeren alapuló számítás során a napi meteorológia adatok ismeretében naponta határoztam meg a 110 cm-es talajszelvény felvehető vízkészletét.

A számításhoz ismerni kell: a talajszelvény átlagos szabadföldi vízkapacitását, holtvíztartalmát, a potenciális és tényleges evaporációt. A potenciális párolgás

meghatározásához SZÁSZ (1971) módszerét, a tényleges evaporációhoz általam kidolgozott algoritmust használtam.

A modell validálását a Debreceni Egyetem Agrártudományi Központ Látóképi Kísérleti Telepén, középkötött mészlepedékes csernozjom talajon beállított többletanyag kísérletben végeztem 1990 és 2004-es adatokon.

A műtrágyázott parcellák termésbecsléséhez először a nem trágyázott kukorica termését modelleztem a vízkészlet függvényében. Az egyszerű számíthatóság miatt a májusi, júniusi, júliusi és augusztusi havi átlagos könnyen felvehető nedvességkészletet határoztam meg a talaj egyméteres szelvényében. Mivel a termés hónapról-hónapra a szárazanyag felhalmozódása során alakul ki, ezért egy egyszerű additív lineáris függvényt választottam, amely az alábbi volt:

$$Y = b_0 + b_1 DV_V + b_2 DV_{VI} + b_3 DV_{VII} + b_4 DV_{VIII}$$

ahol:

Y : termés (t/ha)

$b_0...b_4$: a regressziós egyenes együtthatói

$DV_V...DV_{VIII}$: diszponibilis vízkészlet májustól augusztusig (mm)

4. táblázat: A regresszió-analízis eredménye. Forrás: Saját számítás

	Unstandardized Coefficients B	Std. Error	Standardized Coefficients Beta
b0	3,142	,496	
b1	8,975E-03	,005	,263
b2	-2,163E-03	,010	-,071
b3	1,658E-02	,009	,651
b4	6,387E-06	,005	,000

Az illesztés eredményét a 4. táblázat mutatja. A standardizált értékek alapján az évenkénti termésingadozást legnagyobb mértékben a július havi talaj nedvességkészlet, majd a májusi vízellátottság határozza meg. A júniusi és augusztusi talaj nedvességkészlet a vizsgált időszakban (1990-2004) nem változott olyan mértékben, hogy az évenkénti termésingadozás leírásához érdemes lenne bevonni őket a modellbe. A regressziós egyenes segítségével a havi talaj nedvességkészletek ismeretében az elmúlt tizenöt évben kialakult kukoricatermést 570 kg/ha pontossággal tudtam meghatározni, ez 10%-on belüli hibát jelent, a többszörös r-érték: 0,805. Ellenőrzésként a számításokat elvégeztem a havi lehullott csapadék mennyiségével is. A becslés hibája ekkor közel háromszorosára, 1 650 kg/ha-ra nőtt. Ez is

igazolja, hogy a növények termését döntő mértékben nem a csapadék mennyisége, hanem a talaj vízszolgáltató képessége határozza meg.

Több évtizedes tartamkísérletek eredményei alapján tudjuk, hogy a műtrágyázás termésmenvelő hatása évről-évre változik, melyet döntő mértékben szintén a talaj vízszolgáltató képessége határoz meg. Amikor alacsony a termés – amikor nem kedvező a vízellátottság a kukorica számára – a nagyobb műtrágyaadagok gyakran termésdepressziót okoznak. Jó vízellátottságú esztendőkből a magasabb műtrágyaadagok tovább fokozzák a termést, csak ritkán vagy egyáltalán nem lép fel depresszió, a görbe nem hajlik vissza. A gyakorlatban sokszor alkalmazott másodfokú függvény helyett ebben az esetben az összefüggés telítődési függvénnyel írható le pontosabban.

Vajon létezik-e univerzális módszer, amely a vizsgált időszakban elfogadható pontossággal írja le a műtrágyázás termésre gyakorolt hatását?

Az általánosan használt másodfokú függvényt ezért átalakítottam, figyelembe vettem a talaj évenként, ill. havonként erősen változó vízkészletét is. A módosított függvény az alábbi alakú volt:

$$Y = b_1 DV_V + b_2 DV_{VII} + b_3 N + b_4 N^2$$

ahol:

Y : a trágyázott kukorica termése (t/ha)

$b_1 \dots b_4$: a regressziós egyenes együtthatói

$DV_V \dots DV_{VII}$: diszponibilis vízkészlet május és július (mm)

N : nitrogén műtrágya mennyisége (kg/ha)

Az 5. táblázat a regresszió-analízis eredményét mutatja. A regressziós függvény segítségével a trágyázott parcellák termését átlagban 1 t/ha-os pontossággal tudjuk megbecsülni. Ez jóval nagyobb hiba, mint a nem trágyázott parcelláknál kapott eltérés, a többszörös r-érték: 0,72.

Ennél sokkal pontosabb eredményt (a becslés hibája ilyenkor 100-200 kg/ha-ra is csökkenhet) akkor kapunk, ha évente határozzuk meg a másodfokú függvény paramétereit, de ebben az esetben nem általánosítható a megoldás, nem használható jövőbeli előrejelzésre a modell.

Az előzőek alapján elmondható, hogy az időjárás napjaink modern termesztéstechnológiája mellett is jelentősen módosítja az agrotechnikai beavatkozások hatását, hatékonyságát. Hosszú időszakra is érvényes összefüggés leírására, ha egyszerű funkcionális modellt

használunk, egyelőre az előrejelzés pontossága nem csökkenthető kukorica esetében 1 t/ha alá.

5. táblázat: A regresszió-analízis eredménye. Forrás: Saját számítás

	Unstandardized Coefficients B	Std. Error
b1	0.0283	0.00782
b2	0.0137	0.00679
b3	0.1092	0.01394
b4	-0.0005	0.00008

Azonban már egy ilyen egyszerű modell segítségével is jól jellemezhető az ökológiai adottság és a termés közötti kapcsolat.

KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

Az időjárás elemei közül a csapadék a talaj közvetítésével hasznosul. A talaj pillanatnyi nedvességekészlete befolyásolja a műtrágya hasznosulását is, és nem a lehullott csapadék mennyisége, ezért a környezeti tényezők közül ezt érdemes bevonni az analízisbe. A tápanyag hasznosulásához vízre van szükség, több tápanyag több vizet igényel. Gyenge vagy közepes vízellátottságú esztendőkből a mérsékelt műtrágyaadagok hatékonyak, a jó vízellátottságú évekből a magasabb dózisok. A növénytermesztés során a hatékony műtrágyázás csak a talaj nedvességekészletének és a kiadagolt műtrágya mennyiségének összehangolásával, harmóniájával valósítható meg.

Az Észak-alföldi régióban a kukorica agroökológiai potenciális termése (öntözés nélkül) 12-14 t/ha. A régió legjobb átlaga az elmúlt időszakban 7,5-8 t/ha körül alakult. Ebből adódóan az agroökológia potenciált jelenleg 60 százalékban használjuk ki. A többi gabonanövényünkénél hasonló a helyzet, azonban sok termesztett növényünkénél az agroökológiai potenciálnak csak a töredékét közelítjük meg.

IRODALOMJEGYZÉK

- BARANYAI F. – FEKETE A. – KOVÁCS I., 1987: A magyarországi talajtápanyag-vizsgálatok eredményei. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 189 p.
- BERÉNYI, D., 1956: A cukorrépa termésátlaga és az időjárási elemek közötti összefüggés. (Correlation between sugar beet yield averages and weather components.) Acta Univ. Debr. L., 3, 229-249.

- CSATHÓ, P., LÁSZTITY, B., SARKADI, J., 1991: Az "évjárat" hatása a kukorica termésére és tennéselemeire P-műtrágyázási tartamkísérletben. (Effect of year on yield and yield elements of maize in P-fertilization long-term trial.) *Növénytermelés*, 40, 4: 339-351.
- JOLÁNKAI, M., MENYHÉRT, Z., SZÉLL, E., 1999: Fajtaérték a növénytermesztésben. (Value of varieties in crop production.) In: Ruzsányi, L., Pepó P. (eds.), *Növénytermesztés és környezetvédelem*. MTA, Budapest.
- JUHÁSZ-NAGY P., 1984: *Beszélgetések az ökológiáról*, Mezőgazdasági Kiadó, Budapest
- KÁDÁR, I. (1992): *A növénytáplálás alapelvei és módszerei. (Basic Principles and Methods of Plant Nutrition.)* MTA TAKI, Budapest, 398.
- LÁNG, G., 1976: *Szántóföldi növénytermesztés. (Field Crop Production.)* Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.
- MÁRTON, L., 2000: *Az NPK műtrágyázás hatása a burgonya (Solanum tuberosum L.) termésére. (Effect of NPK fertilization on the yield of potato (Solanum tuberosum L.).* PhD Thesis, VE, Keszthely, 136 p.
- MÁRTON, L., 2002: *Az évhatás elemzése az északkelet-magyarországi, nyírlugosi műtrágyázási tartamkísérletben. A természetes csapadék és a tápanyagellátottság hatása a burgonya (Solanum tuberosum L.) termésére. (Analysis of year effect in a long-term fertilisation experiment in Nyírlugos (North-East Hungary). Effect of rainfall and nutrient supplies on the yield of potato (Solanum tuberosum L.).* *Növénytermelés*, 51, 71-87.
- SZÁSZ, G., 1971: *A természetes csapadékviszonyokra épülő növénytenyésztés agrometeorológiai kérdései Magyarországon. (Agrometeorological questions involved in crop production based on natural precipitation in Hungary.)* MTA X Osz. Közl., 4, 187-198.

VÁLASZTÓJOG ÉS PARLAMENTARIZMUS MAGYARORSZÁGON (1944–1949)

Izsák Lajos¹

¹ELTE Bölcsészettudományi Kar Történeti Intézet Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék, 1088
Budapest, Múzeum krt. 6–8.

E-mail: izsak.lajos@btk.elte.hu; negved43@t-online.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A tanulmány a választójog és a parlamentarizmus alakulása szemszögéből elemzi a demokratikus átalakulás sajátosságait Magyarországon az 1944 és 1949 közötti rövid, ám az ország akkori és későbbi sorsát gyökeresen befolyásoló periódusban. A különböző politikai erőknek (pártoknak) a demokratikus megújuláshoz való viszonyát, voltaképpen a hatalomért vívott küzdelmét vizsgálva bizonyítja, hogy a magyar törvényalkotás fokozatosan és egyre nyilvánvalóbban a hatalomra törő baloldali pártok, mindenekelőtt a munkáspártok érdekeit szolgálták. Ily módon kívánták szűkíteni a többpárti parlamenti demokrácia mozgásterét, előkészítve egyszersmind az egypárti diktatúra bevezetését. A választójog törvényi szabályozásának többszöri durva megváltoztatása eredményeként, az 1949. májusi országgyűlési választások végül az 1948 júniusában két munkáspárt, a Magyar Kommunista Párt (MKP) és a Szociáldemokrata Párt (SZDP) egyesüléséből létrejött Magyar Dolgozó Pártja (MDP) "átütő" sikerét hozta. Ez pedig azzal járt, hogy megszűnt a korábbi népfront bizottságok működése, velük együtt a koalíciós és liberális polgári ellenzéki pártok már egyébként is formálissá vált tevékenysége. Az így bekövetkezett politikai fordulat eredményeként az MDP ténylegesen – és immár formálisan – a hatalom egyedüli birtokosává, valójában állampárttá vált. A demokrácia, a parlamentarizmus és a többpártrendszer pedig hosszú időre eltűnt a hazai politikai életből, szertefoszlott a többpárti demokrácia fennmaradásának reménye, négy évtizedre az egypárti diktatúra rendezkedett be Magyarországon.

Demokratikus megújulás (1944-1945)

1944 végére, 1945 elejére sajátos helyzet alakult ki Magyarországon. Az ország nagyobb része már felszabadult a német megszállás és a nyilas uralom alól, de ezzel újból megszállt országgá vált, kisebb részén viszont még dúlt a háború. „Ebben a helyzetben – Bibó István szavaival – a magyar demokrácia első hónapjainak az egyik legimpozánsabb teljesítménye volt az, ahogyan egy katonailag megszállt, háborús hadszíntérként szereplő országban, ahol helyi igazgatás nem volt, érvényes jogszabályok nem voltak... egy hét alatt, komoly népi gyökerekkel bíró nemzetgyűlést tudtak összehívni.” Bibó gondolatmenetét folytatva, de azzal egyetértésben „Lehetett humorizálni magán a választási eljáráson, lehetett azon csúfolódni, hogy ezen az úton milyen kevésbé dekoratív képviselők is bejutottak az újjászülető magyar demokrácia első törvényhozó gyűlésébe, lehetett kifogásolni, hogy egyben nehezen

megközelíthető községek kimaradtak a nemzetgyűlésből, lehetett háborogni, hogy a mindenekfelett aktív kommunista párt lényegesen több képviselőt küldött, mint amennyi párthívei arányszámának megfelelt volna. Azonban akárhogy történt is, mégis együtt volt egy olyan nemzetgyűlés, amely lényegtelen hiányoktól és lényegtelen aránytalanságoktól eltekintve, egészében teljes joggal hivatkozott arra, hogy a felszabadított Magyarország minden vidékén és az antifasiszta front minden pártját képviseli, jogosult tehát az ország nevében nyilatkozni és kötelezettséget vállalni. Az ily módon összeült nemzetgyűlés 1944. december 21-én a nemzeti szuverenitás kizárólagos képviselőjének nyilvánította magát, és kijelölte az Ideiglenes Nemzeti Kormányt.” (BIBÓ, 1946).

1944. december 22-én az Ideiglenes Nemzeti Kormány „megválasztásával” együtt a nemzetgyűlés és egy 22+1 tagú Politikai Bizottságot is választott. Ez önmaga jellegét és hatáskörét, funkcióját abban látta, hogy „nem más, mint egy kis nemzetgyűlés”. A létszáma az 1945-ös nemzetgyűlési választások után 35+1 főre emelkedett. A Nemzetgyűlés Politikai Bizottságában vezető politikai személyiségek, illetve a pártok „erős” emberei vettek részt, többek között például Rákosi Mátyás, Gerő Ernő, Farkas Mihály, Révai József, Kádár János, Rajk László (MKP), Nagy Ferenc, Kovács Béla, Varga Béla, Sulyok Dezső, Tildy Zoltán (FKGP), Farkas Ferenc, Kovács Imre, Sz. Szabó Pál (NPP), Szakasits Árpád, Kéthly Anna, Szeder Ferenc (SZDP). A Politikai Bizottság elnöke a nemzetgyűlés, majd az országgyűlés mindenkor elnöke volt: így 1944–45-ben Zsedényi Béla, 1945–46 fordulóján Nagy Ferenc, majd miniszterelnökké történt kinevezése után Varga Béla. Ez az „intézmény” 1949-ig az alkotmánytörvény (1949:XX. tc.) életbelépéséig állt fenn, illetve működött. Igen széles körű politikai döntéselőkészítő és ellenőrző, valamint törvényalkotó jogokkal rendelkezett. Ezért kezdettől fogva háttérbe szorította a parlamentet, jelentősen szűkítette, korlátozta annak politikai hatalmát és funkcióját. Sőt, 1946. február 1-től a köztársasági elnök jogkörét is szűkítette, többek között azzal, hogy a köztársasági elnök a kormány elnökét csak a Politikai Bizottság „meghallgatása” után nevezhette ki és menthette fel. E testület 1949-ben úgy szűnt meg, hogy az alkotmány a köztársasági elnöki intézményt és az országgyűlés Politikai Bizottságát „összeházasította” és kollektív államfői testületként létrehozta a 20+1 tagú Elnöki Tanácsot. Ez a testület viszont törvényerejű rendeleteket hozott, illetve bocsáthatott ki, ami a parlament törvényalkotó funkciójának folyamatos korlátozását biztosította a későbbiekben (FÖGLEIN, 2001).

1945 őszének egyik legfontosabb belpolitikai eseménye a nemzetgyűlési választások megtartása (november 4.) volt. Az 1945:VIII. tc. értelmében minden 20. évét betöltött magyar állampolgár választó és választható volt. A választójogi törvény, Budapestet is beleértve, 16

választókerületre osztotta fel az országot és minden 12 000 érvényes szavazatra 1 mandátum juttatását írta elő. Nem gyakorolhatták választójogukat a korábban feloszlott pártok és szélsőjobboldali szervezetek országos vezetőségének tagjai és a háborús bűnösök. A rendőrség és a hadsereg hivatásos állományú tagjai nem voltak választhatók, azaz elvesztették passzív választójogukat. A választójogi törvény, szelleme és betűje szerint nemzetközi viszonylatban is demokratikus jogszabály volt (BALOGH, 1984).

A szavazatok alapján az FKGP 245, az MKP 70, az SZDP 69, az NPP 23 és a PDP 2 mandátumot mondhatott magáénak. Az MRP nem jutott parlamenti képviselőhöz. A nemzetgyűlés első ülése azonban – a választójogi törvény alapján – az ország közéleti és szellemi vezető személyiségei közül még további 12 képviselőt választott tagjai sorába. A személyekről pártközi tárgyalásokon döntöttek. Az így megválasztott képviselők Bölöni György, Miklós Béla, Juhász Nagy Sándor, Károlyi Mihály, Kodály Zoltán, Moór Gyula, Pátzay Pál, Szent-Györgyi Albert, Szőnyi István, Tamási Áron, Vámbéry Ruzsem és Zsedényi Béla voltak (IZSÁK, 1983).

Az 1944 utáni magyar törvényalkotás, parlamentarizmus és kormányzati politika „területét” képezte azoknak a törvényeknek a sora, amelyek a kormányoknak rendeletek kibocsátására adtak felhatalmazást, s ezzel kezdetét vette a rendeleti kormányzás meghonosítása, vele együtt a parlament háttérbe szorítása, végső soron pedig a kormányzati munka lejáratása is. (Lásd erre vonatkozóan az 1945:XI., az 1946:VI., az 1946:XXVIII., az 1947:VIII., az 1947:XVI., az 1947:XXVI., az 1948:XXIV. és az 1948:LVI. törvénycikkeket.) Amíg tehát az 1945–47 között hozott felhatalmazási törvények szigorúan előírták, hogy a kiadott rendeleteket negyedévenként a nemzetgyűléssel utólag jóvá kellett hagyatni, addig az 1947:XXVI. törvénycikk már megelégedett azzal, hogy ezt a jóváhagyást a Politikai Bizottságra bízta, s az Országgyűlésnek erről csak jelentést kellett kapnia. Ezután a rendeletek kibocsátására adott felhatalmazás időtartama is egyre inkább növekedett, míg – ahogy erre korábban már utalás történt – 1949 augusztusában megalakult az Elnöki Tanács, amely jogkörénél fogva törvényerejű rendeleteket hozhatott (FÖGLEIN, 2001; PALASIK, 2000).

Megtorpanás és fordulat (1947-1949)

A nemzetgyűlés többsége 1947. július 23-án elfogadta a választójog módosítását tartalmazó törvényjavaslatot (1947:XXII. tc.), amellyel 1945-höz képest több korlátozás és szűkítés lépett életbe. Így például kizárták a választójogból a Horthy-rendszer idején működő jobboldali pártok és szervezetek megyei választmányi tagjait, a politikai okokból B-

listázottakat, a kitelepítésre kijelölt németeket, az áttelepített csehszlovákiai magyarokat, 14 000-re emelték az egy mandátumra jutó szavazatok számát stb. (VIDA, 1986).

Az Országos Nemzeti Bizottság 1947. július 30-án 11 párt, köztük a Katolikus Néppárt indulását engedélyezte. Az újonnan induló pártok azonban csak abban az esetben vehettek részt ténylegesen a választásokon, ha az azt megelőző 15. napon a választókerület székhelyén alakult választási bizottságnál benyújtották a szükséges ajánlásokat. Minden választókerületre nézve ötvenszer annyi választó írásbeli ajánlásra volt szükségük, mint amennyi az illető választókerületben jelölhető személyek legmagasabb száma, legfeljebb azonban 3000. Az induló pártok között már nem szerepelt a Magyar Szabadság Párt, amely 1947. július 21-én felszámolta önmagát. Ez a döntése – egyebek mellett – azzal függött össze, hogy Sulyok Dezső és néhány társa a választójogi törvény módosítása után elveszítette választójogát. A Katolikus Néppárt pedig a Keresztény Női Táborhoz csatlakozott (IZSÁK, 1983; SÚLYOK, 2004).

Már javában folyt a választási kampány, amikorra elkészültek a választói névjegyzékek. A több mint 460 ezer személy kihagyása megdöbbenést keltett a koalíció s főleg az ellenzék táborában. A választások napján, augusztus 31-én nagy vihart kavart az MKP által kezdeményezett és aktivistái által lebonyolított kék cédulás (névjegyzékkivonattal történő) szavazás. Az alkalmazást maga a törvény tette lehetővé, amikor úgy rendelkezett, hogy választási ellenőrök és a választások napján nem a lakóhelyükön tartózkodók (például főiskolai és egyetemi hallgatók stb.) máshol is leadhatták szavazataikat. A névjegyzékkivonatokkal leadott szavazatok pontos számát ma már nem lehet megállapítani. Péter Gábor, az ÁVO főnöke korabeli jelentése szerint 62 981 szavazatot adtak le ilyen módon. Mások, visszaemlékezők és kutatók, 100–200 000-re becsülik ezt a számot, de tegyük hozzá, hogy ezek közül is lehetett olyan, amelyik „szabályos” volt, vagyis, aki nem élt vissza vele. Ami viszont tény és való, ez a „művelet”, illetve akció az MKP-nek és a korabeli magyar demokráciának felmérhetetlen károkat okozott (FÖLDESI–SZERENCSES, 2001; IZSÁK, 1999).

A szavazatok számának megfelelően oszlottak meg a mandátumok is, azzal a különbséggel, hogy a választási szövetség tagjai (MKP, SZDP, NPP és FGKP) – a választási törvény értelmében – az országos lajstrom 60 mandátumának 80%-át (48 mandátumot) kapták meg a rájuk esett szavazatok arányában. Az új országgyűlésbe tehát a koalíció 271, az ellenzék pedig 140 képviselőt küldhetett.

1949. február 1-jén megalakult a Magyar Függetlenségi Népfront – elnök: Rákosi Mátyás; alelnökök: Dobi István, Erdei Ferenc; főtitkár: Rajk László –, illetőleg helyi szervei csak a

választások lebonyolításában játszottak szerepet. A képviselői helyekre való jelölés a népfront vezetőiek kezében volt. Rákosi és a szűkebb „vezérkar” azt is elhatározta, hogy a népfront listáján szereplő volt „ellenzéki” pártok (MRP és FMDP) jelöltjei fele annyi esélyes helyet kapnak, mint ahány képviselőjük volt az 1947-es választások után. Így a Balogh-párt a korábbi 18 helyet 9, a radikális párt 6 helyett csak 3 esélyes helyet kapott. Sőt, még arról is döntés született, hogy sem Balogh-páter, sem a radikális vezetők sehol sem lehetnek listavezetők. Így természetesen formális szerep jutott a volt szövetségesek jelöltjeinek a választási agitációban is. Jelenlétük tulajdonképpen csak az együttműködést, a látszatdemokrácia meglétét, létezését volt hivatva demonstrálni (IZSÁK, 2010).

A köztársasági elnök 1949. április 12-én feloszlatta az erősen megcsonkult országgyűlést. A ciklus végére 1947 nyarához képest jelentősen megváltoztak a viszonyok, tíz párt helyett csak hat párt foglalt helyet a parlamentben. Az 1947 augusztusában megváltozott képviselők közül csak 249 (60,58%) maradt tagja az induláskor 411 fős országgyűlésnek. Az 1949. évi választások május 15-én voltak, s – a fentiekből következően – a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) „átütő” sikerét hozták, a megválasztott képviselő 71 százaléka a párt tagja volt. A választások után megszűnt a népfrontbizottságok működése, s ezzel együtt a volt koalíciós és liberális polgári ellenzéki pártok már egyébként is formális tevékenysége, annak ellenére, hogy nem született sem törvény, sem rendelet e pártok megszüntetéséről. Az MDP így ténylegesen is egyeduralmukodóvá, valójában állampárttá vált. A demokrácia, a parlamentarizmus és a többpártrendszer hosszú időre eltűnt a hazai politikai életből (IZSÁK, 2013).

A választójogi törvényt generálisan sem 1949-ben, sem 1953-ban nem változtatták meg, jelentősebb módosításra csak három évtizeddel később került sor. 1953-tól a helyzet csak annyiban változott, hogy az Országos Választási Bizottságot az Elnöki Tanács, a helyi bizottságokat az akkorra már megbízható vezetői apparátussal rendelkező tanácsok végrehajtó bizottsága nevezte ki.

Az állampártra jellemző volt a hatalom teljes kisajátítása, a népképviselő, a szabad választások elveinek elvetése. A hatalmat az MDP „testesítette” meg. A párt a proletárdiktatúra megteremtésével a társadalom vezető erejének nyilvánította magát. A szocializmus építésének célja bekerült az 1949-es alkotmányba. „Évtizedes harcokban megedződött munkásosztálynak vezetésével, az 1919. évi szocialista forradalom tapasztalataival gazdagodva, a Szovjetunióra támaszkodva, népünk megkezdte a szocializmus alapjainak lerakását, s országunk a népi demokrácia útján halad előre a szocializmus felé” – olvasható az alkotmány bevezetőjében –, majd azt is leszögezi, hogy „A Magyar

Népköztársaság megvalósítani törekszik a szocializmus elvét: 'Mindenki képessége szerint, mindenkinek munkája szerint'.”(IZSÁK, 1983).

IRODALOMJEGYZÉK

BALOGH S., 1984: Választások Magyarországon 1945. Kossuth Könyvkiadó.

BIBÓ I., 1986: Válogatott tanulmányok 1945–1949. Magvető Kiadó.

FÖGLEIN G., 2001.: Államforma és államfői jogkör Magyarországon 1944–1949. Osiris Kiadó.

FÖLDESI M. – SZERENCSE K., 2001: Halványkék választás. Kairosz Kiadó.

IZSÁK L., 1983: Polgári ellenzéki pártok Magyarországon 1944–1949. Kossuth Könyvkiadó.

IZSÁK L., 1999: A parlamentarizmus veszített csatája – 1947. In: Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998. Szerkesztette: Földes György, Hubai László. Napvilág Kiadó, pp. 235–259.

IZSÁK L., 2010. Pártok és politikusok Magyarországon 1944–1994. Napvilág Kiadó.

IZSÁK L., 2013: Az első „Népfrontos” választás Magyarországon 1949-ben. Századok, 147. évf. 1: pp. 63–81.

PALASIK M., 2000: A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944–1949. Napvilág Kiadó.

SULYOK D., 2004: Két éjszaka nappal nélkül. Éghajlat Kiadó.

VIDA I., 1986: Koalíció és pártharcok 1944-1948. Magvető Könyvkiadó.

DUÁLIS KÉPZÉS AZ AGRÁRÁGAZATBAN – A FELSŐOKTATÁS ÉS REGIONÁLIS GAZDASÁG MUNKAERŐ-PIACI IGÉNYEI ILLESZTÉSÉNEK HATÉKONYABBÁ TÉTELE

Juhász Csaba¹, Kovács Elza²

^{1,2} Debreceni Egyetem, Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar, 4032
Debrecen, Böszörményi út 138.
E-mail: juhasz@agr.unideb.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A gazdasági versenyképesség meghatározó eleme a folyamatos innováció, ennek eszköze a gazdasági és az akadémiai szféra szoros együttműködése, ahol a kereslet és kínálat, a megoldandó gyakorlati feladatok megfogalmazása és a tudástranszfer révén azok megoldása összehangolt. A duális képzésben érintett gyakorlati képzőhelyek, egyetemi oktatók és hallgatói munkaszerződéssel valós projektfeladatokat végző hallgatók ennek a folyamatnak az erősítéséhez jelentőségen hozzájárulhatnak. A duális rendszerben oktató egyetemekre a gyakorlati képzőhelyek képzésben betöltött szerepének hangsúlyos aránya miatt erősen régió-specifikus és így ipar-specifikus képzések indítása jellemező, továbbá a kutatás-fejlesztési projektjeiket is a regionális ipari igények határozzák meg. Összességében a képzési tervek kidolgozása, a tantervek esetleges módosítása az iparral való együttműködés jegyében történik. A duális képzés akkor lehet sikeres, ha a felsőoktatási intézmények szűkebb szakterületre fókuszálnak, és jellemzően az adott régió munkaerő-igényének megfelelően orientáltak, mivel ebben az esetben van lehetőség a nagyszámú gazdasági partnerrel való együttműködésre, akik felvevő piacai a végzett hallgatóknak, azoknak, akiknek a képzésében egyúttal meghatározó szereplőként részt is vesznek.

BEVEZETÉS

A duális képzés elvileg attól függetlenül is bevezethető hatékonyan, hogy azt az intézménytípusok átalakítása megelőzné, mivel a duális képzés adott szakokra indul, olyanokra, amelyeket az intézmény alapképzési szinten egyébként is oktat. Magyarországon az ilyen típusú, integrált duális képzés bevezetése realizálódott számos egyetem esetében a 2015/16 tanévtől. A duális képzés lehetővé teszi, hogy a hallgató a diploma megszerzése pillanatában a választott cég struktúráját, teljes tevékenységi körét minden szinten ismerje, és így elvileg bármely részlet bármely folyamatában hatékonyan alkalmazható legyen. Ezt a gyakorlati időben rotációs formában való munkavégzés biztosítja. A BSc képzés gyakorlati félévének jellegétől és szakmai tartalmától ez különbözteti meg a legmarkánsabban, ezzel a hozzáadott értékkel növeli a diplomás munkaerő-piaci versenyképességét. Mindamelllett a cégek 80%-a elsődlegesen adott pozícióba keres és képez mérnököt, azonban ez a képzés 3 és fél éve alatt változhat is, különösen a hallgató készségeinek megfelelő orientálhatóság

kapcsán. A cégek tehát egyrészt egy adott szakterület felé orientálnak, másrészt rugalmasan áthelyezhető munkatársat képeznek. E törekvések optimalizálása a gyakorlati képzőhely és a hallgató együttes döntése, az egyetem ebben nem vesz részt.

Válasz a gazdasági szféra kritikájára

A gazdasági szféra a saját igényei kielégíthetősége alapján minősíti az egyetemi oktatás színvonalát, és jellemzően kritikát fogalmaz meg a képzés minőségére – feltételezhetően erre reagálva is tekintik a döntéshozók – még mindig – feladatnak a felsőoktatás strukturális átalakításával együtt járó fejlesztését. A Magyar Kormány Fokozatváltás a felsőoktatásban – A teljesítményelvű felsőoktatás fejlesztésének irányvonalai c. elemzése így fogalmaz: „el kell ismerni ..., hogy a gazdaság ... által igényelt alapszintű tudás, készségek és képességek nem feltétlenül esnek egybe az alapképzés által nyújtottakkal.” Oktatáspolitikai kérdés az oktatás általános minősége, amelyről megállapítást nyert, hogy „A diploma értéke és társadalmi megbecsültsége az utóbbi évtizedben csökkent, ahogyan a mögötte lévő tudás mennyisége és minősége is csökkent. Az igazán értékes tudás több egyéni befektetést (tanulást) igényel.” Megjegyezhető, hogy az egyetem legfeljebb nyújtani tudja a tanulás lehetőségét, a tudás átadásának hatékonyságát inkább az egyre kevésbé motivált hallgatói társadalom korlátozhatja. A duális képzési rendszerű képzésekben résztvevők – németországi tapasztalatok szerint – jellemzően ambiciózus, céltudatos hányadát képviselik a hallgatóknak, a kulcs tehát nemcsak a hatékonyabb tanulási, illetve tapasztalatszerzési lehetőség felajánlása, hanem az egyetemre felvételizni kívánó fiatalok gondolkodásmódjának megváltozása, ösztönző formában való megváltoztatása. Itt is megjegyezhető ugyanakkor, hogy ez utóbbi a duális képzéstől függetlenül szintén kívánatos lehet. (JUHÁSZ-KOVÁCS, 2014)

A duális képzés bevezetésének alapvető feltétele a potenciálisan bevonható gazdasági szereplők körének felmérése, a velük folytatott, gyakorlati képzési tematikára és képzési kapacitásokra irányuló szakmai konzultáció, ill. az infrastrukturális, humánerőforrást érintő és adminisztratív keretek kétoldalú egyeztetése. Az együttműködés meghatározó része a hallgató munkafolyamatokba történő hatékony bevonása és a hallgatói munkaszerződésében foglalt szerinti folyamatos, a gazdasági szereplő szempontjában hozzáadott értéket teremtő foglalkoztatása. A duális képzési rendszerbe történő becsatornázás lényegi pontja, hogy a partnerek a hallgatói státuszban lévők által betölthető, kínált munkaköröknek megfelelően jelölhetik meg a fogadási keretszám feltöltésére a jelentkezőket. A jövőbeni munkavállaló és a

munkáltató intenzív, ugyanakkor rugalmas kapcsolatának lehetőségével mindkét érintett fél előnyösebb kereteket élvezhet, egyrésztől a gazdasági szereplő működését már ismerő és alapszintű tapasztalatokkal már rendelkező szakemberekből töltheti fel a betölthető álláshelyeit, másrészt a hallgató megerősödött szakmai orientáltsága és élő kapcsolata számára az elvárásainak megfelelő elhelyezkedése szempontjából előnyös munkaerő-piaci pozíciót jelenthet már közvetlenül a diploma megszerzése után. (JUHÁSZ et al., 2014)

A nem integrált típusú duális képzés jellemzői

Nem integrált, duális rendszerű oktatás esetében az oktatóknak a hallgatói attitűd, ill. igények miatt más oktatás-módszertani eszközöket kell alkalmazniuk, a konkrét gyakorlati kérdések elemzésére kevesebb időt fordítva, tőle független esettanulmányokra hivatkozva kell átadnia elvileg ugyanazt a gyakorlatorientált elméleti ismeretanyagot. Emellett a tanulócsoport érdeklődési körére, és ezzel összhangban a vállalati partnerek szektor-specifikus igényeire, specifikus elvárásaira különösen tekintettel kell lennie. A duális rendszerben oktató egyetem számára többletfeladat az ipari trendek naprakész ismerete. Ez tárgyaként több szektort is érinthet, amelyeket egyenként is nagyszámú gyakorlati képzőhely képvisel, sajátos fejlesztési koncepciókkal, irányokkal. Az ilyen ismeretek megszerzése és szinten tartása az integrált rendszerű duális képzésben résztvevő oktatók számára a hazai gyakorlatban várhatóan markáns kihívást jelent majd, különösen a fiatalabb oktatók körében. Ennek kontrollját maguk a cégek végzik indirekt módon, mivel hallgatóikat folyamatosan monitorozzák, a tantárgyi tematikákat időről időre felülvizsgálják és javaslatokat tesznek az aktualizálásukra, összhangban az általuk delegált, vagy szektorukat képviselő elméleti oktatásba bevont munkatársaik által előadásokba bevont saját esettanulmányokkal, gyakorlati példákkal. A tisztán duális rendszerű képzési rendszerek meghonosítása drasztikus beavatkozással járt volna, új intézmények létrehozásával, az oktatói társadalom átrendeződésével, ami az elméleti és a gyakorlati szakemberek jelentős átmozgását is jelentené, továbbá olyan új finanszírozási rendszer biztosításával, amelyhez sokszereplős, versenyképes, folyamatosan fejlődő, intenzív munkaerő-felvevő ipar kell. Kérdés, hogy a gazdasági fejlődés milyen irányt vesz, hogyan erősödik és specializálódik pl. az élelmiszeripar, milyen cégek jelennek meg a duális képzésben való aktív részvétel igényével. Magyarországon jelenleg a felsőoktatás fokozatos átalakítási koncepciójából adódóan integrált rendszerű duális képzésben gondolkodunk, ahol a meglévő szervezeti és mindennemű erőforrásbeli adottságokra építve bővül a rendszer szerinti képzési kínálat. (KOVÁCS, 2015a)

Az egyes német duális képzési rendszerek adaptálási lehetőségei és korlátai

Az élelmiszer-alapanyag és élelmiszer-előállítás szakterületeit is beleértve, a hazai viszonyokat elemezve a duális képzés adta lehetőségek közé sorolható, hogy (1) szükségszerű a megfelelő elméleti ismeretekkel rendelkező, a termelői szféra adott tevékenységeiben változásokat/problémákat azonnal felismerni és kezelni tudó mérnökök biztosítása. A duális képzés kiemelt előnye, hogy a gyakorlati képzőhely úgy biztosít gyakorlati tapasztalatszerzést hallgatói státuszban, hogy a gyakorlat során végzett munka számára értékteremtő, gazdasági értékkel bír. Meghatározó a (2) stratégiai fejlesztés igények időben és teljesítményben egyaránt hatékony kielégítése. Például Magyarország 2014-2020 közötti időszakra kidolgozott élelmiszeripari fejlesztési stratégiája, valamint az Élelmiszerbiztonsági stratégia közös pontja az innovációra és gazdaságfejlesztésre irányuló cél, illetve az elegendő, szakképzett, rugalmas munkaerő biztosítása. (JUHÁSZ et al., 2014)

Másrészről a duális képzés kapcsán vizsgálendő potenciális kritikus pontokat is fel kell sorakoztatnunk. (1) Egyértelműen differenciáltan kell a munkaköröket és a felsőfokú képzettségi szinteket egymáshoz rendelni. A hazai felsőoktatási struktúra az elmúlt időszakban differenciálódott, felsőoktatási szakképzés keretében mérnökasszisztenseket, BSc képzésben és MSc képzésben mérnököket képeznek az egyetemek. (2) Egyértelműen differenciált képzési kimeneti követelményeknek kell tartozniuk az egyes felsőfokú képzettségi szintekhez. Ideális esetben a képzettségi szinteknek megfelelő szakmai tartalom jól lehatároltan differenciált, amit a képzési kimeneti követelmények szintén egyértelműen tükröznek. (3) A friss diplomás, elhivatott mérnökök nem mindig kihívást jelentő mérnöki feladatokkal kezdik pályafutásukat. A friss diplomások szakmai tudása ideális esetben – a képzés tartalmának időben folyamatos megújulása következtében – az elméleti ismeretek tekintetében korszerűbb, mint a korábban végzett, főként adott célterületekre szakosodott mérnököké. A szakmai megújulás lehetőségét ugyanakkor a friss diplomás nem rutinszerű feladatokba történő bevonása intenzívebbé is teheti. (4) A cégeknek betölthető munkaköröket kell létrehozniuk, amelyek időszakosan vannak betöltve. A gyakorlati képzőhelyek duális képzési rendszerben ideális esetben a képzési program lehető legteljesebb portfólióját felölelve vállalják a betölthető munkahelyek biztosítását. Abban az esetben, ha a hallgatói munkavállalói szerződés a duális tanulmányok megkezdésével összefüggésben köttetik, a hallgatói és munkavállalói státuszban lévő személy a cég minden releváns munkakörét betölti majd a képzési ideje alatt úgy, hogy nem marad csupán a megismerés/kipróbálás szintjén, hanem valós munkát végez, ez pedig időszakosan betöltött 1-1 – például asszisztensi – munkahelyet jelent minden érintett területen. (5) Különösen a KKV-k esetében kockázatos a

rövid- és hosszútávú humánerőforrás-fejlesztési terv hiánya, illetve az ezzel összefüggő – akár pozitív irányba mutató – bizonytalanság. (6) Új feladat a mentori feladatkör beépítése adott mérnöki, irányítói munkakörökbe. A gyakorlati képzőhelyek, amelyek egyúttal munkaadók is, a tanulás fázisában lévő hallgatókat foglalkoztatnak, akiknek megfelelő mentort kell biztosítani – az adott szemeszterek adott szakmai tartalmához rendeltén, szakaszosan változva –, hiszen a duális rendszerű képzés lényege, hogy a gyakorlati feladat túlmutat a tevékenységek és folyamatok megismerésén és valamely korlátozott feladat rutinszerű végzésén. (7) Végül, de nem utolsó sorban kihívásként jelentkezik az egyetemi oktatók gazdasági szférában szerzett tapasztalatainak hiánya. Sokszor az egyetemi oktatói státuszt az egyetemet elvégző, tudományos kutatási témában – adott tudományterületen – PhD fokozatot szerzők anélkül töltönek be egyre magasabb szintű és szerteágazóbb feladatkörű oktatói státuszt, hogy a gazdasági szféra valamely szakágában üzleti célú szakmai tevékenységet végeznének. A K+F+I projektekben való együttműködés a gazdasági szféra és a felsőoktatási intézmények között kevésbé eredményes, ha a gazdasági szféra nem tesz fel valós kutatás-fejlesztési kérdéseket, és/vagy a kutatásban résztvevő oktatók nem rendelkeznek a szofisztikált elméleti ismereteik megfelelő szintű gyakorlati vetületeivel. (JUHÁSZ et al., 2014)

Vállalati lehetőség: a duális képzésben résztvevő hallgatók orientálása

A teljesítményről való objektív tájékoztatás, azaz az érdemjegyek cég tudára hozatala biztosítja azt, hogy a szakmai gyakorlóhely a szakmai tartalom mélységét hogyan határozza meg, milyen jellegű munkavégzésre ítéli alkalmasnak a hallgatót. A gyakorlóhelytől nem elvárható, hogy az elsajátítható ismeretanyagot a hallgató által nem elsajátított részét a gyakorlati idő alatt ismét tanítsa. A duális képzés lényege, hogy a szorgalmi időszak végéig elsajátított elméleti ismeretanyagot a hallgató az összefüggő gyakorlati idő alatt vállalati környezetben, gyakorlatban alkalmazza. Amivel tehát nem rendelkezik, annak az alkalmazása nem elvárható tőle, ill. a cég szempontjából a bizonytalan elméleti tudás a munkavégzés minőségére és biztonságára nézve kockázatot jelent. Fontos azonban kiemelni, hogy a gyakorlati időszak a vizsgaidőszakkal azonos időpontban kezdődik, tehát a hallgató az adott félév tárgyait a gyakorlat megkezdésekor még nem minden esetben teljesítette elővizsga formájában, ennek megfelelően felkészültsége nem adott. A vizsgák letétele folyamatos, preferáltan a gyakorlat első időszakában, így az elméleti szakmai ismeretek elvárhatósága a hallgató saját döntése szerinti vizsga-letételi időpontoktól számítva releváns. Mindazonáltal, a teljesített tárgyak alapján – az érdemjegy figyelembe vételével – illeszthető a gyakorlati

időszak szakmai tartalmának megfeleltetése. Ez felveti a kérdést, hogy a gyakorlati képzőhely mely tárgyköröket csoportosítsa a gyakorlati időszak első, fentiek által érintett szakaszára, mivel hangsúlyozandó, hogy értékteremtő, biztos elméleti tudásra építő munkát kell végeznie a hallgatónak. A tárgykörök csoportosítása és egymást követő gyakorlása a projekt-jelleg miatt indokolt. A vállalatnál a fentiek szerint érintett mentorra hárul az a feladat, hogy felmérje a hallgató adott félévben hallgatott tárgyakhoz köthető, ismereteit – amelyek értelemszerűen nem fedik a még be nem számolt, meg nem tanult ismereteket – és azokhoz illessze a feladatokat. Áthidaló megoldás lehet a puha készségek felé történő orientálódás, amely ugyanakkor nem választható el az értékteremtő munkától, hiszen például a csapatmunka valamely feladat elvégzését feltételezi. A vállalatok a hallgatókat a saját céljaiknak megfelelően orientálják, ennek megfelelően belső monitoring alapján értékelik az adott szakmai területekhez való affinitásukat, a fejleszthetőségük intenzitásának mértékét. Példaként hozható az ágazati gazdasági irányultságú rátermettség, amely a felvételiztetés keretében nyilvánvalóan még nem mérhető, ugyanakkor a hallgatói státusz ideje alatt a tantárgyak teljesítésének megfelelően időzítve, a gyakorlati teljesítmény értékelése révén arról a vállalat meggyőződik. Ily módon az ágazatban jártas, de az általa kiemelten megjelölt szakterületen gyakoroltatható és fejleszthető szakembert képez. A tematika szerinti tantárgyakhoz rendelt gyakorlati feladatok időbeli súlyozása vállalat kompetenciája, így biztosított a kellő mozgástér a hallgató adott, specifikus szakterület(ek)en való nagyobb arányú gyakoroltatásának. A duális képzésben résztvevő hallgatókra általában, a nemzetközi gyakorlatban mindenképpen jellemző, hogy motiváltak, jó képességűek – ezt biztosítja a vállalat azon joga, hogy csak az igényeinek megfelelő tudással, készségekkel, attitűddel rendelkező jelentkezőket vállalja – így várható, hogy a diploma megszerzésének időpontját a nyelvvizsga hiánya nem késlelteti. Ugyanakkor, ha a hallgató középiskolai tanulmányi ideje alatt még nem tett középfokú nyelvvizsgát, vagy esetleg több idegen nyelvet is tanult, a cég orientálhatja egy adott nyelv magasabb szintű elsajátítása irányába (külföldi leányvállalat vagy anyacég bevonásával), illetve motiválhatja a nyelvvizsga mihamarabb történő megszerzését. (KOVÁCS, 2015b)

KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

A mérnök műszaki megoldásokban gondolkodik, rendszerek egyszerűsítésében, optimalizálásában akár költséghatékonyság, akár energiahatékonyság vagy anyaghasználat vonatkozásában. Új üzemegységek tervezésében, technológiai alternatívák értékelésében és a vállalat terveinek megfelelő opció kiválasztásában vesz érdemben részt, ahol kereskedelmi

forgalomban lévő technológiák, licencek teljes körű, naprakész ismerete elvárt, illetve a mérnöknek a megfelelő módszertan, valamint értékelési rendszer ismeretének és alkalmazási készségének a birtokában kell lennie. Döntés-előkészítési munkát végez, ahol a „jó” választás hosszú távú hatással van a vállalat teljesítménymutatóira. Ezekre kell tehát felkészíteni szisztematikusan egyre komplexebbé tett feladatokkal a hallgatót a gyakorlati képzés keretében. A munka menetével való megismertetés lehet elsődleges cél, valamint egy-egy fejlesztő munkájának a követése – egyéni kiemelt képességnek tekinthető, ha a hallgató egy kreatív ötlet javaslatként is meg tud fogalmazni, vagy részt tud venni egy koncepció kialakításában/kidolgozásában. Ez a kritériumpont egyúttal elméletileg indikátora lehet az elméleti oktatásnak is, ahol elvárt, hogy a szakterületen a legújabb fejlesztések, fejlesztési irányok is részletesen tárgyalásra kerülnek, továbbá a hallgató ismereteket sajátít el a fejlesztési igények és kihívások, korlátok vonatkozásában is. Ez azonban csak akkor igaz, ha feltételezzük, hogy a jó képességű, szorgalmas hallgató jeles eredménnyel teljesíti a tanulmányait és így a tudástranszfer a hallgató felé megvalósul a legújabb K+F+I eredmények tekintetében is.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A közlemény alapját a TÁMOP-4.1.1.F-13/1-2013-0004 Munkaerő-piaci igényeknek megfelelő, gyakorlatorientált képzések, szolgáltatások a Debreceni Egyetemen Élelmiszeripar, Gépészet, Informatika, Turisztika és Vendéglátás területen (Munkaalapú tudás a Debreceni Egyetem oktatásában) c. projekt keretében végzett kutatások és elkészült tanulmányok képezik.

IRODALOMJEGYZÉK

- JUHÁSZ Cs., KOVÁCS E., 2014: Külföldi duális gyakorlati modellek adaptálási lehetőségének feltárásán alapuló módszertan (élelmiszeripari hulladékgazdálkodás és környezeti teljesítmény szakterület). TÁMOP-4.1.1.F-13/1-2013-0004
- JUHÁSZ Cs., KOVÁCS E., TAMÁS J., 2014: Külföldi duális gyakorlati modellek adaptálási lehetőségének feltárása (élelmiszeripari hulladékgazdálkodás és környezeti teljesítmény szakterület). TÁMOP-4.1.1.F-13/1-2013-0004
- KOVÁCS E., 2015a: Jó nemzetközi és hazai gyakorlatok a duális és moduláris képzési programok vonatkozásában az élelmiszer/táplálkozás szakmai területen. TÁMOP-4.1.1.F-13/1-2013-0004
- KOVÁCS E., 2015b: Mentori segédlet a duális képzéshez. TÁMOP-4.1.1.F-13/1-2013-0004

FÖLDHASZNÁLATI RENDSZER ÉS A VIDÉKSTRATÉGIA VÁLTOZÁSA A TÉRBEN

Káposzta József¹, Nagy Henrietta²

¹ *Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet, 2100 Gödöllő, Páter Károly u. 1.*

E-mail: kaposzta.jozsef@gtk.szie.hu

² *Szent István Egyetem, Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet, 2100 Gödöllő, Páter Károly u. 1.*

E-mail: nagy.henrietta@gtk.szie.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A föld népességének robbanásszerű növekedése, valamint a létkörülmények javulásának feltételeit megteremtő gazdasági és műszaki fejlődés révén az emberiség mind nagyobb mértékben avatkozik be a természet rendjébe, és ezáltal a környezetnek sokféle károsodást okoz. Ennek következményeként az élővilágot ért károsodások a Föld egyes térségeiben már olyan méretűvé váltak, hogy súlyosan veszélyeztetik a környezet életben tartó rendszereit és annak létfontosságú elemeit. A hatékony területfejlesztési politikához meg kell találni a legcélravezetőbb eszközöket és módszereket. Ezek sorában helyet kell kapniuk a műszaki, biológiai, ökológiai, jogi, hatósági, ökonómiai, szervezési stb. megoldásoknak, vagyis csak rendszerszemléletű megközelítés lehet eredményes. Mindezek alapján napjainkban a területfejlesztési stratégiák kialakítása jóval összetettebb kérdés, mint csupán csak gazdaságfejlesztés. Egy adott térség fejlesztési politikája számos gazdasági, természeti és társadalmi összefüggés összessége, melyben elsődleges szerepet kell, hogy kapjanak az adott terület endogén forrásainak optimális kihasználása. Ezen tanulmányban a földhasználati rendszer és a vidékstratégiai törekvések főbb kapcsolatrendszeri összefüggéseit járjuk körbe.

BEVEZETÉS

Hazánk számára az Európai Unióhoz való csatlakozás egyik fő vonzerejét az jelentette, hogy csatlakozhat egy nálánál lényegesen fejlettebb olyan régióhoz, amely alapszerződésében rögzítetteknek megfelelően segítséget nyújt a régiói közötti fejlődési egyenlőtlenségek mérséklésére és a hátrányos helyzetű régiói lemaradásának csökkentésére. Az Európai Unióban azonban az elmúlt negyed évszázadban a gyors gazdasági fejlődés a környezet bizonyos mértékű károsodásával járt együtt, egyes területeken globális problémákat öltve. Ezen globális problémák kiteljesedése elérte Magyarországot is, hiszen a rendszerváltás, annak gazdasági, társadalmi átalakulása olyan folyamatokat indított el, melyek kedvezőtlen gazdasági hatását a mai napig érzi az ország, amit az elmúlt években kialakult globális pénzügyi és gazdasági válság csak tovább nehezített. Itt leginkább a területi különbségek kiteljesedésére, az agrárszektor átalakulására, a hazai élelmiszeripar háttérbe szorulására kell gondolnunk. Magyarország természeti értékekben való gazdagsága és azok viszonylagos

épsége azonban hazánk nemzetközileg is elismert erőforrás-tartaléka. Magyarország (illetve egyes régiói és kistérségei) számára tehát alapvető kérdés, hogy létezik-e olyan fejlődési út az EU tagállamaihoz való felzárkózás felé, amelynek során viszonylagos gazdasági lemaradását értékes környezeti adottságai, természeti erőforrásai, valamint kulturális és társadalmi gyökerei megőrzése mellett képes leküzdeni (MOZSGAI, 2011). Magyarország fejlett országokhoz történő felzárkózásának tehát egyik meghatározó kihívása, hogyan lehet a megfelelő élet- és a környezetminőséget, a vidék gazdaságát meghatározó agráriumot olyan stratégiai állapotba hozni, ami a gazdasági fejlődés irányjaival összeegyeztethető.

Az ország földrajzi és ökológiai adottságainak, valamint tradicionális gazdasági kapcsolatainak köszönhetően az agrárágazat viszonylagos jelentősége a magyar nemzetgazdaságban nagyobb, mint a fejlett ipari országokban. Ez természetesen nem a GDP-hez való hozzájárulásában mérhető, hanem inkább azon folyamatok összességében, melyek a vidék életének meghatározó részeként szerepelnek. Az agrárgazdaság nemzetgazdasági súlya azonban az elmúlt években fokozatosan mérséklődött, átalakult, hiszen olyan gazdasági ágazatok jelentek meg a vidéken, melyek fejlődése új perspektívákat nyitottak meg. Ez azonban nem változtatott azon a tényen, miszerint mindenki, fogyasztója az itt termelt javaknak, és mindenki élvezője az itt folyó környezet- és tájfenntartó munkának. Ezért a magyar vidékgazdaság – multifunkcionális szerepéből következően – a nemzetgazdasági GDP-hez való hozzájárulásánál sokkal jelentősebb gazdasági szektora a nemzetgazdaságnak (BARANYI, 2004).

Az ágazat a kedvező ökológiai adottságok kihasználásában, a vidék fejlesztésében, a vidéki lakosság foglalkoztatásában, életminőségének befolyásolásában, a kultúrkörnyezet megóvásában és fejlesztésében ma is fontos szerepet játszik. A külkereskedelemben tartósan pozitív egyenlegével stabilizáló szerepe nagy jelentőségű. Nem is lehet ez másként, hiszen országunk területének közel 70%-át hasznosítjuk mezőgazdasági tevékenységre, az éghajlat, a víz- és a domborzati viszonyaink kedvezőek, a színvonalas mezőgazdálkodáshoz elegendő a munkaerő, jelentős eszközállomány, nívós közép- és felsőfokú oktatási és kutatói háttér áll rendelkezésre. Mindez mellett számos olyan természeti erőforrással (pl. geotermia) is rendelkezünk, amik hasznosításával, fejlesztésével új irányok nyílnak. Ennek talán a legimpozánsabb példája a vidéki/falusi turizmus mellett az idegenforgalmi fejlesztések, az egészségturisztikában tett meghatározó lépések voltak. Ugyanakkor Magyarország más erőforrásokban, energiahordozókban és nyersanyagokban szegény, így az agráriumban használt ilyen típusú erőforrások miatt jelentős az importfüggősége.

Vidékstratégiai törekvések

Magyarország olyan természeti adottságokkal (gazdaságföldrajzi, időjárás feltételek, biológiai alapok, termelési kultúrák) és humán erőforrásokkal rendelkezik, amelyek a legtöbb európai országgal szemben komparatív előnyt biztosíthatnának a vidékfejlesztés számára. Mégis a mai magyar vidékgazdasággal kapcsolatban nem az a legfontosabb kérdés, hogy az “agrárium” húzóágazata-e a modernizációnak, hanem az, hogy hogyan folytathatja a talpra állását abból a mély válságból, amelybe a rendszerváltás utáni években került a hazai vidék (JÁMBOR, 2012). A rendszerváltást követően a mezőgazdasági termelés és az állatállomány drasztikus csökkenése, a tulajdonviszonyok rendezetlensége, a pénzügyi helyzet megoldatlansága, az integrációs lánc széttöredezettsége, illetve kiépítetlensége, a termelési kedv hanyatlása, az értékesítés körüli kiszolgáltatottság, az érdekérvényesítés szinte teljes hiánya, a vidéki munkanélküliség mérete stb. drámai módon sürgették a stabilizációt, az érintettek és a kormányzat együttes cselekvését. A vidékstratégiának a rendszerváltás után nemcsak a tervezett integrációs csatlakozás jelentett kihívást, hanem az újjáépítés és a társadalompolitika szempontjai miatt is számba kellett vennie a magyar vidék tényleges lehetőségeit és távlati céljait, nem feledkezve meg arról sem, hogy a belföldi élelmiszer-ellátás biztonsága minden ország, így Magyarország számára is stratégiai kérdés (CSATÁRI, 2005).

Paradoxonnak tűnik, de a magyar mezőgazdaság (mint a vidék meghatározó gazdasági ágazata) az elmúlt évtizedekben - ha eltérő tulajdoni szerkezetben is, de - sok tekintetben hasonló modellt követett, mint a nyugat-európai agrárgazdaságok. Ez a modell igen intenzív, sok ipari eredetű anyagot használt fel, nagy a ráfordításigénye, s nem kis mértékben környezetszennyező is. A globális gazdasági válság elmélyülése azonban egyértelműen a '90-es évek ideologikus alapú, átgondolatlan intézkedéseire vezethető vissza. A vidékmodernizációnak napjainkban mégsem a korábbi állapot helyreállításának útjait kell keresnie, többek között azért sem, mert jelenlegi helyzetünkben és a korábbi agrárszerkezetben a nagy ráfordításigény miatt (energiaárak, importárak) sokkal nagyobb lenne az agráröllő, mint eddig bármikor. A gazdaságos export nehézségei nemcsak a valóban létező korlátok, hanem a magas importtartalom miatt is fokozódnának. Mindezeket figyelembe véve, látván a hazai vidékszerkezet folyamatainak átalakulásainak irányait, meggyőződésünk, hogy az úgynevezett “fenntartható vidékfejlődés” modelljét adaptálva a magyarországi viszonyokhoz lehet a perspektivikus jövőkép. Az elmúlt években e modellhez igazodva indultak meg az átalakulás lépései, melyben ötvözhető a környezetbarát mezőgazdálkodás viszonyai, a nyugat-európai ráfordítás-igényes rendszer egyes részei (főként

a kertészeti kultúrák esetén), az észak-amerikai extenzív technológia néhány eleme (elsősorban a szántóföldi növénytermesztésben) s a fentiek keretét szolgáló hazai mezőgazdasági hagyományok. A fenntartható vidékgazdaság társadalmi modellje egyfajta optimális kombinációt keres az egyes modellek hasznosítható részelemeiből, azzal az igénnyel, hogy a politikai, közgazdasági, környezetvédelmi és biológiai elvárások fokozatos teljesítése hosszú távon egy valóban korszerű mezőgazdaság létrejöttét segítse. Magyarországnak egy versenytípusú, a szükséges mértékben támogatott, a lehetséges mértékben exportorientált, a versenyképességi kihívásoknak megfelelő, a minőségi termelés előállítását előtérbe helyező, a hazai piacok szükségleteit kielégítő, a nagy-, közép- és kisüzemek munkamegosztására építő agrárgazdaság megteremtése lehet a hosszú távú célja (NEMES-FAZEKAS, 2005). Mindezek közül a helyi gazdaságfejlesztésnek is lételemé kell, hogy legyen az exportorientáltság, ami mind a külföldre, mind a hazai térstruktúrát figyelembe véve belföldi kereskedelemre kell, hogy alapozódjon, hiszen az erőforrások allokációján keresztül valósulhat meg a helyi erőforrásokra alapozott helyi gazdaságfejlesztés. Mik a legfontosabb feltételei az exportorientált versenyképes vidékgazdaságnak és benne az agráriumnak? Véleményünk szerint az alábbi feltételek megvalósulása nélkülözhetetlen az ilyen irányú fejlesztések megvalósulásához:

- a jó és közepes termőhelyi adottságokkal bíró területek maximális kihasználása
- a kedvezőtlen adottságú (10-12%) területek környezetvédelmi és
- a foglalkoztatáspolitikai szempontok szerinti hasznosítása
- a mezőgazdasági termelés ökológiai adottságainknak megfelelő, történelmileg kialakult szerkezetéhez igazodó módosítása
- a megtermelt termékek minőségének javítására, a feldolgozottság arányának növelésére, a hozzáadott érték emelése összpontosított élelmiszeripar fejlesztése
- új, gazdaságilag jól konvertálható ágazatok kapcsolatának fejlesztése (pl. turizmus)
- alternatív térgazdasági rendszerek fejlesztésén keresztüli energiagazdálkodási rendszerekhez való kapcsolódás
- a vidékgazdaságban működő határgazdaságok vertikális integrációjának megvalósulásán keresztüli endogén helyi gazdaságfejlesztés.

Az vidékmodernizáció kérdését nem szűkíthetjük le csak a mezőgazdasági termelés fejlesztésére. A fejlett országok gyakorlatából ismert, hogy a szélesebb értelemben használt "agrobusiness" fogalmába a mezőgazdaság mellett beleértik a mező-, az erdő- és vadgazdaság

részére termelőeszközöket gyártó szférát és a teljes élelmiszer-feldolgozás mellett e kereskedelmet és a turizmust is. Ebben az értelemben a magyar “agrobusiness” is a termelő, feldolgozó, beszállító, szolgáltató tevékenységek sokféleségét fogja át, szorosan kapcsolódik az idegenforgalomhoz, a természet- és környezetvédelemhez, a regionális fejlesztéshez. Az „agrárium” társadalmi és politikai súlyát az is érzékelteti, hogy a hazai lakosságnak mintegy fele kötődik valamilyen formában az élelmiszer-gazdasághoz, s a munkanélküliek, nyugdíjasok, nagycsaládosok megélhetésének sok helyen - különösen a halmozottan hátrányos térségekben - az agrárgazdaság az egyetlen forrása (G. FEKETE, 2001).

A termelésfejlesztés stratégiai kérdései

Az „agrárium” fejlesztési stratégiáját nem a hozamok egyoldalú növelésére törekedve, hanem az úgynevezett endogén forrásokra alapozott fenntartható gazdasági fejlődés komplex követelményei szerint kell újrafogalmaznunk és a fejlesztés irányait kijelölnünk, vagyis csak olyan termelésnövelést szabad szorgalmazni, amely

- lehetővé teszi a termelés gazdaságosságának folyamatos fenntartását
- megőrzi és óvja a természeti erőforrások állapotát
- beleillik az adott térség természeti, gazdasági és társadalmi miliőjébe
- a vidéki népesség minél szélesebb köre számára képes munkaalkalmat és megélhetést biztosítani és
- folyamatos lehetőséget biztosít a helyi gazdaság fokozatos fejlődéséhez.

Hosszú távon a termelési struktúra az adott terület természeti adottságainkhoz igazodó átalakítást követel, amit a fokozódó nemzetközi versennyel összhangban kell megvalósítanunk (HOLLÓ-JUHÁSZ, 2007). Adottságaink jobb kihasználása révén a nemzetközi kereskedelemben elsősorban áruink sokféleségével és komparatív adottságainkra épülő szolgáltatásokkal indokolt bekapcsolódnunk:

- termelni csak azokon a szántóterületeken érdemes, ahol a költségeknél gyorsabban növekvő hozamokat érhetünk el
- meghatározó szerep juthat a termelés alól kivett, illetve alacsony termőképességgel rendelkező területek energianövények termesztésébe való bekapcsolódásának
- az öntözési rendszerek (regionális vízgazdálkodás fejlesztése) fejlesztésének meghatározó szerepet kell kapnia az intenzív és a nagy hozzáadott értéket előállító ágazatokban (zöldség- és gyümölcsstermesztés modernizálása, az exportálható vetőmagok, szaporítóanyagok vagy általánosabban biológiai anyagok termelése)

- a kertészeti ágazatok jelentős szerepet vállalhatnak a gazdaságos mezőgazdasági exportképesség fokozásában, ezen belül is az alternatív energiákra épülő öko- és biogazdálkodás jelenthet perspektivikus irányt
- fontos irány az állattenyésztés árualapjának bővítését összekötni az legelőgazdaság fejlesztésével
- kiemelkedő szerepet kell kapnia a helyi gazdaságok fejlesztésében a hungarikumok termelésének
- kiemelkedő szerepet kell kapni a helyi adottságok, szolgáltatások, turizmussal történő kapcsolatának.

Mindezen lehetséges fejlesztési irányokhoz szükséges egy új alapokra épülő felnőttképzési stratégia kidolgozására, hiszen a legmodernebb technológiák, eljárások, piaci trendek ismerete nélkül bármilyen fejlesztés is csupán egy lehetőség maradhat és nem váltja be az adott térség potenciális lehetőségét (JUHÁSZ, 2007).

A földhasználat általános szerkezetének fejlesztése

A földhasználat az előbbieken vázolt összetett térhasználat egy része, mivel annak csak bizonyos tényezőit fogja át, de tágabb fogalomként is kezelhetjük, mert a természeti erőforrások hasznosításához szükséges földfelszín igénybevétele mellett magába foglalja a vertikális integráció (feldolgozás, szolgáltatás) minden egyes elemének szféráját, annak terület igénybevételenek problémakörét is (SZÚCS, 1986, 1990, DORGAI-LACZKÓ, 1987). A földhasználat komplex kérdéskörét két oldalról lehet megközelíteni, melyek valahol kell, hogy találkozzanak, hiszen mind a kettő alapvető fontosságú. Az **egyik esetben** mindig a rendelkezésre álló földfelszín hasznosításának vizsgálatát kell ellátni, és a komplex hasznosítás teljes hatékonyság kritériumát kell szem előtt tartani. Ezt a megközelítési módot bővebbnek tekinthetjük a második megközelítési módtól, mivel tartalmazza azokat a folyamatokat is, melyek az alrendszerek működésének hatékonyságát befolyásolják. A **második esetben** azt kell vizsgálni, hogy a különböző (makro-, mezo-, mikro-) szinten eldöntött földhasználatot és az ehhez kapcsolódó fejlesztések módszereit mely területeken végezzük. Ez a módszer arra összpontosít, hogy az adott fejlesztések különböző elhelyezése a földfelszínen mennyiben befolyásolja a földhasználat egészének hatékonyságát. Itt lép be a vizsgálati rendszerünkbe a tér és teszi aktív részesévé az eddig vizsgált szegmenseinket, hiszen a vállalkozás, a terület, a társadalmi összetétel, stb. mind alapvető összefüggéseket generál a stratégiaalkotás rendszerében.

A földhasználatot a különböző tudományágak vizsgálata alapján sokféleképpen lehet rendszerezni, melyet a mindenkori megközelítés determinál. Az előzőekben vázolt tulajdonságok alapján megfogalmazható, hogy a termőföld megújuló természeti erőforrás, vagyis értékéből nem veszít, sőt megfelelő használat esetén növeli azt. Tehát itt elsődlegesen fontos tényező a talajok **természetes termékenysége**. A mezőgazdasági szférában használt termőtalajok kihasználtságát a termelőerők mindenkori színvonala határozza meg és a talajkihasználás módját pedig a **közgazdasági termékenysége** fejezi ki (KAPRONCZAI et al. 2005). Mivel a termelés folyamatában összefonódnak a gazdasági és az újratermelési folyamatok, így a természeti tényezők szerepe jóval nagyobb, mint más gazdasági ágazatokba, így e termelési folyamatokat csak irányítani lehet, de uralni nem (LACZKÓ, 1976). E sajátossággal függ össze a mezőgazdasági termelés idényszerűségéből adódó eszközkiszhasználtság, munkaerő foglalkoztatás illetve a munkaidő szabályozhatósága. Napjainkban egyre többször kerülünk szembe a **környezeti károk** hatásaival, melyek elsősorban az emberi beavatkozás során keletkeztek.

Talán a legfontosabb földhasználati tulajdonság az, hogy a legtöbb meghatározó természeti erőforrással szemben számos **variációs lehetőségre**, illetve **szerkezeti kombinációra** ad lehetőséget a föld hasznosítása (SZABÓ, 1975). Mindezeket figyelembe véve a mezőgazdasági földhasználatnak kétféle társadalmi célja lehet, egyfelől a mezőgazdasági termelés, másfelől a környezetgazdálkodás (PETRASOVITS, 1982). A mezőgazdasági földhasználaton belül, végül is jól megkülönböztethető a hagyományos és a racionális földhasználat. A **hagyományos földhasználat** lényege, hogy a művelési ágaknak és a növénytermelés szerkezetének a helyi adottságoknak megfelelő tényezőkkel való összehangolás adja meg az alapot a megfelelő földhasználatához. Ez a földhasználati mód a termelőerők alacsony színvonalán jellemző, mikor is a természeti tényezőktől való fokozott függés kényszeríti erre a termelőket. A **racionális földhasználat** a termelőerők magasabb szintjén válik realitássá, mivel egy nagyobb igényű követelményrendszer optimalizációját jelenti a mezőgazdasági termelésben. Ebben a rendszerben már helyet kap minden fontos tényező vizsgálata. Ez a földhasználati mód már fokozottan figyelembe veszi és összhangba hozza a termelési, a tudományos és technikai, az agrár- és népesedéspolitikai követelményeket, a településfejlesztési igényeket, illetve azok rövid, közép- és hosszú távú összehangolásának követelményrendszerét. Ennek a földhasználatnak a követelményrendszerében az adott terület ökológiai adottságaihoz való alkalmazkodás által jut kifejezésre, hogy a természeti erőforrásokat a környezeti tényezők legkisebb károsítása nélkül veszik igénybe (PETRASOVITS 1979, SZŰCS 1986, 1990).

A földhasználat rendszerének vizsgálata

Az előzőekben vizsgált földhasználati módok a földhasználat rendszerében öltenek valóságos formát, mivel az egyes és az összes földhasználati mód eredményes működését a kölcsönös érvényesülés és megvalósulás határozza meg. SZŰCS (1990) szerint a földhasználati rendszeren értjük *„az országhatár által körülhatárolt felszínen a gyakorlatban kialakult és működő földhasznosítási módokat, valamint az igénybevételt és a működést meghatározó körülmények összességét, azok költség-hozam viszonyainak együttesét és egységét.”* Tehát ezt figyelembe véve ide kell sorolnunk a mezőgazdasági földhasználat mellett minden olyan földhasználatot is, amely az ország területét, bár más tevékenységekkel, de hasznosítja (KOPASZ, 2005). Így a földhasználat rendszerét az egyes termelő- és szolgáltatótevékenységet végző vállalkozások által használt földfelszín komplex vizsgálatának tekinthetjük. A szakirodalom a rendszerelméleten belül négyféle elhatárolást tart szükségeszerűnek (KORNAI 1970, HORVÁTH 1973, BARTKE 1981, CSÁKI 1982, NEMES NAGY 2005):

1. általános rendszerek
2. természettudományi rendszerek
3. társadalmi-gazdasági rendszerek
4. gazdálkodási rendszerek.

E rendszerekbe való besorolás alapján a földhasználati rendszer kétségtől legközelebb a mezőgazdasági rendszerekhez áll, melyek a gazdálkodási rendszerekhez tartoznak, de nem mondhatjuk azt, hogy része, mivel bizonyos értelemben szűkebb, bizonyos értelemben tágabb fogalom annál. CSÁKI (1982) szerint a *„mezőgazdasági rendszer adott személyeknek, anyagi, technikai eszközöknek, növényi és állati szervezeteknek a társadalmi munkamegosztásban elkülönült olyan szervezett csoportja, amelynek célja a mezőgazdasági termékek előállítás.”* Ezek alapján a mezőgazdasági rendszereknek négyféle típusát lehet elkülöníteni, úgymint: termelőrendszerek, vállalati rendszerek, regionális és nemzeti rendszerek, nemzetközi és globális rendszerek.

KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Vizsgálataink alapján megfogalmazható, hogy a térhasználaton belül a földhasználati rendszer egy dinamikus, folyamatosan változó rendszer, input és output oldallal rendelkezik, melyeknek hányadosa a gazdaságossági mutatószámrendszer. Elemei illetve azok folyamatainak jelentős része megfigyelhető, statisztikailag leírható és a rendszer egésze az alrendszer elemeivel együtt külső és belső kapcsolatokkal rendelkezik. A földhasználati

rendszerben folyó folyamatok nem egyenrangúak, mivel egyes folyamatok a föld igénybevételét alapvetően és közvetlenül determinálják, míg más folyamatok csak közvetve, áttételesen hatnak a tényleges igénybevételre. Ebbe a dinamikus rendszerbe bekapcsolt térbeliség kényszerít arra, hogy észrevegyük, a valóságban nem léteznek steril közgazdasági jelenségek. Szükségessé teszi olyan problémák kutatását, feltárását, mint egymás mellett létező bonyolult gazdasági képződmények kölcsönhatása, ennek a gazdasági kapcsolatok jellegétől való függősége. A vidékgazdasági stratégiák kialakításakor fontos a térbeli szemlélet, jelentős eszközként működik közre. Felismerésében és bizonyításában a gazdaságban objektív törvényszerűségek uralkodnak. Egyrészt, újabb törvényszerűségek feltárásával, illetve a már feltártak - térbeliséget figyelembe vevő - módosításával közelebb hozza a közgazdasági elméletet a valósághoz. Összességében bizonyítja a két tényező összhangját, másrészt a gazdaság térszerkezeti, a különböző gazdasági jelenségek térbeni keresztmetszetével megfoghatóan bizonyítja a gazdasági törvényszerűségek létezését, különböző gazdasági hatóerők objektív hatását. Ezen kutatások egyik kiemelkedő személye a most ünnepelt Baranyi Béla is, aki tudományos kutatásainak hatásával jelentősen befolyásolta a térgazdaság megértésének folyamatát.

KÖSZÖNÖNETNYÍLVÁNÍTÁS

Kedves Professzor Úr! Megtiszteltetés volt számunkra, hogy e jeles évforduló kapcsán lehetőségünk adódott ezen tanulmányunkkal tisztelegni azon a kiváló, iskolateremtő szakmai munkád előtt, amivel meghatározó és megkerülhetetlen professzorává váltál szakmánknak. További kiemelkedő szakmai munkásságodhoz sok erőt és egészséget kívánunk!

IRODALOMJEGYZÉK

- BARANYI B. (2004): Gondolatok a periféria képződés történeti előzményeiről és következményeiről. Tér és Társadalom XVIII. 2. 1-21.
- BARTKE I. (1981): A területfejlesztési politika kialakításának és megvalósításának tapasztalatai a hetvenes évtizedben. Akadémiai doktori értekezés. Budapest.
- CSÁKI CS. (1982): Mezőgazdasági rendszerek tervezése és prognosztizálása. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- CSATÁRI B. (2005): Merre haladjon a magyar vidék? – Lehetőségek és korlátok - Konferencia a vidékről, Budapest, MTA Székház, 2005. szeptember 29. <http://www.rkk.hu/egyeni/users/csatbal/mtavedegyletkonf.pdf> Letöltés: 2007. 06 16.
- DORGAI L.-LACZKÓ I. (1987): A hegy- és dombvidéki gazdálkodás ökonómiája. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest.

- G. FEKETE ÉVA (2001): Innováció a kistérségi fejlesztésben. Tér és Társadalom. XV. évf. 3-4. p. 40-54.
- HOLLÓ M – JUHÁSZ M. (2007): A tervezés módszertana. In Bálint et al. (szerk.): Vidékfejlesztés, vidékfejlesztés intézményrendszere. DE ATC AVK. pp. 97-108
- HORVÁTH L. (1973): Ipari rendszerelmélet. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.
- JÁMBOR A. (2012): Magyar érdekek a Közös Agrárpolitika érdekében. Gazdálkodás 56./1. 2012.
- JUHÁSZ M. (2007): Vidékpolitika – Strukturális politika. In Bálint et al. (szerk.): Vidékfejlesztés, vidékfejlesztés intézményrendszere. DE ATC AVK. pp. 77-92
- KAPRONCZAI I.(SZERK.) – KORONDINÉ DOBOLYI E. –KOVÁCS H.–KÜRTI A.–VARGA E.–VÁGÓ SZ. (2005): A mezőgazdasági termelők alkalmazkodóképességének jellemzői (Gazdálkodói válaszok időszerű kérdésekre) Agrárgazdasági Tanulmányok, 6. szám. AKI, Budapest
- KOPASZ M. (2005): Multifunkcionális mezőgazdaság az EU törekvéseinek összhangjában. A Falu, 1. szám pp. 51-60.
- KORNAI J. (1970): Gazdasági rendszerelmélet és általános egyensúlyelmélet. Közgazdasági Szemle, 1970/9. sz.
- LACZKÓ I. (1976): Mezőgazdasági vállalatok tevékenységének szervezése és tervezése. Jegyzet, Budapest.
- MOZSGAI K. (2011): A fenntartható regionális fejlesztések lehetőségei a nemzeti fejlesztési tervek célkitűzéseinek és intézkedéseinek tükrében. PhD értekezés Gödöllő, 2011.
- NEMES G. – FAZEKAS ZS. (2005): Az EU tervezett vidékfejlesztési politikája 2007-2013 között. AVOP LEADER+, Készségek elsajátítása tananyag, Promei Kht., pp. 95 – 107
- NEMES NAGY J. (2005): Regionális elemzési módszerek – ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest -- http://geogr.elte.hu/REF/REF_Kiadvanyok/REF_RTT_11
- PETRASOVITS I. (1979): Melioráció és földhasználat. Gazdálkodás, 1979/4. sz.
- PETRASOVITS I. (1982): A földhasználat stratégiai kérdése. Gödöllői Tudományos Napok, Kézirat, VIII. 31.-IX. 1.
- SZABÓ G. (1975): A mezőgazdasági termőföld gazdasági értékelése. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZŰCS I. (1986): A földhasználat makroökonómiai modellje. Akadémiai doktori értekezés. Budapest.
- SZŰCS I. (1990): Verseny és rendszerszemlélet a földhasznosításban. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest.

THE CHANGES IN THE SYSTEM OF LAND USE AND THE RURAL STRATEGY IN SPACE

Káposzta József¹, Nagy Henrietta²

¹ *Szent István University, Faculty of Economics and Social Sciences, Regional Economics and Rural Development Institute, 2100 Gödöllő, Páter Károly u. 1. Hungary*

E-mail: kaposzta.jozsef@gtk.szie.hu

² *Szent István University, Faculty of Economics and Social Sciences, Regional Economics and Rural Development Institute, 2100 Gödöllő, Páter Károly u. 1. Hungary*

E-mail: nagy.henrietta@gtk.szie.hu

Due to the explosive increase in the world's population as well as the economic and technological development serving to provide the increasing standard of living, humans intervene more and more into the system and order of nature, therefore causing various damages in the environment. Consequently, damages to the living creatures on some parts of the Earth have become so serious that they endanger the essential elements of the environment that are necessary for living. In order to apply an efficient spatial development policy, the most suitable tools and methods should be found. They should include technical, biological, ecological, legal, official, economic and organizational etc. methods and solutions, i.e. only a systematic approach can lead to success. Based on the abovementioned, the elaboration of spatial development strategies is a much more complicated and complex issue than simply the development of the economy. The development policy of a given area is a complex of various economic, natural, social coherences, with a special focus on the optimal use of the endogenous resources of the area. In this study we discuss the major relationship and coherences between land-use, rural development and the use of space.

A TERMÉSZETI KÖRNYEZET ELEMEINEK HATÁSA A SPORTRA

Kozma Gábor¹

¹ *Debreceni Egyetem Földtudományi Intézet, Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék, 4032 Debrecen, Egyetem tér 1..
E-mail: kozma.gabor@science.unideb.hu*

ÖSSZEFOGLALÁS

Napjainkban a gazdasági, a társadalmi és a politikai életben is egyre fontosabb szerepet játszik a sport, amely a lakosság egészségi állapota megőrzésének is fontos eszköze. A sporttal kapcsolatos tevékenységek komplex vizsgálatának egyik lehetősége a települések tetraéder-modellje, amely szerint a „település egy adott földrajzi környezetben, annak elemeivel intenzív kölcsönhatásban élő gazdasági, társadalmi és műszaki struktúrák rendszereként értelmezhető”. A tanulmány célja a nemzetközi szakirodalom eredményeit felhasználva az említett szférák közül a természeti szféra esetében a sportra gyakorolt hatás bemutatása. A dolgozat keretében egyrészt bemutatásra kerülnek a két legfontosabb természeti környezeti elem, a domborzat és az éghajlat, valamint a sport közötti kapcsolatrendszer legfontosabb elemei, a települések közötti különbségek jellegzetességei, valamint a legkedvezőbb adottságokkal rendelkező települések. A hasonló jellegű vizsgálatok fontosságát az adja, hogy a kedvező adottságokkal rendelkező térségek előnyeiket a napjainkban egyre fontosabb szerepet betöltő sportturizmusban is hasznosítani tudják, és ez gazdasági előnyöket jelent a számukra.

BEVEZETÉS

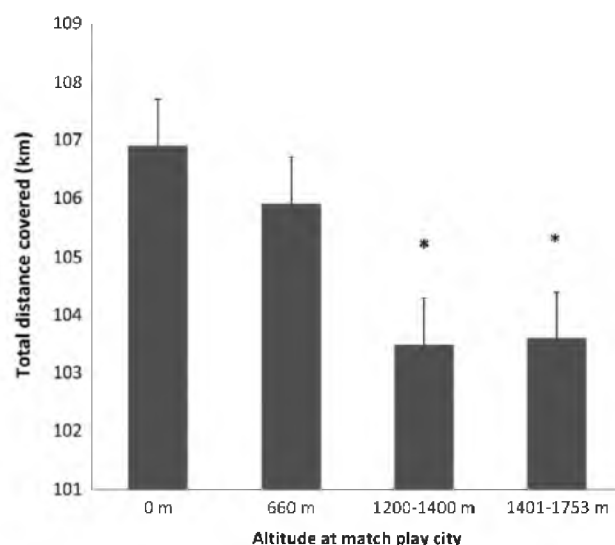
Az elmúlt időszakban a sport gazdasági, társadalmi és politikai szerepének növekedését lehet megfigyelni, és ennek következtében a különböző tudományágak képviselői egyre nagyobb figyelmet szentelnek saját tudományuk és a sport közötti kapcsolat bemutatására. A településföldrajz oldaláról a sporttal kapcsolatos tevékenységek komplex vizsgálatának egyik lehetősége a települések tetraéder-modellje, amely szerint a „település egy adott földrajzi környezetben, annak elemeivel intenzív kölcsönhatásban élő gazdasági, társadalmi és műszaki struktúrák rendszereként értelmezhető” (TÓTH, 1981). A tanulmány célja a nemzetközi szakirodalomra támaszkodva az érintett területek közül a természeti szféra és a sport közötti kapcsolat vizsgálata, az egyes természeti elemek sportra gyakorolt hatásainak a bemutatása.

A természeti környezet elemeinek hatásai

A természeti környezet elemei közül elsősorban a domborzatot és az éghajlatot kell kiemelni, mint befolyásoló tényezőket, és ezek bizonyos településeket kedvező, másokat kedvezőtlen helyzetbe hoznak, valamint szükségessé teszik a hozzájuk történő

alkalmazkodást. A domborzat oldaláról egyrészt igen fontos az adott felszín lejtésviszonya, amely szempont elsősorban a sportinfrastruktúra kialakítása során jelentkezik. Az atlétikai versenyeket és a különböző labdajátékokat befogadó stadionok és sportcsarnokok esetében alapvető elvárás a vízszintes felszín, ugyanakkor elsősorban a téli sportágakhoz kapcsolódó beruházások (pl. síugró sánc, lesikló-pálya) során előnyben részesítik a változatos domborzatot.

A domborzat másik fontos részét alkotja a tengerszint feletti magasság, amely elsősorban a sportesemények megszervezése során és az ott elért eredményeken keresztül kerül figyelembevételre. Egyrészt a tengerszint feletti magasság emelkedésével növekszik az évenkénti havas napok száma, és ez egyre alkalmasabbá teszi az adott területet a téli sportok művelésére. Másrészt a nagyobb tengerszint feletti magasságokban alacsonyabb a levegő oxigén-tartalma, és ez a versenyszerű sportolók körében bizonyos problémákat, adott esetben teljesítmény-csökkenést is okozhat. A 2010-es Dél-afrikai Labdarúgó Világbajnokságon készült vizsgálat (NASSIS, 2013) eredményei szerint az alacsonyabb tengerszint feletti magasságon lejátszott mérkőzéseken nagyobb volt a játékosok általános futómennyisége (1. ábra).

1. ábra: A játékosok által megtett futómennyiség a 2010-es Dél-afrikai Labdarúgó Világbajnokság különböző tengerszint feletti magasságú helyszínein lejátszott mérkőzéseken.

Forrás: Nassis, 2013, p. 705

A harmadik fontos hatás az előzővel szoros összefüggést mutat: a nagyobb tengerszint feletti magasságban végzett rendszeres edzés pozitívan hat a vörös vérszám termelésére, és ennek következtében az itt edzőtáborozó sportolók az alacsonyabb magasságokba való visszatérésük után 1-2 hétig előnyben vannak a tengerszinten felkészült sportolótársaikkal szemben. A részletes kutatások (pl. STRAY-GUNDERSEN, et al., 2001) arra mutattak rá,

hogy a legnagyobb előnyt az élj magasan – edz alacsonyan módszer (living high-training low) módszer jelenti (a magasságot a 2.500 méter, az alacsony szintet pedig az 1.300 méter jelentette), és felhívták ugyanakkor arra is a figyelmet, hogy a tényleges javulás több egyéb tényezőtől (pl. az atléták előzetes edzettségi állapota) is függ.

A negyedik fontos hatás azzal van kapcsolatban, hogy a tengerszint feletti magasság növekedésével csökken a levegő ellenállása, és ez a tény elsősorban a gyors mozgást/sprintet igénylő sportágakban jelent komoly előnyt. A kutatások eredményei (1. táblázat) szerint a gyorskorcsolya esetében azonos egyéb feltételeket alapul véve például a magasság növekedésével a modell 2,5-5,0%-os javulást feltételez (napjainkban például a felnőtt férfiak és nők esetében az összes gyorskorcsolya világcsúcs két városban – Calgary-ban és Salt Lake City-ben – született, és egyetlen táv kivételével ugyanez igaz a juniorokra is: <http://speedskatingresults.com/index.php?p=9>). Hasonló jelenség figyelhető meg az atlétikában is: a 2000-es évek közepén a 200 méteres síkfutás 20 legjobb eredményéből 6 darabot 1.000 méter tengerszint feletti magasságú pályán értek el (napjainkban ez már csak kettőre igaz). A fentiek következtében az érintett települések igen fontos szerepet játszanak a sportturizmusban, és ez a tény gazdasági előnyöket is jelent a számukra.

1. táblázat A tengerszint feletti magasság számítógép által kiszámolt hatása a különböző hosszúságú gyorskorcsolya időeredményeire. Forrás: Chapman et al., 2010, p. 415

versenyávok	helyszínek (tengerszint feletti magasság)				
	Hamar (126 m)	Nagano (375 m)	Inzell (690 m)	Calgary (1.035 m)	Salt Lake City (1.305 m)
500 méter	39,70 s	39,49 s	39,25 s	38,98 s	38,81 s
1.000 méter	1 m 18,53 s	1 m 17,24 s	1 m 17,02 s	1 m 16,15 s	1 m 15,56 s
1.500 méter	2 m 04,41 s	2 m 03,05 s	2 m 01,43 s	1 m 59,69 s	1 m 58,55 s

A természeti környezet második fontos eleme az éghajlat, amelynek hatása a szabadterén lebonyolításra kerülő sportrendezvények esetében érzékelhető. A témában született első jelentős publikációban THORNES (1977) egyrészt hangsúlyozta, hogy az éghajlati viszonyok nem csak a játékosok, hanem a látogatók szempontjából is fontosak, és ez utóbbi tényező a sportesemények gazdaságosságát is befolyásolják. Másrészt a szerző a sportágak három csoportját különítette el:

- speciálisan időjárásfüggő sportágak: a rendezvények előfeltétele bizonyos időjárási körülmények megléte (pl. vitorlázás, siklórepülés, hőlégballonozás),

- az időjárás által befolyásolt sportágak: a legalkalmasabb viszonyokat a szélsőségektől mentes időjárás jelenti, ugyanakkor az esetleges szélsőségek mindegyik résztvevőt ugyanúgy érintenek (pl. labdarúgás, amerikai futball, rugby),
- az időjárás által befolyásolt sportágak: a változó időjárási körülmények előnyt jelenthetnek egyes résztvevők számára (pl. golf, atlétika, krikett).

Az egyes időjárási elemek részletes vizsgálata során a kutatók rámutattak arra, hogy azok hatása sportáganként eltérő, illetve az egyes sportágak különböző mértékben vannak kitéve az időjárás hatásainak. A legnagyobb befolyást a szél, a hőmérséklet és a csapadék játssza, míg a sportágak közül a téli sportágak esetében mutatható ki jelentősebb hatás (PERRY, 2004).

A szél hatását elemző kutatások jelentős része az atlétika területén született, amelyek döntő része az ugró- és a futószámokra koncentrált. Az eredmények (2. táblázat) szerint a szél iránya és sebessége jelentős mértékben befolyásolja a versenyzők teljesítményét, és elsősorban ezzel magyarázható, hogy a 2 m/s-nál nagyobb hátszélben született világcsúcsokat nem hitelesítik. A szélesebbesség ugyanakkor az előre nem kiszámítható tényezők közé tartozik (bár vannak olyan térségek, ahol éves átlagban nagyobb gyakorisággal fordulnak elő szeles időszakok), és ennek következtében előzetesen csak korlátozottan lehet hatását figyelembe venni a sporttal kapcsolatos szervező tevékenységekben.

2. táblázat: A különböző nagyságú szélesebbesség hatása az atléták teljesítményére. Forrás: Quinn, 2003, p. 54.

		szélesebbesség (m/s)				
		5,0	4,0	3,0	2,0	1,0
ellenszél	férfi 100 méter	-0,340	-0,262	-0,189	-0,121	-0,058
	női 100 méter	-0,378	-0,291	-0,209	-0,134	-0,064
hátszél	férfi 100 méter	+0,217	+0,183	+0,145	+0,101	+0,053
	női 100 méter	+0,231	+0,196	+0,156	+0,110	+0,058

A második fontos tényezőnek tekinthető a hőmérséklet, amely – a szélhez viszonyítva – már sokkal állandóbb időjárási elem, és ezért hatása nagyobb mértékben előreszámítható. Figyelembevételének fontosságát az adja, hogy a túlságosan magas hőmérsékleten történő sportolás nem csak a teljesítmény leromlásával jár, hanem a túlmelegedés és a folyadékvesztés miatt az egészséget is veszélyezteti. A jelenség különösen élesen jelentkezik a közepes szélességi körökön elhelyezkedő térségek (és így városok) esetében, amelyek egyrészt a gazdaságilag fejlettebb régiókhoz tartoznak, és így fejlett sportérettel rendelkeznek (pl. a nagy világesemények – olimpiai játékok, világbajnokságok), másrészt – elsősorban a nyári időszakban – hangsúlyozottan ki vannak téve az említett klimatikus

veszélynek. A kockázatok mérséklése érdekében a szervezők különböző módszereket alkalmaznak: a Nemzetközi Olimpiai Bizottság ajánlása szerint egyrészt szükséges a létesítményeken belül megfelelő helyiségek (pl. légkondicionált öltözők) kialakítása, másrészt a konkrét időpont kiválasztása során célszerű a későbbi kezdés előnyben részesítése (3. táblázat).

3. táblázat: Kezdési időpontok a spanyol bajnokságban 2015. augusztus 30-án és 2016. február 28-án. Forrás: <http://www.eredmenyek.com/foci/spanyolorszag/primeradivision/eredmenyek/>

kezdési időpont	2015. augusztus 30.	2016. február 28.
12.00	0 mérkőzés	1 mérkőzés
16.00	0 mérkőzés	2 mérkőzés
18.15	0 mérkőzés	3 mérkőzés
18.30	2 mérkőzés	0 mérkőzés
20.30	4 mérkőzés	3 mérkőzés
22.00	1 mérkőzés	1 mérkőzés (22.05)
22.30	3 mérkőzés	0 mérkőzés

A harmadik fontos időjárási elemnek a csapadék tekinthető, amelynek hatása alapvetően kettős jellegű. Egyrészt a víz formájában érkező csapadék igen fontos jelentős hátráltató tényezőnek számít: bizonyos sportágakban (pl. tenisz) lehetetlenné teszi a versenyek megrendezését, míg más esetben (pl. labdarúgás) nagymértékben megnehezíti a folyamatos játék kialakulását. Külön csoportba sorolhatóak azon sportágak (pl. golf, krikett), amelyekben a versenyzők egy napon belül különböző időpontokban kerülnek sorra, és a változó viszonyok (és ez elsősorban az eső eleredtét jelenti) eltérő eredményeket hozhatnak.

A csapadék hatásának másik elemét jelentik azon sportágak, amelyek versenyének a megrendezése alig képzelhető el megfelelő mennyiségű csapadék, azaz hó nélkül. Ebbe a kategóriába természetesen a téli sportágak sieléssel kapcsolatos (pl. sífutás, műlesiklás) része sorolható, és ebben az összefüggésben szerepe a tömegsport és a turizmus oldaláról is számottevő (a kutatók szerint a téli turizmus alapvető feltétele minimum 100 napos megbízható hóborítottság). A fenti szempontok miatt tekinthető igen veszélyesnek a klímaváltozáshoz kapcsolódó hóhatár-emelkedés (HANTELM-MAURER, 2011; GOBIET et al., 2014), amelynek mértéke a becslések szerint kb. 120-150 méter/°C (a jelenség ugyan elsősorban a hőmérséklet-emelkedésnek köszönhető, de hatása miatt itt mutatom be)

A jelenség igazán nagy problémát Európában az Alpok térségében okoz, ahol az OECD 2007-ben kiadott jelentése (AGRAWALA et al. 2007) szerint a megbízható sítérek száma 1 °C-os hőmérséklet-emelkedés esetében 500 alá, míg 2 °C-os emelkedés esetében 404-

re csökken (különösen érzékeny helyzetben van Németország, ahol már az 1 °C-os emelkedés is 60%-os csökkenést eredményez). Ennek következtében mindazon településeknek, amelyek gazdasági életében a téli turizmus fontos szerepet játszik, a gazdasági élete veszélybe kerül (a mesterséges hó ugyan csökkentheti ezt a kockázatot, de nem jelent igazi megoldást). A veszély komolyságát mutatja, hogy az elmúlt időszakban több téli olimpiai játék esetében is nagyobb távolságból kellett a helyszínre szállítani a versenyekhez szükséges havat.

Az említett időjárási elemek hatása több esetben komplex módon is megfigyelhető, amely esetekben a terraéder-modell egy-egy szférája érintett. Az infrastruktúra szempontjából megállapítható, hogy a kedvezőtlen időjárási körülmények (túl gyakori eső, az északi fekvésből vagy a fedett tetőből eredő alacsonyabb napfénytartam) igen nehezíti a természetes gyeptakaró fenntartását, és ennek következtében az utóbbi időszakban bonyolítja le a mérkőzéseket műfüves pályán (a megfelelő minőség esetén ezt már a FIFA is engedélyezi). A világon megépített műfüves pályák számára, területi megoszlásáról ugyan nem állnak rendelkezésre részletes statisztikai adatok, ugyanakkor a FIFA által elfogadott és ajánlott pályák Európán belüli megoszlását tekintve az északi és déli országok dominanciája figyelhető meg.

Az események vonatkozásában a komplex hatás olyan módon jelentkezik, hogy az északi félteke téli időszakában az időjárási körülmények csak korlátozottan alkalmasak a szabadtéri sportágak versenyszerű művelésére, és ennek következtében jelentős mértékben megnő az érdeklődés az enyhébb, elsősorban a mediterrán éghajlatú területeken elhelyezkedő helyszínek iránt. A jelenség különösen élesen jelentkezik a labdarúgás esetében, amelynél a január és február a tavaszi-nyári szezonra történő fő felkészülési időszak (ugyanakkor az erre időszakra jellemző esők több esetben is problémát okoztak). Ennek következtében ebben a periódusban a csapatok jelentős része választja edzőtáborozási céllal a Földközi-tenger medencéjét, amely az érintett térségnek – egy idegenforgalmi szempontból elvileg holszezonnak számító időszakban – jelentős idegenforgalmi bevételt eredményez (KARTAKOULLIS-KARLIS, 2002; KOC, 2005), és ezért az érintett településeken a befogadáshoz már speciális infrastruktúra (pl. edzőpályák nagyszáma) is kialakításra került.

Az időjárás komplex hatásának harmadik területe a sportesemények eredményeinek befolyásolása. Ebből a szempontból a kutatók a hazai pálya előnye („home advantage”) jelenségére (COURNEYA-CARRON, 1992) szoktak elsősorban utalni, amely mögött különböző tényezők állnak (pl. közönség támogatása, sportlétesítmények ismertsége, bírói elfogultság). A magyarázó okok között ugyanakkor bizonyos esetben az éghajlat is megemlíthető: a braziliai Belém, illetve a törökországi Van városa időjárási viszonyaihoz (pl.

Belém – nedvesebb és melegebb klíma) az ország más részeiből érkező csapatok alig tudnak alkalmazkodni, és ez a hazai csapat számára igen jelentős előnyt biztosít (POLLARD et al., 2008; SECKIN-POLLARD, 2007).

KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

A tanulmány összefoglalásaként elmondható, hogy az elmúlt időszakban a társadalom ugyan jelentős lépéseket tett annak érdekében, hogy a sport területén is függetlenítse magát a természeti környezet hatásaitól, ez azonban jelentős többlet-költséggel jár, és bizonyos kockázati elemek kiiktatására sosem nyílik lehetőség.

IRODALOMJEGYZÉK

- AGRAWALA, S., ABEGG, B., JETTÉ-NANTEL, S., CRICK, F., DE MONTFALCON, A. 2007. Climate Change in the European Alps: Adapting Winter Tourism and Natural Hazards Management. OECD, Párizs
- CHAPMAN, R.F., J.L. STICKFORD, B.D. LEVINE, 2010. Altitude training considerations for the winter sport athlete. *Experimental physiology* 3: 411-421.
- COURNEYA, K.S., A.V. CARRON, 1992. The home advantage in sports competition: A literature review. *Journal of Sport and Exercise Psychology* 1: 13-27.
- GOBIET, A., S. KOTLARSKI, M. BENISTON, G. HEINRICH, J. RAJCZAK, M. STOFFEL, 2014. 21st century climate change in the European Alps – A review. *Science of the Total Environment*, 493: 1138-1151.
- HANTEL, M., C. MAURER, 2011. The median winter snowline in the Alps. *Meteorologische Zeitschrift* 3: 267-276.
- KARTAKOULLIS, N.L., G. KARLIS, 2002. Developing Cyprus as a sport tourism destination: the results of a swot analysis. *Journal of Sport Tourism* 4: 3-17.
- KOC, E., 2005. New product development in the Turkish tourism market: the case of football tourism. *Journal of Sport and Tourism* 3: 165-172.
- NASSIS, G.P., 2013. Effect of altitude on football performance: analysis of the 2010 FIFA World Cup Data. *The Journal of Strength & Conditioning Research* 3: 703-707.
- PERONNET, F., G. THIBAUT, D.L. COUSINEAU, 1991. A theoretical analysis of the effect of altitude on running performance. *Journal of Applied Physiology* 1: 399-404.
- PERRY, A., 2004. Sports tourism and climate variability. In: MATZARAKIS, A., C.R. DE FREITAS, D. SCOTT (eds.) *Advances in Tourism Climatology, Berichte des Meteorologische Institute der Universitat Freiburg Nr. 12, Freiburg*, 174-179.

- POLLARD, R., C.D. SILVA, N.C. MEDEIROS, 2008. Home advantage in football in Brazil: differences between teams and the effects of distance travelled. *Brasilian Journal of Soccer and Science* 1: 3-10.
- QUINN, M.D., 2003. The effects of wind and altitude in the 200-m sprint. *Journal of Applied Biomechanics* 1: 49-59.
- SECKIN, A, P. POLLARD, 2007. Home advantage in Turkish professional soccer. *Journal of Sports Science and Medicine Supplement* 10: 203-204.
- STRAY-GUNDERSEN, J., R.F. CHAPMAN, B.D. LEVINE, 2001. "Living high-training low" altitude training improves sea level performance in male and female elite runners. *Journal of applied physiology* 3: 1113-1120.
- THORNES, J.E., 1977. The effect of weather on sport. *Weather* 7: 258-268.
- TÓTH J. 1981. A településhálózat és a környezet kölcsönhatásának néhány elméleti és gyakorlati kérdése. *Földrajzi Értesítő* 2-3: 267-292.

NEHÉZSÉGEK AZ ISKOLÁBAN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A PKU-RA

Mező Barna¹, Jámbor Judit²

¹*Hajdú-Bihar Megyei Kormányhivatal Foglalkoztatási Főosztály,
4024 Debrecen, Piac u. 42–48.*

E-mail: mezobarna@lab.hu

²*KLIK Hajdúböszörményi Tankerület Bethlen Gábor Általános Iskola
E-mail: jamiud0514@gmail.com*

ÖSSZEFOGLALÁS

A „*Mit jelent a PKU a mindennapokban*” című kutatásom célja az volt, hogy a Magyarországi PKU Egyesület tagjai körében felmérjem hogyan élték meg az érintettek gyermekkorukban a PKU-t, milyen nehézséget jelentett, illetve jelentett-e nehézséget számukra a mindennapokban „csodabogárnak” lenni. Annak ellenére, hogy kutatásom nem volt reprezentatív, egy színes kép körvonalazódott ki a PKU-val való életről, betekintést nyerhettünk a PKU-s betegek életvitelének problémáiba. Megismerhettük a válaszolók egykori nehéz helyzeteit, személyes szituációkat, élményeket osztottak meg válaszaik során.

1. A kutatás *első hipotézis*: A fehérjeszegény diéta betartásával a PKU-sok is a társadalom aktív és kiegyensúlyozott tagjai a társadalomnak - egyértelműen igazolódott.
2. A *második hipotézis*: Az iskolai végzettségük arányaiban a társadalom többi részének iskolai végzettségétől nem tér el. Az a feltételezés, hogy nincs különbség a PKU-sok iskolai végzettsége és a magyarországi népesség iskolai végzettsége között nem igaz, ugyanis a válaszolók iskolai végzettsége jóval magasabb a hazai átlagnál.
3. A *harmadik hipotézis*: Az általános iskolában és a középiskolában a PKU hátrányt jelent az osztályközösségbe való beilleszkedés során. A válaszadók többségének nem jelentett problémát, viszont voltak, akiknél komoly nehézséget jelentett a beilleszkedés.
4. A *negyedik hipotézis*: A PKU-sok a munkaerő piacon ugyanúgy boldogulnak, mint bárki más. Igaz, hiszen megállapíthatjuk, hogy a válaszolók közül a munkaviszonyban állók száma jóval magasabb aktivitást mutat, mint a magyarországi aktív korú népesség.

BEVEZETÉS

Az általános iskolába való szocializáció során számos nehézséggel, problémával kell szembenéznie akár a nevelőnek, akár a diáknak, vagy éppen a diákot nevelő szülőknek. Ezek a nehézségek még inkább megjelennek azoknál a diákoknál, akik valamilyen veleszületett betegséggel rendelkeznek (pl. mozgás vagy látás sérültek, valamilyen örökletes anyagcsere betegségben szenvednek) vagy éppen elhízással küzdenek.

A cikk azokról a gyerekekről, családokról, szülőkről szól, akik „mássá” lettek–lesznek gyermekük elfogadása, nevelése, tanítása, közben és következtében; jelen esetünkben a „másság” kialakulásának, oka egy genetikai örökség, egy veleszületett anyagcsere betegség, amelynek neve: fenilketonuria (rövidítve: PKU).

A fenilketonuriára nincs a szó szoros értelmében vett gyógyszer. A PKU nem gyógyítható, *DE kezelhető* speciális fehérjeszegény diétával.

Kérdőíves kutatás a magyarországi pku egyesület tagjai körében

Az empirikus kutatás során az első kérdés, amivel foglalkozni kellett az alapsokaság kérdése volt. A PKU általános szűrését hazánkban két helyszínen (Budapest és Szeged) 1975-ben vezették be. Az alapsokaság meghatározásánál csak az 1975 után születetteket lehetett figyelembe venni. Ismerve azt a tényt, hogy az élve születettek közül minden tízezredik gyermek lehet PKU-s, valamint figyelembe véve az élve születések számának jelentős csökkenését, így máig a számuk 300–400 fő között lehet hazánkban.

Ha figyelembe vesszük, hogy a kutatás témája a gyermekkori iskolai, közösségi viszonyok vizsgálata, és ha csak a 18 évnél idősebb korosztályt kívánom megkérdezni, így az 1997 után születettek teljes mértékben kiesnek az alapsokaságból, ezáltal a vizsgálható alapsokaság száma 130–160 főre csökken. Ha figyelembe veszünk egy harmadik tényezőt is, mely szerint a PKU-s betegek jelentős része az 1990-ben létrejött és azóta egyesületi formában működő Magyarországi PKU Egyesület tagja – a tagság révén számos kedvezmény illeti meg a tagokat, mely sokban segít a diéta megtartásában, valamint az Egyesület érdekképviselői szerepet is betölt az egészségügyi kormányzat felé –, viszont vannak, akik nem tartják be a diétát és/vagy nem tagjai az egyesületnek, akkor megkaphatjuk azt a jól körülhatárolható alapsokaságot, mely a jelen kutatás alanya. Vagyis az a 1975–96 között született személy, aki PKU diétázó és a Magyarországi PKU Egyesület aktív tagja, az Egyesület közlése alapján ez a létszám 122 fő.

A kutatás a következő hipotézisekre épült:

- Hipotézis 1: A fehérjeszegény diéta betartásával a PKU-sok is a társadalom aktív és kiegyensúlyozott tagjai a társadalomnak.
- Hipotézis 2: Az iskolai végzettségük arányaiban a társadalom többi részének iskolai végzettségétől nem tér el.
- Hipotézis 3: Az általános iskolában és a középiskolában a PKU hátrányt jelent az osztályközösségbe való beilleszkedés során.
- Hipotézis 4: A PKU-sok a munkaerő piacon ugyanúgy boldogulnak, mint bárki más.

A kutatás során – az alapsokaság ismeretében – egy jól strukturált, elsődlegesen zárt kérdéseket tartalmazó kérdőív került összeállításra, a kérdőívben voltak nyitott kérdések is, hiszen fontos volt a személyes benyomás, a személyes vélemény megismerése, különösen

azért, mivel kutatás-módszertani szempontból az önkitöltős kérdőívek megküldése nem egy reprezentatív mintán történt, az alapsokaság számosságának alacsony volta miatt. Ezért a kitöltött kérdőívek visszaküldését követő elemzés inkább csak véleményalkotásra, egyfajta benyomások átadására, a PKU-s gyermekkor leírására alkalmas, a kérdőív feldolgozása során úgy jártunk el, hogy a fentebbi szempontokat figyelembe véve nem megállapításokat tettünk – ha igen, akkor csak a kérdőívet visszaküldöttekre vonatkozóan- hanem inkább a válaszolók által megadott, vagy leírt egyedi helyzeteket, sajátos viszonyokat kívánjuk visszaadni, leginkább az iskolai élet kapcsán, valamint kerestük a választ az alaphipotézisekre is.

A kérdőívet a Magyarországi PKU Egyesület által megküldött és a megjelölt szempontoknak megfelelő alapsokaságnak, küldtük ki e-mailon. Ez volt a legegyszerűbb és a leggyorsabb módja a kérdőívek megküldésének, a kérdőív kitöltése önkéntes volt, a visszaérkezett válaszok száma 29 volt, ebből értékelhető 28 darab – egy esetben nem volt olvasható a fájl. A kérdőív feldolgozásához az alacsony elemszám miatt az Excel 2007 programot használtunk, mely alkalmas egyszerűbb összefüggések kezelésére is, a kérdőívben szereplő alacsony és magas szintű változók elemszámát mutató ábrákon túl kereszttáblák készítésére és a bennük lévő összefüggések ábrázolására is lehetőség nyílt volna, azonban az alacsony elemszám miatt ezek készítése módszertanilag nem indokolt.

Az önkitöltős kérdőívre válaszolók közül 12-en nőnek, míg 16-an férfinak vallották magukat. A nemek szerinti arány nem felel meg a Magyarországi PKU Egyesület tagjainak nemek szerinti arányának, valamint nem felel meg a magyarországi alap népesség nemek szerinti megoszlásának sem. Egy nagyobb mintaszám esetén súlyozni kellett volna a válaszokat a nemek szerinti megoszlásnak az alapsokaságtól való jelentős eltérése miatt.

A *mikor született* kérdés alapján megállapítható a válaszolók életkora, az előzetesen megadott feltételek alapján, az 1975–96 közötti válaszok születtek az alábbi megoszlásban: az 1975–80 között születettek az ún. Ratkó-korszak második generációjához tartozók száma 13 fő, a nemek szerinti megoszlásban 6 fő férfi és 7 fő nő, míg az 1981–90 között születettek száma 12 fő, a nemek szerinti megoszlásban 8 fő férfi és 4 fő nő, míg az 1991–96 között születettek száma 3 fő, a nemek szerinti megoszlásban 2 fő férfi és 1 fő nő. A számokból jól látszik, hogy itt sem beszélhetünk arról, hogy az életkor szerinti megoszlás letükrozné a Magyarországi PKU Egyesület nyilvántartott tagjainak életkor szerinti megoszlását.

A *lakóhely szerinti megoszlásból* kitűnik, hogy a válaszolók közül a fővárosban, vagy a megyeszékhelyen, valamint az egyéb városban élők száma a döntő. Hiszen a kérdőívet visszaküldők közül 6-an Budapesten élnek, közülük 4-en férfiak és 2-en nők. Míg megyeszékhelyen a válaszolók közül 6-an élnek, szintén 4-en férfiak és 2-en nők, egyéb városban

12-en élnek, közülük 6-an férfiak és 6-an nők. Faluban, községben 4-en élnek, közülük 2-en férfiak és 2-en nők.

Az *iskolai végzettség szerinti megoszlásnál* is jól látható, hogy a magyarországi alapnépességhez képest jelentősen eltér a válaszolók iskolai végzettség szerinti megoszlása. A kérdésre 28 válasz érkezett be, közülük egy fő férfi adta meg a befejezett nyolc osztályt iskolai végzettségként. Szakmunkásképzőt végzettek száma 3 fő, közülük 2 fő férfi és 1 fő nő. Gimnáziumi /szakközépiskolai érettségivel/technikummal rendelkezők száma 12 fő, közülük 7 fő férfi és 5 fő nő. Míg a főiskolát/egyetemet végzettek száma 12 fő, közülük 6 fő férfi és 6 fő nő. Az alaphipotézis, miszerint nincs különbség a PKU-sok iskolai végzettsége és a magyarországi népesség iskolai végzettsége a kérdőívre válaszoló 28 fő esetében nem igaz. A válaszolók iskolai végzettsége magasabb a magyarországi alapnépesség iskolai végzettségénél.

A kérdőív következő kérdése arra kereste a választ, hogy *a munka világában milyen státusszal rendelkezik a kérdezett, mit csinál, mivel foglalkozik*. A válaszok alapján látható, hogy 21-en munkaviszonyban állnak, közülük 14-en férfiak és 7-en nők. GYES-en/GYED-en lévők száma 3 fő, mindnyájan nők. Munkanélküli 2 fő, közülük 1 fő férfi és 1 fő nő, tanuló 1 fő férfi. Háztartásbeliként 1 fő nő adott választ. Ha megnézzük hazánkban az aktív korú népességben belül azoknak az arányát, akik a munka világában aktívak, vagyis dolgoznak, vagy valamilyen kereső tevékenységgel rendelkeznek, akkor megállapíthatjuk, hogy a válaszolók közül a munkaviszonyban állók száma 28/21 fő, azaz 75% jóval magasabb aktivitást mutat, mint a magyarországi aktív korú népesség aktivitás mutatója. Az életkor miatt a GYES-en/GYED-en lévők száma (3 fő) érhető, a munkanélküliek száma (2 fő) pedig alul marad a magyarországi regisztrált álláskeresői aránynak.

Arra a kérdésre, *hogy hogyan fogadta/ja el a diétát?* a válaszolók jelentős többsége állapotként tekinti a kötelező diétát és 2 fő férfi az, aki betegségként éli meg. A válaszok között szerepelt, hogy: *„Sosem neveltek belém betegség érzetet a szüleim!”*, ebből a válaszból kitűnik, hogy a PKU állapotként való kezelésében milyen nagy szerepe van a családnak, annak, hogy a szülők hogyan állnak a PKU-s gyerekhez, ezt erősíti a következő válasz is: *„Ez nem betegség, egy állapot, amivel meg kell tanulni együtt élni. Normálisan betartott diétával teljes életet élhet a PKU-s, és semmiben nem különbözik egy nem PKU-s társától, csak abban, hogy mit eszik.”*. A válaszok között nagyon sokban szerepelt a következő gondolat: *„Teljes körű életet tudok élni mellette/vele.”*, melyből kitűnik, hogy kezelhető a PKU és a diéta megfelelő megtartása mellett az élet minőségében nem következik be jelentős eltérés a „normál” étrendet folytatóktól. A válaszok között megjelent az a gondolat is, hogy *„Egyik*

sem, ez egy feladat, amit meg kell oldani.”, itt szintén a nevelésnek a fontossága tűnik ki, a válaszoló a diétát egy feladatnak tekinti, amit meg kell oldani.

A 9-es kérdés arra vonatkozott, hogy *a beilleszkedés jelentett-e gondot az általános iskolában, majd a középiskolában?* A válaszolók többsége számára nem jelentett problémát, 18-an mondták azt, hogy a társai elfogadták, közülük 12-en férfiak és 6-an nők. A válaszolók közül 5-en jelezték, hogy az osztálytársaik nem tudtak arról, hogy PKU-sok, közülük 2-en férfiak és 3-an nők. Míg komoly nehézséggel 5-en küzdöttek az általános iskolában, közülük 2-en férfiak és 3-an nők. A válaszaik közül kitűnt, hogy *„Bántottak, amiért én mást ettem mint ők, sajnos az a tapasztalatom, hogy akinek van valami egészségügyi gondja, azt kinézik. Tehát a társadalom nem nyitott a másságra.”*

A válaszok között megjelent az is, hogy a tanári munkaerő sem tudta kezelni megfelelően a diétás létből fakadó helyzetet *„Egy „kedves” tanárnő kifaggatott az osztálytársaim előtt, hogy mi van, ha melléeszem, vagy nem tartom be a diétát. ezután osztálytársam (igaz, csak egy fő, de az épp elég volt!) azzal bántott, ha rosszat szoltam, hogy melléettem...”*, de megjelent a diétázással kapcsolatban az osztálytársak elfogadni nem képes volta is *„Evés közben csúfoltak, mert más volt az étrendem.”* vagy éppen *„Az addig sikeresen tartott diétámat negatívumként kezdtem megélni. Az osztálytársaim elkezdtek piszkálni, hogy milyen büdös a tápszer, amit iszok, „fujjogtak”, elkezdtek piszkálni, hogy én miért eszek mindig más ételeket, miért nem a büféből veszem a tízórait”*.

Az ebbe a csoportba tartozó válaszolók helyzetét, életérzését összefoglalva talán a legjobban a következő válasz adja vissza: *„Ez az időszak volt számomra a legnehezebb, és itt most csak az 1–4 osztályra gondolok. Sokszor nem mertem az osztálytársaim előtt enni, mert például a kenyérem nem olyan színű volt, mint az övék (a mai minőséggel összehasonlíthatatlan) és ezt szóvá is tették, valamint az illatára is kaptam megjegyzéseket. Próbáltuk mindig a napi menühöz igazítani az én étrendemet is, hogy az ebédem ne térjen el nagyban a többiekétől. Többször mellé ettem, ekkor voltak nagyobb szintjeim is. Szerencsére, ahogy kezdünk felnőni és felkerültünk a felső osztályba ez megváltozott. Megértették, hogy ez egy olyan állapot, aminek a be nem tartása az egészségemre mehet.”*

A középiskolai beilleszkedési problémák esetén 16-an mondták azt, hogy nem jelentett számukra problémát a beilleszkedés, közülük 7-en nők és 9-en férfiak. Míg az osztálytársak nem tudtak a PKU-ról választ 10-en jelölték meg, közülük 5-en nők és 5-en férfiak. Itt jól látható, hogy középiskolás korban többen nem tartották fontosnak azt, hogy az osztálytársaik tudjanak arról, hogy diétáznak, elsődlegesen a negatív általános iskolai élmények miatt.

A válaszok közül a következő vélemény, az ami a legjobban mutatja a helyzetet: *„Csak annak mondtam el akivel barátok lettünk, így őket nem is zavarta, sőt csodálkoztak is, mert nem is gondoltak rá hogy nekem diétáznom kell”*. Ami megjelenik abban is, hogy a beilleszkedés komoly nehézséget középiskolás korban 2 fő férfinak okozott gondot. Közülük az alábbi válasz tükrözi a legjobban a helyzetet: *„Szintén bántottak, egyedül vagyok, mint a kisujjam, pedig édesanyám mindent megtett, hogy ez még egyszer ne forduljon elő”*, jól látszik, hogy az általános iskolai negatív élmények a középiskolában is folytatódtak.

Arra a kérdésre, hogy: *Melyik korszak jelentette az Ön számára a legnagyobb kihívást a diétázás miatt?* a férfiaknál a legtöbben (7 fő) a serdülőkort jelölték meg, majd az iskoláskort 5 fő esetén, az óvodáskorra és a felnőttkorra egyaránt 2–2 fő adott meg választ. A nők esetén a legtöbben az iskoláskort jelölték meg (6 fő), majd 3 fő a serdülőkort és 2 fő a felnőttkort és legvégül 1 fő az óvodáskort.

Arra a kérdésre, hogy Az iskolás éveid alatt kaptál-e segítséget tanáraidtól a PKU diéta tekintetében, igennel 10-en válaszoltak 5 fő férfi és 5 fő nő. A válaszok között szerepelt *„Odafigyelést kaptam, ők is ügyeltek pl.: kirándulásoknál, hogy minden rendben legyen”*, hasonló gondoskodásról tanúskodik az alábbi idézet is: *„Mindig megpróbálták megtenni mindent annak érdekében, hogy ne maradjak ki a közös programokból a diéta miatt. Pl. iskolai farsang, vagy sulibulik, megoldották a szüleimmel, hogy minden ilyen alkalomkor nekem is legyen étel-ital, amit a társaimmal együtt fogyasztottunk el”*. A közös iskolai rendezvények pedagógusi kezelését mutatja a következő idézet: *„Egy-egy osztálykirándulás alkalmával, táborokban vagy klubdélutánokon mindig megoldott volt nekem a diéta. Vagy előre intézkedtek és szóltak az étteremnek, hogy lehetőleg olyan menüt állítsanak össze, ami nekem megfelel. Napi szinten pedig mikor vittem otthonról az ebédem az iskolába, ha úgy volt megmelegítették, minden héten megkaptam a menülapot a menzán és előre szóltak a konyhásoknak, akik 8 éven keresztül szolgálták fel nekem a finomabbnál finomabb ételeket, amit anyukám készített el nekem”*.

A kérdésre adott másik válasz a nem volt, azaz a tanárok nem segítettek a diétában a válaszolók közül 14 fő esetén, közülük 9 fő férfi és 5 fő nő adta ezt a választ. A válaszokban leginkább azt írták be, hogy: *„Utálták a diétámat mindig kitoltak velem”*, vagy megjelent a következő is: *„Nem voltam menzás, otthon ebédeltem, a tizórait otthonról vittem minden nap. Így nem volt szükség a segítségre”*, a válaszok között szerepelt *„Mindent meg tudtam oldani a családom segítségével”*. A válaszokból jól kitűnik, hogy a válaszolók fele úgy élte meg, hogy a tanára/tanárai nem tudták mi az a PKU, a tanárok nem foglalkoztak a betegségével és a

család segítségével kellett kezelni minden olyan problémát, hiányosságot, ami abból adódott, hogy az iskola, a tanárok nem voltak felkészülve a speciális diétára.

A kérdésre adható harmadik válasz a ritkán volt, azaz ritkán kaptak a válaszolók közül segítséget a tanáraiktól 4 esetben, 2 fő férfit és 2 fő nőt érintett a válasz. Az ő véleményük közül a következőt emelném ki: „*A család segítségével mindent meg tudtunk oldani*” vagy „*nem volt rá szükség*”, jól látszik, hogy itt is a család volt az, amely segített a diétában és a tanárok vagy nem ismerték a PKU diétát, vagy nem érdekelte őket, vagy ismerték és nem érdekelte őket.

Megállapíthatjuk, hogy a beérkezett válaszok többségénél a napi szintű diéta betartásában a tanárok inkább nem segítették a PKU-s diákjaikat, amely a válaszolók szerint fakadhatott ismeret hiányából, érdektelenségből, a plusz feladattól való elhatárolásból, abból, hogy a család megoldotta a feladatot, nincs benne a tanár munkaköri leírásában, hogy dietetikus is legyen stb.

A 12-es kérdés arra vonatkozik, hogy *Részt vett-e a közétkeztetésben?* igennel a válaszolók közül 7-en válaszoltak, közülük 1 fő férfi és 6 fő nő, míg a többiek, 21-en nemmel válaszoltak, közülük 15 fő férfi és 6 fő nő (2. táblázat).

A 13-as kérdésben kérdeztünk rá, hogy *Tudják-e a barátaid, hogy PKU-s vagy?* A legtöbben, 25-en igennel válaszoltak, közülük 14 fő férfi és 11 fő nő, míg nemmel 3-an válaszoltak, közülük 2 fő férfi és egy fő nő.

A 14-es kérdésben arra kérdeztünk rá, hogy *jelentett-e hátrányt az iskolai rendezvényeken, az iskolai táborokban való részvételnél a PKU diéta?* Az igen jelentett, a PKU miatt nem tudtam részt venni az iskolai rendezvényeken, az iskolai táborban választ 3-an adták, közülük kettő fő férfi és egy fő nő. A nem vettem észre, hogy bármilyen hátrányt jelentett volna a PKU kijelentést 19-en válaszolták meg, közülük 11 fő férfi és 8 fő nő. Míg a PKU egyesülettel táboroztam, iskolai táborban nem vettem részt választ 6-an jelölték meg, közülük 3-an férfiak és 3-an nők. Összességében megállapítható, hogy a válaszolók közül a legtöbben nem érezték problémának a közösségi terekben, közösségi rendezvényeken, a táborokban a diétázás miatti negatív megkülönböztetést.

A 15-ös kérdésben arra kérdeztünk rá, hogy *befolyásolja-e a barátaiddal való kapcsolatot, hogy PKU-s vagy?* Az igen több barátom lett választ 2 fő férfi adta meg. Míg az igen, több figyelmet kapok, kíváncsiak választ 4-en adták meg, 2 fő férfi és 2 fő nő. A nem, nem foglalkoznak velem választ 8-an adták meg, 6 fő férfi és 2 fő nő. Az e miatt nem barátokoznak velem választ senki sem jelölte meg. A nem éreztem semmi különbséget választ 14-en adták meg, közülük 6-an férfiak és 8-an nők.

A válaszok alapján jól látható, hogy a válaszolók többségének semleges élményei vannak abban, hogy a PKU-s lét a barátaikkal való kapcsolatot hogyan befolyásolta, 6 fő esetén a PKU pozitív hatással volt a barátokkal való kapcsolatra, ami a több figyelemben, a „csodabogár” mivoltban jelent meg leginkább. A barátok elmaradásának okaként a válaszolók közül senkinél sem jelentkezett a PKU-s lét, ami önmagában pozitív, de magyarázható azzal is, hogy ha valakinek gondot jelentett a PKU az nem kezdett barátkozni a diétázóval.

A 16-os kérdésre, mely szerint *Anyagi szempontból mennyire tartja elérhetőnek a PKU-s termékeket?* alapvetően három választ lehetett adni. Az olcsó, mert ... választ egy fő férfi jelölte meg, olcsó, mert „*drága dolgot nem veszek meg (extra sajtok, különlegesebb drága húsok...)*” választ adva, amelyből kiderül, hogy számos étrend kiegészítőt, sajt, tészta, kenyér stb. feltehetően nem vásárol meg, amelyekkel viszont változatossá lehet tenni az étrendet és jelentősen javítható velük a komfort érzet és az életminőség.

A második típusú válasz: megfelelő az ára, mert..., erre 4 fő férfi jelölt meg választ, melyek tartalma a következő: „*Mert Egyesületi tagként vannak kedvezmények.*”, egy másik válasz „*Többféle, olcsó és drága termékből is választhatok.*”. Alapvetően e két válasz mentén írhatók le a megadott vélemények, melyek fontos momentuma az Egyesületi tagság és az igen széles termékkínálat, valamint az egyes gyártók időközönkénti jelentős akciói.

A harmadik típusú választ: drága, hiszen... a válaszolók jelentős többsége jelölte meg, 23-an adták meg ezt a választ, közülük 11-en férfiak és 12-en nők. A válaszok a következők mentén jelentek meg: „*Nem nagyon tudjuk megfizetni, mert nekem sincs munkám, azt szeretnénk, ha olcsóbb lenne egy kicsit*”. Ebbe a csoportba tartozik a következő válasz is: „*Albérletben lakok, kis átlag fizetésből és nehezen tudom megvenni a termékeket*”, vagy a következő megjegyzés is „*A mai világban nem keresünk olyan nagyon sokat*”.

A következő csoportba tartozó válaszok inkább a speciális termék jelleg miatti árra hivatkoznak: „*Sokkal többe kerül, mint a „normál” ételek*”, vagy „*Fél kg finomliszt, amiből finom kenyeret tudok csinálni és ehető az nagyon drága 1500 Ft, még nem beszélve a tésztákról*”, de ide tartozik a következő válasz is „*Ez nehéz kérdés, és nem is tudom megválaszolni. Nyilván nem olcsóak. Mert ha azt nézzük, hogy pl. a normál liszt, tészta mennyibe kerülnek, ahhoz viszonyítva persze drága. Olcsónak semmi esetre sem mondanám. De ezek speciális termékek. Arról nem is beszélve, hogy a diétában alkalmazható termékek köre milyen jelentősen bővült. Pl. Loprofin virsli, kolbász, húspogácsa, különböző tészták. Nyilván, mindenki szeretné, hogy ezek olcsóbbak legyenek, de még így is, ha valaki nem engedheti meg magának a drágább Loprofin-t vehet olcsóbbat.*”.

A válaszolók másik köre egy másik momentumra, a speciális jellegre hívja fel a figyelmet, amely a drágaság egyik oka: „*speciális, kicsi a piac és földrajzilag is szeparált*”, vagy „*Kisebb mennyiségbe kerül előállításra, s kisebb a kereslet ezen speciális termékek iránt*”, vagy „*A PKU ritka betegségnek számít, országosan nem nagy a számuk, ezért magas a termékek ára*”. A válaszokból jól látszik, hogy a többség drágának találja a speciális diétához szükséges termékek árát (megjegyzem, hogy a hagyományos élelmiszerekhez képest akár 8–10 szerez különbség is lehet, de a diabétesz diétához képest 1,5–2 szerez a különbség) különösen, ha a jövedelmi helyzetet nézzük, az okok között megjelent a speciális élelmiszer mivoltból adódó magas előállítási költség, az alacsony fogyasztói szám is.

A 17-es kérdés arra kereste a választ, hogy *Mennyire befolyásolja a PKU-s termékek ára a diéta betartását?* Az egyáltalán nem befolyásolja választ 14-en adták meg, közülük 10-en férfiak és 4-en nők. Ha összevetjük ezt a választ az előző kérdéssel, mely szerint anyagi szempontból mennyire elérhetőek a PKU-s termékek, akkor némi ellentmondást találunk. Hiszen az előző kérdésben a többség drágállotta a termékek árát, míg itt azt jelölték meg 14-en, a válaszolók fele, hogy egyáltalán nem befolyásolja a PKU termék ára a diétát. Amiből következik, hogy a válaszolók fele annyira elkötelezett a diéta mellett, hogy a termékek magas ára sem tartja vissza, hiszen az egészségéről van szó!

A válaszolók közül 11-en mondták azt, hogy befolyásolja a PKU-s termékek ára a diéta folytatását, közülük 3-an férfiak és 8-an nők. Míg a nagymértékben befolyásolja választ 3-an adták meg, mindnyájan férfiak.

A 18-as kérdés arra vonatkozik, hogy *tagja-e a válaszoló a Magyarországi PKU Egyesületnek*, mely tagság számos előnnyel jár, kezdve az információhoz és a hírekhez való jutást, a kedvezményes gyermektáborokat, a kedvezményes vásárlások, kuponok, a főző stúdiókon való részvétel, étel, tészta, sütemény receptekhez való hozzájutás lehetősége stb. Ezeknek az előnyöknek a birtokában nem csoda, hogy mindenki tagja az Egyesületnek, mely nagyon fontos a közösség tudat és az érdekérvényesítés szempontjából akár az egészségi kormányzat irányába is, ahol folyamatosan fellángol a PKU tápszer és más az OEP által jelentősen támogatott étrend kiegészítő támogatásának eltörlése, vagy csökkentése.

A 19-es kérdés első felében arra kérdeztünk rá, hogy *Mennyire befolyásolta a pályaválasztásodat, az, hogy PKU-s vagy?* Az iskolában megszokott módon kellett osztályozni, az egyes volt, ha egyáltalán nem és az 5.ös ha teljes mértékben. Az egyáltalán nem választ adták meg 18-an, közülük 11-en férfiak és 7-en nők. A nem befolyásolta a pályaválasztást választ adók 2-en voltak, egy fő férfi és egy fő nő. A befolyásolta is, meg nem is választ senki sem

jelölte meg. Míg a befolyásolta választ adók száma 5 fő volt, közülük 2 fő férfi és 3 fő nő. A teljes mértékben befolyásolta választ adók 3-an voltak, 2 fő férfi és egy fő nő személyében.

A kérdés másik része arra vonatkozott, hogy miben nyilvánul meg ez a fajta befolyásolás, itt elsődlegesen azoknak a válaszai jelennek meg, akik a befolyásolta és a teljes mértékben befolyásolta válaszokat adták meg az előző kérdésre. A válaszai közül néhány fontosabb: „*PKU-s létemre cukrász szerettem volna lenni*”, vagy „*Több szakma eleve kiseik ei. alkalmatlanság miatt (katona, rendőr, tűzoltó, stb.), de a többinél is szempontként jelenik meg az étkeztetés.*”, vagy „*Nem mehettem arra a szakmára, amit szerettem volna csinálni (szakács), így burkolónak tanulok, sajnos nem lehet minden PKU-s zseni. A PKU-sok is olyanok, mint a többiek, egyik okosabb, a másik kevésbé*”, vagy „*A sok éves kontroll vizsgálat, a havi vérvételek... így ápolónó lettem.*”, talán a következő válasz foglalja össze a legjobban a kérdésre adott válaszokat „*Olyan középiskolát választottam, ahol étkeztetés nélkül meg tudtuk oldani a diétát. Bejárós voltam, így otthon jutottam meleg ételhez.*”.

A 20-as kérdés arra vonatkozott, hogy *a mindennapi életben jelent-e problémát a diéta betartása?* A válaszolók többsége számára nem jelent problémát a diéta betartása, mivel „*A PKU-val nőtem fel, szüleim észrevétlenül ráneveltek a PKU-ra*”, vagy „*a ma már elérhető több száz minőségi termék segítségével, és a rengeteg recepttel, ami rendelkezésünkre áll, a diéta betartása egyáltalán nem jelenthet akadályt*” válaszokból ez tűnik ki. Ugyanakkor az olykor, hiszen választ 9 fő adta meg. Ők leginkább azzal magyarázták, hogy „*nehéz odafigyelni, hogy minden nap megfelelően étkezzem, betartsam a napi phenil alanin szintet*”, vagy „*minden napra előre kell gondoskodni az étrendről, nem lehet csak gyorsan választani egy étlapról, ezért plusz időt igényel*”, vagyis az odafigyelésre és a diéta körülményességére hivatkoztak, amelyek a legjobban zavarják a diéta betartását.

A kérdésre az igen választ adók száma 6 fő, ők leginkább azt jelölték meg, hogy „*a munkahelyeken mivel a tápszer bevétel nemhogy körülményes hanem igen rossz szájízűt eredményez és sajnos nehezen tolerálják a kollégák*”, vagy „*igen a kevés fizetés miatt a drága zöldségeket és a speciális dolgokat nehéz beszerezni megvenni és nehéz kétféle főzni*”, azaz olyan dolgokra hivatkoztak leginkább, melyek a jövedelmi helyzettel, a külső környezet tolerancia szintjével, a diétázás jellegével kapcsolatos: „*igazán kitalálhatná valaki, hogy tápszer helyett csak egy tablettát kelljen bevenni. Sokkal könnyebb lenne, egyébként a diétás ételek ízével nincs gond*”.

IRODALOMJEGYZÉK

BAGDY E., 2004. Családi szocializáció és személyiségzavarok. Nemzeti Tankönyvkiadó

- BICKEL, H., 1995. PKU-s a gyermekünk. SHS – Gesellschaft für klinische Ernährung gmbH Heilbronn.
- KÁSÁNÉ SOLTYSIAK J., 2004. A fenilketonuria kezelése serdülő- és felnőttkorban, hazai lehetőségek. PKU újság. 2004 július, XII. évf./2. 48. szám. Magyarországi PKU Egyesület
- ULLRICH, K. – MÜNSTER-UDOWENDEL, 2001. PKU-val jól élni. Fordította: Dr. Somogyi Csilla. Magyarországi PKU Egyesület
- SCHULER, Á., SOMOGYI CS., TÖRÖSNÉ F. I., 1995. *Pediáter*. 1995. 4. évf. 4. szám. 338. p.
- SOMOGYI CS., KISS E., 2000. Az élet PKU-val. Magyarországi PKU Egyesület
- SZABÓ L., SOLTYSIAK J., 1978. Phenilketonuria kezelése és Diétás Útmutató. Szegedi Orvostudományi Egyetem, Gyermekklinika János Kórház és Rendelőintézet, Gyermekosztálya, Szeged
- MÖNCH, E., 2003. *Kommunikation zwischen Partner, Phenylketonurie/Galaktosämie*, Düsseldorf
- Fatalin, A. 2004: A sajátos nevelési igényű gyermekek integrált neveléséről – szülőknek. <http://www.ofi.hu/tudastar/sajatos-nevelesi-igenyu/sajatos-nevelesi-igenyu-090617-4> {Hajdúböszörmény, 2014. március 15.}
- Kolozsváry J., 2002: Más gyerek, más szülő. más pedagógus, Okker Kft.
- Simon E., 2010: A sütőstúdiók szerepe a fenilketonúriás betegek edukációjában. Új Diéta. A Magyar Dietetikusok Lapja, 2010/2. szám
- Wachtel, U., 2003: Phenylketonurie Ein Modellfall für die Entwicklung der Kinderheilkunde, Schattauer
- Eberle-Pelloth, W., 2004: Mit PKU im Kindergarten und in der Schule, Praxisratgeber für Erzieherinnen und Lehrerinnen von Kindern mit Phenylketonurie, Nutricia GmbH – Geschäftsstelle Heilbronn

A HATALOM PERIFÉRIÁJÁN. GONDOLATOK A HATÁROK ÉS A PERIFÉRIA HATALMI ÖSSZEFÜGGÉSEIRŐL

Pálné Kovács Ilona¹

*¹MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont,
Regionális Kutatások Intézete,
Dunántúli Tudományos Osztály, 7621 Pécs, Papnövelde u. 22.
Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Politikatudományi és Nemzetközi Tanulmányok
Tanszék, Pécs, Ifjúság u. 6.
E-mail: palne@rkk.hu*

ÖSSZEFOGLALÁS

Amikor szeretett és tisztelt kollégám sok évtizedes munkássága előtt tisztelgő írásom témáját kerestem, abból indultam ki, hogy Baranyi Béla a határok és a perifériák, pontosabban a perifériák határainak kutatója. Én a hatalom kutatója vagyok, nem is nagyon erőltetett a párhuzam úgy fogalmazni, hogy a hatalom perifériájának kutatója. Abban is rokon a sorsunk, hogy Baranyi határkutatói elsősorban akkor zajlottak, amikor a határok szerepe, még a keletieké is, felértékelődni látszott, s jómagam is több évtizeden át úgy foglalkozhattam a decentralizációval és önkormányzatokkal, hogy divatos volt a téma, normatív értelemben alig megkérdőjelezhető. Talán nem véletlen, hogy a határok és a decentralizáció, a földrajzi és a politikai –hatalmi értelemben vett „perifériák” pozitív tartalma, és integráló, összekötő ereje, csak átmenetinek bizonyult. Mind a határok, mind a decentralizáció népszerűsége hanyatlani látszik. Rövid írásomban a jelenséget legfeljebb felvázolni tudom, magyarázni biztosan nem. Célom rámutatni arra, hogy a határok és a perifériák kutatása nélkülözhetetlen, s az elemzési megközelítések között ott kell, hogy legyen a hatalom dimenziója is, amelyik behatárolja vagy kiterjeszti a határok mentén működő helyi kormányzatok mozgásterét.

Decentralizáció: a hatalom a központ és a perifériák közötti megosztása

A horizontális hatalommegosztás, a törvényhozó, végrehajtó és bírói hatalom elválasztása és egymást kiegyensúlyozó, ellenőrző funkciója államtudományi közhely, a hatalom térbeli megosztása azonban nem rendelkezik ilyen szilárd szakmai, politikai alapokkal. A decentralizáció a hatalom térbeli megosztásának dimenziója, nem csak abban az értelemben, hogy az államot térben is meg kell szervezni, hanem úgy is, hogy a hatalom térbeli szereplői, szervezetei is fékként és egyensúlyként működhetnek, legalább is a decentralizált, demokratikus hatalmi berendezkedésekben. A térbeli hatalommegosztás standardja, tartalma, iránya, formája nem rendelkezik általánosan elfogadott axiómákkal, amelyek biztos támpontot jelentenének a területi kormányzás formálásában, bár az utóbbi évtizedekben a szubszidiaritás elve fontos háttérrel ad a decentralizációs reformoknak. A decentralizáció fogalma is összetett, stabil értelmezés legfeljebb annyi, hogy a közhatalmi kompetenciák a központtól lefelé, kifelé haladnak, de hogy milyen kompetenciák, milyen területi szereplők irányába és milyen

eszközrendszer kíséretében, milyen viszonyrendszert eredményezve a szintek között, abban óriásiak a különbségek. A különböző decentralizációs modellek közül lényegében csak a demokratikus decentralizáció (devolúció), esetén következik be tényleges hatalommegosztás. A területi szinteket választott képviselők legitimálják, kompetenciájuk a helyi közfeladatok nagyobb részét fogja át, s a testületek önkormányzati státuszban lévén, megfelelő önállósággal rendelkeznek (CROOK-MANOR, 2000). Ekkor érvényesülhet a decentralizáció politikai, demokratikus legitímációs előnye, a polgárokhoz való közelség, a közvetlenebb részvétel, átláthatóság stb. A közjogi státusz önmagában azonban nem igazít el a tényleges helyi mozgástér és önállóság tekintetében. A decentralizációhoz minimálisan két tényező szükséges, a közjogi (alkotmányos) jogállás és a megfelelő költségvetési modell megválasztása. A decentralizáció nem öncél, hanem kormányzási eszköz, amely a térbeli hatalmi szerkezet és működés optimalizálásával törekszik a konkrét állam, politikai rendszer belső kohézióját, hatékonyságát, integráló erejét, akcióképességét biztosítani.

A kormányzással foglalkozó szakirodalom és a politikai közvélemény, a nemzetközi szervezetek a területi decentralizációhoz sok tekintetben normatív módon közelítenek, azaz kívánatosnak tartják mind az állam teljesítménye, hatékonysága, mind demokratikus legitímációja szempontjából (SAITO, 2011). Az ENSZ Habitat, az OECD, Világbank, az Európa Tanács és az Európai Unió, különböző dokumentumai, chartái, fehérvényei, nyilatkozatai azt üzenik, hogy a decentralizált kormányzati rendszerek hatékonyabbak és demokratikusabbak.

A központi kormányzatok azonban egyáltalán nem nagyvonalúak a hatalmuk megosztásában, ha csak nem kényszerülnek erre különböző okokból. A központi és helyi viszonyrendszer ellentmondásos, a centralizációban és a decentralizációban érdekelt erők esélyei folyamatosan változnak, s általánosságban a „perifériák” ritkán képesek a hatalom decentralizációját kikényszeríteni.

A magyar kormányzati rendszer ezeréves öröksége a centralizáció, amellyel a szakítás közjogi értelemben a rendszerváltáskor elfogadott önkormányzati törvénnyel következett be. Magyarországon a rendszerváltás volt az a történelmi pillanat és esély, amikor a korábbi hagyományokkal szembefordulva, decentralizált kormányzási rendszer jöhetett létre. Ne felejtjük azonban, hogy az önkormányzati rendszert nem a periféria kényszerítette központi hatalomra, hanem a politikai elit konszenzusa a nyugati demokráciák mintájának átvételében. Ez a konszenzus és értékrend azonban kérész életűnek bizonyult.

Centralizáció, a perifériák hatalomból történő kiszorítása

A nemzeti kormányzatok a centralizáció, decentralizáció kérdéséről döntve, követik a nemzeti sajátosságokat, a történelmi örökséget, az ország térbeli tagoltságát, de a területi reformfolyamatokra hatással vannak az időről-időre változó kormányzási kihívások, a módosuló közfeladatok, a konkrét gazdasági, társadalmi környezet. A decentralizáció előnye, szükségessége nincs kőbe vésve, és az empirikus evidenciák sem teljesen meggyőzőek. Ez is oka annak, hogy az egyes országok a maguk útját járják, és ciklusról, ciklusra változtatnak is a térbeli kormányzási modelljükön. Vannak olyan vélemények, hogy a decentralizáció akadályozhatja a jóléti állam funkcióinak méltányos, egységes és gyors gyakorlását, ha úgy tetszik, a centralizáció a perifériák érdeke is lehet. Mások azt hangsúlyozzák, hogy a decentralizáció sem feltétlenül vezet hatékonyabb közpolitikai gyakorlathoz, inkább politikai legitimációs funkciót tölt be a döntéshozatal polgárokhoz közelítésével. Vannak viszont, akik beismerik, hogy nem rendelkezünk elegendő evidenciával a decentralizáció előnyei és hátrányai tekintetében (BANTING-COSTA-FONT, 2010).

Abban egyetértés mutatkozik, hogy a helyi önkormányzatok közfunkciókban betöltött szerepe, költségvetésből, közösségi forrásokból való arányos részesedése, szervezeti kapacitások nélkül az önkormányzati rendszer kiüresedik (BALDERSHEIM-ROSE, 2010). A helyi kormányzás működését meghatározza az általános kormányzási környezet. Rosszul teljesítő kormányzás mellett a helyi kormányzatok sem működhetnek jól, bár jó helyi kormányzással ideig-óráig ellensúlyozni lehet a kedvezőtlen makro kormányzási környezetet. Optimálisnak a szinergia tekinthető, amikor a két kormányzási szint jó teljesítménye összeadódik, segíti egymást. A decentralizált rendszerek adják meg az esélyt a helyi kormányzatok számára, hogy helyben kialakítsák az optimális döntések kereteit. Az eséllyel élni korántsem egyszerű, a helyi kormányzás mindenkori kihívása, hogy képes legyen az adott helyen és időben a problémák megoldására.

Azonban a centralizáció, decentralizáció alapvetően nem szakracionális, közpolitikai döntés, hanem a hatalmi erőviszonyok függvénye. Magyarországon a decentralizáció megtorpanása, az elmúlt évtizedek területi reformkudarcai nem csak azzal magyarázhatóak, hogy a rendszerváltás után már nem volt egyetlen kormánynak sem valós szándéka a decentralizációra, hanem azzal is, hogy a reformcélok kitűzése nem párosult a végrehajtás konkrét feltételeinek a kimunkálásával, sőt alapos elemzésével sem. A feltételek elemzése, mérlegelése, a decentralizáció fenntarthatóságának támogatása nem egyszerűen tudományos kutatások eredményeinek függvénye, hanem politikai, kormányzati kulturáltság, igény kérdése is. A hazai politikai elit absztinensnek bizonyult a térbeli hatalommegosztás iránt,

egyáltalán nincs meggyőződve arról, hogy a decentralizáltabb kormányzás nem csak a hatalom legitimitációját, hanem az állam hatékonyságát is erősítheti. Nem véletlen, hogy az utóbbi években lezajlott „neoweberi” fordulat, az állam szerepének és szervezetének újraformálása, a szélsőséges centralizáció nem ütközött sem a perifériák, sem a szakma és a helyi és pártpolitikai elit ellenállásába. A szinte akadálytalan centralizáció azt igazolja, hogy a stabil, fenntartható decentralizációnak Magyarországon hiányoztak a közjogi, politikai biztosítékai és talán az objektív feltételei is.

Hatalom és regionális fejlődés

Sokak véleménye szerint a decentralizáció inkább felerősíti a regionális különbségeket, ellene hat a területi (társadalmi) igazságosságnak, mert a (nemzeti) szolidaritással szemben inkább a régiók, terek közötti verseny érvényesül (GORDON, 2011; VARRÓ, 2012). Mások viszont az inkluzív, a kiegyensúlyozottabb, a belső erőforrásokra épülő növekedés fontos feltételül szabják a decentralizált helyi kormányzást, ami nemcsak helyben hatékonyabb, hanem a méltányosabb nemzeti politika eszköze is (PERRONS, 2011; TUROK, 2011, TÖDTLING, 2011; HORVÁTH, 2015).

A hatékony térbeli kormányzás nem csupán a közjogi modell (centralizáció és decentralizáció), vagy a területi lépték, szervezeti méret kérdése, sokkal inkább az együttműködési és alkalmazkodási készségeké, a hálózatos struktúráké, a kormányzás innovációjáé azokban a terekben, amelyek a leginkább relevánsak az emberek életkörülményei és a gazdaság működése szempontjából. Ez arra irányítja a figyelmet, hogy a decentralizált rendszerek sikeressége nagymértékben függ attól, hogy a helyi-területi kormányzati és nem kormányzati szereplők képesek-e hatékonyan és demokratikusan működni.

A decentralizált modell fejlesztéspolitikai előnye, hogy az ágazati érdekek dominanciájára kevésbé van esély, óhatatlanul erősebb a területi szemlélet, s kisebb lépték miatt átláthatóbb, beágyazottabb tervezésre és beavatkozásokra nyílik lehetőség. A térbeli dimenzió erősítése azonban csak akkor járhat eredménnyel, ha az irányítás központi szintje is hatékonyan működik, mint ahogy a makrogazdasági feltételek alakulása sem hanyagolható el természetesen (AMIN, 2004). A közösségi alapú, a helyi erőforrásokra építő gazdaságfejlesztés bőséges irodalma sok adalékkal szolgál ahhoz, hogy a helyi közösségek a falvakban, periférikus, rurális terekben milyen stratégiákat és ehhez milyen kormányzási módszereket alkalmazhatnak (FINTA, 2012) de ezek hatékonysága erősen függ a kormányzási rendszeren belüli mozgástértől. Az aszimmetrikus hatalmi viszonyrendszer

rányomja a bélyegét a térség fejlesztéspolitikájára is. A helyi erőforrásokra épülő gazdaságfejlesztés szempontjainak érvényesülése nagymértékben függ a döntéshozásban résztvevők érdekérvényesítő képességétől (TORRE-TRAVERSAC, 2011).

Kétségtelen, hogy a határ mentiség, a határon átnyúló együttműködések uniós támogatásának köszönhetően, olyan lokális előnyt jelentett a korábbi időszakban, ami megalapozta a reményt, hogy a periféria akár a keleti határok mentén is felívelő fejlődési pályájára léphet, s az együttműködések formalizáló új intézmények is olyan logikát követtek, amely hozzájárulhatott a decentralizációhoz. A hely sajátosságait, erőforrásait csak akkor lehet ugyanis kiaknázni, ha erre a kormányzási modell elegendő mozgásteret ad, rugalmas alkalmazkodást enged.

A határok szerepe és a hatalom szerkezete

Baranyi Béla határ kutatásaiban kevésbé fókuszált az intézményi összefüggésekre, annál inkább például a történelmi meghatározottságokra. Ugyanakkor kutatásai óhatatlanul belebotlottak a hatalom és bizalom kérdésébe. A „periféria perifériáján” folytatott kérdőíves felméréséből is kiderült, hogy a határ menti települések lakói kevésbé bíznak a határokon átnyúló együttműködés céljából létrehozott szervezetekben. Az is kiderült, hogy az önkormányzatok sem tudtak jelentős intézményes kapcsolatra szert tenni, s mind a lakosság, mind az önkormányzatok úgy látták, hogy kicsi a helyi mozgástér, s nem pótolhatják a helyi erőfeszítések a szomszédos országok kormányzati szintű együttműködését illetve annak hiányát (BARANYI, 2007).

Az államhatárok két oldalán elhelyezkedő közösségek és kormányzatok hatványozottan vannak kitéve hatalmi pozíciójuk „periferizálódásának”. A kiszolgáltatottság, kizorítottság úgy tűnik, Baranyi Béla optimizmusa ellenére (BARANYI, 2014) csak egy átmeneti időszakban enyhült, amikor a határon átnyúló kapcsolatoknak az uniós kohéziós politikai és a „nemzetpolitika” is kedvezett. A határok jelenleg újra megerősödő védelmi, elválasztó funkciója és az ország kormányzásában bekövetkezett centralizációs fordulat negatív hatásai a perifériákon összeadódnak.

A szélsőséges centralizáció, a kormányzás területi érzékenységének elvesztése általában is jelentős kockázatokat hordoz. Miközben átmenetileg válasz lehet az államadósság kezelésére, a költségvetés konszolidálására, megkönnyítheti a közszolgáltatási reformok végrehajtását, eközben elveszíti a visszacsatolásban rejlő információkat, a nyilvánosság, a bizalom támogató erejét, a helyi teljesítményben való érdekelttség mozgósító hatását, a területi kohézió, társadalmi béke nyújtotta stabilitást. A határok mentén a következmények még súlyosabbak

lehetnek. Mind az ország, mind a hatalom határán hosszú évtizedeken keresztül megélt periférikus helyzet csak nehezen váltott át aktivitásba és együttműködésbe különösen az uniós csatlakozás után a források és a felhatalmazás birtokában. Az újra csökkenő kompetenciák, a centralizáló reflexek a helyi politika apátiáját, a helyi társadalommal való kapcsolatok elvesztését idézi elő. A határok bezáródása a perifériák további leszakadásához vezet, a kör bezárul.

IRODALOMJEGYZÉK

- AMIN, A. 2004. An Institutionalist Perspective on Regional Economic Development. In: KEATING, M. (ed.) *Regions and Regionalism in Europe*. An Elgar Reference Collection, Cheltenham, pp. 310–324.
- BALDERSHEIM, H., ROSE, E. L. (eds.) 2010. *Territorial Choice. The Politics of Boundaries and Borders*. Palgrave Macmillan, Houndmills.
- BANTING, K., COSTA-FONT, J. 2010. Decentralization, welfare, and social citizenship in contemporary democracies. *Environment and Planning C*. 28(3), pp. 381–388.
- BARANYI B. 2007. A határmentiség dimenziói Magyarországon. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- BARANYI B. 2014. A határ menti szerep újraértelmezése Trianon után. *Közép-rurópai Közlemények*, 7(3–4), pp. 50–63.
- CROOK, R., MANOR, J. 2000. *Democratic Decentralisation*. OED Working Paper Series. No. 11. The World Bank, Washington D.C.
- FINTA I. 2012. Kihívások, kérdések, feladatok és lehetséges válaszok a 2014-2020. programozási időszakra. *Új Magyar Közigazgatás*, 5(6), pp. 33–41.
- GORDON, J. 2011. Territorial competition. In: PIKE, A., RODRÍGUEZ-POSE, A., TOMANEY, J. (eds.) *Handbook of Local and Regional Development*. Routledge, London and New York. pp. 30–42.
- HORVÁTH, GY. 2015. *Spaces and places in Central and Eastern Europe. Historical Trends and Perspectives*. Routledge, London, New York.
- MANOR, J. 1999: *The Political Economy of Democratic Decentralization*. The World Bank, Washington D.C.
- PERRONS, D. 2011. Regional disparities and equalities: Towards a capabilities perspective? In Pike et al pp 59–74.
- SAITO, F. 2011. Decentralization. In: BEVIR, M. (ed.): *The SAGE Handbook of Governance*. SAGE, London, pp. 484–500.

- TORRE, A., TRAVERSAC, J-B. (eds.) 2011. Territorial Governance. Local Development, Rural Areas and Agrofood Systems. Physica-Verlag, Springer, Berlin, Heidelberg.
- TÖDTLING, F. 2011. Endogenous approaches to local and regional development policy. In: PIKE, A., RODRÍGUEZ-POSE, A., TOMANEY, J. (eds.) Handbook of Local and Regional Development. Routledge, London and New York. pp. 333–343.
- TUROK, I. 2011. Inclusive growth: meaningful goal or mirage? In: PIKE, A., RODRÍGUEZ-POSE, A., TOMANEY, J. (eds.) Handbook of Local and Regional Development. Routledge, London and New York. pp. 74–86.
- VARRÓ, K. 2012. Reconsidering the English question as a matter of democratic politics and spatial justice. *Environment and Planning C. Government and Policy*, 30(1), pp. 29–45.

ÖKOTURISZTIKAI ÁRNYÉKBAN. AZ ALFÖLD GYENGE POZÍCIÓJA MAGYARORSZÁG ÖKOTURIZMUSÁBAN

Raffay Zoltán¹

¹Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Marketing és Turizmus Intézet, 7622 Pécs,
Rákóczi út 80.
E-mail: raffayz@ktk.pte.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

Az ökoturizmus a világ- és a hazai nemzetgazdaságban mind fontosabbá váló turizmus ágazat egyik viszonylag új, dinamikus növekedést és komoly növekedési potenciált felmutató területe. Hazánk nemzetközi összehasonlításban kedvező helyzetben van e téren, a fejlett ipari országokhoz képest nálunk arányaiban több természeti érték őrződött meg eredeti vagy ahhoz közeli állapotában. Ennek ellenére viszonylag csekély még nálunk az igazi ökoturizmus volumene, az elhivatott, a turizmust környezet- és természetvédő tevékenységként tekintő turisták száma. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy nem elég egy jól működő ökoturizmushoz, ha egy régió bővelkedik természeti térségekben. A turisták fogadásához az alapvető turisztikai infra- és szuprastruktúra megléte elengedhetetlen, a pusztán vonzerőre alapozott fejlesztések többnyire kudarcra vannak ítélve, mint az a Dráva-példája mutatja, ahol az elmúlt évtizedek milliárdos nagyságrendű támogatásai ellenére a turisták és vendégéjszakák száma még ma is rendkívül alacsony (CSAPÓ-MARTON, 2010).

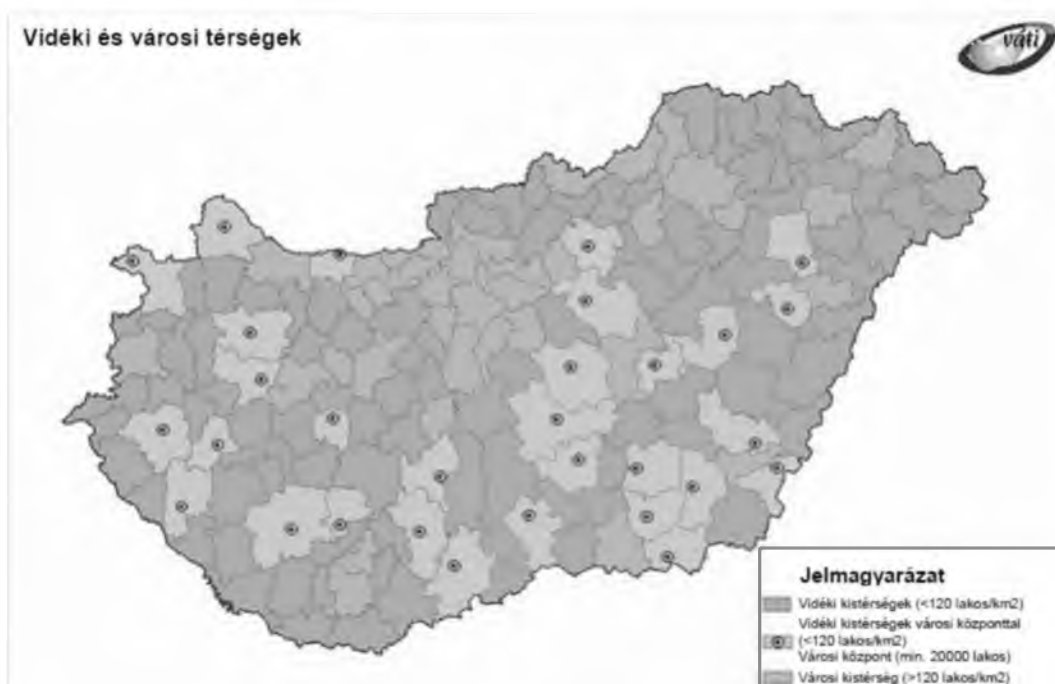
A tanulmány azt vizsgálja, hogy hazánk legnagyobb természetföldrajzi tájegysége, az Alföld milyen súllyal szerepel a magyarországi ökoturizmuson belül. A vizsgálat az ökoturizmus és a vidékfejlesztés általános összefüggéseinek bemutatásán túl elemzi az ökoturizmus legfontosabb hazai szereplőit, a nemzeti parkok látogatószámán belül az alföldi parkok súlyát, illetve egy 2010 óta létező ökoturisztikai kezdeményezés, az év ökoturisztikai létesítménye pályázatokon az alföldi pályázók eddigi szereplését. Végül javaslatokat ad arra vonatkozóan, hogy az Alföld súlya hogyan lenne növelhető a hazai ökoturizmuson belül.

Turizmus és vidékfejlesztés

„Ha az EU-ban a lakosságot és a térhasználatot röviden kívánjuk jellemezni, akkor helyenként így fogalmazzuk: Európa lakossága urbánus, területe pedig rurális.”⁶ (KOVÁCS, 2003). Különösen igaz ez a megállapítás Magyarországra: hazánk területének jelentős részét vidéki térségek alkotják. Az EU területének 56%-a számít túlnyomórészt vidéki térségnek, ahol a lakosság 24,1%-a él, míg hazánk területének 66,1%-a minősül ilyen térségnek, és ez a terület ad otthont a teljes magyar lakosság 47,9%-ának (KIS, 2013). Az alapvetően rurális Magyarországon belül a leginkább vidéki térségnek az Alföld minősül: míg az ország központi régiójában kiterjedt urbánus terület található és a Dunántúlon, illetve Észak-Magyarországon is van egybefüggő, több kistérséget (járást) érintő urbánus térség, az

⁶ Több uniós dokumentumban is szerepel, hogy Európa területének 85%-a rurális.

Alföldön csak a nagyobb városok ékelődnek enklávészerűen az alapvetően homogén rurális térbe (1. ábra).

1. ábra: vidéki és városi térségek Magyarországon. Forrás: Új Magyarország Vidékfejlesztési Program, 53. o.

A vidéki térségek problematikájának könyvtárnyi a szakirodalma úgy az Európai Unióban, mint Magyarországon, jelen tanulmány nem tűzi ki célul a vidéki térségeket érintő általános problémák elemzését. A szerző célja annak vizsgálata, hogy a turizmus egy speciális ágazata, az ökoturizmus milyen fejlesztési potenciállal bír az Alföld nagyrégióban és mennyire kihasznált jelenleg ez a potenciál.

Az ökoturizmus térnyerése

A turizmus viszonylag új területként az ökoturizmus erős növekedési potenciállal bír (igaz, jóval alacsonyabb szintről indulva, mint a turizmus „szokásos” területei, a hagyományos üdülések, a kulturális turizmus, a rokon- és barátlátogatás, az üzleti turizmus). Kétségtelenül nő a súlya a szektor összességén belül, különböző okokra visszavezethetően:

- A fogyasztói magatartásban bekövetkező változások: a társadalmi-gazdasági megatrendek közt szerepel a zöld eszmék terjedése, a környezettudatosság erősödése, az ún. LOHAS fogyasztói csoport megjelenése (TÖRŐCSIK, 2011), akik utazási szokásaikban is környezettudatosabbak az átlagos turistánál;

- Egyre szigorodó környezetvédelmi előírások az építkezések terén, egyre kritikusabb és erősebb helyi közösségek, amelyek egy-egy beruházást akár el is tudnak lehetetleníteni;
- A turizmus szektor igyekezete, hogy zöldebbnek lássák.

Az IUCN (International Union for Conservation of Nature and Natural Resources – a világ hivatalos természetvédelmi szervezete) Ökoturizmus Programjának megfogalmazása szerint „az ökoturizmus a környezetért felelősséget vállaló utazás és látogatás a viszonylag zavartalan természeti területeken, azok természeti, valamint jelen és múltbeli kulturális értékeinek élvezete és értékelése céljából, úgy, hogy kíméli azokat a látogatás káros hatásainak mérséklésével, valamint a helyi népesség társadalmi, gazdasági előnyökhöz juttatásával”. „Az ökoturizmus egyaránt jelent egy gyűjtőfogalmat és egy szemléletet. Mint gyűjtőfogalom a turizmus olyan különböző formáit jelenti, amelyek a természeti biológiai erőforrások fenntartható használatán alapulnak, az adott ökoszisztéma teherbíró képességén belül. (...) Az ökoturizmus egyúttal egy szemléletet is jelent, amely a turizmus valamennyi formájának fenntarthatóvá tételét célozza, hogy a turizmus járuljon hozzá az ökoszisztéma megőrzéséhez vagy helyreállításához, és ne járjon negatív hatásokkal a természeti erőforrásokra.” (IUCN.ORG)

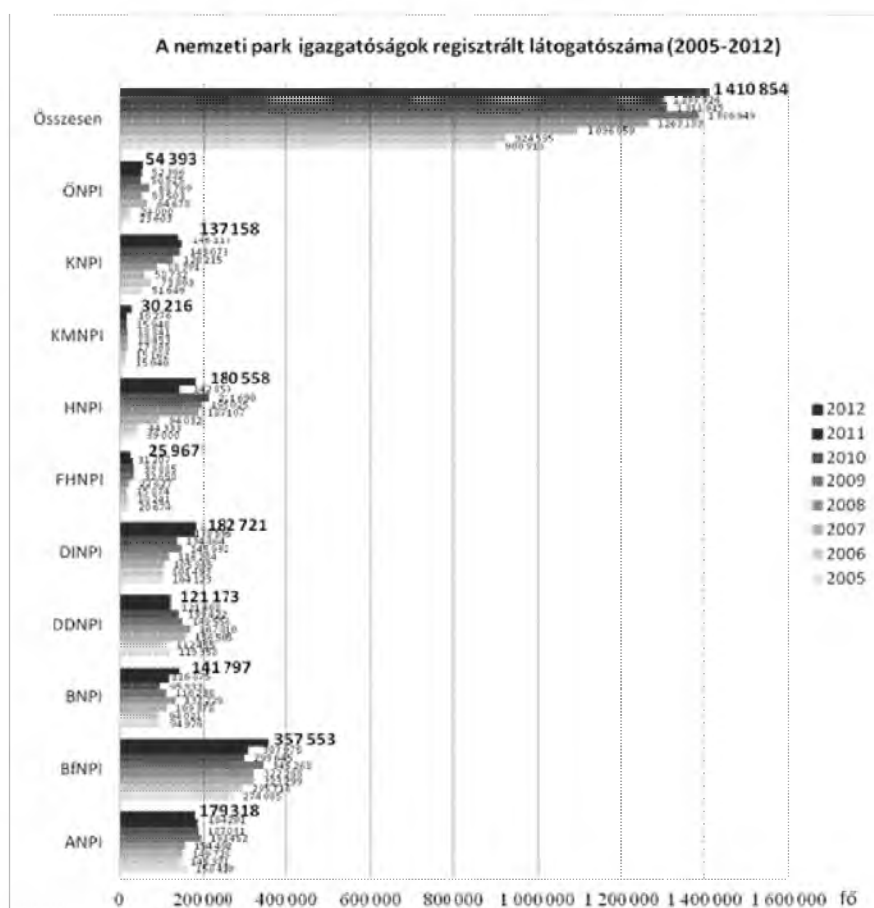
Optimális esetben az összes turisztikai tevékenységnek és az összes piaci szegmensnek magáévá kellene tennie az ökoturizmust, mint szemléletmódot. Ez különösen fontos a természeti és kulturális örökségre alapozott turizmus esetében, ahol potenciálisan magasabb a célállomás környezete, illetve társadalmi-gazdasági szerkezete károsításának a kockázata, arról nem is beszélve, hogy amint turizmus egyre nagyobb tömegeket érint az elkövetkező évtizedekben, elkerülhetetlenül nagyobb nyomás nehezedik majd ezekre a területekre.

Ökoturizmus Magyarországon

Az ökoturizmus tudatos fejlesztése hazánkban csak az 1990-es évek elején indult el (elsősorban civil szervezetek és nemzeti parkok kezdeményezésére), majd az évtized közepén az ökoturizmus oktatása is megindult állami képzési intézményekben. 1998-ban a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium Természetvédelmi Hivatala kezdeményezte egy ökoturizmus fejlesztésével foglalkozó szakmai csapat létrehozását. 1999-ben jött létre (az azóta sajnos megszűnt) Magyar Turisztikai Egyesület (MATUR) ökoturizmus tagozata. Az ezredfordulóra megnőtt a hazai nemzeti parkok száma: 2002-ben már 10 park működött Magyarországon, és a tervek között szerepel egy 11., a Zempléni Nemzeti Park létrehozása is (ZEMPLÉNI NEMZETI PARKÉRT SZÖVETSÉG, 2007). Az

1990-es évek második felében megjelentek ökotúrákat szervező utazási irodák is Magyarországon.

Az ökoturizmus fejlesztéséből és menedzsmentjéből az állami, az önkormányzati, a civil és az üzleti szektor is kiveheti a részét, de a leghangsúlyosabbnak ma az állami szektor, elsősorban a nemzeti parkok igazgatóságainak ökoturisztikai szerepvállalása mondható. Jelenleg a magyar nemzeti parkok regisztrált látogatóinak száma csaknem eléri a másfél milliót (2. ábra).

2. ábra: A magyarországi nemzeti parkok regisztrált látogatóinak száma, 2005–2012⁷.

Forrás: turizmusonline.hu (2016 március 16)

A tanösvényeket és egyéb nem díjköteles bemutatóhelyek látogatóit, valamint a védett természeti területeken túrázókat, kirándulókat is figyelembe véve ez a szám minden valószínűség szerint jóval magasabb. Az 1,4 millió fő feletti látogatószámot azóta is tartják a nemzeti parkok (MAGYARNEMZETI PARKOK.HU).

⁷ A diagram csak a nemzeti park igazgatóságok kezelésében álló ökoturisztikai létesítményekben belépőjegyet váltott és fizetős szolgáltatást igénybe vevő, és a nem fizetős programokon részt vett látogatókat tartalmazza.

A nemzeti parkok mellett gazdasági szervezetek és civil szerveződések is felvállalhatnak sikeres ökoturisztikai kezdeményezéseket (előzőre például a sárbogárdi Aranypony Zrt., Magyarország egyik legnagyobb haltermelő gazdasága, utóbbira a Gyeregyalog.hu – Összefogás a Dél-Dunántúl Aktív- és Ökoturizmusáért Közhasznú Egyesület jó példa).

Az ökoturizmus és a vidékfejlesztés összefüggései

A turizmusnak alig néhány évvel ezelőtt még kellett küzdenie, hogy önálló tudománynak és több más, soha meg nem kérdőjelezett jelentőségű gazdasági tevékenység egyenrangú partnerének tekintsék (MICHALKÓ, 2012) – annak ellenére, hogy a turizmus jelentősége a világ gazdaságában ma már megkérdőjelezhetetlen (GDP-ből és foglalkoztatottságból való részesedés, külkereskedelmi egyenleget javító hatás) és széles körben elfogadott a turizmus területfejlesztési hatása is. Nincs olyan régió, megye, kistérség vagy járás Magyarországon és alig akad olyan település, amely fejlesztési elképzelései közt a turizmus ne szerepelne.

A turizmus távolról sem tekinthető homogén szektornak, azon belül számos terület létezik. Az ágazat kategorizálásának bemutatására a tanulmány terjedelmi korlátai miatt nincs lehetőség, a különböző felosztások a magyar turisztikai szakirodalom alaplámpéjeiben (LENGYEL, 2004; MICHALKÓ, 2012) olvashatók. A tanulmány a turizmus egy szűk, de egyre növekvő jelentőségű területével, az ökoturizmussal foglalkozik, és elemzi a magyar Nagyalföldnek az ország ökoturisztikai tevékenységén belül súlyát, szerepét.

Az Alföld súlya a magyarországi ökoturizmuson belül

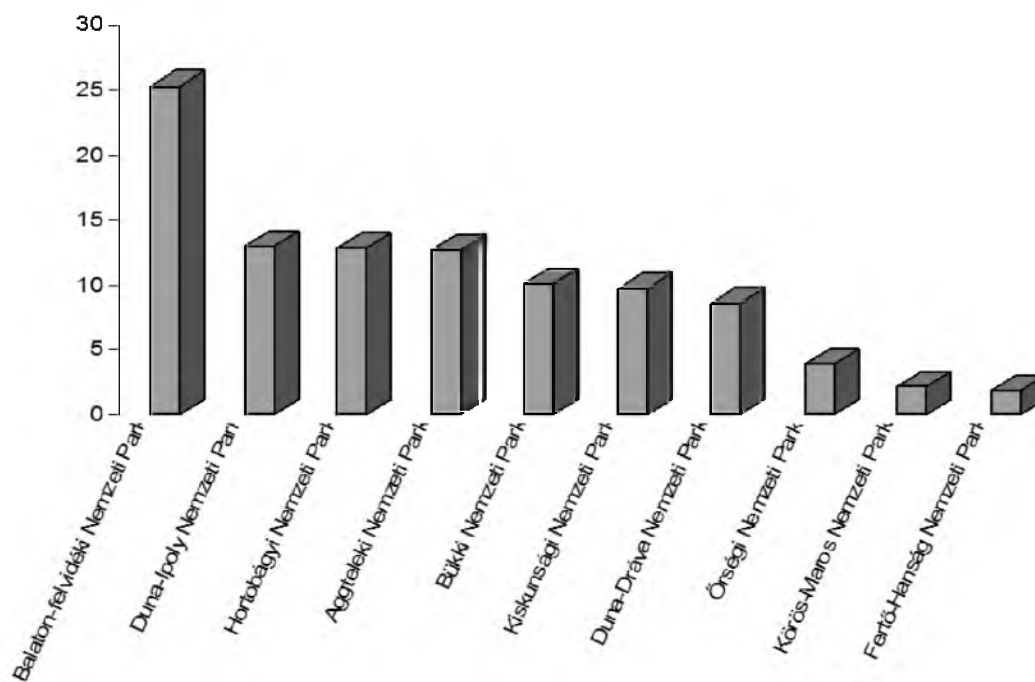
Látogatók száma alapján

Az Alföld hazánk legnagyobb tájegységeként a természetvédelem területén is kiemelt fontossággal bír. Jelentőségét mutatja az is, hogy az ország első két nemzeti parkja az Alföldön létesült (a Hortobágyi Nemzeti Park 1973-ban, a Kiskunsági Nemzeti Park 1975-ben) és azóta újabb nemzeti park, a Körös-Maros Nemzeti Park (1997 óta) is működik a térségben. Hazánk ramsari területeinek (jelenleg 23 ilyen van) több mint harmada, kilenc az Alföldön található; az ex lege védett területek közül itt maradt fenn az összes hazai mocsár és láp mintegy fele, csaknem az összes szikes tó, az összes kunhalom és a földvárak jelentős része. Öt bioszféra rezervátumunkból kettő itt található (a hortobágyi és a kiskunsági). Az adottságok tehát megvannak – lássuk, hogyan használja ki ezt jelenleg a nagyrégió.

Ha a nemzeti parkok regisztrált látogatóinak számát vesszük figyelembe (2. ábra), azt látjuk, hogy nagymértékben eltérő a nemzeti parkok vonzereje az ökoturizmus terén. A három

alföldi nemzeti park együttesen a látogatószám 24,66%-át tudhatta magáénak 2012-ben (miközben a három érintett nemzeti park igazgatóság területe a nemzeti park igazgatóságok összes területének – 4086,98 km² –38,03%-a).

A nemzeti parkok látogatószám tekintetében három csoportra oszthatók. Kifejezetten magas a Balaton-felvidéki Nemzeti Park részesedése (az összes látogató több mint negyede ebben az egy parkban keres fel ökoturisztikai attrakciót); viszonylag magas látogatószámmal büszkélkedhet a Duna-Ipoly, a Hortobágyi és az Aggteleki Nemzeti Park (12,7 – 12,9% közötti értékekkel), nem sokkal marad el tőlük a Bükk, a Kiskunsági és a Duna-Dráva Nemzeti Park (részesedésük 8,5 – 10,0%), – míg a harmadik kategóriába az Őrségi (3,86%), a Körös-Maros (2,41%) és a Fertő-Hanság Nemzeti Park (mindössze 1,38%) tartozik (3. ábra).

3. ábra: Az egyes magyarországi nemzeti parkok %-os részesedése a parkok összes látogatószámából, 2012. Forrás: a szerző szerkesztése, www.turizmusonline.hu 2016 alapján

A számok egyben azt is mutatják, hogy többnyire azokban a nemzeti parkokban magas a látogatószám, amelyek illetékességi területén más, sokkal szélesebb tömegek érdeklődésére számot tartó turisztikai attrakciók is találhatóak (ilyen elsősorban a Balaton, Budapest, a hortobágyi „puszta”), és a más turisztikai célzattal érkező látogatók közül kerül ki a nemzeti parkokban regisztrált látogatók nagy része. Ez egybevág az Országos Ökoturizmus Fejlesztési Stratégia megállapításával, miszerint a látogatóközpontokat és egyéb ökoturisztikai

létesítményeket felkereső turisták döntő többsége nem az elkötelezett ökoturista és még csak nem is az ökoturista, sokkal inkább az alkalmi zöldturista vagy a zöldturista kategóriába sorolható (ORSZÁGOS ÖKOTURIZMUS FEJLESZTÉSI STRATÉGIA). A Nemzeti Park Igazgatóságok illetékes szakembereinek szóbeli közlései alapján⁸ inkább ezrelékekben, mint százalékokban mérhető azok aránya, akik elkötelezett ökoturistaként érkeznek egy desztinációba, vagyis akiknek már a célterület kiválasztásában is szempont annak ökoturisztikai potenciálja, értékei. A legtöbb látogató más szempontokat mérlegel, és számukra a megközelíthetőség, illetve az egyéb turisztikai élmények minél szélesebb választéka elsődleges fontosságú – ami magyarázza a Körös-Maros Nemzeti Park csekély részesedését a hazai ökoturizmus teljes forgalmán belül, elsősorban kedvezőtlen közlekedési fekvésének köszönhetően.

„Az év ökoturisztikai létesítménye” pályázatok eddigi eredményei alapján

„Az év ökoturisztikai létesítménye” címre a Vidékfejlesztési Minisztérium Környezet- és Természetvédelmi Helyettes Államtitkársága és a Nemzetgazdasági Minisztérium Turisztikai Főosztálya a Magyar Turizmus Zrt.-vel együttműködésben ír ki pályázatot, 2010 óta minden évben. A cím elnyerésére ökoturisztikai létesítmények üzemeltetői (nemzeti park igazgatóságok, erdőgazdaságok, önkormányzatok, társadalmi szervezetek, társas és magánvállalkozások) pályázhatnak két kategóriában: látogatóközpont és tanösvény. A két kategória győztese korlátlan ideig használhatja „Az év ökoturisztikai látogatóközpontja ...” és „Az év ökoturisztikai tanösvénye ...” (az adott évben) címet. A pályázat egyik fő célja, hogy már az ökoturisztikai létesítmények tervezésénél és kivitelezésénél is fordítsanak gondot a látogatók, köztük is kiemelten a családok igényeire.

Az év ökoturisztikai létesítménye díj elbírálásánál fontos szempont, hogy mennyire látogató- és családbarát az adott létesítmény kínálata, mennyire élményszerűen mutatja be természeti örökségüket, vagy hogyan fűszerezik a látóivalókat gyerekeknek szóló programokkal. Más szóval: az a létesítmény pályázhat eséllyel a megtisztelő címre, amelyik a természetvédelem mellett a turizmus igényeit is magas szinten képes kielégíteni.

A kezdeményezés fennállásának eddigi hat éve alatt összesen 33 településen 40 létesítmény kapta meg a rangos kitüntetést (4. ábra): közülük 19 volt látogatóközpont, 19 tanösvény, egy élményközpont és egy csillagpark (2014 óta különdíjat adnak át a leginnovatívabb létesítménynek is).

⁸ Az interjúkat 2013. február és 2014. augusztus közt készítette a szerző.

4. ábra: „Az év ökoturisztikai létesítménye” pályázat díjazottjai, 2010–2015. Forrás: a szerző adatgyűjtése alapján Fonyódi Valéria szerkesztése

Közülük mindössze hét létesítmény található az Alföldön, amelyek az alábbi kategóriákban és években érték el helyezést (1. táblázat):

1. táblázat: „Az év ökoturisztikai létesítménye” pályázat alföldi díjazottjai, 2010–2015. Forrás: a szerző saját szerkesztése

Év	Létesítmény/kategória	Település	Fenntartó
2010	Látogatóközpont		
	III.* Felső-Kiskunsági Öko-Kiállítóhely	Kerekegyháza	Rendek Tanyamúzeum és Ökogazdaság
	Tanösvény		
	III. Tiszavirág Artéri Sétaút és Tanösvény	Tiszaörvény (Tiszafüred)	Szabics Bt.
2011	Tanösvény		
	I. Tiszavirág Artéri Sétaút és Tanösvény	Tiszaörvény (Tiszafüred)	Szabics Bt.
2013	Tanösvény		
	II. Lischka Lipót tanösvény	Békéscsaba	Körösök Völgye Natúrpark Egyesület
2014	Látogatóközpont		
	III. Tisza-tavi Ökocentrum	Poroszló	Tisza-tavi Ökocentrum Nonprofit Kft.
2015	Tanösvény		
	I.* Erzsébet-ligeti tanösvény, kilátó és lombkorona-sétány	Gyomaendrőd	Gyomaendrődi Liget Fürdő Nonprofit Kft.
	III. Örvényi Pákász tanösvény	Tiszafüred-Tiszaörvény	Szabics Bt.

Jelmagyarázat: * Megosztott helyezés

A hét létesítmény valójában csupán hat – a Tiszavirág Ártéri Sétaút és Tanösvény kétszer is lett díjazott –, ráadásul mindössze négy helyen található: kettő Tiszafüred Tiszaörvény nevű részén, egy pedig a hozzá igen közel eső Poroszlón, ezen kívül pedig egy-egy Kerekegyházán, Békéscsabán és Gyomaendrődön. A másik két nagy tájegységgel összehasonlítva aránytalanul gyengébb az Alföld szereplése e téren: a Dunántúllal összevetve különösen, de még Észak-Magyarországgal is – igaz, itt az összes (három) díjazott attrakció Nógrád megyében található, a másik két megye egyáltalán nem büszkélkedhet év ökoturisztikai létesítményével.

KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

Az ökoturizmus egyelőre nem a tömeg turizmusa az Alföldön sem (és nem is lehet az, definíciójából adódóan), de a mainál nagyobb számú ökoturista fogadását tennék lehetővé a nagyrégió adottságai, a környezeti teherbíróképesség figyelembe vételével. Mivel az ökoturizmus iránt érdeklődők alapvetően más turisztikai termékeket keresve érkeznek a magyar turisztikai régiókba és szinte csak mellékesen tekintik meg az ökoturisztikai kínálatot, más turisztikai termékekkel – az Alföldön ez kiemelten a falusi turizmus és az aktív turizmus egyes formái, például kerékpározás, lovaglás, vízitúrák lehetnek, vagyis olyan sportok, amelyek nem alakítják át szükségtelen mértékben a környezetet (MARTON, 2015) – szinergiában lenne az Alföldön az ökoturizmus legkönnyebben fejleszthető.

Nem állíthatjuk, hogy az év ökoturisztikai létesítménye pályázaton való sikeres szereplés a mutatószáma egy térség ökoturisztikai potenciáljának, de egy elnyert díj marketingértéke vitathatatlan. Intenzívebb pályázati szerepléssel az Alföld több területe is felkerülhetne az ország ökoturisztikai térképére.

IRODALOMJEGYZÉK

- KIS, K., 2013. A vidék és a vidéki térségek meghatározásának európai vonatkozásai (történeti áttekintés az európai bizottság új város-vidék tipológiája apropóján). <http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/1359/>, letöltés időpontja: 2016. március 15.
- KOVÁCS, T., 2003. Vidékfejlesztési politika. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs
- LENGYEL, M., 2004. A turizmus általános elmélete. Heller Farkas Gazdasági és Turisztikai Szolgáltatások Főiskolája, Budapest
- CSAPÓ, J. MARTON, G., 2010. Potential and Reality: Tourism Development as a Possible Source of Regional Management in the Drava Area, Hungary. GEOGRAPHICA TIMISIENSIS 19:(1) pp. 89-98.
- MARTON, G., 2015. Sportturizmus. PTE TTK Sporttudományi és Testnevelési Intézet, Pécs

MICHALKÓ, G., 2012. Turizmológia. Akadémiai Kiadó, Budapest

ORSZÁGOS ÖKOTURIZMUS FEJLESZTÉSI STRATÉGIA, 2008. Pannon Egyetem Turizmus Tanszék – Aquaprofit Zrt., Veszprém–Budapest

TÖRŐCSIK, M., 2011. Fogyasztói magatartás. Insight, trendek, vásárlók. Akadémiai Kiadó, Budapest

ÚJ MAGYARORSZÁG VIDÉKFEJLESZTÉSI PROGRAM. Budapest, 2007

ZEMPLÉNI NEMZETI PARKÉRT SZÖVETSÉG, 2007. Javaslat a Zempléni Nemzeti Park megalakítására

<http://magyarnemzetiparkok.hu/rekordot-dontott-a-latogatok-szama-a-magyar-nemzeti-parkokban/>;
letöltés időpontja: 2016. március 16.

https://hu.wikipedia.org/wiki/Nemzeti_park; letöltés időpontja: 2016. március 16.

www.iucn.org

www.turizmusonline.hu/aktualis/cikk/csucsot_dontott_a_nemzeti_parkok_latogatottsaga; letöltés időpontja: 2016. március 16.

IN THE SHADE IN ECOTOURISM. WEAK POSITIONS OF THE GREAT HUNGARIAN PLAIN IN THE ECOTOURISM OF HUNGARY

Raffay, Zoltán

University of Pécs, Faculty of Business and Economics, Institute of Marketing and Tourism, H - 7622 Pécs, Rákóczi Road 80, Hungary
E-mail: raffavz@ktk.pte.hu

Ecotourism is a relatively new activity within the tourism sector, with great growth potential. Hungary has outstanding position in this respect; the belated industrialisation and less advanced infrastructure of the country – compared to the developed industrial countries – allow Hungary to have more untouched natural areas proportionately than most of the Western European countries. Still, the proportion of ecotourism within the Hungarian tourism sector is quite low, and it is especially true for the largest macro-regional unit of Hungary: the Great Hungarian Plain.

The paper looks at what role this large physical geographical unit plays in the ecotourism of Hungary. In addition to the analysis of the general correlations of tourism, ecotourism and rural development, the major actors in Hungarian ecotourism, national parks are analysed from the aspect of their ecotouristic performance, focusing on the national park in the Great Hungarian Plain. Another analysis is about the territorial distribution of the winners of the award called “The ecotouristic facility of the year”, with the focus of the facilities awarded in the Great Hungarian Plain again. Finally recommendations are made for the improvement of the ecotouristic activity and positions of the Great Hungarian Plain.

FURTA XVIII-XIX. SZÁZADI TÖRTÉNETI FÖLDRAJZA

Sallai János¹

¹Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Rendészettudományi Kar, Rendésetelméleti-, és Történeti tanszék.
1121 Budapest Farkasvölgyi u 12.
E-mail: sallai.janos@uni-nke.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

Professzor Dr. Baranyi Béla 1946-ban, Bihar megyében Furtán született. Korábban szerkesztője volt a Furtai krónikásnak, amelyben a falu helytörténetét és nevezetességeit örökítették meg. Az ismert történelmi okok miatt Furta a török világban elnéptelenedett, majd a XVIII. században újjáépült. A tanulmány a XVIII., XIX századi legfontosabb térképek és földrajzi leírások alján áttekinti a falu hely és térképtörténetét, melyből megállapítottam, hogy a tipikus alföldi település a földrajzi adottságokat maximálisan figyelembe véve fejlődött és a gyümölcsstermesztés, állattenyésztés előnyeit kihasználva talpon maradt. Helyzetét meghatározta még, hogy a Nagyváradai Prépostsághoz tartozott, és kiesett a fő közlekedési hálózatból. Baranyi professzor úr ebben a kis alföldi faluban gyerekeskedett és tanulta meg a betűvetést, ahonnan útja a Debreceni Egyetemre vezetett, ahol később gyökeret eresztett.

Tisztelt Professzor Úr!

Kedves Béla!

Először is köszönettel tartozom barátságodért, amely köztünk egy közös téma, az államhatár kutatása során az elmúlt évtizedekben teljesebben ki. A konferenciákon, és Magyarországon, valamint a szomszédos országokban folytatott kutatások során nemcsak a „*képzeltbeli síkok összefüggő sorozata,*” hanem alföldi kötődésünk és a történelem szeretete is összehozott bennünket és tartós beszélgetéseket eredményezett találkozásink során. E beszélgetések alkalmával soha sem felejtetted el valamilyen formában szóba hozni, hogy egy kis alföldi faluból, **Furtáról** származol. Legelőször mikor meghallottam a falu nevét, otthon gyorsan megnéztem, hogy hol található, mert korábban nem ismertem ilyen nevezetű települést. E gondolatok motiváltak akkor, amikor a lehetőségek ismeretében az mellett döntöttem, hogy szülőfalud Furta régi térképeken és földrajzi leírásokban való megjelenítését felkutassam és megírjam. Tanulmányozva a Furta krónikás könyvet (Furta krónikás könyve 1998) megállapítottam, hogy a faluról készült XVIII., XIX. századi térképei és földrajzi leírásai elkerülték a szerzők figyelmét, ezért ezen időszak dolgoztam fel.

Furta története a trianoni békediktátum végrehajtásáig az ezeréves Magyarországgal egyidős Bihar vármegyéhez kötődik, amelynek az írásos források szerint, területén a XVI. században keletkezett. Ma a falu Hajdú-Bihar megyében a Berettyóújfalutól délnyugatra

található. Kiss Lajos nyelvész szerint Furta neve, Fortunánd személynévből ered, melyet első említését 1552-re (Jakó Zs 1940) datálható. Mivel a török korszak (Nem megkérdőjelezve Mesterházy Károly: Hajdú-Bihar megye területének kora Árpád-kori településtörténeti vázlat a c. munkájában a településre utaló feljegyzést, mely szerint „X. századi magyar falvaknak tekinthetjük: 27. Furta Györgyös, 28. Furta-Telek (Megyer), 29. Fúrta — Veresér mente, 30. FurtaKorda-sziget,”.....) előtti időből térkép, vagy földrajzi leírást nem találtam, ezért ezzel az időszakkal nem foglalkoztam. A földrajzi leírások sorában elsőként Vályi András I-III kötetes munkájában találok Furta névvel és a falu leírásával.

Vályi András, (1764. november 30. – Pest, 1801. december 2.) statisztikus, földrajztudós, pedagógus, a Pesti Egyetemen a magyar nyelv első tanára, kiemelkedő, forrásértékű munkája a háromkötetes Magyar Országok leírása („*mellyben minden hazánkbeli Vármegyék, Városok, Faluk, Puszták; uradalmak, fábrikák, huták, hámorok, savanyú, és orvosló vizek, fürdöházak, nevezetesebb hegyek, barlangok, folyó vizek, tavak, szigetek, erdők, azoknak hollételek, Földes Urok, fekvések, történettyek, külömbféle termésbeli tulajdonságaik, a' betűknek rendgyek szerint feltaláltnak*”). A leírás legelső magyar nyelven megjelent betűrendes helységnévtár, és helytörténeti munka egyben. A I-III. kötetben Magyarország mintegy 12500 települését betűrendben felsorolja, és azokról az akkori információi alapján a nagyobb városokról településekről egy kis helytörténeti áttekintést is ad. Valamint jellemzi a települések földrajzi, népességi, gazdasági viszonyait, továbbá említést tesz az adott település természeti adottságairól, és a mezőgazdasági viszonyairól is. A nagyobb városoknál részletesebb településtörténettel is szolgál. E kiemelkedő mű I. kötetében Furtáról a következőt olvashatjuk: „*Furta. Magyar falu Bihar Vármegyében, földes Ura a' Nagy Váradi prépostság, lakosai katolikusok, és reformátusok, fekszik Sárréti járásban, Pap megyeri Pusztától nem messze, nevezetes fátzán kertye van, melyet Fő Tisztelendő Úr készítette. Határja gazdag, külömbféle vagyományai jelesek, első Osztálybeli.*” (Vályi 1789)

A fenti művet azóta reprezentatív kivitelbe újra kinyomtatták, ám igazi értéke, hogy hazánk első teljes település monográfiája, amelyben Furta is helyet kapott. Furtáról megtudhattuk, hogy a Sárréti járásban, a Nagyváradi prépostág tulajdona, lakosai katolikusok, és reformátusok voltak, és a falu határában jól termő földek vannak.

A térképek tekintetében determináltabb a helyzet. Magyarországról az első részletes térkép 1528-ban készült, amelyet a térképtörténetben szerzője által Lázár térképnek neveznek, mellyen Furta település még nem található meg. Sajnos ugyanígy a J. C. Müller 1706-os és Müller Ignác 1769-es 12 szelvényes részletes Magyarország térképén sem lelhető fel Furta

helyneve, melynek okaként a török pusztító hatása utáni helyzet lassú helyreállítási, újjáépítkezési folyamatot látom.

Magyarország ország teljes és részletes felmérésének a gondolata a XVIII. század első felében élt Mikovinyi Sámuel nevéhez kötődik, ám korai halála megakadályozta a kivitelezésében. Az I. katonai felmérésre (felvételezésre) 1763-1787 között került sor, amelyet a maga korában "Josephinische Aufnahme" néven vált ismertté, mivel a munkálatok II. József uralkodása alatt mentek végbe. A felvételezést és a (német nyelven írt) ország leírást hosszú ideig (mivel egyértelműen katonai célokat szolgált) titkosan kezelték, ám mára szinte mindenki számára hozzáférhető. Sőt! Ma a HM Hadtörténelmi Intézet és Múzeum Térképtárában az eredeti példányok színes másolata is kutatható. Az első katonai felmérés anyagában Furta település alakjával a colonne: XXIV és sectio 22 jelzeten találkozhatunk (1.ábr.).

1.ábr. Furta település alakja a colonne: XXIV és sectio 22 jelzeten

Az első katonai felvételezés legfőbb eredménye, hogy Magyarország teljes területét, és településeit először ábrázolja településszint alatt (utcák, házak, dűlők, stb.) Számunkra Furta esetében még nagyobb jelentőségű a felvételezés során készített korabeli ország leírás amelyek az adott településről a térképen nem ábrázolható fontos tudnivalókat szövegesen adta

meg. E szerint megtudhatjuk, hogy Furta községtől a szomszédos országok mennyi óra/járásra voltak találhatóak a XVIII. század végén.

Így Furtától:

-Bakony Szeg 1 3/4,

-Sz(ent) Martony 3 1/4,

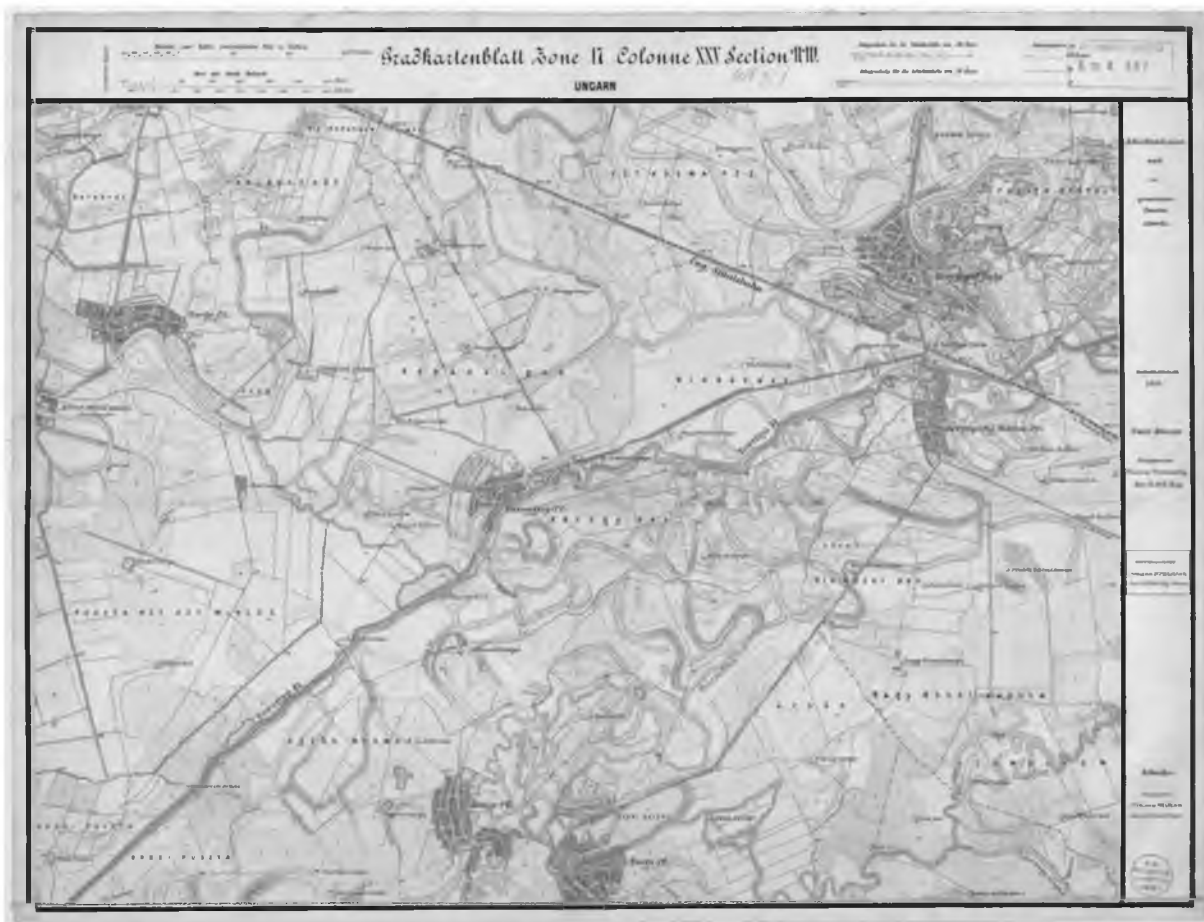
-Vandsod 4 3/4,

-Peterd 4 ¼ óra/járásra helyezkedett el.

Ugyanígy az ország leírásban németül olvashatjuk, hogy Furta településen van egy szolid katolikus templom egy papgazdasággal, egy öreg kálvinista templom mellette egy kápolnával és az erdő végén egy nemes tanyával továbbá nem messze tőle egy templom. A falu mellett egy kis tölgyerdő található egy tanyával. A falu határában többnyire mocsaras rét található, ami soha nem szárad ki. A falu útjai száraz időben jól járható. Mindez pl. a Furta alakja, házai, a területének vízrajza, és határa a térképszelvényen is jól látható.

Az első katonai felmérést 1805-ben követte a II. katonai felmérés, amelyet a megváltozott terepviszonyok térképi aktualizálása tett szükségessé. Furta térképén jól látható az alföldi falvakra jellemző „parcellás” település hálózat, a templom és malom jelkulcsa, valamint a falu határában északon és délen található temetők. A falu határa jelentő része mocsaras, és ott folyik össze a Fehértó ér, a Györgyös érrel. A falu határaiban gyümölcsösök találhatóak. Furta lakosai jól alkalmazkodtak a vízrajzi viszonyokhoz.

A II. katonai felmérés már az felmérés végére (a nagyarányú iparosítás, építkezés.. stb miatt) elavulttá vált, ezért azonnal elrendelték a III. katonai felmérést. A Furtát is megjelenítő térképszelvényen jól látható a falu mai alakjára már hasonlító települési alakzat, a Berettyóújfaluról Furtára vezető út (2.ábr.).

2.ábra A Berettyóújfaluról Furtára vezető út a II. katonai felmérés térképi szelvényén

A XIX. században a II-III. katonai felmérések időszakában Fényes Elek földrajzi leírásában találkozhatunk Furta (Fényes E. 1851) településsel. Fényes Elek a magyar földrajztudomány és statisztika továbbá a honismeret jeles művelője, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja volt. Magyarországról írt geográfiai szótára, a honismeret alapművei közé tartozik, mellyel a magyar helytörténet művelői számára a mai napjainkig irányt szabott. A geográfiai szótárban azonban csak az 1851-ben magyar területhez tartozó településeket találhatjuk meg, így például az ekkor katonai határőrvidéknek számító Erdély falvait, városait, (Erdélyt 1851-ben Bécsből igazgattak) nem fedezhetjük fel a két kötetes műben. Fényes Elek a geográfiai szótár I. kötetében Furtáról a következő említést tette: *„Furta, magyar falu, Bihar vmegyében, a Sárreéten, ut. postájától N. Váradtól közel 4 mfl, 1500 lak., kik közt 1250 reform., 250 r. kath., földesgazda 124, zsellér 112, lakó 40, mesterember 18, kereskedő egy sincs; egész urbéri telek 37 5/8, ref és kath. anyateplomok. Határa 15,000 hold, mellyből urbéri szántóföld 1248, majorsági 3752; urbéri kaszálló 384, majorsági 3616; urbéri legelő 2500, majorsági 3300, urbéri szőlő 100, majorsági erdő 100 hold. A föld általában szikes és*

lapályos, terem leginkább zabot és rozsos éleket, sok szénát; az állattenyésztés a gazdáknál nagyon közpszerű, de az uraság sok és szép szarvasmarhát s juhot tenyészt, sőt lovakat is. Folyóvize, az árvizes időbeni árvizen kívül nincs, de vannak mocsárok és tavak. Földesura a nagyváradi kath. káptalan kis prépostja.”

Fényes Elek nyomán tehát pontosan tudhatjuk Furta lakosainak számát, vallási megosztását, a falu határának vízrajzát, nagyságát, művelés szerinti felosztását és az alföldi jellegéből adódó állattenyésztési, és növénytermesztési szokásait.

Magyarország és vármegyéi sorozatban BIHAR VÁRMEGYE ÉS NAGYVÁRAD kötetben Vende Aladár segédszerkesztő írta meg Bihar vármegye községeit, amelyek között a Sárréti járásban ott találjuk Furta leírását is. E leírás (bár 1901-ben látott napvilágot,) a XIX század végi Furtáról tudósított és a következőket tartotta fontosnak megjegyezni: *„Furta, az alföldi síkságon, az Ölyvös-patak mellett fekvő nagyközség, melynek lakosai magyarok és túlnyomóan ev. ref vallásúak. Házainak száma 399, lakosaié pedig 1987. Postája van, távirója Zsáka, vasúti állomása Berettyó-Ujfalu. E község a váradi regestrumban már a XIII. század elején szerepel. Földesura a XVI. században, a mikor a község csak 13 házhelyből állott, a váradi-előhegyi prépostság volt. 1615-ben Kende Krisztinának, egy évvel később Géczy Gábornak, utána Bethlen Gábor fejedelemnek, most pedig a debreczeni kisprépostnak van itt nagyobb birtoka. A községben két templom van; a református templom alapja ősrégi; magát a templomot 1720-ban megújították, 1771-ben pedig átalakították és megnagyobbították. Tornya 1872-ben épült. Az egyház birtokában érdekes régi, arannyal futtatott kehely van. A szép katolikus templomot néhai Fáy Ferencz és Kende László kisprépostok 1782-86 között építették. A lakosok temetkezési, olvasó és önkéntes tűzoltó egyletet tartanak fenn. Ide tartoznak a Peres és Plebámus puszták. Határában hajdan Petlend egyházas község állott, melyet egy 1382-iki oklevél, mint Pethlendy Mihály fiai, István és Péter, birtokát említ. Telek nevű dűlője a szintén elpusztult Pappmegyer nevű falunak az emlékét őrzi.”* (Vende Aladár: Bihar vármegye községe. (<http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0005/6.html> letöltve 2016. február 6).

Vende Aladár számunkra egy történeti-földrajzi látletet is nyújt, továbbá megerősíti a korábbi leírásokban és térképekben található Furtáról szóló információkat, továbbá a falu társasági életéről szó új információkat is közöl azáltal, hogy beszámol a furtai *„lakosok temetkezési, olvasó és önkéntes tűzoltó egyletet tartanak fenn”* ebben az időben.

A fenti térképek, és földrajzi leírásokon jól nyomon lehet követni a török korszak idején elpusztult, majd újjáépült Furta település domborzati viszonyait, település alakját és az ott élő emberek által adott településrészek neveit. Furta 1773-ban még falu, majd 1877-től már

község, míg 1882-től nagyközség. Földrajzi adottságai determinálták, hogy a falu lakosai földművelők, és állattenyésztők. Valószínűleg ez járult hozzá ahhoz, hogy a falu hírént a furtai öltés, népi hímzés vitte szét a nagyvilágban, de legalább is Magyarországon. A falu a XX. században is megőrizte korábbi arculatát. E faluban született Professzor Dr. Baranyi Béla, aki kisdíákként, egyetemistaként és professzorként sem felejtette el szülőfaluját. A szerző abban a hitben írta meg a fenti sorokat, hogy reméli Furta sem feledkezik meg szülöttjéről.

IRODALOMJEGYZÉK:

- BOROVSKY S. – SZIKLAY J. (szerk), 1901: Bihar vármegye és Nagyvárad. Magyarország vármegyéi és városai VI. Budapest: Országos Monografia Társaság. 1901.
- CSERNÁK B., 1906: A furtai református egyház története. Debreceni Protestáns Lapkiadó.
- FÉNYES E., 1851: Magyarország geográfiai szótára, MELLYBEN MINDEN VÁROS, FALU ÉS PUSZTA, BETÜRENDEN KÖRÜLMÉNYESEN LEIRATIK. KIADTA FÉNYES ELEK. PESTEN, I. kötet „*FURTA*”
- FURTA KRÓNIKÁS KÖNYVE. Furta. Furta Község Önkormányzata. 1998. 215.
- JAKÓ ZS., 1940: Bihar megye a török pusztítás előtt. Budapest 243
- JANKÓ A., 2007: Magyarország katonai felmérései 1763-1950. Argumentum, 196
- VÁLYI A., 1796-1799: Magyar országnak leírása Budan. I. kötet: „*FURTA*”
- VENDE A.: Bihar vármegye községe. <http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/0005/6.html> letöltve 2016. letöltés: február 6.

ANORGANIKUS DEMOGRÁFIAI ROBBANÁS, LÉTBIZONYTALANSÁG, ÖKOLÓGIAI KATASZTRÓFÁK... MI KELL MÉG EGYÉB A GLOBÁLIS MIGRÁCIÓHOZ ?

Süli-Zakar István¹

¹*Debreceni Egyetem, Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék,
4032 Debrecen, Egyetem tér 1.*

E-mail: suli-zakar.istvan@science.unideb.hu

BEVEZETÉS

Évtizedek óta tanítom az egyetemen hallgatóimnak a Föld népességföldrajzát, demográfiáját, s 1990 óta a világ geopolitikáját. Sok afrikai és közel-keleti utazásom során szembesültem az európai ember által elképzelhetetlen nyomorral, kiszolgáltatottsággal és az ökológiai katasztrófák szívbemarkoló következményeivel. A szemeszterek utolsó óráin sok év óta elmondom hallgatóimnak, hogy bármikor megérkezhet az az „utolsó csepp”, amely után a gátak elszakadnak, s hatalmas emberáradat indulhat a kilátástalanságból a remélt biztonságos és gazdag élet felé. A geopolitikai gátakat-gátdiktatúrákat az elmúlt években a demokráciaexport, és az ún. arab tavasz hullámai elsodorták. A véreskező diktatúrák helyébe szétzilált, szétesett országok léptek, amelyek nem hogy útját állhatnák az újkori népvándorlásnak, hanem a zavaros helyzetet kihasználva olyan szervezetek is felvirágozhattak, amelyek önös érdekből erősítik a migrációt, s kihasználják a kiszolgáltatott embermilliók nyomorúságát. A folyamat 2015-ben elindult, jövője kiszámíthatatlan.

Meggyőződésem, hogy a mostani un. migránsválság ennek a bonyolult, összetett és világméretű jelenség együttesnek csak egy piciny darabkája, mondhatni csak a jéghegy csúcsa. Azért nevezzük globális migrációnak, mert ez a napjainkban elkezdődött új típusú népvándorlás különbözik minden eddigitől, a középkori, vagy a 19-20. századi népvándorlásoktól, sőt különbözik az elmúlt évtizedekben lejátszódott migrációktól is, (így Anglia-volt gyarmatok, Franciaország-volt gyarmatok, törökök-Németország) általában tehát a bipoláris jellegű népvándorlásoktól is. Ez egy globális jelenség, amely döntően a gazdag országok (földrészek) és szegény országok (szegény földrészek) között a posztmodern kor körülményei közepette, az informatika és a posztindusztriális világ adta lehetőségek felhasználásával zajlik. Angela Merkelnek a szíriai menekültek feltétlen befogadásáról elmondott szavai és a vele készített szelfik „pillanatok” alatt eljutottak a Szíria körüli menekülttáborokba, s indították meg az emberek százezreit. Ugyanakkor ezek a szavak Törökországban azonnal megalapoztak egy szíriai útlevelet hamisító iparágat. Az útra kelt migránsok sebtében gyártott tájékoztató anyagokat kaptak kézhez, s az úton gps-ek alapján tájékoztattak.

A globális migráció szempontjából három célterület jelölhető ki. Az egyik az É-amerikai gazdag országok (USA, Kanada), a másik a Csendes-óceán Ny-i partjainál fekvő fejlett országok (Ausztrália, Új-Zéland, Japán, Szingapúr, Dél-Korea) a harmadik célterületet pedig a gazdag Ny-európai országok jelentik. Az USA és Ausztrália az elmúlt évtizedekben eredményes migrációs politikát dolgoztak ki, és igen hatékony védekezést valósítottak meg. Ezzel szemben a nyugat-európai országokat lényegében felkészületlenül érte 2015-ben a kirobbanó globális migráció. Az EU korábbi intézkedései (Dublini egyezmények, Schengeni határvédelem) csődöt mondtak, s a 28 ország képtelennek mutatkozott közös fellépésre. Az

eredmény: 2015-ben egymilliónál több menekült és illegális bevándorló érkezett a leggazdagabb európai országokba.

A gazdag Európa migráns hinterlandját elsősorban a Banglades-től Törökorszáig terjedő dél-ázsiai terület és az afrikai kontinens jelenti. Ezen a területen él a hét milliárd főt meghaladó emberiség csaknem fele: kb. 3,2 milliárd fő. A legnépesebb ország India 1,3 milliárd fős lakossága a mostani migrációs válságban lényegében még nem vesz részt, igaz az elmúlt 50-60 évben Nagy-Britanniába, Kanadába és az USA-ba milliók migráltak az indiai-szubkontinenstől. Ugyanakkor a háború sújtotta Szíria és Irak mellett a legfőbb kibocsátó Ázsiából napjainkban Afganisztán, Banglades és Pakisztán, s ők döntően az ún. balkáni útvonalon érkeznek. A mediterrán útvonalon főleg Afrika migránsai jönnek (elsősorban Eritrea, Szudán, Szomália, Etiópia stb. területéről). Ebben az írásban a nyugat-európai célterület migrációs hinterlandját értékelem demográfiai, geopolitikai és ökológiai szempontok alapján.

Népeségnövekedés

Az emberiség története során az eltartóképeség alapvetően befolyásolta a népesség számát. Az eltartóképeség relatív fogalom, s újítások és innovációk révén egy adott terület eltartóképesége viszonylag rövid időn belül is jelentősen megváltozhat. Az őskőkor hosszú időszakában a gyűjtögető, halászó-vadászó (régii elnevezéssel a vadság állapotában élő) népesség száma nem tudta meghaladni az 5 millió főt. A neolitikumban az agrárforradalom révén viszont megindult a népességnövekedés. Az újkőkorban az emberiség „feltalálta” a növénytermesztést és az állattenyésztést, s ezzel jelentős mértékben visszaszorította a korábban gyakran visszajáró éhínségeket. Az újkőkor (a barbárság) korában a népesség előbb 3, majd 2 ezer esztendő alatt megkétszereződött, s a szakadatlan migráció eredményeként szétterjedt a Földön. A potamikus (folyómenti öntöző) civilizációk kialakulásával létrejöttek Földünkön az első nagy népességtömörülések, s a népesség számának megkétszereződéséhez ezer esztendő is elégséges lett. Jézus Krisztus megszületésekor az emberiség száma –a különböző becslések közepértékét véve alapul - már elérte a 150-160 millió főt, de a magyar honfoglalás idejére pedig már meghaladta a 300 millió főt. Ez a létszám az ipari forradalom kezdetére, a XVIII. század közepére ismét megkétszereződött (SÁRFALVI B.-BERNEK, 1999).

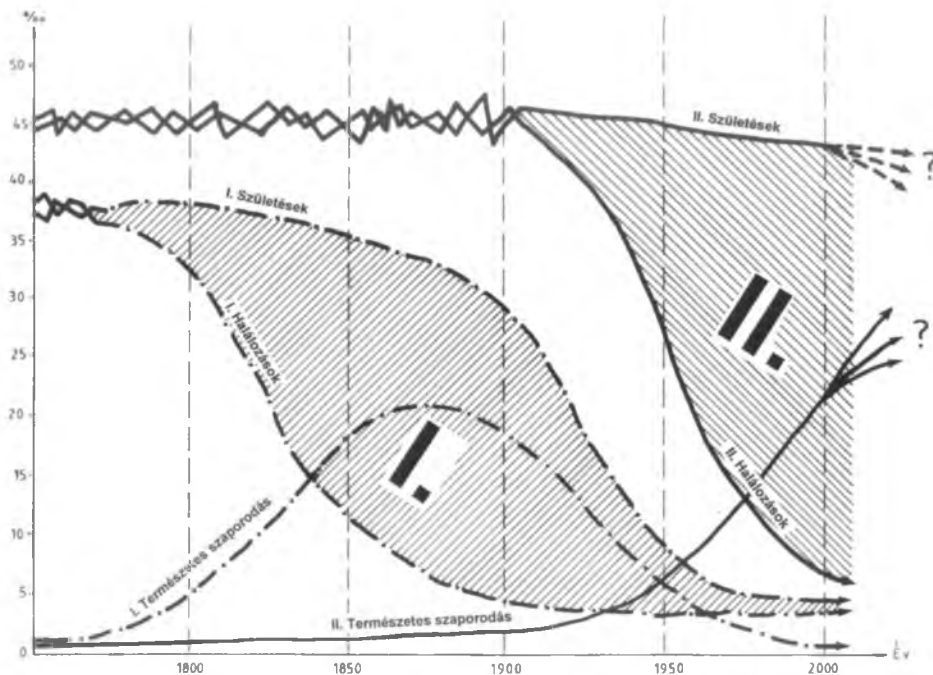
A népességszám robbanásszerű emelkedését az ipari forradalom tette lehetővé (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos> - 2016.február 11.). A gazdaság meginduló gyors fejlődésével párhuzamosan az egyéb földrajzi létformák is jelentős változáson mentek át. A mezőgazdaságban egyre több gépet alkalmaztak és ennek következményeként egyre nagyobb munkaerő szabadult fel a mezőgazdaságból, akiket a robbanásszerűen fejlődő iparvárosok, bányavidékek szívtak fel. Az ipari forradalom

következtében az élelmiszertermelés és élelmiszerellátás látványosan fejlődött, az urbanizáció következtében lényegesen javultak a lakáskörülmények, s az ipari forradalomhoz köthetően soha nem látott mértékben növekedett az egészségügyi ellátás. Az új gyógyászati eljárások, a bevezetett oltások megszüntették a korábban hatalmas pusztításokat okozó járványokat, s jelentősen csökkent a gyermekhalandóság. Javultak az életfeltételek, emelkedett a közoktatás, látványosan nőtt a közlekedés színvonala. Mindezek jelentősen csökkentették a halálozások számát, amely így „elszakadt” a születések számától, s a köztük lévő különbség, azaz a természetes szaporodás egyre jelentősebb lett. Ezzel kezdetét vette a demográfiai robbanás (PROBÁLD, 2003).

Organikus és anorganikus demográfiai robbanás

A fejlett országokban megkezdődött demográfiai robbanás hatására 1700-1850 között, tehát 150 év alatt 600 millióról 1,2 milliárdra nőtt a népesség száma. Ez tehát 150 éves időszakot jelentett, de a következő népességszám megkétszereződéséhez (1850-1950 között) már csak 100 év kellett. A 20. században új jelenségként nemcsak az ún. nyugati civilizációban, hanem a gyarmati, félgymati országokban, tehát a fejlődő világban is megkezdődött a demográfiai robbanás elsősorban a volt gyarmatosító országok és a nemzetközi segélyszervezetek beavatkozása révén. Ennek eredményeként a 20. század második felében 40 év sem kellett ahhoz, hogy a Föld népességének száma 2,5 milliárdról 5,3 milliárd főre növekedjen (<https://data.worldbank.org/data/reports> - 2016.február 11.). Ebben az időszakban a fejlett országok többségében már látványosan csökkent a népességszaporodás, de a fejlődő világ államai – közöttük Kína és India – vitték igazán diadalra a demográfiai robbanást. Egyetlen generáció életében megháromszorozódott bolygónk népessége (SÁRFALVI, 1995).

Az előrejelzések szerint a következő népességszám megkétszereződéséhez ismét egy hosszabb időszakra, kb. 80-100 évre lesz szükség. A demográfiai robbanás tehát a 20. század végére vesztett erejéből, azonban nem mindenhol (LIVI-BACCI, 1999). Ha összevetjük a fejlett és a fejlődő országok demográfiai helyzetét, azt tapasztaljuk, hogy a fejlett országokban a 20. század elején-közepén mindenhol „lecsengett” a demográfiai robbanás, nem így a fejlődő országokban (1. ábra).

1. ábra: A demográfiai robbanás folyamata
(organikus=I. és anorganikus=II. kifejlődés)
Forrás: Saját szerkesztés

A fejlett országokban az általánossá váló iskolázottság, a műveltségi szint jelentős növekedése, a nők munkába állása, tehát a kétkeresős családmódel kialakulása azt eredményezte, hogy a korábbi egy nőre jutó 10-16 gyermekszülés 3-4-re, majd 1-2-re csökkent. Így a 20. század második felében alacsony szinten újra egymás közelébe került a születések és halálozások száma. A természetes szaporodás tehát igen alacsony szintre esett vissza, illetve nagyon sok országban természetes fogyásba ment át. (Így Magyarországon 1981 óta nem természetes szaporodás, hanem természetes fogyás figyelhető meg.) Ezzel szemben a fejlődő országokban néhány kivételtől eltekintve (Kína, Törökország, Latin-Amerika) semmit sem vesztett a demográfiai robbanás üteme. Az ok egyszerű, azok a változások és hatások, amelyek a fejlett országokban a demográfiai robbanás kialakítását eredményezték, ezekben az országokban nem érvényesültek. Különösen nem tapasztalható a női emancipáció előrehaladása, amely véleményem szerint elsősorban közrejátszott a fejlett országokban a demográfiai robbanás megszűnésében. Elmondhatjuk tehát, hogy itt kétfajta demográfiai robbanásról beszélhetünk, egy organikusról és egy anorganikusról.

A fejlett országokban (Nyugat-Európa, Észak-Amerika, Japán, Ausztrália, Új-Zéland, Izrael) a demográfiai robbanás a társadalomban szerves fejlődés eredményeként jött létre, hiszen a demográfiai robbanás elindulásának helyben kialakult társadalmi-gazdasági alapjai voltak. Majd ugyancsak a társadalmi-gazdasági fejlődés eredményezte a demográfiai

robbanás megszűnését. Így tehát ez a demográfiai folyamat organikusnak, a nyugati civilizáció társadalmi-gazdasági változásai eredményének tekinthető. Ezzel szemben a fejlődő világban a volt gyarmatosítók, az ENSZ-WHO és különböző segélyszervezetek egészségügyi segélyprogramjai eredményeként indult be a demográfiai robbanás, tehát egy külső hatásra, amelynek semmi köze nem volt a helyi társadalmi-gazdasági viszonyokhoz. Tehát egy anorganikus úton keletkezett folyamat volt a fejlődő világban létrejött demográfiai robbanás és az országok döntő többségében ma nincsenek meg azok a tényezők, amelyek a demográfiai robbanás lezárulásához szükségesek (NÁNÁSI, 1999). A fejlett világ országainak többsége gyors elöregedéssel és népességfogyással jellemezhető, míg a volt fejlődő világban csak néhány országban, országcsoportban történt ebben a tekintetben változás. Ezen a téren a kínai demográfiai robbanás politikai eszközökkel történt megállítása a legnagyobb jelentőségű. Ugyanakkor egyes térségekben a látványos gazdasági-társadalmi-életszínelvonalbeli pozitív változás eredményezte a demográfiai robbanás mérséklődését, illetve megszűnését (pl. Dél-Koreában, Szingapúrban, Törökországban, de ide sorolható a latin-amerikai országok többsége is). Ezek az országok a 20. század második felében még a demográfiai robbanás állapotában voltak, és ezzel magyarázható az, hogy alig több, mint 30 év kellett a népességszám megduplázódásához. Ugyanakkor a 20. század végétől Kelet-Ázsia és Latin-Amerika országai már jórészt kiestek a gyorsan fejlődő népességű országcsoportból, s ezzel magyarázható, hogy a jelenlegi megkettőzési szakasz jóval hosszabb lesz, mint a múlt század végi volt. Ugyanakkor a ma is leggyorsabb népességnövekedést produkáló országok éppen az európai migrációs célterület hinterlandjában (Dél-Ázsiában és Afrikában) helyezkednek el (SÜLI-ZAKAR, 2001).

Vizsgáljuk meg néhány ország népességszám gyarapodását az elmúlt évtizedekben. A fejlődő országok életében fontos dátumnak számít 1960, azaz „Afrika éve”, amikor a legtöbb gyarmat elnyerte függetlenségét. Ez az évszám azért is kedvező arra, hogy kiindulási időpontként szolgáljon, mert a nemzetközi segélyszervezetek egészségügyi támogatásai ekkortól éreztették igazából hatásukat. Összehasonlításként írom ide, hogy 1960-ban Magyarországon 9,98 millió fő élt, 2015-ben pedig 9,89 millió fő, tehát a 55 év alatt a népességszám látszólag nem változott (természetesen a két évszám közötti időszakban Magyarország népessége 10 millió fölött is volt, 1980-ban 10,7 millió fővel tetőződött a népességszám, azonban a mostani érték az 1981 óta tapasztalt természetes fogyás miatt már egy jelentős évi 30-40 ezer fős csökkenés eredménye).

A dél-ázsiai országok közül Indiában 1960-ban 458 millió, 2015-ben pedig már 1,3 milliárd ember élt, Pakisztánban a 45 millióról 188 millióra, Bangladesben a 40 millióról 160

millió főre nőtt a népesség. A régóta háborúskodó Irakban 6 milliőről 35 millióra növekedett (a nagy menekülthullám előtt) a népesség száma. Jemenben 1961-ben még csak 5 millió fő élt, 2015-ben viszont már 26 millió. Találkoztam olyan nemzetközi becsléssel, mely szerint ebben a kis sivatagi-hegyi országban 2060-ban többen fognak élni, mint a Föld legnagyobb területű országában Oroszországban (<https://geoba.se> – 2016.február 11.).

A dél-ázsiai és észak-afrikai országokhoz képest is megdöbbentő méretű volt a fekete-afrikai országok népességyarapodása. 1960-2015 között ezekben az országokban általában ötszörösére növekedett a lakosság száma, s ennek köszönhetően Afrika aránya a világnépességen belül 9%-ról 17%-ra növekedett. Például Tanzániában 10,3 milliőről 51,8 millióra, Ugandában 7,3 milliőről 37,8 millióra, Kenyában 6,2 milliőről 44,9 millió főre növekedett a népesség. Legmagasabb értékeket Elefántcsontpart esetében tapasztaltam, ahol az 1960-as 3,6 millió főről 2014-re 22,2 millió főre, azaz 6,17 szorosára nőtt a népesség száma. Afrika helyzete tehát különösen aggasztó demográfiai szempontból. 1900-ban még alig haladta meg a kontinensen a lakosság száma a 100 millió főt, s 1960-ban a gyarmati felszabadulás évében 279 millió fő élt itt, s egyetemistaként már akkor is azt tanultam, hogy a kontinens túlnépesedett, eltartóképessége nem igen növelhető. Ehhez képest ma már négyszeresénél is többen élnek a kontinensen. Természetesen az 1,2 milliárdnyi ember jelentős részének ma alacsonyabb az egy főre jutó GDP-je, mint 1960-ban volt. A demográfiai becslések alapján 2050-ben Afrikában már 2,4 milliárdnyi ember él, s csak az elkövetkező 20 évben Fekete-Afrikában a mainál 500 millió emberrel többen fognak élni. Ez a növekmény megegyezik az EU mai népességszámával. A 21. században Nigéria lesz a harmadik ország a Földön (amennyiben nem esik szét), melynek népességszáma meghaladja majd az egymilliárd főt.

Napjainkban minden nap kétszázézer fővel növekszik a Föld népességének a száma, s a növekedés döntő része (kb. 180-190 000 fő) Dél-Ázsiára és Afrikára jut, így az itt élő embertömeg a mai 3,2 milliárd főről 2050-re 5 milliárd fő fölé emelkedik (Afrika 2,4, Dél-Ázsia 2,6 milliárd fő). Csaknem elképzelhetetlen az, hogy ezek a riasztó népességbecslések ne teljesüljenek. Olyan változásokra lenne szükség - többek között a műveltségi színvonal jelentős emelkedésére, eredményes felvilágosításra, a fogamzásgátlás elterjedésére, s különösen a nők társadalmi megbecsülésének emelésére, emancipációjuknak kivívására - amelyre ma igen kevés esély mutatkozik. A sok gyermek vállalására többek-között vallási-társadalmi és gazdasági hagyományok és kényszerek késztetik az ázsiaiakat és afrikaiakat. Még a legstabilabb államokban is hiányzik a szociális háló, legtöbb országban ismeretlen a

nyugdíj intézménye, ugyanakkor a gyermekmunka általánosan elterjedt. Alapvető fontosságú, hogy a férfiak társadalmi tekintélyét mindenek előtt az utódok száma határozza meg.

A hosszú távú előrejelzések a világnépesség 10-12 milliárdos tetőzését jósolják, s ekkor a lakosság fele 5-6 milliárd fő már Dél-Ázsiában és Afrikában, tehát Európa migrációs hinterlandjában él. 2050-2060 körül ez a hatalmas népesség már igencsak túllépi a természeti környezet véges eltartóképességét. Ezt követően a demográfiai előrejelzések már lassú csökkenést tételeznek fel. Mindenesetre megállapíthatjuk, hogy a 20. század közepe óta a demográfiai robbanás világunkban a legsúlyosabb feszültségek forrása, s különösen a gyengébben fejlett (szegény) országokban felemészti az erőforrásokat, sajnos anélkül, hogy problémáik megoldásához akárcsak közelíteni tudnánk (SÁRFALVI B.-BERNEK, 1999). A fokozódó túlnépesedés a közeljövőben is alapja lesz számos geopolitikai, társadalmi és gazdasági, valamint környezeti problémának, s kimeríthetetlen forrása a nemzetközi migrációnak.

A létbiztonság hiánya Dél-Ázsiában és Afrikában

A hidegháború és a bipoláris világ megszűnésekor Francis Fukuyama amerikai politológus optimista és igen merész tanulmányt közölt a National Interest folyóirat hasábjain. Véleménye szerint egy idilli, csaknem paradicsomi kor előtt állunk, hiszen a liberális demokrácia globális hegemoniára jutott, s a nyugati fogyasztói kultúra végső győzelmével elérkezett a „történelem vége” (FUKUYAMA, F.1998). Vele szemben többen felléptek, s legerősebb kritikusa Samuel P. Huntington a Foreign Affairs-ben arról cikkezett, hogy a nyugati civilizáció a jövőben sem jut világméretű győzelemre, sőt továbbra is vallási és civilizációs törések mentén reped szét a világ, melyet a civilizációs konfliktusok sora fog jellemezni (HUNTINGTON, 1998).

A két vitázó bővebben könyv formájában is kifejtette nézeteit arról, hogy az emberiség egy utópikus boldog korba érve valóban eljutott a történelem végéhez, illetve, hogy a világ nem halad egy egyetemes civilizáció felé, sőt az egyre inkább szembeforduló civilizációk sűrűsödő összecsapása várható (FUKUYAMA, 1998). A több mint 20 éve tartó vitának ma sincs vége, az azonban elgondolkodtató, hogy 1990 óta évente átlagosan 5 új kisebb-nagyobb fegyveres válság robbant ki Földünkön döntően Dél-Ázsiában és Afrikában. Ez a térség tehát egy valószínű puszkaporos hordó. A gyakori válságok kiváltó okainak egyikeként a gyarmati múltat szokták emlegetni. A gyarmati kizsákmányolás megalázó és embertelen jellegén túl fontos jövőbemutató következményekkel járt az is, hogy a gyarmatokon osztozkodó nyugat-európai nagyhatalmak pillanatnyi erőfölénye döntött a kérdéses területek feldarabolásáról. A

határok meghúzásában a politikai alku volt a meghatározó, nem pedig a földrajzi, etnikai vagy vallási helyzet. Így az Oszmán Birodalom szétszabdalásakor Anglia és Franciaország a Közel-Keleten birodalmi érdekeik alapján kreálták meg Irakot, Szíriát, Palesztinát, Jordániát, majd Libanont. Figyelmen kívül hagyták a nyelvi, nemzeti és a vallási megosztást, Moszul korábbi kormányzati regionális szerepkörét, vagy a jelentős létszámú kurd nemzetet, melyet a négy új ország között osztottak szét (BÉKÉSI, 2004).

Afrika felosztásakor a jórészt vonalzóval meghúzott határok sem vették figyelembe az etnikai vagy a földrajzi-történelmi tényeket és előzményeket. Ezek az önkényes határmeghúzások máig hatóan éreztetik negatív hatásait. A függetlenné vált államokban mindennaposak a politikai, törzsi és vallási ellentétek és villongások. Az uralomra jutó közösség általában fegyverrel érvényesíti akaratát, illetve torolja meg korábbi sérelmeit (Rwandában – a korábbi Ruandában - 1994 áprilisa és júniusa között a hutu milíciák 800 000 tuzit gyilkoltak meg az etnikai ellentétek miatt).

1960-at követően a legtöbb térségben antidemokratikus, diktatórikus államrendezkedés alakult ki. A véreskezű diktátorok évtizedekre bebetonozták hatalmukat: Moamer Kadhafi 1969-2011, Háfez al Aszad 1970-2000, Szaddám Husszein 1979-2003, Hosni Mubarak 1981-2011 között élet és halál urai voltak országaikban. Szaddám Husszein vegyifegyvert is bevetett kurd alattvalóival szemben, vagy Idi Amin Uganda diktátora terrorral terjesztette országában az iszlám vallást. Robert Mugabe ugyancsak terrorral üldözte el a fehér farmereket Zimbabwéból. Ugyanakkor tapasztalhattuk, hogy ezek a diktátorok, akik a „rendet” véres terrorral biztosították útját állták a globális migrációnak is. A „gát”- azaz rezsimeik eltüntetése után - a helyükbe lépett „szétesett” államok nemhogy akadályai, de részesei, sőt előidézői is a mostani népvándorlásnak. Az állami korrupció elképzelhetetlen méretű a térségben. Az országok vezetői saját tulajdonuként kezelik országaik erőforrásait, de magántulajdonuként értékesítik az országba érkező külföldi segélyeket is (TAYLOR, 1989).

A törzsi-vallási lázadások, „felszabadító” háborúk, a polgárháborúk állandósultak. Sok függetlenné vált állam szétesett, hadurak uralta „tartományok” egymással civakodó-háborúskodó egyvelégévé vált. Több országban – Szomália, Líbia, Jemen – vagy nincs is központi kormányzat, vagy hatalma csak a terület kicsiny darabkáján érvényesül. A vallási üldöztetés általános (a szudáni polgárháborúnak 3-4 millió döntően keresztény halálos áldozata volt, Nigériában mindennaposak a muszlimok és keresztények közötti összecsapások), a háborús helyzet Afrika és Dél-Ázsia országainak többségében állandósult. A „csúcspontot” a terrorista „államok” létrejötte jelenti: az Iszlám Állam Irak-Szíria területén,

a Boko Haram Nigériában, az Al-Shabaab Szomáliában, ahol a féktelen gyilkolászás a napi rutin része lett. Dél-Ázsiában és Afrikában elmosódtak a rendteremtés, a bűnözés és a háborúskodás, a bűnszervezetek és a magánhadseregekkel rendelkező korrumpált kormányképviselők és a gerillamozgalmak között a határok. Az állami erőszakszervezetek mellett és helyett fontos szerepet kapnak a klánok, a rablóbandák és a hadurak dekoncentrált fegyveres osztagai, magánhadseregei. Az emberi élet veszélyeztetése a térségben állandósult (PAP– TÓTH, 1999). Még a világmédia nagy teret szentel a fejlett országokban elkövetett terrortámadásoknak, s az áldozatoknak, addig a fejletlen államok – gyakran nagyságrendekkel nagyobb – áldozatait esetleg csak egy rövid hír erejéig jutnak el a médiafogyasztókhoz. Így például a korábban is említett 800 ezer tuszi áldozatról a gyilkosságok elkövetéskor Európa vagy Amerika lakói alig értesültek. A nyugati civilizáció igazából a hollywoodi „Hotel Rwanda” című filmből értesülhetett a borzalmak valódiságáról, a gyilkosságok méretéről. Bangladesztől az Atlanti-óceánig nagyítóval kell keresni azokat az országokat, térségeket, ahol kielégítő az emberek létbiztonsága. Úgy gondolom nemcsak Szíria, Irak és Afganisztán menekültjei érdemlik ki az üldözötti megkülönböztetést, mert a térségből elmenekülő további százmilliók is jogosan érzik magukat üldözötteknek.

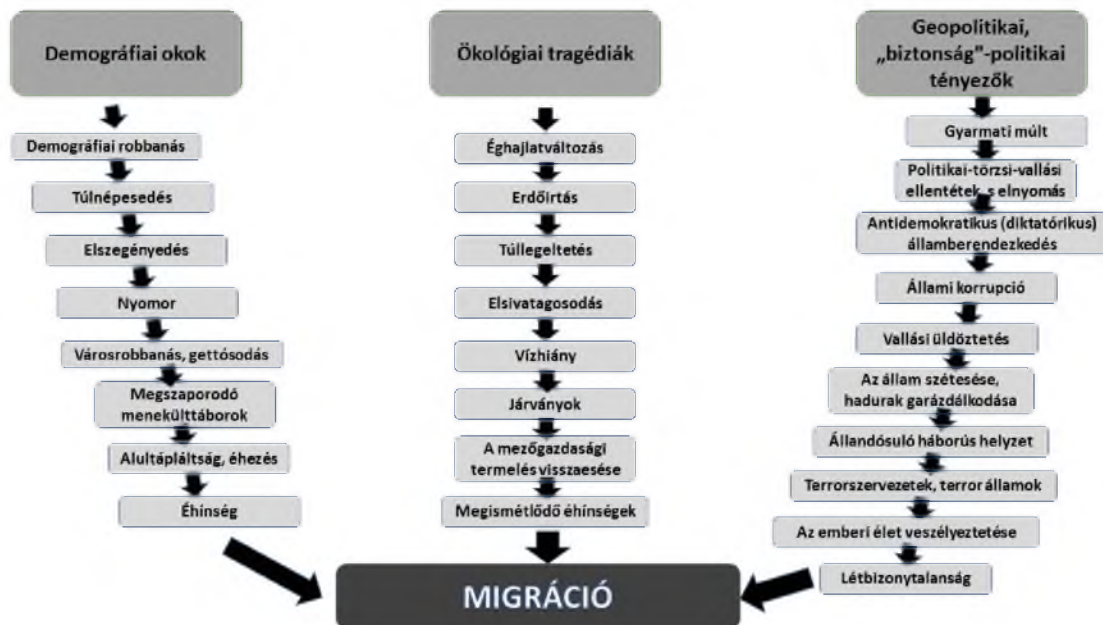
Ökológiai katasztrófák

A világban jelentkező ökológiai-egészségügyi problémák Dél-Ázsiában és Afrikában hatványozottan jelentkeznek. A hagyományos önellátó mezőgazdaság az éghajlatváltozás kedvezőtlen hatásai miatt – beszámítva a népességrobbanás és a politikai létbizonytalanság káros következményeit is – súlyos válságba került. A növénytermesztés és az állattenyésztés a térség első, s csaknem kizárólagos foglalkoztatója. 1960 körül a legtöbb országban a primér ágazat foglalkoztatta az emberek 90%-át, s az egyéb ágazatok azóta sem tudták érdemben munkával ellátni a mezőgazdaság (a falvak) által kilökött százmilliókat. (A kb. 6 milliós Lagosban mindössze 20 000-en dolgoznak az iparban!). Jelentős részük a nagyvárosok szaporodó nyomornegyedeiben, vagy menekülttáborokban vegetál. A fejlődő világ urbanizációs robbanása sem hasonlít az ipari forradalmat követő korábbi városrobbanáshoz. Akkor a gyors ipari fejlődés vonzotta az egykori parasztok millióit a számukra munkát nyújtó városokba, itt azonban az agrártérségek valósággal kilökik a felesleges embertömegeket, akik jobb híján kötnek ki a nagyvárosok nyomornegyedeiben. Ezek a trópusi óriásvárosok népességüket tekintve már elhagyták a klasszikus nagyvárosokat, növekedésük azonban nem tekinthető egészségesnek, inkább rákos burjánzásra hasonlítanak (KERÉNYI, 2003). A

trópusi hagyományos önellátó mezőgazdaság úgynevezett „vándorló” földművelést jelent, azaz 4-5 évenként a gyorsan kimerülő talajok miatt az őserdőtől kell égetéssel új termőföldeket elhódítani (SÜLI-ZAKAR, 2001). A gyorsan szaporodó falusi közösségek egyre nagyobb erdőterületek kiirtására kényszerülnek, másrészt az értékes trópusi fák rablógazdálkodásszerű kitermelése következtében is gyorsan fogy az erdőterület, melynek nagyon súlyos ökológiai következményei vannak (BORA-KOROMPAI, 2001). A trópusi hagyományos mezőgazdaság már a 20. század végére elérte eltartóképességének végső határait. Tehát a legnagyobb foglalkoztató, a mezőgazdaság sem képes új munkaerőt felvenni, a jelenlegi művelési szinten csak az elemi reprodukcióra van lehetőség. Egy esetleges modernizálás (gépesítés) társadalmi hatásai kiszámíthatatlanok, de biztosra vehető, hogy további százmilliók városokba özönlését provokálná ki. Az elmúlt évtizedekben, amikor Kelet-Ázsia és Latin-Amerika képes volt fogadni a fejlett országokból kitelepült ipart India-Pakisztán-Banglades kivételével Dél-Ázsia és Afrika kimaradt ebből az iparosodásból. Elsősorban az analfabetizmus és a megfelelő munkakultúra hiánya miatt (BERNEK, 2001).

A fogyó vízkészlet a félsivatagos-sivatagos területek oázisgazdálkodását veszélyezteti. A legújabb szakvélemények szerint elfogytak azok a vízbázisok, amelyre az elmúlt évtizedekben Szaúd-Arábia vagy Irán viszonylag jelentős öntözéses gazdálkodást hozott létre. Ezeken a területeken tehát hamarosan fel kell adni az oázisgazdálkodást, a kimerülő vízbázisok miatt. Ugyancsak végveszélybe került a szavannákon és a félsivatagos területeken folyó legeltető vagy nomadizáló állattenyésztés. Elégé közismert a Száhel problémája (SÜLI-ZAKAR, 2001). A szakvélemények jelentős része az éghajlatváltozással, illetve a globális felmelegedéssel magyarázza az itteni ökológiai tragédiákat. Valóban egy-egy aszályos év, vagy súlyos aszályos ciklus az állatlétszám, sőt az emberek millióinak életét veszélyezteti. Erre figyel fel általában a média. Valójában a Száhel évezredek óta egy félszáraz terület, s a nedves időszak késése vagy rövidege korábban is jelentős pusztítással járt. A valódi probléma azonban inkább társadalmi jellegű. A demográfiai robbanás következtében a gyorsan növekvő népességszámot az állatlétszám riasztó méretű bővülése követte, hiszen az állatlétszám nagysága a társadalmi rang alapja. Tehát a sokasodó nemzetségek, családfők tekintélyük megőrzése érdekében őseikhez hasonlóan mértéktelenül növelik állományukat. Így a gyarapodó nomadizáló közösségek egyre kisebb területre szorulnak vissza, s a növekvő állatlétszám egyre kíméletlenebbül pusztítja a természetes takarmánybázist. Különösen a száraz évszakokban folyik a legelőterületek túllegettetése. Nem is annyira a legeltetés, hanem az állatok patájának lazító, felszínpusztító tevékenysége a káros. A fellazított felszín a szélerozió áldozatává válik, s terjed az elszivatagosodás. A nagyarányú pusztítás

következtében a növényzet a nedves évszakban sem képes regenerálódni, s így évről-évre a Száhel rovására terjed dél felé a Szahara.

2. ábra: A dél-ázsiai és afrikai migráció társadalomföldrajzi gyökerei
 Forrás: Saját szerkesztés

Dél-Ázsiában és Afrikában - még a félsivatagos területeken is – a nedves évszakokban tekintélyes mennyiségű eső esik. Az édesvíz visszatartása és tárolása azonban szinte sehol sem megoldott. A száraz évszakban általános a vízhiány. Százmilliók szenvednek az ivóvízhiánytól, s a fiatal nők teljes napi feladata, hogy a család számára megszerezzék a napi édesvízadagot. Szélsőséges aszályos időszakban ezrek és ezrek halnak szomjan, vagy költöznek a segélyszervezetek által fűrt kutak köré. Az ilyen kutak körül néhány éven belül tízezres, sőt százezres menekülttáborok jönnek létre. A természeti katasztrófák – a háborús veszélyhelyzet mellett – tehát lökészerűen növelik a menekülttáborok számát. Különösen Fekete-Afrikában több százezres táborok keletkeztek az ökológiai krízis eredményeként.

Az afrikai, dél-ázsiai országok fiataljai közül viszonylag sokan végeznek európai egyetemeken, ugyanakkor az egyik guineai országban számon tartott orvosok háromnegyede nem az illető országban, hanem főként Nyugat-Európában praktizál. Pedig az itt élő embereket a világ többi részéről már jórészt eltüntetett szörnyű betegségek sora is sújtja. Elterjedt népbetegség ma is a TBC, a trahoma és a paratífusz. A malária évente csak Afrikában 700-800 ezer ember halálát okozza. Az ebola, vagy az AIDS, a HIV-fertőzés terjedésére az európai média is felfigyel, de a szifilisz, a hepatitisz B, C, a lepra, a bőr és nemibetegségek, a különböző bőrparaziták (tetű, bolha, atka, rüh), és az alig ismert egyéb

trópusi betegségek pusztításáról már nem igen vesz tudomást a világ. A menekülttáborokban élő tíz- és százazrek egészségügyi gondozását általában egy-két amerikai, vagy európai önkéntes orvos próbálja ellátni (KERÉNYI, 1995).

ÖSSZEGZÉS

Néhány héttel ezelőtt az egyik televíziós csatorna világpolitikai műsorában egy francia forgatócsoport Gabonban készített riportjára figyeltem fel. A riporternak a főváros, Libreville külvárosában élő 22 éves fiatalember arról beszélt, hogy szüleine bízta feleségét és három gyermekét, s ő Európába indul. Tudomásom szerint Gabonban nyugodt politikai körülmények vannak, a kormány az egész országot ellenőrzése alatt tartja, s mivel elegendő csapadék hull, a szomjhaláltól sem kell tartani. A fiatalemberhez azonban eljutott a migráció, mint újdonság (innováció), mint egyfajta lehetőség, tehát ő is vállalkozik a kipróbálására. Valószínűleg nagyon sokan gondolkodnak Afrika-szerte hozzá hasonlóan. Az ENSZ menekültügyi szervezete szerint a Földön kb. 250 millió embertársunk kényszerült menekülésre, migrációra és jelenleg zsúfolt menekülttáborokban él, döntően Afrikában és Dél-Ázsiában. A törökországi táborokból elindult százazreket előörsnek tekinthetjük.

Afrika és Dél-Ázsia túlnépesedett, elszegényedett, a leginkább „élhetetlen” nagyrégiói Földünknek, ahol pusztít a klímaváltozás, az elsivatagosodás, az éhezés, és a vízhiány. Nagy jóindulattal sem találunk olyan országot, amelyet európai értelemben biztonságosnak tekinthetünk, sőt az itt élőknek a naponta megélt terror miatt a pusztta életük is állandóan veszélyben forog. Ezek a földrészek a demográfiai robbanás elhúzódása miatt kimeríthetetlen emberforrásai a Nyugat-Európa felé tartó migrációnak (2. ábra). Az afrikai-ázsiai kilátástalan sorsú százmilliókat természetesen vonzza – a médiából megismert – európai biztonság, jólét és gazdagság, a saját szülőföldjükön ismeretlen béke és nyugalom. Elindulnak tehát útlevel és érvényes vízum nélkül a ”zöldhatároknak”.

Nyugat-Európa vezető politikusai alaposan túlbecsülik lehetőségeiket, amikor a 2015-ben tapasztalt módon segíteni igyekeznek az üldözöttek befogadásával. Meggyőződésem, hogy a gazdag Európai Unió minden gazdagsága eltörpül a tanulmányomban érintett problémák nagyságához képest.

IRODALOMJEGYZÉK

- BÉKÉSI L., 2004: A politika földrajza.- Aula Kiadó, Budapest, 206 p.
- BERNEK Á. (szerk.) 2003: A globális világ politikai földrajza. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 436 p.
- BORA GY.-KOROMPAI A. (szerk.), 2001: A természeti erőforrások gazdaságtana és földrajza.-Aula Kiadó, Bp. 428p.
- FUKUYAMA, F., 1994: A történelem vége és az utolsó ember. Európa Könyvkiadó, Budapest, 600 p.
- HAJDÚ Z., 2001: A politikai földrajz alapjai. – In: Tóth J. (szerk.): Általános társadalomföldrajz II. Dialóg Campus Kiadó, Budapest-Pécs, pp. 21-42.
- HUNTINGTON, S. P., 1998: A civilizációk összezapása és a világrend átalakulása. Európa Könyvkiadó, Budapest, 652 p.
- KERÉNYI A., 1995: Általános környezetvédelem-Globális gondok, lehetséges megoldások.-Mozaik Oktatási Stúdió, Szeged, 397p.
- KERÉNYI A., 2003: Környezettan- Természet és társadalom-globális szempontból.- Mezőgazda Kiadó, Bp.
- LIVI-BACCI, M., 1999: A világ népességének rövid története:- Osiris Kiadó, Bp. 268p.
- NÁNÁSI I. (szerk.) 1999: Humánökológia.-Medicina Könyvkiadó, Bp. 386p.
- PAP N. – TÓTH J. (szerk.) 1999: Változó világ, átalakuló politikai földrajz. JPTE TTK Földrajzi Intézet, Pécs, 318 p.
- PROBÁLD F., 1996: Afrika és a Közel-Kelet földrajza.- ELTE Eötvös Kiadó, Bp. 1996
- PROBÁLD F., 2003: Az ipari forradalom és a népességrobbanás. Szöveggyűjtemény, ELTE Eötvös Kiadó, Bp. 315.p.
- SÁRFALVI B., 1995: Földrajzi szempontok a társadalomfejlődés vizsgálatához.- In: Nemes Nagy J. (szerk.) Földrajz, regionális tudomány. Eötvös Kiadó, Bp. pp. 23-39.
- SÁRFALVI B.-BERNEK Á., 1999: A világnépesség növekedése, élelmezési problémák.-In: Nánási Irén (szerk.): Humánökológia, Medicina, Bp., pp.313-332
- SÜLI-ZAKAR I., 2001: A világ mezőgazdasága.- In: Tóth J. (szerk.) Általános társadalomföldrajz I. Dialóg Campus Kiadó, Bp.-Pécs, pp. 165-260.
- TAYLOR, P. J., 1989: Political Geography. - Longman Scientific&Technical, HongKong 308p.
<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos>
<https://data.worldbank.org/data/reports>
<https://geoba.se>
https://www.nyugatiujelen.com/allaspont/chirmiciu_andras/afrika_50_ev_utan.php

**ANORGANIC DEMOGRAPHIC EXPLOSION, EXISTENTIAL CRISIS,
ECOLOGICAL CATASTROPHE...
WHAT ELSE SHOULD BE THERE FOR GLOBAL MIGRATION?**

István Süli-Zakar

*University of Debrecen, Department of Socialgeography and Regional Development Planning
H-4032 Debrecen, Egyetem tér 1. Hungary
E-mail: suli-zakar.istvan@science.unideb.hu*

Africa and South Asia's over-populated, pauperized and mainly helpless great regions of our Earth, where the climate change, desertification, starvation and the water shortage make impossible the survival. We cannot find, either with the biggest goodwill, any countries, which – in European sense – can be considered as safe countries, moreover the mere life of those people who live here, because of the daily terror, are in danger continuously. These continents, because of the dragging demographic explosion are the ample human source for the migration towards to Western Europe. Hundred million hopeless African and Asian are attracted by the European security, welfare and richness – they are well known from the mass media – and the peace and calm which are unknown in their homeland. Western Europe's leading politicians overestimate their possibilities, when similar to their act in 2015 they try to help the refugees' admission. In my opinion the rich European Union's every wealth looks small beside those problems' dimension that are mentioned in my study. I am going to examine the Western European target area's migration 'hinterland' in this paper from the point of view of demography, geopolitics and ecology.

HÍD SZEREPBEN A KÖZSZOLGÁLTATÁS VIDÉKFEJLESZTÉSI CÉLOK A KOMPLEX ÁGAZATFEJLESZTÉSI STRATÉGIÁBAN

Szarvák Tibor¹

¹Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Államkutatási és Fejlesztési Intézet, 1083, Budapest Ludovika tér 2.
E-mail: drszarvaktibor@gmail.com

ÖSSZEFOGLALÁS

Az elemzés a társadalomtudományok világába kalauzolja el az olvasót. Fontos tartalma az, hogy párhuzamot vonjon a közelmúlt két tudományága (a regionális tudomány és az államtudomány) megerősödése között. Azt mondjuk, hogy a határtudományok új lendületet adtak a valóság megismerésének. Ebben a folyamatban fontos innováció az, hogy a tudományok „tudásai” összeadódnak. Munkánkban a közzolgálat és a vidékfejlesztés kapcsolatát vizsgáljuk. Azt állítjuk, hogy a közigazgatás-közzolgálat fejlesztés a vidék Magyarországon stratégiailag fontos professzió lehet.

Erősödhet az individuum és közösség közötti kapcsolat, s ez a kohézió eredményesen hathat a települések és a térségi különbségek csökkentésére is. Tudománytörténetben pedig (hasonlóan a regionális tudományhoz) az „egész” megragadására irányuló együttműködéssel egy teljesen új szintézist hoz létre az általa összekapcsolódó tudományterületek között (KAISER, 2016.).

BEVEZETÉS

Tanulmányunk célja az, hogy megnézzük miként jelennek meg a vidékfejlesztési elemek a közigazgatás és a közzolgálat fejlesztési irányait meghatározó 2014-2020 között érvényes stratégiában. Tesszük ezt abból a kutatói szándékból, mert kíváncsiak vagyunk arra, hogy a mindennapi életünket átfedő, racionális igazgatási rendszerek fejlesztési elképzelései hogyan illeszkednek a vidék Magyarországon élők problémáihoz.

Nagy feladatra vállalkoztunk, de a kötet terjedelmi korlátok határt szabnak a megvalósításnak. Fontos vizsgálati tartalmunk így az ágazati operatív program és stratégia és az ehhez kapcsolódó kutatási mérföldkövek.

Bizalom, elérhető, versenyképes, állam

A közigazgatás és közzolgálat stratégia (továbbiakban: stratégia) címlapján fontos – a vidéki közösségek életében is meghatározó - kulcsszavak köszönnek vissza.

Matolcsi Lajos három alapvető funkcióhoz kapcsolja a fogalmat, vagyis egy település akkor képes hosszabb távon is megtartani a népességét, ha lakosai számára egyszerre funkcionál megfelelő lakóhelyként, megélhetést biztosító munkahelyként, és a „közérzet” megélésére alkalmas közéleti/közösségi térként (MATOLCSI, 1982). Értelmezésünkben ezért

a címben megjelölt öt kulcsszó lehet az, ami mentén kérdésünket elemezhetjük/értelmezhetjük.

Nézzük először a tudományos kereteket!

A stratégiában három helyen is olvashatunk egy régi-új diszciplináról, az államtudományról. A leírások alapján alapvetően egy közigazgatási vezetőknek kialakított képzési struktúra válik láthatóvá (pl. STRATÉGIA 69.o.).

Az államtudományról szóló elméleti tanulmány alapján azt emeljük, hogy az transzdiszciplináris jellegű államtudomány kutatási-fejlesztési irányai között a következőket tudjuk cikkünk tartalmához illeszteni: stratégiai tervezés, ágazati reformok, a versenyképes állam, fejlesztéspolitika és fenntarthatóság (KAISER, 2016).

Tanulmányunkban kis kitérőt teszünk; röviden megnézzük, hogy milyen párhuzamok lehetnek a regionális tudomány és az államtudomány megszületésében.

Kaiser Tamás fenti, már idézett cikkében azt írja, hogy az államtudományok a „közjó absztrakt normarendszerének érvényesítése érdekében az államnak kell értékteremtő és értékvédő szerepet vállalnia a politikai, gazdasági és társadalmi szférákban” (KAISER, 2016) Az ehhez a megállapításhoz kapcsolódó folyamatokat a szerző a pénzügyi és gazdasági válság, a klímaváltozás hatásai, a terrorizmus és az illegális bevándorlás témakörében összegzi.

Mi mindezt a kockázati társadalom fogalmával vonnánk párhuzamba (BECK, 2003). A történelem leírható úgy is, hogy személyes és társadalmi (közösségi) kockázatok hatásait (megelőzését, következményeit) kezeljük. A veszélyhelyzetek csökkentését azonban napjaink komplex világában már nehéz individuálisan kezelni.

A regionális tudomány intézményesülésénél is többféle konvergencia irány volt megtalálható. Ha nem a formális szervezetekre, hanem a folyamatokra fókuszálunk, akkor látjuk, hogy számos publikáció (PL. ENYEDI, 2004; HORVÁTH, 2001) utal arra, hogy a globális nyitás, az átmenet évtizede erősítette/megnövelte a térbeli különbségeket.

Rechnitzer János szerint a kilencvenes években a regionális tudomány fejlődése során az Európai Unió regionális politikájához való konvergencia és kialakítása és ezzel párhuzamosan a fejlesztéspolitika /területfejlesztés/ keretrendszerének meghatározása volt prioritás (RECHNITZER, 2009). Ezek voltak azok a policyk, amelyek az állam akkori jó (hatékony) működésével voltak kapcsolatban. Mostanra pedig oda értünk el, hogy ezek a korábbi évtizedekben kialakult policyk hatékonyan (integráltan) működjenek.

Képességmegtartó népesség / népességmegtartó képesség

A modern társadalmak földrajzilag sokkal töredékesebbek, mint a hagyományosak. A tradicionális közösségekben a legtöbb átlagember helyhez kötött volt, a világról, a térről alkotott nézetüket alapvetően a települési környezetről formálták (MÉSZÁROS, 1994). A fejlődés abba az irányba mutat, amelyben egyre kisebb a jelentősége a fizikai térnek.

Az életvilág más megfogalmazásban a mindennapi élet azon elemeit jelenti, amelyet a társadalomban élő személy adottnak vesz (ANDORKA, 2003). Az egyénnek a társadalomban való eligazodását, tevékenységét segíti az, hogy az életvilágot ismeri és adottnak veszi, így az életvilág kisléptékű terekhez kapcsolható közösségeket is meghatároz.

A Cork-i Európai Vidékfejlesztési Konferencia nyilatkozatában a vidékfejlesztés számára megfogalmazott célok között kiemelten olvashatjuk azokat, amelyeket a vidéki közösségek feltétlenül magukénak érezhetnek:

- az elvándorlás megelőzése,
- a szegénység elleni küzdelem,
- a munkahelyteremtés serkentése,
- az esélyegyenlőség fejlesztése,
- valamint megfelelni a mind magasabb minőségi igényeknek az egészség, a biztonság, a személyiség fejlődése, a pihenés és jólét a vidéki térben (SIMON, 2002).

Látható az, hogy a fenti dimenziók kapcsolódhatnak a közösségi jólét elnevezésű, a Jó Állam Jelentésben (2015) is szereplő mutatókhoz.

A közigazgatás-közszolgáltatás híd szerepe tulajdonképpen a „jó kormányzás” hatékonyság mutatója. Hogyan valósulhat meg ez a professzió a különböző fejlettségű vidéki térségekben? Vagy másként fogalmazva miként tudjuk fejleszteni, egy adott közösség kollektív tapasztalatait és beállítódásait” (KAISER, 2016).

Ehhez a stratégia két tervezési és végrehajtási elemét kell idéznünk. Az egyik azt emeli ki, hogy társadalompolitikailag komplex szemléletre van szükség. Mindez nem pusztán a jogtechnikai eszközöket hangsúlyozza, hanem kiemeli a térségi/ágazati partnerséget. Ehhez azonban a „társadalmi, gazdasági, vezetési, szervezési tudás megfelelő elsajátításának lehetőségét” is biztosítani kell a képzés és továbbképzés rendszerében.

A másik alapelv a versenyképesség. Mindez olyan fogalmi rendszer, amely közvetlenül a gazdasági pozíció szerzésére, megtartására és javítására való hajlamot, a piaci versenyben való helytállás képességét, az üzleti sikerességet jelenti a globális térben (LENGYEL, 2003),

közvetten – az állam keretszabályozó lehetőségei révén – a kiegyensúlyozott társadalmi fejlődést (relative magas jövedelmet és foglalkoztatási szintet) is hangsúlyozza.

A regionális versenyképesség fogalma azonban a területi kontextus beemelésével már sokkal inkább tekinthető tudományterületek nézetrendszerét magában foglaló keretnek is, hiszen a versenyképességet erősítő közpolitikák, célkitűzések között kiemelt helyen van a régiók közötti fejlettségi különbségek csökkentése (SÜLI-ZAKAR, 2003).

A szegedi egyetem közgazdásza, Lengyel Imre a regionális versenyképességet piramismodellben ábrázolta. Azt mondhatjuk, hogy a társadalmi-gazdasági modernizáció sikerét az adott térség innovációs miliője határozza meg. És ebben a milliőben fontos szerepe van a közszolgáltatásnak/közigazgatásnak.

A stratégia szerint ezt ügyfélteher csökkenésben lehet mérni, de fontos mutató még a szolgáltató jelleg erősítése és az átlátható jogi környezet szerepe is. Mi komplex társadalompolitikai szemlélettel hozzátennénk a korporációk, az együttműködések számát is, hiszen a szubszidiaritás fogalmához hozzátartozik a társadalmi-gazdasági problémák, krízisek jellegzetességeinek megismerése és a megoldás-menedzsment is.

Az ideális járás kialakítása

A közigazgatás-közszolgáltatásfejlesztési stratégia hangsúlyozza azt, hogy 2020-ig a járási hivatalok multifunkciós igazgatási központok lesznek. Ez az út igazi vidékfejlesztési lehetőséget is magában rejt.

A stratégiában ennek az intézkedésnek két útját nevesítették. Mindkét elképzelés javítja az esélyegyenlőséget, így a közigazgatáshoz és a humán közszolgáltatásokhoz való hozzáférést is⁹.

Az egyik irány (a hagyományosabb stratégia) az államigazgatási megközelítés. A „közszolgáltató járási rendszer” kiépítése igazi professzió, a „híd” funkció erősítése. Ebben ugyanis nemcsak államigazgatási feladatokat találunk, hanem a humán és nem humán közszolgáltatások (esetenként a járási méretnél nagyobb, klaszterszerű) működtetését is. Ezek a komplex elképzelések a versenyképes működés fontosságára is felhívják a figyelmünket.

Ebbe a fejezetbe tartozik az a stratégiában megfogalmazott gondolat (52.o.) is, amely szerint „az ügyfélkapcsolati pontok ügyfelekhez közelítése jegyében jelentősen meg kell erősíteni az

9 „Minden járásban kialakításra kerüljenek azok az államigazgatási szervek, amelyek jelenleg csak több járás tekintetében látnak el feladatokat”. – In: Stratégia. 51.o. De fontos az is, hogy az egységes államigazgatási működéshez igazodjon a bírósági, ügyészségi (illetve az adóhatóság és a rendőrség) rendszere is. Lásd: u.o

eMagyarország, eMagyar pontok, Postai Agora, könyvtár, IKSZT, IT tanácsadó, /teleházak/ települési ügysegéd, mobil ügysegéd, falugondnok és tanyagondnok hálózati rendszert.” Mindez azt mutatja, hogy a professzionális közigazgatás nem nélkülözheti a humán közszolgáltatásokban dolgozók (közművelődési szakember, információs társadalom mentor, informatikus könyvtáros, szociális munkás stb.) támogatását sem.

ÖSSZEGZÉS

Munkánk végén fel kell tennünk azt a dilemmát, amit Budai István is feltesz az interdiszciplinaritás fogalmáról írott 2009-es tanulmányában: újra és újra előtérbe kerül a „mi a célravezetőbb” kérdése, így saját szakmájukba bezárkózva dolgoznak az egyes szakterületek, ágak szakemberei, vagy kilépnek az integrációk, interprofesszionizáció eddig ki nem használt lehetőségei felé?

A fentebb idézett szerző gondolatai jól kapcsolódnak az elemzésünkben taglalt államtudomány fejlesztéséhez. A februári Magyar Közlönyben¹⁰ ugyanis már az osztatlan mesterképzésként indítható alapképzési szak képzési-kimeneti követelményeit olvashatjuk.

Két képzési célt kiemelve¹¹ és az oktató ismeretek leírását látva úgy értékeljük, hogy egy olyan szakember képzése a cél, aki jól kezeli a centrum elvárásait a lokalitás (esetenként a periférikus területek) igényeivel. A híd szerep betöltésére alkalmas szakember a következő időszakban emelni fogja a vidék közhasznát (GLATZ, 2008) és támogatja a poszt-tradicionális vidék (KOVÁCH, 2012) fejlődését. Ebben a záró fejezetben hangsúlyozzuk azt is, hogy a stratégia szerint „hosszú távú cél, hogy a jövőben a közszolgáltatásban dolgozók a középosztály legaktívabb tagjaivá, annak motorjává tudjanak válni”. Mivel tudjuk, hogy a középosztályhoz tartozás a halmozottan hátrányos térségekben különösen fontos prioritás (minta) lehet, mindez a közösség számára mobilitási utat lehet, amivel erősödhet a térség népességmegtartó képessége és képességmegtartó népessége is. Más szóval a közigazgatás/közszolgáltatások fejlesztése a periféria helyzetben lévő járásokban (korábbi kifejezéssel élve kistérségekben) jelentősebb lehet, mert megadhatja azokat a humán és infrastrukturális hozzáadott értéket, amelyek hiányát ezek a terek önerőből leküzdeni nem tudják (BARANYI, 2009). A fenti hozzáadott érték tulajdonképpen a „Jó Állam”, a rendszerelvű közigazgatás és közszolgáltatás-fejlesztés. Mivel a jó állam alapvetően

¹⁰ <http://www.kozlonvok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/MK16018.pdf> letöltve: 2016. március 11.

¹¹ (1) az állam feladatával, szervezetével és működésével kapcsolatos tudást komplexen, az állami humántőkét rendszer-szemlélettel kezelni tudó, magas szintű tervezési, stratégiai, elemzési és vezetői feladatot ellátni képes, (5) az állami működést meghatározó és befolyásoló társadalmi és politikai, gazdasági és emberi tényezők átfogó ismeretének és megismerésének képességével rendelkező. In: <http://www.kozlonvok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/MK16018.pdf> letöltve: 2016. március 11.

hagyományok, az értékrend és az intézményrendszer függvénye (BOZSÓ, 2015) fontos, hogy a támogató struktúrák is helyet kapjanak. Ezért mérföldkő az, hogy a Jó Állam Kutatásokban a közszolgáltatások működését, fejlesztését helyi szinten is - (legalább) a kedvezményezett járásokban /290/2014. (XI. 26.) Korm. rendelet/ - is vizsgáljuk. Így erősíthetjük meg a Jó Állam Kutatás területiségét, bonthatjuk ki az ágazati politikák, a közszolgáltatások szervezése mentén a térségi erőforrásokat és gyengeségeket, illetve a lehetőségeket és veszélyforrásokat.

IRODALOMJEGYZÉK

- ANDORKA R., 2003. Bevezetés a szociológiába. Aula Kiadó 2003.
- BARANYI B., 2009. Gondolatok a perifériaképződés történeti előzményeiről. 59-79.o. In.: In.: A regionális tudomány két évtizede Magyarországon. Szerk: Lengyel Imre, Rechnitzer János. Akadémiai Kiadó Budapest 2009.
- BECK, U., 2003. A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, Századvég Kiadó, Budapest. 2003.
- BOZSÓ G., 2015. A korrupció elleni harc Magyarországon a Jó Állam Jelentés tükrében. 109-130.o. In.: Antikorrupció és integritás. Nemzeti Közszolgálati Egyetem. Budapest. 2015. Szerk: Dargay Eszter, Juhász Lilla Mária.
- BUDAI I., 2009. Interprofesszionális együttműködés és a szociális munka. In: http://www.esely.org/kiadvanyok/2009_5/05budai.pdf letöltve: 2015. június 4.
- ENYEDI GY., 2004. Az új gazdasági tér formálódása Magyarországon. 254-267.o. In.: Település-és városzociológia. Szöveggyűjtemény. Szerk: Csizmady Adrienn; Husz Ildikó. Gondolat Kiadó. Budapest 2004.
- GLATZ F., 2008. Új vidékpolitika. Párbeszéd a vidékért. MTA Társadalomkutató Központ. Budapest 2008.
- Jó Állam Jelentés. Nemzeti Közszolgálati Egyetem. 2015. Szerk: Kaiser Tamás. 134.o.
- KAISER T., 2016. Az államkutatások helye a társadalomtudományok rendszerében. In: Államtudományi Műhelytanulmányok. 2016/1. http://uni-nke.hu/uploads/media_items/2016-1-az-allamkutatások-helve-a-társadalomtudományok-rendszerében.original.pdf letöltve: 2016. március 11.
- KOVÁCH I., 2012. A vidék az ezredfordulón. A jelenkori magyar vidéki társadalom szerkezeti és hatalmi változásai. MTA Társadalomkutató Központ, Argumentum Kiadó. 2012.
- LENGYEL I., 2003. Verseny és területi fejlődés. JATEPress, Szeged. 2003.
- MATOLCSI L., 1982. *Az urbanizáció hatása a közigazgatásra.* Szakdolgozat. BME Mérmőktovábbképző Magyar Urbanisztikai Társaság, Budapest.
- MÉSZÁROS R., 1994. A település térbelisége. JATEPress, Szeged. 1994.

- OECD Területi vizsgálatok Magyarország. Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja. Pécs. 2001. Szerk: Horváth Gyula
- KÖZIGAZGATÁS- ÉS KÖZSZOLGÁLTATÁS-FEJLESZTÉSI STRATÉGIA 2014-2020.
http://www.kormany.hu/download/8/42/40000/K%C3%B6zigazgat%C3%A1s_feljeszt%C3%A9si_strat%C3%A9gia_.pdf letöltve: 2016. március 14.
- RECHNITZER J., 2009. A társadalomtudomány új ága, a regionális tudomány.13-25.o. In.: A regionális tudomány két évtizede Magyarországon. Szerk: Lengyel Imre, Rechnitzer János. Akadémiai Kiadó Budapest 2009.
- SIMON S., 2002. Az agrárium sajátos területi-társadalmi konfliktusai és problémái a perifériákon: In: Területi konfliktusok és változásai a periférián (Tanulmányok a perifériáról) Készült a Miniszterelnöki Hivatal Nemzeti Területfejlesztési Hivatala megbízásából Kecskemét 2002. http://www.terport.hu/webfm_send/294. Letöltve: 2015. június 4.
- SÜLI-ZAKAR I. (szerk.), 2003. A terület-és vidékfejlesztés alapjai. Dialóg Campus Kiadó. Budapest-Pécs. 2003. (Dialóg Campus tankönyvek, Studia geographica).

BRIDGE ROLE OF PUBLIC SERVICES RURAL DEVELOPMENT GOALS IN THE COMPLEX INDUSTRY DEVELOPMENT STRATEGY

Szarvák Tibor¹

¹*National University of Public Service, Institute for Research and Development on State and Governance;
1083 Budapest Ludovika tér 2.
E-mail: drszarvaktibor@gmail.com*

The analysis guides the reader to the world of social sciences. Its important content is to draw parallels between the strengthens of the two recent science branches that is regional science and state science. We say that the border sciences give a new momentum to get to know the reality. In this process the important innovation is that, that the knowledge of sciences are added together. We examine the connection of the public service and the rural development. We state that the development of public administration and public service might be a strategically important profession in the rural parts of Hungary. The connection between the individuals and communities might get stronger and this cohesion can be effective to reduce the differences between the settlements and regions. In science history, similarly to the regional sciences, with the cooperation for grabbing the „whole” it creates a completely new synthesis between the sciences that are connected by itself.

A KÖZIGAZGATÁSI ÉS INTÉZMÉNYFENNTARTÁSI RENDSZER REGIONALIZÁLÁSÁNAK TAPASZTALATAI A SZOCIÁLIS ÉS GYERMEKVÉDELMI FŐIGAZGATÓSÁG MŰKÖDÉSE ALAPJÁN

Verdó György¹, Nagy Sándor²

*¹Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság Hajdú-Bihar Megyei kirendeltsége,
4024 Debrecen, Piac u. 54.,
E-mail: verdo.gyorgy@gmail.com*

*²Debrecen Megyei Jogú Város Önkormányzata; Debreceni Vízmű Zrt. Felügyelő Bizottsága
4032 Debrecen, Tankó Béla u. 6., E-mail: nagy.sandor@debrecen.hu*

ÖSSZEFOGLALÁS

A magyarországi rendszerváltás nyomán megindult gyökeres politikai, gazdasági és társadalmi fordulat és folyamat elkerülhetetlen velejárója volt a korábban erőteljesen centralizált államigazgatás helyébe lépő, az európai integrációs folyamatokkal összhangban lévő, korszerű, decentralizált regionális intézményrendszer kiépítése. A középszintű közigazgatási, térségi szerepek újraértelmezése, végső soron a közigazgatási rendszer regionalizálása az intézményfenntartó feladatok újjászervezését is magával hozta. A váltakozó intenzitással zajló, ellentmondásoktól és vitáktól sem mentes átalakulás ma sem zárult le. Az új kihívás, a középszintű közigazgatás megszervezéséhez hozzákapcsolható működési terület és az illetékesség meghatározása új megoldásokat követel meg a regionális illetékességű államigazgatási szervek szerepkörének, illetve az ehhez szorosan kapcsolódó intézményfenntartó rendszer átalakításában, a keretek létrehozásában, a területi feladat- és hatáskör telepítésében, működési feltételek kialakításában és tevékenységük széleskörű reformjában. A tanulmány az intézményfenntartói rendszer újjászervezésének tapasztalatait összegzi Hajdú-Bihar megye példáján.

Új kihívások a közigazgatás és intézményfenntartás regionalizálásában Magyarországon

Az 1989/90. évi kelet-közép-európai rendszerváltás során Magyarországon is megindult gyökeres politikai, gazdasági és társadalmi fordulat és folyamat elkerülhetetlen velejárója volt a korábban erőteljesen centralizált államigazgatás helyébe lépő, az európai integrációs folyamatokkal összhangban lévő, korszerű, decentralizált regionális intézményrendszer kiépítése. A középszintű közigazgatási, térségi szerepek újraértelmezése, végső soron a közigazgatási rendszer regionalizálása az intézményfenntartó feladatok újjászervezését is magával hozta. A váltakozó intenzitással zajló, ellentmondásoktól és vitáktól sem mentes átalakulás ma sem zárult le. Az új kihívás, a középszintű közigazgatás megszervezéséhez hozzákapcsolható működési terület és az illetékesség meghatározása új megoldásokat követel meg a regionális illetékességű államigazgatási szervek szerepkörének, illetve az ehhez szorosan kapcsolódó intézményfenntartó rendszer átalakításában, a keretek létrehozásában, a

területi feladat- és hatáskör telepítésében, működési feltételek kialakításában és tevékenységük széleskörű reformjában.

Az intézményfenntartói rendszer átalakításának 2012 januárjától gyakorlatilag is megvalósított reformját sajátosan és jelentős mértékben meghatározza az a magyarországi regionalizálási folyamatban bekövetkezett új hangsúlyeltolódás, amely a nagyrégiók mellett és/vagy helyett a területfejlesztési feladatokat, jórészt gazdasági megfontolásokból is a megyei önkormányzatokhoz helyezi át, miközben azokat igyekszik tehermentesíteni az intézményfenntartói jogkörök és feladatok alól. A közigazgatási tartalmuktól és intézményfenntartói szerepüktől tehermentesített megyei önkormányzatok egyre inkább a területi fejlesztések és a területi politika regionális főszereplői lesznek, miközben a hajdan volt közigazgatási funkciók, illetve a korábbi regionális (nagyrégiós) jellegű intézmények és intézményfenntartói feladatok egy része a 2011. január 1-jével életre hívott megyei kormányhivatalokhoz, a megyei önkormányzatok kezében lévő intézményfenntartói feladatok pedig a 2012. január 1-jétől megszerveződő megyei intézményfenntartói központokhoz kerültek át.

Ilyen előzmények után a korábbi szélesebb hatáskörű önkormányzatok kezelésében tulajdonképpen csak a megyei szintű területfejlesztési feladatok tervezése és végrehajtása maradt. A megyei önkormányzatok feladatainak funkcióváltását elrendelő nemrég született kormánydöntés szerint a területi tervezés teljes mértékben a megyei önkormányzatok feladata lesz, hiszen e szervezetek tudnak megalapozott stratégiát alkotni a saját térségükben, amellyel elkerülhető, hogy a korábbi évekre jellemző módon ötletszerű fejlesztések valósulhassanak meg. Így a megyei önkormányzatok a területi fejlesztések főszereplőivé válnak, mert ezáltal helyezhetők ki a források a legeredményesebben és a leggyorsabban az egyes térségekbe. A megyei önkormányzat az elkészített megyei területi terv alapján projektgazdákat kutat fel és segíti azokat mind a tervezésben, mind a projektmegvalósításban. Kiemelkedő koordinációs szerepet visz a térségben zajló fejlesztési projektekkel kapcsolatban, ezek végrehajtását nyomon követi és értékeli. A közelgő 2014–2020-as tervezési időszak előkészítése keretében szükségessé vált a hazai tervezési környezet újragondolása, egyszerűsítése, összhangban a kohéziós politika uniós szinten zajló megújításával. Az elfogadott koncepció nemcsak a jelenleg rendelkezésre álló források leghatékonyabb hasznosítását célozza, hanem megfelel a következő programozási ciklus stratégiai megalapozása által támasztott igényeknek is. Az elmondottak együttesen indokolják, hogy a tanulmány az intézményfenntartói rendszer újjászervezésének tapasztalatait összegezze Hajdú-Bihar megye példáján.

Az intézményfenntartás regionális átszervezésének feltételrendszere

Ami az átszervezés, többek között az új típusú megyei szintű regionalizálás *gazdasági és jogi környezetét* illeti, nagyon fontos döntést jelentett a 2011. évi CLIV. törvény, az ún. konszolidációs törvény, amely révén az állami szerepvállalás megerősítésével a megyei önkormányzatok és intézményeik lehetőséget kaptak arra, hogy megszabaduljanak az adósságcsapdától és a mindennapi működési gondoktól. Magyarország versenyképességét az önkormányzati rendszer eddigi működése, az önkormányzatok felhalmozott adósságállománya ugyanis nagymértékben csökkentette az államadósság újratermelődésével. A jövőben a területi tervezés lesz teljes mértékben a megyei önkormányzatok feladata, ezért szükség van arra, hogy a megyei önkormányzatok kizárólag a térségi és a megyei területfejlesztési, fejlesztéspolitikai feladatok ellátására koncentráljanak.

Az állam a megyék konszolidációja keretében a megyei önkormányzat fenntartásában lévő egészségügyi, oktatási, szociális, ifjúságvédelmi, közművelődési intézményeket és gazdasági társaságokat, alapítványokat, azok adósság állományával együtt átvette 2012. január 1-jétől. A megyei önkormányzatok hivatalának működéséhez szükséges ingó és ingatlan vagyon továbbra is az önkormányzatoknál maradt a megyei önkormányzat fenntartásában lévő színház és előadó művészeti szervezet mellett. A novemberben elfogadott 2011. évi CLIV. törvény célja a törvényesen és átláthatóan működő, a közszolgáltatásokat maradéktalanul biztosító állam működési feltételeinek a megteremtése. A jogalkotó a területi és helyi közigazgatási rendszer megújításával magasabb hatékonyságot, átlátható struktúrát, az ellátási színvonal egységességét, valamint az intézmények hatékonyabb, költségtakarékosabb fenntartását kívánta elérni.

A nagyszabású intézményreform keretében Magyarországon összesen mintegy 475 oktatási, 132 szociális és ifjúságvédelmi, 74 közművelődési és 25 egyéb intézmény, gazdasági társaság, alapítvány működtetését, és 187 milliárd forint adósságot vállalt át az állam. Az állam a fővárosban 13 egészségügyi intézményt és egy gazdasági társaságot vett át az fővárosi önkormányzattól. Ez utóbbi az egészségügyi intézmények beszerzéseit végzi (www.kormany.hu). A végrehajtásról szóló 258/2011. kormányrendelet tavaly december 7-én jelent, amely rendelkezik a megyei intézményfenntartó központok felállításáról.

A törvény értelmében a megyei önkormányzatok vagyona és vagyoni értékű joga, a megyei önkormányzatok fenntartásában lévő intézmények, azok vagyona és vagyoni értékű joga, valamint a megyei önkormányzatok tulajdonában lévő jogi személyiséggel rendelkező vagy jogi személyiség nélküli gazdasági társaság 2012. január 1-jén állami tulajdonba kerültek. A költségvetési szerveket az állam a szállítói tartozásukkal együtt vette át. Az átvett

egészségügyi intézmények működtetését a Nemzeti Erőforrás Minisztérium (NEFMI) háttérintézményének, a Gyógyszerészeti és Egészségügyi Minőség és Szervezetfejlesztési Intézet (GYEMSZI) látja el. Az egyéb átvett intézmények vagyona tekintetében a kormány által a 258/2011. (XII.7.) Kormányrendeletben meghatározott megyei intézményfenntartó központok kerültek kijelölésre. A vagyonkezelői jogviszonyra az MNV Zrt. által kötött vagyonkezelési szerződésekre vonatkozó jogszabályi rendelkezéseket kell alkalmazni.

Az állam 2011. december 30-ai hatállyal átvállalja a megyei önkormányzatok 2011. december 30-án fennálló adósságát és annak járulékait, amelyek kifejezetten és nevesítetten az átvételre kerülő intézményekhez, az általuk ellátott feladatokhoz kapcsolódóan keletkeztek. Forrás tv. Az állam összesen, 187 milliárd forint adósságot vállalt át, Hajdú-Bihar megyében 4,2 milliárd forintos adósságállomány került átadásra. Az átvett adósságok kezelését az államháztartásért felelős miniszter az Államadósság Kezelő Központ Részvénytársaság útján végzi el. Az átvételt nem befolyásolta a megyei önkormányzatokkal szemben folyamatban lévő adósságrendezési eljárás. (www.kormany.hu)

Az állam és a megyei önkormányzatok az átvételhez kapcsolódó intézkedések végrehajtása során kölcsönösen együttműködve jártak el. Az átadás-átvétel végrehajtása érdekében megyénként intézmény átadás-átvételi bizottság (a továbbiakban: bizottság), valamint egészségügyi intézmény átadás-átvételi bizottság (a továbbiakban: egészségügyi bizottság) működött.

A bizottság vezetője a megyei kormányhivatal kormány megbízottja, tagjai a megyei kormányhivatal főigazgatója, a megyei közgyűlés elnöke, a megyei önkormányzat főjegyzője, a Magyar Államkincstár (a továbbiakban: Kincstár) területi szervének vezetője, illetve az intézményi biztos. Az egészségügyi bizottság vezetője a kijelölt szerv képviselője, tagjai a megyei közgyűlés elnöke, a megyei önkormányzat főjegyzője, valamint a Kincstár területi szervének vezetője. A bizottság és az egészségügyi bizottság feladata a megyei intézményekre vonatkozó átadás-átvételi megállapodás és annak mellékleteinek előkészítése. A feleknek az átadás-átvételi megállapodásokat 2011. december 31-ig kellett megkötniük. A határidő elmulasztása az intézmények átvételét nem akadályozta. Az átvételre kerülő egészségügyi intézményeket a törvény 1. melléklete tartalmazza. Az egyéb átadásra kerülő intézményeket az átadás-átvételi megállapodás melléklete rögzíti.

A megyei intézményfenntartó központok feladat- és hatáskörei

A megyei intézményfenntartó központ ellátja az egyes ágazati jogszabályokban, valamint az átvett intézményekkel összefüggő vagyongazdálkodási, intézmény-fenntartási feladatokat,

így mindenekelőtt gyakorolja a Törvény alapján az állam fenntartásába, illetve tulajdonába került nem egészségügyi intézmények felett az egyes fenntartói, valamint a hatáskörébe tartozó költségvetési szervek tekintetében irányítási, illetve középírányítói jogokat és feladatokat, a gazdasági társaságok tekintetében a tulajdonosi jogokat, valamint az alapítványok, közalapítványok esetében az alapítói jogokat, vagyonkezelőként pedig ellátja az intézményi vagyon tekintetében a vagyonkezelői feladatokat.

A megyei intézményfenntartó központ vezetője a középírányítói hatásköreit, jogait és feladatait a kormány megbízott egyetértésével gyakorolja. A kormány megbízott az egyetértési jogát a megyei intézményfenntartó központ vezetője javaslatának átvételétől számított 15 napon belül gyakorolja. Amennyiben a kormány megbízott a javaslatra 15 napon belül nem ad választ, a javaslatot a kormány megbízott részéről elutasítottként kell tekinteni.

A megyei intézményfenntartó központok az átvett intézmények felett az alábbi *középírányítói hatásköröket* gyakorolják:

- javaslatot tesz az irányítása alá tartozó költségvetési szervek éves költségvetésére és azt megküldi a miniszternek;
- meghatározza az irányítása alá tartozó költségvetési szervek gazdálkodásának részletes rendjét;
- meghatározza az irányítása alá tartozó költségvetési szervek előírányzatainak felhasználására vonatkozó irányelveket;
- előkészíti és jóváhagyásra a miniszternek megküldi az irányítása alá tartozó költségvetési szervek alapító, megszüntető okiratát, illetve az alapító okirat módosítását;
- előkészíti és az ágazati illetékes miniszternek felterjeszti a költségvetési szervek vezetőjének, gazdasági igazgatójának kinevezését vagy megbízását és felmentését vagy a megbízásának visszavonását;
- jóváhagyja az irányítása alá tartozó költségvetési szervek engedélyezett létszámát, ha annak megállapítása nem a kormány hatáskörébe tartozik;
- kezdeményezheti a kormány megbízott útján a miniszternél a kormány hatáskörébe tartozó költségvetési átcsoportosítást;
- beszámoltatja az átvett intézmény vezetőjét a belső kontrollrendszer működtetéséről;
- vagyonkezelőként ellátja az átvett vagyon tekintetében a vagyonkezelői feladatokat.

A megyei intézményfenntartó központ az átvett intézményeket érintő feladatok közül mindenekelőtt az alábbiak koordinálásában és végrehajtásában vesz részt:

- szervezi, irányítja és ellenőrzi a szakmai feladatok végrehajtásához szükséges pénzügyi feltételeket;
- összegyűjti, ellenőrzi az intézmények gazdálkodására vonatkozó kötelező, rendszeres és ad hoc jellegű adatszolgáltatásokat, szükség szerint összesítve továbbítja azokat a minisztériumba;
- ellenőrzi az államháztartással összefüggő közérdekű és közérdekből nyilvános adatok kötelező közzétételének, illetve igényre történő szolgáltatásának végrehajtását;
- érvényesíti, illetve - módszertani segítséget is nyújtva - érvényesítteti a költségvetési szervek tevékenységében a közfeladatok ellátására vonatkozó követelményeket, és az erőforrásokkal (így különösen: az előirányzatokkal, a létszámokkal és a vagyonnal) való szabályszerű és hatékony gazdálkodás követelményeit, továbbá számon kéri, ellenőrzi e követelmények érvényre juttatását;
- megállapítja a költségvetési szervek kincstári költségvetését, valamint jóváhagyja az elemi költségvetését, illetve - gazdálkodó szervezet esetében - az üzleti tervét;
- gyakorolja a hatáskörébe utalt előirányzat-módosítási, -átcsoportosítási, -zárolási, -törlési és -felhasználási jogköröket;
- rendszeresen figyelemmel kíséri az intézmények költségvetésének (üzleti tervének) végrehajtását, a jóváhagyott költségvetési előirányzatok, illetve az azokból ellátandó feladatok teljesülésének veszélye esetén a hatáskörébe tartozó előirányzatoknál, intézményeknél megteszi a szükséges intézkedéseket, illetve kormányzati hatáskörbe tartozó ügyekben a kormány megbízott útján a miniszternél intézkedést kezdeményez;
- felülvizsgálja, értékeli és jóváhagyja a költségvetési szervek költségvetési beszámolóit;
- megállapítja, illetve jóváhagyja a költségvetési szervek pénzmaradványát, előirányzat-maradványát, egyidejűleg meghatározva a kötelezettségvállalással nem terhelt előirányzat-maradvány felhasználásának célját, rendeltetését;
- megszervezi a saját vagy az intézmények feladatkörébe tartozó egyes szakmai, támogatási, illetve európai uniós vagy más nemzetközi forrásból származó támogatásból megvalósuló programok végrehajtását, lebonyolítását.

Megyei intézményfenntartó központok létesítése – a hajdú-bihar megyei intézményfenntartó központ

A 2011. december 7-én megjelent kormányrendelet megyei intézményfenntartó központok (MIK) felállításáról döntött, amelyeket a közigazgatási és igazságügyi miniszter a megyei

kormány megbízottak útján irányít. A MIK-ek önállóan működő és gazdálkodó szervek, a MIK ellátja az átvett intézményekkel összefüggő vagyongazdálkodási, intézmény-fenntartási feladatokat. Gyakorolja az állam fenntartásába, illetve tulajdonába került nem egészségügyi intézmények felett az egyes fenntartói, valamint a hatáskörébe tartozó költségvetési szervek tekintetében irányítási, illetve középírányítói jogokat és feladatokat, a gazdasági társaságok tekintetében a tulajdonosi jogokat, valamint az alapítványok, közalapítványok esetében az alapítói jogokat, és ellátja a vagyonkezelői feladatokat. A megyei intézményfenntartó központ az átvett – irányítása alá tartozó – intézmények tekintetében számos egyéb szakmai feladatot ellát, amiről a kormányrendelet rögzít.

A közigazgatási feladatok nem láthatók el teljes mértékben központosítottan, számos olyan feladat- és hatáskör van a közigazgatásban, amelyek ellátása sem országosan, sem helyi szinten nem hatékony, ezért épülnek ki a helyi-területi államigazgatási szervek. A MIK-be kerülnek át a megyei önkormányzati hivatalok köztisztviselői, valamint a megyei gazdasági ellátó szervezetek munkavállalói, akik jogállása kormánytisztviselővé változik. A MIK vezetőjét a miniszter a kormány megbízott javaslatára nevezi ki, helyetteséről a MIK vezetője javaslata alapján a kormány megbízott dönt. A jelenlegi intézményvezetők és igazgatók megbízása, mennyiben a munkáltatói jogkör gyakorlója másként nem dönt, 2012. március 31-i hatállyal megszűnik.

Az átadás-átvételi eljárás levezetője a kormány megbízott. Az átvevő dönt az átadás-átvétel pontos helyéről, időpontjáról, továbbá az átvevőn és a Törvényben meghatározott feleken kívüli jelenlévőkről, az átadás-átvételtől készített jegyzőkönyv hitelesítésének módjáról, továbbá adott esetben a nevében és helyette eljáró meghatalmazott személyről. A jegyzőkönyvet az átadó és az átvevő írja alá. A jegyzőkönyv egy-egy példányát annak aláírását követő 15 napon belül a kormány megbízott köteles megküldeni a Magyar Nemzeti Vagyonkezelő Zrt. és – amennyiben a megyei önkormányzat a Nemzeti Földalapba tartozó földrészlet tulajdonával rendelkezik – a Nemzeti Földalapkezelő Szervezet részére.

A megállapodásban rendelkezni kell az átvett intézmények európai uniós társfinanszírozású projektjeire vonatkozó dokumentációnak az átadás-átvételéről. Az átadás-átvétel munkálatait bizottságok készítik elő, amelynek vezetője a megyei kormányhivatal kormány megbízottja, tagjai a megyei kormányhivatal főigazgatója, az intézményi biztos, a megyei közgyűlés elnöke, a megyei önkormányzat főjegyzője, valamint a Kincstár megyei szervének vezetője. A konszolidációs törvény 1. számú mellékletében említett Kenézy Kórház esetében az intézményt is működtető Önkormányzati Egészségügyi Holding Zrt. a megye saját részvényeit adta át az államnak. A Közgyűlésben, amely irányítja

a Holding Zrt-t, két részvényes fog együttműködni, az állam és Debrecen Megyei Város Önkormányzata (www.kormany.hu).

A foglalkoztatotti állományába kerülnek a megyei önkormányzati hivataloknál és gazdasági ellátó szervezeteinél a fenntartott intézmények működtetését, irányítását végző köztisztviselők, közalkalmazottak és munkavállalók. Az egészségügyi intézmények működtetését, irányítását ellátó foglalkoztatottak a GYEMSZI állományába, az egyéb megyei intézmények működtetését, irányítását, valamint az átvett intézményekkel és az intézmények feladataival összefüggésben szakmai feladatokat ellátó foglalkoztatottak a megyei intézményfenntartó központ állományába kerültek át. A megyei önkormányzatok hivatalaiból és gazdasági ellátó szervezeteiből az átvett egészségügyi intézmények fenntartásával összefüggésben funkcionális feladatokat ellátó köztisztviselők és munkavállalók a GYEMSZI, az egyéb átvett intézmények ezen feladatokat ellátó köztisztviselői és munkavállalói a intézményfenntartó központ állományába kerültek. A tulajdonjog és fenntartói jog átszállása nem érinti az intézmények által foglalkoztatottak közalkalmazotti jogviszonyát, illetve munkaviszonyát. A megyei önkormányzatok gazdasági ellátó szervezeteinél foglalkoztatott munkavállalók tekintetében megvalósuló jogviszonyváltás esetén a Munka Törvénykönyvéről szóló 1992. évi XXII. törvény 86/B-86/E. §-ait megfelelően alkalmazni kell. A törvény 1. sz. melléklete megyénként sorolja fel az átvett egészségügyi intézményeket. Hajdú-Bihar Megyében a Kenézy Kórház Rendelőintézet Egészségügyi Szolgáltató Nonprofit Kft. átvétele történt meg.

A Hajdú-Bihar Megyei Intézményfenntartó Központ feladata, hogy az eddig a megyei önkormányzat által fenntartott gazdasági társaságok és intézmények működését, költséghatékony gazdálkodását biztosítsa. A Hajdú-Bihar Megyei Intézményfenntartó Központ (továbbiakban: HBMIK) 65 főt foglalkoztat. A korábbi Intézményfenntartási Főosztály dolgozói, azaz akik az intézményfenntartó feladatokban részt vettek, kerültek át a HBMIK-hez.

Mintegy húsz gyermekvédelmi, kulturális, közművelődési és oktatási intézmény működéséről gondoskodnak. A látássérültekkel foglalkozó Kettesy Aladár Általános Iskola és a Györfly István Kollégium mellett a Pedagógiai Szakszolgálat és a Kós Károly Szakképző Iskola tartozik még a Központhoz. Speciális ellátást nyújt a rászorulóknak Hajdúszoboszlón az Éltes Mátyás, Hajdúböszörményben pedig a Dr. Molnár István Szakiskola. Gyermekvédelmi szervezet a Szakszolgálaton kívül a berettyóújfalui Arany János Gyermekotthon és a Komádi Gyermekotthon. A megyei önkormányzathoz tartozik még a Múzeumok Igazgatósága, a Méliusz Központ és a levéltár, valamint a már említett

Egészségügyi Holding mellett a több telephellyel működő Hajdúsági és Bihari Szociális Szolgáltató Nonprofit Kft-k. Több százan dolgoznak és több ezer embert látnak el ezek az intézmények a megyében.

A konszolidációs törvény végrehajtásra vonatkozó kormány rendelet alapján, illetve a mellékletében található megállapodás szerint rendelkezni kell az átvett intézmények európai uniós társfinanszírozású projektjeire vonatkozó dokumentációnak az átadás-átvételéről. A megállapodás 7. számú melléklete tartalmazza az átadásra kerülő projektek listáját. Hajdú-Biharban hét futó projekt kapcsán, valamint három fenntartási időszak alatt álló projekt átvételére került sor.

A közigazgatási és intézményfenntartási rendszer regionalizálásának tapasztalatai és eredményei

A Központ költségvetése alultervezett, rugalmatlanabb és „keményebb” költségvetési korlátokkal is rendelkezik a korábbi önkormányzati költségvetéshez képest. Alultervezettségéből fakad, hogy egyes havi kiadásoknak (pl. év eleji nevelőszülői hálózat díjára) nincs fedezete, annak ellenére, hogy a MIK előirányzat felhasználási keretszámláján rendelkezésre áll a szükséges pénzösszeg. Ez utóbbi mutatja rugalmatlanságát, hiszen a számlán lévő pénzösszegek felhasználása csak adott célra történhet. A Központ költségvetése ugyanakkor a kiadások feszezebb ellenőrzésére és nagyobb pénzügyi fegyelemre tanítja a szervezetet. A központi költségvetési szerv állami vagyon felett gazdálkodik, melynek gazdaságossága, hatékonysága jobb az önkormányzati működéstől, hiszen kevesebb forrásból ugyanazon feladatokat látja el.

A Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium (KIM) alá rendelt középírányítói központi költségvetési szerv vezetőjének intézkedéséhez, döntéséhez a Megyei Kormányhivatal megbízottjának egyetértése is szükséges. Ez a döntési folyamatot nehezíti, illetve meghosszabbítja, ami kevésbé hatékonyá teszi a működést.

A Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat 2007. évben az országban egyedülálló módon, megkezdte a *szociális intézményrendszer* teljes átalakítását a megtakarítás szemléletű, gazdaságos működtetés érdekében. A tapasztalat azt mutatta, hogy a gazdasági társaságok, mint szociális intézményfenntartók, a szakmai követelmények érvényesítése mellett, gazdaságilag hatékonyabban, kevesebb önkormányzati támogatással is jól tudnak működni. Ezért a megyei önkormányzat a tulajdonában lévő két gazdasági társaság (Bihari Szociális Nonprofit Kft., Hajdúsági Szociális Nonprofit Kft.) fenntartásába helyezte az önkormányzati fenntartású szociális intézményeit (VERDÓ, 2011).

Az elmúlt évek gazdálkodási adatai alapján a gazdasági társaság, mint működési forma célszerűnek és finanszírozhatónak mutatkozott a szociális feladatok ellátásában. A szociális szakellátást nyújtó költségvetési intézmények 2007-ig kiadásaikat nem tudták az állami normatívából és saját bevételeikből biztosítani. A zavartalan működéshez jelentős mértékű 32% önkormányzati támogatásra is szükség volt. Az átalakításokat követően 2011-től a szociális feladatokat ellátó gazdasági társaságok már nem kapnak működést kiegészítő támogatást, amelyet az 1. táblázat is mutat.

1. táblázat: Szociális intézmények kiegészítő önkormányzati támogatásnak alakulása, 2005–2012, ezer forint. Forrás: Hajdú-Bihar Megyei Intézményfenntartó Központ, belső szakmai anyag (2012. április).

Intézmények	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
	Önkormányzati kiegészítés							
Hajdúsági Szociális NKft. Hajdúnánás	4 000	0	0	84 492	63 375	63 375	0	0
Hajdúsági Szociális NKft. Nyíradony	0	0	0					
Hajdúsági Szociális NKft. Balmazújváros–Nagyhát	60 589	44 093	46 744					
Hajdúsági Szociális NKft. Mikepércs	46 225	51 359	64 157					
Bihari Szociális NKft. , Derecske	9 630	0	0	106 705	80 029	80 029	0	0
Bihari Szociális NKft. Hajdúszoboszló	53 086	52 111	0					
Bihari Szociális NKft. Báránd-Hosszúhát	130 254	99 452	104 558					
Bihari Szociális NKft., Komádi	57 589	54 503	55 753					
Szociális összesen	361 373	301 518	271 212	191 197	143 404	143 404	0 (71 701)	0

A gazdasági társaságok a több intézmény együttes működtetése eredményeként elért közbeszerzések és vállalkozási bevételek, a személyi létszám minimalizálása, valamint az átgondolt megtakarítás szemléletű költséghatékony gazdálkodás eredményeként tudnak 2011-től önkormányzati kiegészítő támogatás nélkül működni. A társaságok közhasznú tevékenységeik hatékony megvalósítása és bevételi forrásaik növelése érdekében a következő

vállalkozási tevékenységeket végzik: ebédkészítés és kiszállítás a környező lakosság, valamint más cégek, intézmények részére, gépkocsi szabad kapacitásának kihasználása, mosatás helyi vállalkozók, intézmények, számára, helyiségek bérbeadása.

Összességében a nonprofit gazdasági társaság működtetésének az alábbi előnyei tapasztalhatóak:

- egységes, átláthatóbb, rugalmasabb gazdálkodási szemlélet,
- megtakarítás szemléletű üzleti tervezés,
- szolgáltatások kiszervezése:(takarítás, karbantartás, szakorvosi feladatok, étkeztetés),
- egységes gyógyszer és gyógyászati segédeszköz beszerzés,
- hatékonyabb szakmai együttműködés az intézmények között,
- közvetlenebb és gyorsabb kommunikáció az intézmények és a fenntartó között,
- lehetőség üzleti tevékenység folytatására,
- pályázati lehetőségek fokozottabb kihasználása,
- az áruk és a szolgáltatások beszerzése nagyobb mennyiségben, közbeszerzési eljárással, alacsonyabb áron történhet,

A szakosított szociális ellátást nyújtó bentlakásos intézmények az elmúlt időszakban az egyre csökkenő finanszírozás ellenére is igyekeztek szükséglet alapokon nyugvó ellátást biztosítani. A teljes körű ellátást jól képzett, megfelelő kompetenciával rendelkező szakemberek végzik, akik biztosítják az egyénre szabott bánásmódot. A cél a szolgáltatások komplex biztosítása mellett a szociális ellátórendszer biztonságos működtetése és továbbfejlesztése, az állami, a regionális (megyei szintű) és az önkormányzati érdekek összhangjának megteremtése, amelyben az intézmények teljes kihasználtsággal működnek.

A jövőben a szociális szakellátó intézmények működtetésére és átszervezésére vonatkozóan szakmailag és gazdaságilag is indokolt az intézmények fenntartói feladatainak a megyei szinteken létrejövő gazdasági társaságok részére történő átadása, egyszersmind a hatékonyabb regionális érdekérvényesítés megvalósítása az állami intézményfenntartásból, illetve a regionális és lokális (önkormányzati) működési tapasztalatokból származó lehetséges előnyök kiaknázása révén. Az intézményfenntartási rendszer regionalizálásával összefüggő első tapasztalatok alapján még nehezen prognosztizálható a reform sikeressége, bár sok jel mutat arra, hogy optimális esetben egy működő- és versenyképesebb struktúra jöhet létre. A nyitott kérdésekre azonban ma még inkább csak a közeljövő adhat igazán megnyugtató választ.

IRODALOMJEGYZÉK

2011. ÉVI CLIV. Törvény a megyei önkormányzatok konszolidációjáról, a megyei önkormányzati intézmények és a Fővárosi önkormányzat egyes egészségügyi intézményeinek átvételéről.

258/2011. (XII. 7.) KORM. RENDELET a megyei intézményfenntartó központokról, valamint a megyei önkormányzatok konszolidációjával, a megyei önkormányzati intézmények és a Fővárosi Önkormányzat egészségügyi intézményeinek átvételével összefüggő egyes kormányrendeletek módosításáról. Átadás-átvételi megállapodás 7. sz. melléklete

INTERNET: www.kormany.hu – 2012.04.06.

HAJDÚ-BIHAR MEGYEI INTÉZMÉNYFENNTARTÓ KÖZPONT LÉTESÍTÉSÉVEL KAPCSOLATOS SZAKMAI KONCEPCIÓK, JELENTÉSEK, ÉRTÉKELÉSEK. 2012. április. (Kézirat.)

VERDÓ GY., 2011. A megújuló energiafelhasználás növelésének vizsgálata a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat bentlakásos intézményeiben. In: *Erdei Ferenc VI. tudományos konferencia I. kötet* (Kecskemét, 2011. augusztus 25–26.) Szerk.: Ferencz Á. Kecskemét, Kecskeméti Főiskola Kertészeti Főiskolai Kar. 2011. pp. 244–248.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS BARANYI BÉLA TANÁR ÚR RÉSZÉRE, 70 ÉVES SZÜLETÉSNAPOJA ALKALMÁBÓL

Csata Andrea¹

¹ *Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszeredai Kar, Gazdaságtudományi Tanszék,
Csíkszereda, Harghita megye, Szabadság tér, 1. szám, 530104, Románia
E-mail: csatakiss_andrea@yahoo.fr*

Ez a szép kerek szám ünneplése kivételes alkalmat biztosít, hogy nemcsak a magam, de az általam képviselt székelyföldi intézmények (Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Csíkszeredai Kara) és a Székelyföldi Regionális Tudományos körei nevében is köszönetet mondjak.

A Tanár úr tevékeny személye, segítőkész hozzáállása, támogatása és tudományos munkássága példaértékű számomra és mondhatom, hogy számunkra. Az első találkozásunk a Debreceni Nyári Egyetem keretében megszervezett regionális tematikájú rendezvény kapcsán volt.

A Tanár úr az emlékezetes Nyári egyetemet Horváth Gyula tanár úrral szervezte, ez a rendezvény nagyon különleges összekovácsoló erő volt, a kisebbségi regionális tudomány iránt érdeklődő fiatalok kivételes értékű fóruma. Szervező munkáim során ez a rendezvény példaértékű maradt számomra.

Itt nemcsak a más szakma legkiválóbb szakembereivel ismerkedhettünk meg, de mi magunk egymás között is. Onnan hazatérve mi is elhatároztuk, hogy megalapítjuk a saját székelyföldi regionális társaságunkat. Az első kezdeményezés nem volt teljesen életképes, de megadta az alapot a most induló szakmai kezdeményezésnek. Fontosnak tartom kiemelni, hogy a Tanár úrra mindig számíthattunk. Nagyon nagyra értékeljük, hogy gyenge egészségi állapota ellenére is minden alkalommal eljött hozzánk, jelenlétével és a magával hozott csapattal mindig erősítette rendezvényünk súlyát. Ezt a nagy áldozatvállalását a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem nevében is meg szeretném köszönni.

A Tanár Úrnak van egy olyan tulajdonsága is, amelyet mi székelyek nagyon irigylünk: kivételes gonddal, minden gondolatnak külön keretet rendelve, csodálatosan fogalmaz. Székely népünkre jellemző szófukarság és nehézkes beszédkészséggel rendelkezik többségünk, ezért mindig is csodáltuk a Tanár úr „szavakkal varázsolni” tudó képességét, hogy minden satnya, szegényes gondolat- és szóösszetételből csodálatos mondatcsokrot, szóvirágot tud alkotni. Ezt nem igazán tudjuk megtanulni tőle, de ilyen szempontból is példakép lesz számunkra.

E csodálatos ünnepen csak hálánkat és örömünket tudjuk kifejezni, hogy megismerhettük és állandó támogatását élvezhettük.

Kívánjuk a Tanár Úrnak, hogy még sokáig tudja munkája gyümölcsét egészségben csodálni!

Mély tisztelettel és köszönettel,

Csata Andrea
Tanársegéd
Sapientia EMTE, Csíkszereda

A KELETI VÉGEK REGIONALISTÁJA

A 70 ÉVES BARANYI BÉLA KÖSZÖNTÉSE

Rechnitzer János¹

¹*MTA Regionális Kutatások Központja Nyugat-magyarországi Tudományos Intézet*
9022 Győr, Liszt Ferenc u. 1.
E-mail: rechnitzer.ianos@sze.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

Az évfordulós köszöntő tanulmánykötetek ortológiájához hozzátartozik, hogy egy-egy, a megtisztelt személy munkásságához kapcsolódó dolgozatot ajánlunk fel a szerkesztőnek, mondván valamilyen módon és formában hatott a köszöntött a tudományos munkánkra. Magam ezt most nem így teszem, mert azok a kutatási kérdések, amelyekkel Baranyi Béla foglalkozott egyrészt már nincsenek az érdeklődésem keresztútjában, így a határ mentiséggel elemzésétől közel 15 éve elhúzódtam. A másik téma, az Alföld, különösen annak is északi övezetei szerkezete, fejlődése, belső sajátossága ugyan mindig érdekelt, de érdemi kutatásokat ebben a témában sem folytatattam. Így aztán Béla köszöntésének a klasszikus formáját választom, leírom, regisztrálom azokat a benyomásokat, érzéseket, amiket a velem való közel 20 éves intézeti, vezetői, kutatói, emberi múltból bennem leülepedett, egyben a regionalista nagygenerációjának tagjaként vele együtt megéltünk.

BEVEZETÉS

Egy nagyszerű, termékeny és innovatív időszakban „fedezte fel” az akkori Regionális Kutatások Központja Baranyi Bélát 1994-ben. A rendszerváltozás után egy kollégiumban húzódtott meg a tehetséges Ránki tanítvány, akinek az első monográfiája a Tiszántúl társadalmáról a nyolcvanas évek közepén jelent meg, s abban is meg- és kimutatta a regionális gondolkodás és történelmi elemzés igényességét. A szeretett barátom és a magyar regionális tudomány építője, az azóta eltávozott Horváth Gyula hozta a hírt, hogy Debrecenben van egy érdemes kutató, akit be kell venni az RKK csapatában, vele lehetne ebben a nagytekintélyű városban a szakmánkat kitelepíteni és működtetni. Gyula mindig jó érzéssel talált rá az Intézetünk bővítésének irányaira, ehhez többségében nagyszerű kollégákat is tudott találni, vagy elfogadni az általunk szervezett új csapatokat.

Termékeny időszak volt ez, akkor kapott nagyobb lendületet az Alföld kutatás, az MTA elnöke Glatz Ferenc pontosan látta, hogy ennek a nagytájnak az elemzése, folyamatos monitoringolása elengedhetetlen, s bennünk RKK-ban látta azt a friss szemléletet, kutatási motivációt, amire ezt az ideát lehetett és kellett építeni. Csatári Bálint barátom és a nagytekintélyű alföldkutató személyében rálelt a megfelelő partnerre, s vezetésével indult

meg a kutatóhálózat fejlesztése, annak új egységeit kialakítsa, egyben a meglévőket kapacitásainak bővítse. Ennek a folyamatnak lett az eredménye aztán a Béla által 1998-ban alakult Debreceni Osztály az Alföldi Intézet részeként.

Persze a Debreceni Egyetemen, vagy egyetemeken (a állandó változás miatt, mint nem helyi nem tudom a pontos megnevezéseket megadni) is voltak területi kutatások, így Süli Zakar István geográfus professzor úr vezetésével sikeres elemzések folytak, első időkben ezekbe, majd később már önálló irányokkal jelent meg a Béla által vezetett kutatócsoport.

A fókuszban a kilencvenes évek közepén a határmentiség került, az ukrán-magyar, majd a román-magyar határszakasz mindkét oldalának feltárása, ezekben a terekben, s csak ezekben a terekben jellemző folyamatok és szerkezetek analízise. Miért sajátosak ezek a határszakaszok? Itt világok találkoznak egymással, a perifériák érintkeznek perifériákkal, de milyen más az egyik és mennyire különböző a másik periféria, nos ez volt az, ami számomra felkeltette az érdeklődés Béla kutatásai iránt. A perifériák különbségei pontosan előjöttek, bemutatták azt, az elemzéseikkel, hogy az intézményrendszerekben meglévő különbségek - amelyek döntően a két érintkező ország történeti fejlődéséből következtek - mennyire más együttműködések, pontosabban térszervezési rendszereket teremtenek, vagy éppen nem teremtenek. A piacgazdaság rendszerei és intézményei milyen szövevényes formációkban terjednek, s ezek a határok megmerevedésének belső és külső okai miként vezethetők vissza.

Érdemleges és alapos, egyben igényes kutatásokban számolt be a Béla által vezetett kutatócsoport és annak tagjai ezen táj sajátosságairól, azokról a társadalmi, gazdasági, intézményi, s emberi viszonyokról, amelyek a hosszú húszadik században ott kialakultak. Egyben alkotó módon hozzájárultak a hazai regionális tudomány feltáró munkálataihoz, de éppen a periféria-periféria dilemma árnyaltabb, sokoldalúbb elemzésével, ami aztán az elméleti megállapításokat is határozottan gyarapította.

Ezek mellett a regionális kutatások policy vonalában is számos eredményt nyújtottak, hiszen a megyei, kistérségi, városi, vagy éppen a határmeneti együttműködések megalapozó fejlesztési koncepciókhoz tudták felhasználni a kutatási eredményeket, vagy éppen fordítva ezek kidolgozás közben keletkezett megállapításokat építették be az elméleti feldolgozásokba.

Része lett tehát a Béla vezette elemző, kutató csapat a helyi fejlesztési politikák kidolgozásának, megalapozásának. Ezek a kapcsolódások néha erőteljesebbek, máskor mérsékeltebbek voltak, ennek okai döntően a politikában, annak kiszámíthatatlan jellegében keresendő, de a tudós dolga, hogy elemezzen, s az időnként a nem „kellemes” tükröt a

döntéshozóknak megmutassa. Sajnos a mi kultúránkban gyakrabban a tükröt – vagy annak hozóját - kívánják összetörni, nem pedig a torzulások okait megszüntetni!

Baranyi Béla mikor került kapcsolatba Nagy János professzor nem tudom. Nagy János rektor úr kiváló ember, aki mint agrárkutatás nagy tekintélyű szakembere, egyben a debreceni egyetemi világ meghatározó egyénisége és formálója, korán felismerte, hogy a regionalitás jól kapcsolódhat az agrár átalakulásokhoz, nemcsak a kutatásban, hanem az oktatásban is. Így aztán beépítette ezt a témakört az alapképzésbe, a posztgraduális oktatásba, majd az által szervezett, vezetett doktori iskolába egyaránt. Számomra Jánossal való találkozások, s az ő gondoskodása megtisztelő és mélyen emberi volt, csak köszönettel tartozom neki. Kár, hogy nagy a földrajzi távolság köztünk, mert egy reménybeli barátot láttam, látok ma is benne.

Béla gyorsan bekapcsolódik az oktatási programokba, vele együtt az RKK kutatói is részt vehetnek a képzésekben, gyakorivá válnak a debreceni látogatások, beszélgetések, közös kutatási felületek keresése. Ott voltam a habilitációs előadásán (2004), részese lehettem - éppen Horváth Gyula barátom ösztönzésére – a nagydoktori értekezésének (2007) felvezetésében a MTA Regionális Tudományi Bizottság elnökeként.

Termékeny évek voltak ezek, hiszen irányítása mellett megszületett az RKK szervezésében megindított Kártát-medence régió sorozatban az Észak-Alföld kötete (2008), ami több mint félezer oldalon keresztül igényesen és a történelmi alaposággal tárja fel ennek a nagytájnak az adottságait, fejlődési folyamatait. Olyan munka ez, ami, ha szerencsénk van talán 50 évente születik, s nagy időhorizont fog át, jelezve a térbeli változások sajátosságait, de egyben meghatározó szerepét.

Aztán hirtelen belekerültünk egy örvénybe, amit a gazdasági válságnak köszönhetünk, de a magyar politikai rendszer megbomlásának is, s mindez erősen ráült a kutatási feltételekre, lehetőségekre. Beszűkültek a támogatási források, a kisebb kutatócsoportok működési körülményei egyre nehezebbek lettek, a lokális politikai aktorok már más szemléletet követtek, terjedt a bizalmatlanság, aztán a kormány(rezsim)váltással minden más, ismeretlen irányba indult el.

Ezen időszakban Béla több súlyos betegségen esett át, ami szintén rontotta a esélyeit, hiszen a gyógyulás fázisai óhatatlanul elvonták a figyelmét, erejét a kutatástól, az osztály szervezésétől.

A tízes évek elejétől az MTA intézetek az átszervezés bizonytalanságába kerültek, majd a nem várt keretekbe kényszerültek. Ez érintette a Regionális Kutatások Központját is, felülről erőltetve betagozódott egy másik intézetbe, amely aztán minden eszközzel azon volt és van, hogy a saját kultúráját erőltesse rá a regionalisták, sajnos egyre jobban lazuló közösségére.

KÖVETKEZTETÉSEK ÉS JAVASLATOK

Ezek a külső okok és vélhetően számos belső tényező vezetett a Debreceni Kutatócsoport megszűnéséhez, annak felszámolásához (2012). 2010-ben Béla egyetemi tanári kinevezést kap a Debreceni Egyetemre, egyben a munkahelye is odakerül. Az anyahajót az RKK-t ugyan elhagyja, de a regionalistákkal a kapcsolata nem szakad meg. Vezetője az MTA Regionális Tudományi Bizottsága Régiótörténeti Albizottságának, folyamatosan publikál, részt vesz programokban, tagja a regionalisták nagy közösségének (Magyar Regionális Tudományi Társaság, egyben Észak-Alföld Tagozat elnöke).

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Baranyi Béla professzor egy elkötelezett regionalista a keleti végeken. Munkássága ennek a vidéknek alapos feltárására irányul, egyben a regionális tudomány meghonosítását folytatja, egy időben kutatócsoport működtetésével, napjainkban már a doktori képzésben való jelenléttel, ám kötődése, együttműködése a tudományával, annak közösséggel élő és termékeny.

Jó egészséget és alkotókedvének megtartását kívánjuk az MTA Regionális Tudományi Bizottsága és a Magyar Regionális Tudományi Társaság tagsága nevében!

BARANYI BÉLA MŰVEINEK BIBLIOGRÁFIÁJA

1968

Galántai József: Az 1867-es kiegyezés. *Studium: Diákköri Füzetek*. 1968/1. 341–343.

1970

Gondolatok az uralkodó elit kérdéséről a debreceni virilizmus kapcsán (1870-1930). In: *Studium I.* (szerk. Veliky J.) KLTE, Debrecen, 1970. 95–107. (Acta Iuvenum Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae, Diákköri Füzetek, 4.)

A leningrádi egyetem. *Egyetemi Élet (Debrecen)*. 1970/9. 3.

1972

Gondolatok az uralkodó elitről, valamint egy helyi elitről, a debreceni virilizmus kapcsán (1870–1930). Egyetemi doktori disszertáció, Debrecen, 1972. 174 p.

Gondolatok az uralkodó elitről, valamint egy helyi elit történetéről, a debreceni virilizmus kapcsán (1870-1930). In: *Magyar történelmi tanulmányok V: A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem magyar történelmi tanszékeinek évkönyve*. (szerk. Fehér A.) KLTE, Debrecen, 1972. 4–67. (Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae. Series Historica, XIV.)

Arnold J. Toynbee: Válogatott tanulmányok. *Alföld*. 1972/12. 87–88.

Wright Mills: Az uralkodó elit. *Alföld*. 1972/8. 88–90.

Arató Endre: Kelet-Európa története a XIX. század első felében. *Hajdú-Bihari Napló*. 1972. márc. 12. 11. p.

Berend T. Iván-Ránki György: A magyar gazdaság száz éve. *Hajdú-Bihari Napló*. 1972. júl. 15. 5. p.

Tudományos ülészak a könyvről. *Hajdú-Bihari Napló*. 1972. okt. 1. 11. p.

1973

Berend T. Iván-Szuhay Miklós: A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848-1944. *Hajdú-Bihari Napló*. 1973. aug. 5. 11. p.

Wirth Ádám: Mi a társadalmi struktúra? *Hajdú-Bihari Napló*, 1973. márc. 6. 4. p.

1974

Államosítások Debrecenben, Hajdú és Bihar megyében: A nagyüzemek államosításának negyedszázados évfordulójára. In: *Tanulmányok és források Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának történetéhez*. (szerk. Serflek I.) Városi Tanács, Debrecen, 1974. 67–79.

Fehér István: Gazdasági és társadalmi változások Szegeden a felszabadulás után 1945–1962: Istvan Fehér: Ekonomicheskije i obshchestvennyye izmeneniya v Segede posle osvobozhdeniya 1945–1962. In: *Magyar történelmi tanulmányok VII: A debreceni KLTE magyar történelmi tanszékeinek évkönyve*. (szerk. Fehér A.) KLTE, Debrecen, 1974. 110–114. (Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae. Series Historica, XVIII.)

Kállai Gyula: Szabadságunk születése. *Alföld*. 1974/7. 105–108.

Hatvan év - viharban. (Történelmi portré Kovács Jánosról.) *Hajdú-Bihari Napló*. 1974. márc. 11. p.

Irinyi Károly: Mitteleuropa tervek és az osztrák-magyar politikai közgondolkodás. *Hajdú-Bihari Napló*. 1974. jan. 5. 5. p.

Ránki György: A második világháború története. *Hajdú-Bihari Napló*. 1974. febr. 10. 5. p.

1975

Fejezetek a vállalat életéből 1951-1972. In: *A Tiszántúli villamosításának története 1888-1972*. (szerk. Pólya J.) Tiszántúli Áramszolgáltató Vállalat, Debrecen, 1975. 261–286. Társszerzők: Farkas József, Kaposvári Gyula, Mervó Zoltánné, Németh Péterné, Timár Lajos.

Egy színvonalas üzemtörténelmi munka. A hajdú-bihari sütőipar negyedszázada. *Hajdú-Bihari Napló*. 1975. jan. 4. 5. p.

1976

Szóljatok róla, hogy el ne tűnjön nyomtalan...: A forradalmi munkásmozgalom kiemelkedő, elhunyt Hajdú-Bihar Megyei harcosainak életrajzkötete. (szerk. Kiss I.) Hajdú-Bihar Megyei Tanács V. B. Műv. Oszt., Debrecen, 1976. 399 p. (Tetteikben tovább élnek, 2.) Társszerzők: Bényei József, Bényei Miklós.

Adalékok az első hároméves terv megvalósulásához Debrecen iparában (1947–1949). In: *Tanulmányok és források Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának történetéhez.* (szerk. Serflek I.) Városi Tanács, Debrecen, 1976. 167–190.

Az ipari termelés megindítása Debrecenben a felszabadulás után. In: *Tanulmányok és források Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának történetéhez.* (szerk. Serflek I.) Városi Tanács, Debrecen, 1976. 5–40.

A szocialista termelési viszonyok kialakulása és a szocialista építés Debrecen iparában. In: *Debrecen iparának története a kapitalizmus kialakulásától napjainkig.* (szerk. Ránki Gy.) Városi Tanács, Debrecen, 1976. 243–341.

1977

Az ipar fejlődésének jellemző vonásai Debrecenben (1944–1952). In: *A Magyar Gördülőcsapágy Művek története: A Magyar Gördülőcsapágy Művek jubileumi emlékkönyve.* (szerk. Gyarmati J., Serflek I.) Hajdú-Bihar M. Lapkiadó Váll., Debrecen, 1977. 11–194.

Az iparosítási politika megvalósulása Debrecenben az első öt éves terv idején (1950–1954). In: *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve IV.* (szerk. Gazdag I.) Hajdú-Bihar M. Levélt., Debrecen, 1977. 123–142.

Debrecen iparfejlődésének néhány sajátossága a tőkés korszak utolsó negyedszázadában és a szocializmus építésének időszakában. *Századok.* 1977/5. 899–940. Társszerző: Timár Lajos.

Megjelent a *Tanulmányok és források* legújabb kötete. *Hajdú-Bihari Napló.* 1977. nov. 5. 5. p.

1978

A társadalmi struktúra néhány jellemző vonása, különös tekintettel a társadalmi-foglalkoztatási átrétegződésre és az osztályszerkezet módosulásaira a felszabadulás utáni Hajdú-Bihar megyében. In: *Tanulmányok és források Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának történetéhez.* (szerk. Serflek I.) Városi Tanács, Debrecen, 1978. 55–58.

Harminc éve államosították a nagyüzemeket. *Hajdú-Bihari Napló.* 1978. márc. 26. 3. p.

Hat évtized szolgálatában. *Hajdú-Bihari Napló.* 1978. dec. 17. 3. p.

1979

A társadalmi átrétegződés fő folyamatai és történeti összefüggései a Tiszántúlon a felszabadulástól napjainkig. Kandidátusi értekezés tézisei. Debrecen, 1979. 28 p.

Hajdú-Bihar megye társadalmi struktúrájának átalakulása, az osztály- és rétegtagozódás főbb jellemzői napjainkban. *Tájékoztató. (MSZMP Hajdú-Bihar Megyei Bizottsága).* 1979/8. 23–40.

Hajdú-Bihar megye társadalmi struktúrájának átalakulása, az osztály- és rétegtagozódás főbb jellemzői napjainkban. *Hajdú-Bihari Napló.* 1979. dec. 16. 5. p.

Szűcs Ernő: A debreceni István Gőzmalom története. *Hajdú-Bihari Napló.* 1979. nov. 15. 5. p.

1980

A társadalmi átrétegződés fő folyamatai és történeti összefüggései a Tiszántúlon a felszabadulástól napjainkig. Kandidátusi értekezés. Debrecen, 1980. 351 p.

A társadalom osztály- és rétegszerkezetének főbb változásai Hajdú-Bihar megyében a felszabadulástól napjainkig. In: *Tanulmányok és források Hajdú-Bihar megye munkásmozgalmának történetéhez.* (szerk. Serflek I.) Városi Tanács, Debrecen, 1980. 5–60.

A társadalmi-foglalkoztatási átrétegződés főbb jellemzői a felszabadulás utáni Tiszántúlon. In: *A magyar népi demokrácia harmincöt évének történetéből.* (szerk. Izsák L., Korom M.) Műv. Min., Marxizmus–Leninizmus Okt. Főoszt., Budapest, 1980. 81–109. (Tudományos szocializmus füzetek, 59.)

A társadalmi átrétegződés főbb folyamatai és jellemzői a Tiszántúlon az osztály- és rétegtagozódás tükrében (1945–1978). In: *Magyar történeti tanulmányok XIII.* (szerk. Fehér A.) KLTE, Debrecen,

1980. 107–157. (Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae. Series Historica, XXX.)

1981

Alap kutatások a magyar népi demokrácia történetéből: (Pártok és pártprogramok Magyarországon, 1944–1948., A magyar népi demokrácia története 1944–1962., Földet, köztársaságot, állami iskolát!). *Alföld*. 1981/8. 85–89.

Egy szerző két könyve népi demokráciánk születéséről. Korom Mihály: Magyarország ideiglenes Nemzeti Kormányja és a fegyverszünet (1944–45): Korom Mihály: Népi demokráciánk születése. *Debreceni Szemle*. 1981/2. 146–149.

A munkásosztály strukturális fejlődésének néhány jellemző vonása a felszabadulás utáni Hajdú-Bihar megyében. *Debreceni Szemle*. 1981/1. 52–63.

1982

A magyar népi demokrácia története 1944–1962 című monográfiának az oktatásban való felhasználásáról rendezett tanácskozásról. *Információs Szemle (Elmélet és Politika)*. 1982/2. 100–106. Társszerzők: Jakab S., Simon P., Gergely J., Kutasi L., Föglein G.

Tóth Gábor: Ellenzéki politikai mozgalmak a Tiszántúlon a harmincas években (1929–1939). *Debreceni Szemle*. 1982/2. 145–148.

1983

Negyvenheten a százezerből: Válogatott életrajzok, visszaemlékezések és dokumentumok. Hajdú-Bihar Megyei Lapkiadó Vállalat, Debrecen, 1983. 254 p. [Szerkesztés]

A gazdaság helyreállításának első lépései Debrecenben és Hajdú-Bihar megyében, 1944–45-ben. In: *Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve X.* (szerk. Gazdag I.) Hajdú-Bihar M. Levélt., Debrecen, 1983. 5–15.

A társadalmi szerkezet átalakulása Hajdú-Bihar megyében (1948–1962). In: *A szocializmus építésének első szakasza Hajdú-Bihar megyében, 1948–1962: Az V megyei munkásmozgalom-történeti hetek, 1982. október 14–29., előadásainak szövege.* (szerk. Bényei M.) Debrecen, 1983. 22–29.

Az értelmiségi–szellemi dolgozók helye, szerepe társadalmunk osztály- és rétegszerkezetében, Hajdú-Bihar megyében és Debrecenben. *Debreceni Szemle*. 1983/1. 19–28.

A kisárutermelő, kiskereskedő rétegek felszabadulás utáni szerepvállalásai: Hajdú-Bihar Megyei példa. *Debreceni Szemle*. 1983/2. 41–50.

A történelmitudat-formálás szolgálatában. Izsák Lajos: Polgári ellenzéki pártok Magyarországon (1944–1949). *Hajdú-Bihari Napló*. 1983. júl. 26. 6. p.

1984

A munkásosztály és szűkebb környezete. In: *A szocialista (munkás-) életmód kérdései Hajdú-Bihar megyében: VI. munkásmozgalom-történeti hét 1983. nov. 24–30. előadásainak szövege.* (szerk. Bényei M.) MSZMP Hajdú-Bihar Megyei Bizottsága, Debrecen, 1984. 74–77.

Gondolatok és reflexiók felszabadulás utáni történelmünk ismeretéről és oktatásáról. *Debreceni Szemle*. 1984/2. 111–116.

Izsák Lajos: Polgári ellenzéki pártok Magyarországon (1944–1949). *Tájékoztató: Művelődési Minisztérium kiadványa*. 1984/1. 196–203.

„... ez az a munkásság ...” Meddig tanuljon a szakmunkás? *Hajdú-Bihari Napló*. 1984. máj. 26. 9. p.

Meghatározó korszak. Mikecz Ferenc könyve a népi demokratikus átalakulásról Hajdú megyében. *Hajdú-Bihari Napló*. 1984. jún. 9. 8. p.

Hajdú-Bihar négy évtizedéről. (Konferencia-beszámoló). *Hajdú-Bihari Napló*. 1984. okt. 6. 8. p.

Rendet vittek a zürzavarba. Népi, nemzeti bizottságok szerepe a demokratikus újjászületésben. *Hajdú-Bihari Napló*. 1984. dec. 1. 5. p.

Száz éve született Hevesi Ákos. *Hajdú-Bihari Napló*. 1984. júl. 7. 4. p.

1985

A Tiszántúl átalakuló társadalma (1945–1978): A társadalmi átrétegződés fő folyamatai és történeti összefüggései a Tiszántúlon. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 200 p.

Hajdú-Bihar megye negyven éve: Konferencia előadások szerkesztett szövege. (Konferencia helye, ideje, Debrecen, 1984 október) Debrecen, 1985. 244 p. [Szerkesztés]

Négy évtized a társadalmi átalakulás tükrében: Főbb változások társadalmunk osztály- és rétegszerkezetében, 1945-1985. In: *Tanulmányok a szocializmus építésének kérdéseiről.* (szerk. Tóth J., Tidrenczel S.) Ybl Miklós Építőipari Műszaki Főiskola Debreceni Területi Egysége, FIKIT Társadalomtudományi Koordinációs Bizottsága, Debrecen, 1985. 31-46.

Debreceni újjászületés. In: *Debreceni újjászületés.* (szerk. Oláh L.) Debrecen: Hazafias Népfront, 1985. 5-9.

Debrecens Wiedergeburt. In: *Debreceni újjászületés.* (szerk. Oláh L.) Hazafias Népfront, Debrecen, 1985. 17-21.

Vozrozhdenie Po-Debretsenski. In: *Debreceni újjászületés.* (szerk. Oláh L.) Hazafias Népfront, Debrecen, 1985. 23-26.

The revival of Debrecen. In: *Debreceni újjászületés.* (szerk. Oláh L.) Hazafias Népfront, Debrecen, 1985. 11-15.

A társadalmi osztályok és rétegek helye és szerepe megyénk társadalmi struktúrájában. In: *Hajdú-Bihar megye negyven éve: Konferencia előadások szerkesztett szövege.* (szerk. Baranyi B.) Debrecen, 1985. 34-40.

A társadalmi struktúra átalakulásának kezdetei megyénkben 1944-45. In: *Történelmi pillanat 1: Társadalom és politika.* (szerk. Mojzesné Székely K.) KISZ Hajdú-Bihar M. Biz., Debrecen, 1985. 26-41. (Ifjúság Hajdú-Biharban)

Parasztágunk, termelőségvetkezeti parasztágunk felszabadulás utáni fejlődésének kérdéséhez. *Debreceni Szemle.* 1985/1. 56-67.

Hajdúszovát és a munkásmozgalom. *Múzeumi Kurír.* 1985/48. 8-17.

„Ahogy éltem, úgy is halok meg!” *Hajdú-Bihari Napló,* 1985. júl. 25. 3. p.

Könyv a népfront mozgalom megyei történetéről. *Hajdú-Bihari Napló.* 1985. okt. 23. 7. p.

1986

Tanulmányok a népfront mozgalom Hajdú-Bihar Megyei történetéből (1936-1981). *Debreceni Szemle.* 1986/1. 154-158.

Harminc év. A szocialista gazdaság megújulása. Gazdaságtörténeti áttekintés. *Hajdú-Bihari Napló.* 1986. nov. 29. 4. p.

A közelmúlt valósága. Dokumentumok az „ötvenes évekből”. *Hajdú-Bihari Napló.* 1986. dec. 31. 5. p.

1987

Ötven éve alakult meg a Márciusi Front. *Debreceni Szemle.* 1987/1. 149-151.

A tudománypolitikai irányelvek érvényesülésének néhány kérdése Hajdú-Bihar megyében. *Debreceni Szemle.* 33-40.

1988

Béres A., Gém Gy.: Balmazújváros agrárszocialista- és munkásmozgalmának történetéből. Hajdú-Bihar M. Lapkiadó Váll., Balmazújváros, 1988. 271 p. [Szerkesztés]

Testvérmegyei kapcsolatok. In: *Hajdú-Bihar.* (szerk. Gazdag I., Ónosi L.) Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 150-156.

Fejezetek a debreceni tömegközlekedés történetéből. *Debreceni Szemle.* 1988/2. 17-27.

Parasztág - szövetkezeti parasztág Hajdú-Bihar megye felszabadulás utáni társadalmában. *Termelőszövetkezeti Szemle.* 1988/1. 5-22.

Egy emberibb életért: Könyv Balmazújváros múltjáról. *Balmazújváros.* 1988/3. 1.

A gimnáziumi felnőttoktatás négy évtizede. *Hajdú-Bihari Napló.* 1988. ápr. 28. 5. p.

Gondolatok egy üzemtörténeti munka megjelenése kapcsán. Filep Tibor: A Debreceni Baromfi-feldolgozó Vállalat története (1936-1986). *Hajdú-Bihari Napló.* 1988. máj. 28. 11. p.

Megjelent a (Hajdú-Bihar Megyei) Levéltári Évkönyv. *Hajdú-Bihari Napló.* 1988. jún. 14. 5.

1989

Ellentmondások a magyar gazdaság szocialista átalakításának első éveiben. *Termelőszövetkezeti Szemle.* 1989/1. 57-64.

A II. Internacionálé. *Hajdú-Bihari Napló*. 1989. júl. 14. 3. p.

A Tanácsköztársaság. Dokumentumok. *Hajdú-Bihari Napló*. 1989. márc. 18. 8. p.

1991

A Hajdú Megyei Állami Építőipari Vállalat története (1955-1968). In: *A Hajdú Megyei Állami Építőipari Vállalat története*. (szerk. Gazdag I.) Hajdú M. Áll. Építőipari Váll., Debrecen, 1991. 73–142.

1994

A debreceni ipar és mezőgazdaság szerkezeti és szervezeti átalakulása, különös tekintettel az új vállalkozási formákra. In: *Debrecen megyei jogú város önkormányzatának 1990-1994. évi tevékenysége*. (szerk. Süli-Zakar I.) Debreceni Regionális Gazdaságfejlesztési Alapítvány, Debrecen, 1994. 141–151.

A debreceni ipar és mezőgazdaság szerkezeti és szervezeti megújulása, az új vállalkozási formák előretörése. In: *Debrecen fejlesztési elképzelései*. (szerk. Süli-Zakar I.) Debreceni Regionális Gazdaságfejlesztési Alapítvány, Debrecen, 1994. 113–123.

A gazdaságfejlődés lehetőségei, a vállalkozás-élnkítés intézményei. In: *Debrecen fejlesztési elképzelései*. (szerk. Süli-Zakar I.) Debreceni Regionális Gazdaságfejlesztési Alapítvány, Debrecen, 1994. 171–187.

A helyi társadalom szerveződése – a civil szervezetek alakulása. In: *Debrecen megyei jogú város önkormányzatának 1990-1994. évi tevékenysége*. (szerk. Süli-Zakar I.) Debreceni Regionális Gazdaságfejlesztési Alapítvány, Debrecen, 1994. 57–65.

A helyi társadalom szerveződése – a civil szervezetek fejlesztésének útjai. In: *Debrecen fejlesztési elképzelései*. (szerk. Süli-Zakar I.) Debreceni Regionális Gazdaságfejlesztési Alapítvány, Debrecen, 1994. 39–45.

Az ipar Debrecen városföldrajzában. In: *Tanulmányok Debrecen városföldrajzából I.* (szerk. Süli-Zakar I.) KLTE Társadalomföldrajzi Tanszék, Debrecen, 1994. 103–132.

Lakásgazdálkodás Debrecenben. In: *Debrecen megyei jogú város önkormányzatának 1990-1994. évi tevékenysége*. (szerk. Süli-Zakar I.) Debreceni Regionális Gazdaságfejlesztési Alapítvány, Debrecen, 1994. 75–84.

A lakásgazdálkodás távlati tervei Debrecenben. In: *Debrecen fejlesztési elképzelései*. (szerk. Süli-Zakar I.) Debreceni Regionális Gazdaságfejlesztési Alapítvány, Debrecen, 1994. 53–67.

Munkaügy, foglalkoztatottság, a munkanélküliség és a humán erőforrások helyzete. In: *Debrecen megyei jogú város önkormányzatának 1990-1994. évi tevékenysége*. (szerk. Süli-Zakar I.) Debreceni Regionális Gazdaságfejlesztési Alapítvány, Debrecen, 1994. 119–139

A munkaügy, a foglalkoztatottság és a munkanélküliség várható alakulása Debrecenben. In: *Debrecen fejlesztési elképzelései*. (szerk. Süli-Zakar I.) Debreceni Regionális Gazdaságfejlesztési Alapítvány, Debrecen, 1994. 99–112.

A vállalkozás-élnkítés intézményei, formái és eredményei az elmúlt négy évben, Debrecenben, a DRGA (Debreceni Regionális Gazdasági Alapítvány) tevékenység. In: *Debrecen megyei jogú város önkormányzatának 1990-1994. évi tevékenysége*. (szerk. Süli-Zakar I.) Debreceni Regionális Gazdaságfejlesztési Alapítvány, Debrecen, 1994. 203–213.

A vállalkozás-élnkítés szerepe az Alföld mezőgazdaságában: Felzárkózás, vagy leszakadás? In: *A vállalkozás-élnkítés agroökonómiai, szociológiai és szociálgeográfiai problémái hátrányos helyzetű alföldi térségekben*. (szerk. Süli-Zakar I.) KLTE Társadalomföldrajzi Tanszék, Debrecen, 1994. 7–16.

A város működésének főbb kérdései. In: *Debrecen megyei jogú város önkormányzatának 1990-1994. évi tevékenysége*. (szerk. Süli-Zakar I.) Debreceni Regionális Gazdaságfejlesztési Alapítvány, Debrecen, 1994. 253–260.

A város működtetésének, üzemeltetésének közép- és hosszú távú feladatai. In: *Debrecen fejlesztési elképzelései*. (szerk. Süli-Zakar I.) Debreceni Regionális Gazdaságfejlesztési Alapítvány, Debrecen, 1994. 227–236.

A városrészek kapcsolata, részönkormányzatiság és a szuburbanizációs tendenciák Debrecenben. In: *Debrecen megyei jogú város önkormányzatának 1990-1994. évi tevékenysége*. (szerk. Süli-Zakar I.) Debreceni Regionális Gazdaságfejlesztési Alapítvány, Debrecen, 1994. 237–246.

A városrészek kapcsolatának, a részönkormányzatiságnak és az urbanizációs folyamatoknak a várható alakulása Debrecenben. In: *Debrecen fejlesztési elképzelései*. (szerk. Süli-Zakar I.) Debreceni Regionális Gazdaságfejlesztési Alapítvány, Debrecen, 1994. 201–217.

1995

A város gazdasága. In: *Kazincbarcika zsákutca vagy útelágazás?* (szerk. Sikos T. T.) MTA RKK, Budapest, 1995. 19–40. Társ szerzők: Süli-Zakar István, Tiner Tibor.

A vállalkozásélnékités szerepe az Alföld mezőgazdaságában, különös tekintettel a falusi vállalkozások jövőjére. In: *A mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig: III. Falukonferencia*. (szerk. Kovács T.) MTA RKK, Pécs, 1995. 159–167. Társ szerző: Süli-Zakar István.

Nem biztos, hogy mindig jó a teljes önállóság. (Debrecen-Józsa településrészi önkormányzatisága.). *Hajdú-Bihari Napló*. 1995. jan. 27. 3. p.

A történelemben játszott szerepe vitathatatlan. (Ötven éve költözött el Debrecenből az Ideiglenes Nemzeti Kormány). *Hajdú-Bihari Napló*. 1995. ápr. 5. 3. p.

1996

Balmazújváros településfejlesztésének helyi erőforrásai, fejlesztési stratégiájának alapjai. KLTE Társadalomföldrajzi Tanszék, Balmazújváros, Debrecen, 1996. 118 p. Társ szerző: Süli-Zakar I.

Adalékok a jelenkori Debrecen társadalomföldrajzához. (Új folyamatok és jelenségek a város társadalmi viszonyainak az alakulásában). In: *Tanulmányok Debrecen városföldrajzából II.* (szerk. Süli-Zakar I.) Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1996. 27–72.

A gazdasági élet szerveződése, s a gazdaság átalakulása. In: *Az Erdőspuszták kistérség terület- és településfejlesztésének stratégiai alapjai: Az Erdőspuszták társadalmi és gazdasági helyzete, fejlesztésének lehetséges irányai*. (szerk. Süli-Zakar I.) MTA RKK, Hajdú-Bihar M. Önkorm. Közgyűlése, Debrecen, 1996. 97–112. (Területfejlesztés, 7.)

A helyi társadalom szerveződése, a szociális ellátottság problémái. In: *A Tiszamente kistérség terület- és településfejlesztésének stratégiai alapjai: (A Tiszamente társadalmi és gazdasági helyzete)*. (szerk. Süli-Zakar I.) Hajdú-Bihar M. Önkorm. Közgyűlése, Debrecen, 1996. 47–62. (Területfejlesztés, 5.)

A helyi társadalom szerveződése, a szociális ellátottság problémái. In: *Az Erdőspuszták kistérség terület- és településfejlesztésének stratégiai alapjai: Az Erdőspuszták társadalmi és gazdasági helyzete, fejlesztésének lehetséges irányai*. (szerk. Süli-Zakar I.) MTA RKK, Hajdú-Bihar M. Önkorm. Közgyűlése, Debrecen, 1996. 43–58. (Területfejlesztés, 7.)

A kistérség fejlesztésének irányai, a felzárkózás esélyei. In: *A Tiszamente kistérség terület- és településfejlesztésének stratégiai alapjai: (A Tiszamente társadalmi és gazdasági helyzete)*. (szerk. Süli-Zakar I.) Hajdú-Bihar M. Önkorm. Közgyűlése, Debrecen, 1996. 228–243. (Területfejlesztés, 5.) Társ szerző: Süli-Zakar István.

A kistérség fejlesztésének lehetséges irányai, a felzárkózás esélyei. In: *Az Erdőspuszták kistérség terület- és településfejlesztésének stratégiai alapjai: Az Erdőspuszták társadalmi és gazdasági helyzete, fejlesztésének lehetséges irányai*. (szerk. Süli-Zakar I.) MTA RKK, Hajdú-Bihar M. Önkorm. Közgyűlése, Debrecen, 1996. 209–217. (Területfejlesztés, 7.) Társ szerző: Süli-Zakar István.

Az ipari élet szerveződése, s az ipar átalakulása. In: *A Tiszamente kistérség terület- és településfejlesztésének stratégiai alapjai: (A Tiszamente társadalmi és gazdasági helyzete)*. (szerk. Süli-Zakar I.) Hajdú-Bihar M. Önkorm. Közgyűlése, Debrecen, 1996. 131–137. (Területfejlesztés, 5.)

Munkaügy, foglalkoztatottság és munkanélküliség. In: *A Tiszamente kistérség terület- és településfejlesztésének stratégiai alapjai: (A Tiszamente társadalmi és gazdasági helyzete)*. (szerk. Süli-Zakar I.) Hajdú-Bihar M. Önkorm. Közgyűlése, Debrecen, 1996. 89–109. (Területfejlesztés, 5.)

Munkaügy, foglalkoztatottság és munkanélküliség. In: *Erdőspuszták kistérség terület- és településfejlesztésének stratégiai alapjai: Az Erdőspuszták társadalmi és gazdasági helyzete, fejlesztésének lehetséges irányai*. (szerk. Süli-Zakar I.) MTA RKK, Hajdú-Bihar M. Önkorm. Közgyűlése, Debrecen, 1996. 77–96. (Területfejlesztés, 7.) Társ szerző: Diebel Andrea

Vállalkozók és vállalkozások a Tiszamente településeiben. In: *A Tiszamente kistérség terület- és településfejlesztésének stratégiai alapjai: (A Tiszamente társadalmi és gazdasági helyzete)*. (szerk. Süli-Zakar I.) Hajdú-Bihar M. Önkorm. Közgyűlése, Debrecen, 1996. 154–171. (Területfejlesztés, 5.) Társ szerző: Süli-Zakar István.

A mezőgazdaság jövője, avagy a fenntartható fejlődés esélyei az Alföldön. *Tér és Társadalom*. 1996/4. 125–137. Társzerző: Süli-Zakar István.

Istoria și dezvoltarea social-economică a localității Bedeu, de la înființare până la 1945. *Lumina : revista sociala, culturala și științifică a românilor din Ungaria*. 1996/4. 3–7.

1997

Térségfejlesztési jövőképek az Alföld átalakuló mezőgazdaságában. In: *XXXVIII. Georgikon Napok: Integráció az agrárgazdaságban*. (szerk. Somogyi S.) Pannon Agrártudományi Egyetem, Keszthely, 1997. 311–315. Társzerző: Süli-Zakar I.

A családi vállalkozások szerepe az átalakuló mezőgazdaságban. In: *A fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig: IV. Falukonferencia*. (szerk. Kovács T.) MTA RKK, Pécs, 1997. 299–306. Társzerző: Süli-Zakar I.

Kisvállalkozások és vállalkozók helye és szerepe az Alföld mezőgazdaságában. *Debreceni Szemle*. 1997/2. 195–211. Társzerző: Süli-Zakar I.

Belényi Gyula: Az alföldi városok és a településpolitika (1945–1963) (Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 1996.) *Tér és Társadalom*. 1997/2. 99–103.

Belényi Gyula: Az alföldi városok és a településpolitika. *Debreceni Szemle*. 1997/1. 125–129.

1998

Furta Krónikáskönyve. Furta Község Önkormányzata, Furta, 1998. 220 p. Társzerkesztő: Jordán S. [Szerkesztés]

Hajdú-Bihar megye területfejlesztési koncepciója. MTA RKK, Hajdú-Bihar M. Területfejlesztési Tanács, Debrecen, 1998. 142 p. (Területfejlesztés, 8.) Társzerzők: Csatári Bálint, Csordás László, Süli-Zakar István.

Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat 1994-1998. Hajdú-Bihar M. Önkorm., Debrecen, 1998. 113 p. Társzerkesztők Jilk Gyula, Balogh Sándor. [Szerkesztés]

Számvetés: Debrecen Megyei Jogú Város önkormányzatának négy éve (1994-1998). M. J. V. Önkorm., Debrecen, 1998. 347 p. Társzerkesztők Grasselli Gábor, Csefkó Ferenc. [Szerkesztés]

Balmazújváros. In: *Hajdú-Bihar megye kézikönyve*. (szerk. Süli-Zakar I.) CEBA Kiadó, Debrecen, Kaposvár 1998. 337–356. (Magyarország Megyei Kézikönyvei, 8.)

Bedő története, a társadalmi-gazdasági fejlődés jellemzői a településalapítástól napjainkig. *Istoria Bedeului, indicele dezvoltării social-economice al așezării de la înființare până în prezent*. In: *Egy fenntartható nemzetiségi falu: Bedő szociálgeográfiai vizsgálata: Un sat menținător al minorității naționale: Bedeu analiză social-geografică*. (szerk. Süli-Zakar I.) KLTE Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék, Bedő, Debrecen, 1998. 24–39.

A civis város az ezredfordulón. (A polgárosodás kilátásai Debrecen társadalmában). In: *Tanulmányok Debrecen városföldrajzából III*. (szerk. Süli-Zakar I.) Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 1998. 5–20.

A fenntarthatóság esélyei Bedőn. *Posibilitățile de menținere în Bedeu*. In: *Egy fenntartható nemzetiségi falu: Bedő szociálgeográfiai vizsgálata: Un sat menținător al minorității naționale: Bedeu analiză social-geografică*. (szerk. Süli-Zakar I.) KLTE Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék, Bedő, Debrecen, 1998. 133–139. Társzerző: Süli-Zakar I.

Furta. In: *Hajdú-Bihar megye kézikönyve*. (szerk. Süli-Zakar I.) CEBA Kiadó, Debrecen, Kaposvár, 1998. 649–653. (Magyarország Megyei Kézikönyvei, 8.)

A gazdasági élet jellemző vonásai napjainkban. *Trăsăturile caracteristice ale vieții economice în zilele noastre*. In: *Egy fenntartható nemzetiségi falu: Bedő szociálgeográfiai vizsgálata: Un sat menținător al minorității naționale: Bedeu analiză social-geografică*. (szerk. Süli-Zakar I.) KLTE Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék, Bedő, Debrecen, 1998. 61–77.

Hajdú-Bihar megye. In: *Hajdú-Bihar megye kézikönyve*. (szerk. Süli-Zakar I.) CEBA Kiadó, Debrecen, Kaposvár 1998. 21–130. (Magyarország Megyei Kézikönyvei, 8.)

Hajdú-Bihar megye társadalmi-gazdasági helyzetének főbb jellemzői az önkormányzati rendszer második ciklusában. In: *Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat 1994-1998*. (szerk. Baranyi B., Jilk Gy., Balogh S.) Hajdú-Bihar M. Önkorm., Debrecen, 1998. 83–106.

A határon átnyúló kapcsolatok szerepe az agrárgazdaság versenyképességének erősítésében a Bihari Vállalkozási Övezet működési területén. In: *A versenyképes magyar agrárgazdaság az évezred*

küszöbén: *XL. Georgikon Napok. I. kötet. Ökonómia.* (szerk. Sényi P.-né.) PATE Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, Keszthely, 1998. 299–304.

Lakásgazdálkodás. In: *Számvetés: Debrecen Megyei Jogú Város önkormányzatának négy éve (1994-1998).* (szerk. Baranyi B., Grasselli G., Csefkó F.) Debrecen M. J. V. Önkorm., Debrecen, 1998. 181–183.

Népesedési helyzet. In: *Számvetés: Debrecen Megyei Jogú Város önkormányzatának négy éve (1994-1998).* (szerk. Baranyi B., Grasselli G., Csefkó F.) Debrecen M. J. V. Önkorm., Debrecen, 1998. 35–47.

A polgárosodó Debrecen. In: *Számvetés: Debrecen Megyei Jogú Város önkormányzatának négy éve (1994-1998).* (szerk. Baranyi B., Grasselli G., Csefkó F.) Debrecen M. J. V. Önkorm., Debrecen, 1998. 9–22.

Szabolcs-Szatmár-Bereg megye ipara. In: *Szabolcs-Szatmár-Bereg megye monográfiája. 2., Társadalom és gazdaság.* (szerk. Frisnyák S.) Szabolcs-Szatmár-Bereg M. Önkorm., Nyíregyháza. 1998. 175–279. Társszerző: Süli-Zakar I.

Vagyongazdálkodás. In: *Számvetés: Debrecen Megyei Jogú Város önkormányzatának négy éve (1994-1998).* (szerk. Baranyi B., Grasselli G., Csefkó F.) 347 p. Debrecen M. J. V. Önkorm., Debrecen, 1998. 130–142.

A város külső kapcsolatrendszere. In: *Számvetés: Debrecen Megyei Jogú Város önkormányzatának négy éve (1994-1998).* (szerk. Baranyi B., Grasselli G., Csefkó F.) Debrecen M. J. V. Önkorm., Debrecen, 1998. 289–296. Társszerző: Csefkó Ferenc.

Zsáka. In: *Hajdú-Bihar megye kézikönyve.* (szerk. Süli-Zakar I.) CEBA Kiadó, Debrecen, Kaposvár, 1998. 793–796. (Magyarország Megyei Kézikönyvei, 8.)

Az Alföld mai társadalma. *Comitatus.* 1998/1. 29–38.

1999

Borderland Situation and Periferality in the North–Eastern Part of the Great Hungarian Plain. Centre for Regional Studies of the Hungarian Academy of Sciences, Pécs, 1999. 91 p. (Discussion Papers, 31.) Társszerzők: Balcsók István, Dancs László, Mező Barna.

A mezőgazdasági termelés minőségi megújításának lehetőségei és esélyei az agrárválság által sújtott Északkelet-Alföldön határmenti területein. In: *„Agrárjövők alapja a minőség”: XLI. Georgikon Napok.* (szerk. Sényi P.-né) Pannon Agrártudományi Egyetem, Keszthely, 1999. 38–42. Társszerző: Mező Barna.

Múlt a jelenben – a társadalmi megújulás esélyei az Alföldön. In: *Az Alföld a XXI. század küszöbén: II. Alföld Kongresszus.* (szerk. Baukó T.) Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba, 1999. 329–334.

Polgárosodási tendenciák „cíviss” városban. In: *Az Alföld a XXI. század küszöbén: II. Alföld Kongresszus.* (szerk. Baukó T.) Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba, 1999. 256–259.

A vidékfejlesztés társadalmi feltételei Hajdú-Bihar megyében. In: *Tiszántúli Mezőgazdasági Tudományos Napok. Növénytermesztési szekció.* (szerk. Ruzsányi L., Lesznyák M.-né, Jávor A. DATE, Debrecen, 1999. 147–155.

A polgárosodás lehetőségei és esélyei egy alföldi nagyváros társadalmában (debreceni példa). *Alföldi Tanulmányok.* 1998-99/17. 162–178.

A "periféria perifériáján" – a határmentiség kérdőjelei egy vizsgálat tükrében az Északkelet-Alföldön. *Tér és Társadalom.* 1999/4. 17–44.

Új folyamatok és várható tendenciák az Alföld társadalmában. *Ezredforduló. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián.* 1999/3. 17–22.

2000

Sáránd: Fejezetek a település múltjából és jelenéből. Sáránd Község Önkormányzata, Sáránd, 2000. 143 p.[Szerkesztés]

Hajdúsámson. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., Budapest, 2000. (szerk. Balázs P., Balsay I., Buza P., Gazdag I.) 177 p. (Száz magyar falu) Társszerzők: Bényei Miklós, Gazdagné Bakk Mária, Lévai Béla, Módy György, Radics Kálmán, Szabadi István, Varga Gyula.

Az államhatárok elválasztó és összekapcsoló szerepe, avagy a határmentiség kérdőjelei az Észak-Alföldön. In: *Határok és régiók: Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia, 1999. nov. 29-30.*

(szerk. Szónokyné Ancsin G.) SZTE Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszéke, Szeged, 2000. 197–206.

Gondolatok a paraszti polgárosodás sajátosságairól és lehetséges területi típusairól az Alföldön. In: *Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón.* (szerk. Rechnitzer J., Horváth Gy.) MTA RKK, Pécs, 2000. 509–523.

Hajdúsámszon földrajza. In: *Hajdúsámszon története és néprajza.* (szerk. Gazdag I.) Hajdúsámszon Önkormányzata, Hajdúsámszon, 2000. 315–332.

A határmentiség, a határon átnyúló kapcsolatok és a vidékfejlesztés összefüggései a Bihari Vállalkozási Övezet rurális területein. In: *Integrált vidékfejlesztés: V. Falukonferencia.* (szerk. Kovács T.) MTA RKK, Pécs, 2000. 389–396.

A határon átnyúló kapcsolatok szerepe és lehetőségei az agrárpiaci együttműködés erősítésében Északkelet-Alföldön határ menti rurális területein. In: *Az agrár-termékpiacok és környezetük: XLII. Georgikon Napok: Keszthely, 2000. szeptember 21–22.* (szerk. Szabó F.) Veszprémi Egyetem Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, Keszthely, 2000. 153–157.

Sáránd nyolc évszázada. In: *Sáránd: Fejezetek a település múltjából és jelenéből.* (szerk. Baranyi B.) Sáránd Község Önkormányzata, Sáránd, 2000. 8–20.

A társadalmi szerkezet változásainak jellemző vonásai napjainkban az Alföldön. In: Püski L., Timár L., Valuch T.: *Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben. 2. kötet.* KLTE Történelmi Int. Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tansz., Debrecen, 2000. 265–275. (Jelenkortörténeti műhely, 2.)

Mátészalka, a sikeres város – igazi siker-e vagy csak reménykeltő kitörési kísérlet? *Tér és Társalom.* 2000/1. 101–128. Társszerző: Balcsók István.

2001

Hajdú-Bihar megye: Debrecen és térsége. CEBA Kiadó, Hatvan, 2001. 292 p. (Magyarország kistérségei, 8/2.) Társszerző: Dancs László. [Szerkesztés]

A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. MTA RKK, Pécs, 2001. 368 p. [Szerkesztés]

A határ menti térség és a határon átnyúló kapcsolatok fejlődésének esélyei. In: *A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön.* (szerk. Baranyi B.) MTA RKK, Pécs, 2001. 338–368.

„Maradék Biharország” fővárosából az ország keleti kapuja. In: *Bihari Diéta III.* (szerk. Matolcsi L.) Ethnica Kiadó, Debrecen, 2001. 52–72.

A „periféria perifériáján” – egy kérdőíves vizsgálat eredményei és tanulságai az Északkelet-Alföldön határ menti területein. In: *A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön.* (szerk. Baranyi B.) RKK, Pécs, 2001. 55–86.

Előszó. In: *A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön.* (szerk. Baranyi B.) MTA RKK, Pécs, 2001. 7–8.

A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. *Comitatus.* 2001/1-2. 25–41. Társszerző: Dancs László.

Euroregionalitás. *Beszélő.* 2001/7-8. 128–129.

Magyar–román határ. *Beszélő.* 2001/5. 74–76.

A határmentiség és a határon átnyúló kapcsolatok jellemzői az Északkelet-Alföldön. *Inco – Első magyar internetes folyóirat az információs korról.* 2001/ inco6/ Társszerzők: Balcsók István, Dancs László.

2002

Before Schengen – Ready for Schengen: Euroregional Organisations and New Interregional Formations at the Eastern Borders of Hungary. Centre for Regional Studies of the Hungarian Academy of Sciences, Pécs, 2002. 44 p. (Discussion Papers, 38.)

Hajdú-Bihar megye: Bihari térség. CEBA Kiadó, Hatvan, 2002. 246 p. (Magyarország kistérségei, 8/1.) Társszerzők: Balcsók István, Dancs László. [Szerkesztés]

Nagyrabé. (szerk. Radics K. Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., Budapest, 2002. 170 p. (Száz magyar falu) Társszerzők: Gazdag István, Koticsné Magyarai Márta, Lévay Béla,

Euroregional Organisations and New Interregional Formations on the Eastern Borders of Hungary. In: Borders and Cross-border Co-operations in the Central European Transformation Countries: Papers

presented at the International Workshop. (szerk. Süli-Zakar I.) Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2002. 137–156.

A fenntartható fejlődés esélyei Észak-Alföldi rurális térben az uniós csatlakozás küszöbén. In: *EU konform mezőgazdaság és élelmiszerbiztonság: Tudományos tanácskozás.* (szerk. Nagy J.) DE ATC, Debrecen, 2002. 396–402.

A határmentiség, a határon átnyúló kapcsolatok és a vidékfejlesztés összefüggései az Észak-alföldi Régió peremterületein. In: *Tartamkísérletek, tájtermesztés, vidékfejlesztés: nemzetközi konferencia.* (szerk. Láng I., Lazányi J., Németh T.) DE ATC, Debrecen, 2002. 13–18.

Innovációs esélyek határ menti rurális térben a regionális tudomány szemszögéből (Bihari példa). In: *Innováció, a tudomány és a gyakorlat egysége az ezredforduló agráriumban: Plenáris ülés.* (szerk. Jávor A., Berde Cs.) DE Mezőgazdaság-tudományi Kar, SZIE Mezőgazdaság- és Környezettudományi Kar, Debrecen, 2002. 111–116.

A munkaerő-piaci folyamatok regionális eltérései Magyarországon 1992-2001 között. In: *Regionális fejlődés Európában és Magyarországon.* (szerk. Radnóti É.) Miniszterelnöki Hivatal Kormányzati Stratégiai Elemző Központ (STRATEK), Budapest, 2002. 89–103. (Stratégiai füzetek, 12.) Társszerző: Balcsók István.

Új folyamatok az Alföld társadalmában. In: *Területfejlesztés, rendszerváltás és az Alföld.* (szerk. Csatári B., Timár J.) MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2002. 29–58. (Magyarország az ezredfordulón: Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. IV. A területfejlesztési program tudományos alapozása)

Euroregionális szervezetek és új interregionális szerveződések Magyarország keleti államhatárai mentén. *Magyar Tudomány.* 2002/11. 1505–1518.

A polgármesterek térségi kötődéstípusainak vizsgálata az Észak-Alföld régióban. *Területi Statisztika.* 2002/3. 253–270. Társszerzők: Dancs László, Balcsók István.

Szoboszlai Zsolt (szerk.): Szociális földprogramok Magyarországon. (Szolnok: Esély Szociális Közalapítvány Regionális Szellemi Forrásközpont, 2001.) *Szociológiai Szemle.* 2002/3. 198–201.

Szociális földprogramok Magyarországon. *Tér és Társadalom.* 2002/2. 173–175.

2003

Mátészalka: siker vagy reményt keltő kitorési kísérlet? In: *Várossiker alföldi nézőpontból.* (szerk. Timár J., Velkey G.) MTA RKK, MTA Társadalomkutató Központ, Békéscsaba, Budapest, 2003. 188–211. Társszerzők: Balcsók István.

A roma szegregáció kutatásának területi szempontjai a halmozottan hátrányos helyzetű encsi és sellyei-siklósi kistérségekben. In: *A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején.* (szerk. Kállai E.) MTA Etnikai–nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2003. 103–126. (Kisebbségi léthelyzetek-interetnikus viszonyok) Társszerzők: G Fekete Éva, Koncz Gábor.

Schengen árnyékában: a határon átnyúló kapcsolatok szerepe a periférikus helyzetű rurális területek felzárkóztatásában Magyarország keleti államhatárai mentén. In: *A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás előtt: VI. Falukonferencia.* (szerk. Kovács T.) MTA RKK, MRTT, Pécs, 2003. 421–428.

Schengen árnyékában – euroregionális szervezetek és a határon átnyúló együttműködés kérdései Magyarország keleti államhatárai mentén. In: *Határok és határmentiség az átalakuló Közép-Európában.* (szerk. Süli-Zakar I.) Kossuth Egyetemi Kiadó, DE TTK, Debrecen, 2003. 83–91.

Schengenre várva: Határregiók és az euroregionális szervezetek–szerveződések Magyarország keleti államhatárai mentén. In: *Határok és az Európai Unió: Nemzetközi földrajzi konferencia.* (szerk. Szónokyné Ancsin G.) SZTE TTK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged, 2003. 356–365.

Székelyföld, mint a magyar tökemozgás további lehetséges célterülete. In: *A környezetvédelmi szabályozás elmélete és gyakorlata: a gazdasági szabályozóeszközök szerepe a környezetvédelemben, különös tekintettel a termékjelölésre, valamint, Az egységes környezethasználati engedély (IPPC) a gyakorlatban című debreceni konferenciák előadásai.* (szerk. Fodor L.) Lícium–Art Könyvkiadó és Kereskedelmi Kft., Debrecen, 2003. 61–72. (A környezetvédelmi szabályozás elmélete és gyakorlata, 1.)

Új regionális szervezetek, mint a magyar-román határon átnyúló együttműködések lehetséges színterei a Bihari térségben. In: *Bihari Diéta IV.* (szerk. Matolcsi L.) Bihari Ethnica Kiadó, Debrecen, 2003. 7–25.

Before Schengen – ready for Schengen: Euroregional organisations and formations on the eastern borders of Hungary. *European Spatial Research and Policy*. 2003/1. 85–94.

BRIT VI: The Border Regions in Transition. Pécs, Békéscsaba and Debrecen (Hungary), September 21–27, 2003. *Exlinea Newsletter*. 2003/2. 10. p.

The Hungarian-Romanian and the Hungarian-Ukrainian border regions: Background report on case study region. *Exlinea Newsletter*, 2003/2. 6. p.

A munkaerőpiaci folyamatok regionális eltérései Magyarországon 1992–2001 között *Comitatus*. 2003/5. 6–18. Társszerző: Balcsók István.

A roma szegregáció kutatásának területi szempontjai a halmozottan hátrányos helyzetű encsi és sellyei–siklói kistérségekben. *Kisebbségkutatás*. 2003/2. 344–362. Társszerzők: G. Fekete Éva, Koncz Gábor.

Schengenre várva. *Határőr*. 2003/7. 13. p.

Behozzák az EU-t az Alföldre. *Hajdú-Bihari Napló*. 2003. máj. 22. 5. p.

2004

A határmentiség dimenziói: Magyarország és keleti államhatárai. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs, 2004. 309 p. (Studia regionum, Dialóg Campus szakkönyvek, Területi és települési kutatások, 22 [23].)

Határ menti együttműködés és foglalkoztatás – kelet-magyarországi helyzetkép. MTA Közgazdaságtudományi Intézet. Budapest, 2004. 24 p. (KTI/IE Műhelytanulmányok - Discussion Papers, 2004/20.) Társszerző: Balcsók István.

An enlarging Europe – new functions of the eastern borders of Hungary. In: *Association for Borderlands Studies 2004. European Conference Association: Borders in a New Europe. Between History and New Challenges*. 2004. CD-ROM.

Berettyóújfalui kistérség. In: *Hajdú-Bihar megye kistérségei*. (szerk. Gazdag I.) Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., Debrecen, 2004. 23–37.

A berettyóújfalui kistérség rövid leírása. In: *Bihari diéta V*. (szerk. Matolcsi L.) Bihari Múzeumért Alapítvány, Berettyóújfalú, 2004. 75–88. (Bihari dolgozatok, 11.)

EU-tagként – Határmentiség és határon átnyúló kapcsolatok Magyarország keleti, külső államhatárai mentén: Az eurointegrációs folyamatok új kihívásai. In: *Tanulmányok a "Magyar határellenőrzés – európai biztonság" c. tudományos konferenciáról*. (szerk. Hautzinger Z.) Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoport, Pécs, 169–187. (Pécsi Határőr Tudományos Közlemények, 3.)

Az Észak-alföldi régió bemutatkozik. The introduction of the Northern Great Plain Region. In: *Észak-alföldi régió*. (szerk. Csiszér Z., Gyalus M.) Csiszér Bt, Debrecen, 2004. 9–33. (Magyarország régiói)

Az Észak-alföldi régió lehetséges jövőképe az uniós csatlakozás küszöbén. Possible visions for the Northern Great Plain Region on the threshold of the EU accession. In: *Észak-alföldi régió*. (szerk. Csiszér Z., Gyalus M.) Csiszér Bt, Debrecen, 2004. 433–439. (Magyarország régiói)

A munkaerőpiaci képzési és átképzési programok eredményességének vizsgálata regionális és kistérségi vetületekben. In: *A tudomány a gyakorlat szolgálatában: A foglalkoztatási szint bővítésének korlátai és lehetőségei*. (szerk. Pritz P., Johancsik J., Baranyainé Szabó P.) MTA, Budapest, 2004. 86–111. Társszerző: Balcsók István.

Munkaerőpiac a Dél-Alföld határ menti területein. In: *Lehet-e három arca e tájnak?: Tanulmányok a délkeleti határrégió újraszerveződő kapcsolatairól*. (szerk. Nagy I., Kugler J.) MTA RKK, Békéscsaba, Pécs, 2004. 77–104. Társszerző: Balcsók István.

Munkaerőpiaci képzési programok vizsgálata Hajdú-Bihar megyében. In: *Határon átnyúló kapcsolatok, humán erőforrások: Nemzetközi tudományos konferencia*. (szerk. Süli-Zakar I.) Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2004. 43–47. Társszerző: Balcsók István.

New challenges of interregional co-operation in the enlarging Europe along Hungary's eastern state borders. In: *Regional Policy of the European Union after its Enlargement International Workshop*. (szerk. Blasjuk O. C.) Lira, Uzhgorod, 2004. 111–138.

A roma szegregáció kutatásának területi szempontjai az encsi és a sellyei (-siklói) kistérségekben. In: *A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. században: Kutatási zárószimpózium*. MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutatási Intézet, Budapest. 2004. 1–5. Társszerző: Koncz Gábor.

Gondolatok a perifériaképződés történeti előzményeiről és következményeiről. *Tér és Társadalom*. 2004/2. 1–21.

The Hungarian-Romanian and the Hungarian-Ukrainian border regions. *Exlinea Newsletter*. 2004/3.

Sallai János: Az államhatárok. (Press Publica Kiadó, Budapest, 2004. 128 o.) *Tér és Társadalom*. 2004/3. 155–157.

Sallai János: Az államhatárok. (Változó Világ 58, Press Publica Kiadó, 2004, 128 p). *Magyar Rendészet*. 2004/4. 163–164.

Schengen előtt – Schengenre várva. *Rendvédelmi Füzetek*. 2004/5. 1–40. (Megjelent a 2008-ban folyóirattá alakult kiadvány jogelődjében, Rendőrtiszti Főiskola, Budapest.)

2005

Hungarian-Romanian and Hungarian-Ukrainian Border Regions as Areas of Co-operation Along the External Borders of Europe. Centre for Regional Studies of the Hungarian Academy of Sciences, Pécs, 2005. 175 p. (Discussion Papers, Special) Társszerzők: Balcsók István, Dancs László, Koncz Gábor, Raffay Zoltán, Szabó Gyula, és [Szerkesztés]

Az Európai Unió külső határán: Együttműködések Magyarország keleti államhatárai mentén. MTA RKK, Debrecen, 2005. 171 p. [Szerkesztés]

Közelítések: A határon átnyúló kapcsolatok kilátásai és a mezőgazdaság regionális kérdései az EU keleti peremén. MTA RKK, Debrecen, 2005. 269 p. [Szerkesztés]

„Maradék Biharország”: Berettyóújfalu megújuló szerepkörben. (A Bihari kistérség és a negyedszázada várossá nyilvánított Berettyóújfalu a regionális tudomány szemszögéből). B Tónus Bt., Berettyóújfalu, 2005. 103 p. Társszerkesztő: Porkoláb Lajos. [Szerkesztés]

Roma szegregációs folyamatok a csereháti és dél-baranyai kistérségekben. Gondolat, MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2005. 132 p. (Magyarországi cigány népesség helyzete) [Szerkesztés]

A Debreceni Egyetem szerepe a regionális fejlődésben. In: *Évkönyv 2004–2005 II.: Környezetvédelem, regionális versenyképesség, fenntartható fejlődés c. konferencia előadásai*. (szerk. Glück R., Gyimesi G.) PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs, 2005. 203–213. Társszerző: Nagy János.

Eurorégiók és egyéb lehetséges határközi struktúrák dilemmái Magyarországon. In: *Közelítések: A határon átnyúló kapcsolatok kilátásai és a mezőgazdaság regionális kérdései az EU keleti peremén*. (szerk. Baranyi B.) MTA RKK, Debrecen, 2005. 41–58.

Az euroregionális együttműködést szolgáló határközi struktúrák dilemmái Magyarországon. In: *Tájak – régiók – települések...: tisztelgés a 75 éves Enyedi György akadémikus előtt*. (szerk. Süli-Zakar I.) Didakt Kiadó, Debrecen, 2005. 70–76.

A földreform társadalmi hatásai. In: „...a birtokolt föld...a szabadság maga”: *Tudományos ünnepi konferencia az 1945. évi földreform 60. évfordulója alkalmából*. (szerk. Fűrj Z., Jávor A.) DE ATC, Debrecen, 2005. 107–114.

Határ menti együttműködések szerepe és lehetőségei az Észak-alföldi régióban. In: *Közelítések: A határon átnyúló kapcsolatok kilátásai és a mezőgazdaság regionális kérdései az EU keleti peremén*. (szerk. Baranyi B.) MTA RKK, Debrecen, 2005. 137–146. Társszerző: Nagyné Demeter Dóra.

Hungarian-romanian and hungarian-ukrainian bilateral cross-border relations in the period of transition. In: *Hungarian Spaces and Places: Patterns of Transition*. (szerk. Barta Gy., G. Fekete É., Szörényiné Kukorelli I., Timár J.) Centre for Regional Studies of the Hungarian Academy of Sciences, Pécs, 2005. 526–543. Társszerzők: Balcsók István, Dancs László.

A magyar-román és a magyar-ukrán határrégiók háttér tanulmánya. In: *Az Európai Unió külső határán: Együttműködések Magyarország keleti államhatárai mentén*. (szerk. Baranyi B.) MTA RKK, Debrecen, 2005. 19–70. Társszerzők: Balcsók István, Dancs László.

„Maradék Biharország”. In: „Maradék Biharország”: Berettyóújfalu megújuló szerepkörben. (A Bihari kistérség és a negyedszázada várossá nyilvánított Berettyóújfalu a regionális tudomány szemszögéből). (szerk. Baranyi B., Porkoláb L.) B Tónus Bt., Berettyóújfalu, 2005. 27–44.

A perifériaképződés sajátosságai a határ menti (külső) perifériákon Magyarországon keleti államhatárai mentén. In: *Erdei Ferenc III. Tudományos Konferencia*. (szerk. Nagyné Fehér I.) KF Kertészeti Főiskolai Kar, Kecskemét, 2005. 393–398.

Összeköt-e majd, ami még elválaszt? In: (szerk.) *Határesetek: Magyarország periferiái*. (szerk. Kuthi Á., Nagy V.) Ipoly Unió, Balassagyarmat, 2005. 19–31.

Rassirenje Evropy – novij vyeov dlja vengersko-ukrainskogo transgranichnogo sotrudnicestva: (A spreading Europe: New challenges to Hungarian-Ukrainian cross-border cooperation). In: *Vyzovy evrointegracii v vengersko-ukrainskih ekonomiceskih otnosenjah mezhdunarodnoj konferencii*. (eds. Baklanova L. M., Nesterenko I. I., Tacij T. L., Tomilina L. G.) Institut Mirovoj Ekonomiki VAN, Institut Ekonomiki i prognozirovaniä Nacional'noj A N Ukrainy, Kiev, 2005. 248–274.

A roma-szegregáció kutatásának területi szempontjai a halmozottan hátrányos helyzetű encsi és a sellyei-siklói kistérségekben. In: *Roma szegregációs folyamatok a csereháti és dél-baranyai kistérségekben*. (szerk. Baranyi B.) Gondolat, MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2005. 13–28. (Magyarországi cigány népesség helyzete) Társszerzők: G. Fekete Éva, Koncz Gábor.

A spreading Europe: new challenges to Hungarian-Ukrainian cross-border cooperation. In: *Eurointegration Challenges in Hungarian-Ukrainian Economic Relations*. (szerk. Fóti G., Ludvig Zs.) Inst. World Economics HAS, Inst. Economics and Forecasting UNAS, Budapest, 2005. 262–288.

Új kihívások a magyar-ukrán határ menti együttműködésben. In: *Tanulmányok a „Határország a minőség útján” című tudományos konferenciáról*. (szerk. Hautzinger Z.) Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoport, Pécs, 2005. 153–165. (Pécsi Határőr Tudományos Közlemények, 4.)

A vidékfejlesztés szerepe és mozgásterape az EU és az újonnan belépő országok periférikus térségeiben: Panelvita-összefoglaló. In: *Az Európai Unió bővítésének kihívásai – régiók a keleti periferián.: III. Alföld-kongresszus*. (szerk. Nagy E., Nagy G.) Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba, 2005. 81–83.

Bevezető gondolatok. In: *Roma szegregációs folyamatok a csereháti és dél-baranyai kistérségekben*. (szerk. Baranyi B.) Gondolat, MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 2005. 7–11. (Magyarországi cigány népesség helyzete)

Előszó. In: *„Maradék Biharország”: Berettyóújfalu megújuló szerepkörben. (A Bihari kistérség és a negyedszázada várossá nyilvánított Berettyóújfalu a regionális tudomány szemszögéből)*. (szerk. Baranyi B., Porkoláb L.) B Tónus Bt., Berettyóújfalu, 2005. 7–9.

Előszó. In: *Az Európai Unió külső határán: Együttműködések Magyarország keleti államhatárai mentén*. (szerk. Baranyi B.) MTA RKK, Debrecen, 2005. 17–18.

A zöldhatár túl messze van: Interjú. *Világgazdaság*. 2005. április,

EXLINEA Local Seminars in the Hungarian–Romanian border region. *Exlinea Newsletter*. 2005/4. 11. p.

The Hungarian-Romanian and Hungarian–Ukrainian border regions, *Exlinea Newsletter* 2005/5. 8. p.

2006

Berekböszörmény. Berekböszörmény Község Önkormányzata, Berekböszörmény, 2006. 141 p. Társszerző: Máté László

Négy év Hajdú-Bihar megye szolgálatában, 2002-2006: a Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat 2002-2006 között végzett munkájának összefoglalása. Hajdú-Bihar M. Önkorm., Debrecen, 2006. 165 p.

[Szerkesztés]

Területfejlesztés, agrárium és regionalitás Magyarországon. DE ATC, MTA RKK, Debrecen, 2006. 331 p. Társszerkesztő: Nagy János. [Szerkesztés]

Belső periferiák. In: *A periferiaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon*. (szerk. Kanalas I., Kiss A.) MTA RKK ATI, Kecskemét, 2006. 210–211. Társszerzők: Kanalas Imre, Kiss Attila.

Centrum-periféria viszonyrendszer nemzeti keretek között. In: *A periferiaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon*. (szerk. Kanalas I., Kiss A.) MTA RKK ATI, Kecskemét, 2006. 15–17.

Euroregionális és interregionális együttműködés a magyar-román határregióban. In: *Pályázzunk együtt! „Kerekasztal az európai uniós források hatékony lehívásáról és felhasználásáról” című konferencia*. (szerk. Nagy T.) Adaptatio Kft, Nagyvárád, 2006. 9–19.

Euroregions along the eastern borders of Hungary: a question of scale? In: *EU Enlargement, Region Building and Shifting Borders of Inclusion and Exclusion*. (szerk. Scott J. W.) Ashgate, Aldershot. 2006. 149–162. (Border Regions Series)

Gondolatok a perifériaképződés területi sajátosságairól az Észak-alföldi régióban. In: *Az agrárinnovációtól a társadalmi asszimetriáig.* (szerk. Jávor A., Borsos J.) DE AGTC, Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar, Debrecen, 2006. 89–94.

Középkori „előjáték” – az új európai munkamegosztás és Magyarország. In: *A perifériaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon.* (szerk. Kanalas I., Kiss A.) MTA RKK ATI, Kecskemét, 2006. 12–15.

A perifériaképződés területi aspektusai Magyarországon. In: *Területfejlesztés, agrárium és regionalitás Magyarországon.* (szerk. Baranyi B., Nagy J.) DE ATC, MTA RKK, Debrecen, 2006. 33–48.

Rol' pograničnyh regionov v integracionnyh svázah rasširâûsejsâ Evropy. In: *Regional politika v Ukraine: sovremennye formy i metody realizacii.* Lviv, 2006. 111–130.

Területi perifériatípusok Magyarországon. In: *A perifériaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon.* (szerk. Kanalas I., Kiss A.) MTA RKK ATI, Kecskemét, 2006. 210–221.

Trianon és következményei. In: *A perifériaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon.* (szerk. Kanalas I., Kiss A.) MTA RKK ATI, Kecskemét, 2006. 18–21.

South-therm impacts of enlargement in the Romainian and Hungarian border crossing. *Regio.* 2006/1. 100–129.

Cselótei László: A mezőgazdaság vonzásában (Agroinform Kiadó, Budapest, 2004. 335 lap). *Debreceni Szemle.* 2006/4. 574–577.

Fejlődnek-e az ország perifériái? *Hajdú-Bihari Napló.* 2006. nov. 22. 6. p.

2007

A határmentiség dimenziói Magyarországon. 2. jav. bőv. kiad. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, Pécs, 2007. 318 p. (Dialóg Campus szakkönyvek, Studia regionum, Területi és települési kutatások, 24.)

A határmentiség dimenziói Magyarországon. MTA Doktori disszertáció. Benyújtás: 2006. Fokozatszerzés: 2007. 292 p.

Bioenergetika és regionális tudomány – összefogás a vidéki Magyarország felzárkóztatásáért. In: *A vidéki Magyarország az EU-csatlakozás után: VII. Falukonferencia.* (szerk. Kovács T.) MTA RKK, Pécs, 2007. 249–256.

The carasteristics of pheriphery formation and the relationships of border regions in the Northern Great Plain. In: *Határok és Eurorégiók: Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia.* (szerk. Szónokyné Ancsin G.) SZTE TTK Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszéke, Szeged, 2007. 187–191. Társszerző: Nagyné Demeter Dóra.

Dilemmas of Euroregions and other possible cross-border structures in Hungary. In: *Határok és Eurorégiók: Nemzetközi Földrajzi Tudományos Konferencia.* (szerk. Szónokyné Ancsin G.) SZTE TTK Gazdaság- és Társadalomföldrajzi Tanszéke, Szeged, 2007. 47–51.

Az euroregionális együttműködés sajátosságai Hajdú-Bihar és Bihor megyék határon átnyúló kapcsolataiban. In: *Határok és a határon átnyúló BC) kapcsolatok szerepe a kibővült Európai Unió keleti perifériáján.* (szerk. Süli-Zakar I.) DE Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszék, Debrecen, 2007. 9–28.

Eurorégiók és egyéb határközi struktúrák Magyarországon. In: *A határok kutatója: tanulmánykötet Pál Ágnes tiszteletére.* (szerk. Szónokyné Ancsin G., Pál V., Karancsi Z.) Magyarorsághatárkutató Tudományos Társulat, Szeged, Szabadka, 2007. 63–72.

A perifériaképződés néhány területi és társadalmi aspektusa Magyarországon. In: *A társadalmi földrajz világa: (Becsei József professzor 70. születésnapjára).* (szerk. Kovács Cs., Pál V.) SZTE TTK Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged, 2007. 57–68.

The role of family farms in biomass production of energetic purpose in Hajdú-Bihar county. *Cereal Research Communications.* 2007/2. 825–828. Társszerzők: Nagyné Demeter Dóra, Szabó Gyula, Koncez Gábor.

A magyar-román interregionális kapcsolatok sajátosságai. *Pro Minoritate.* 2007/Nyár. 98–137.

A magyar-ukrán határ menti együttműködés új kihívásai. *Pro Minoritate.* 2007/Nyár. 138–171.

2008

Észak-Alföld. MTA RKK, Dialóg Campus Kiadó, Pécs, Budapest, 2008. 516 p. (A Kárpát-medence régiói, 8.) [Szerkesztés]

Magyar-ukrán határrégió – együttműködés az Európai Unió külső határán. MTA RKK, Debrecen, 2008. 207 p. [Szerkesztés]

Regionalitás, területfejlesztés és modernizáció az Észak-alföldi régióban. DE Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma, MTA RKK, Debrecen, 2008. 380 p. Társszerkesztő: Nagy János. [Szerkesztés]

Bevezetés. In: *Észak-Alföld.* (szerk. Baranyi B.) MTA RKK, Dialóg Campus Kiadó, Pécs, Budapest, 2008. 1–21. (A Kárpát-medence régiói, 8.)

Bevezetés. In: *Magyar-ukrán határrégió – együttműködés az Európai Unió külső határán.* (szerk. Baranyi B.) MTA RKK, Debrecen, 2008. 17–18.

Bioenergetikai beruházások vidékfejlesztési hatásvizsgálatának szempontjai. In: *A fenntartható fejlődés és a megújuló természeti erőforrások környezetvédelmi összefüggései a Kárpát-medencében: konferenciakötet.* (szerk. Fodor I., Suvák A.) MTA RKK, Pécs, 2008. 199–207. Társszerző: Nagyné Demeter Dóra.

A debreceni agrár-felsőoktatás szerepe és lehetőségei a régió fejlődésében. In: *140 éves a debreceni gazdasági és agrár-felsőoktatás, 1868-2008.* (szerk. Fürjné Rádi K.) DE Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma, Debrecen, 2008. 43–64. Társszerző: Nagy János.

Észak-alföldi régió a „régiók Európájában”. In: *Észak-Alföld.* (szerk. Baranyi B.) MTA RKK, Dialóg Campus Kiadó, Pécs, Budapest, 2008. 23–50. (A Kárpát-medence régiói, 8.)

Az Észak-alföldi régió múltja és fejlődési pályája. In: *Észak-Alföld.* (szerk. Baranyi B.) MTA RKK, Dialóg Campus Kiadó, Pécs, Budapest, 2008. 51–131.

Az Észak-alföldi régió gazdaságának általános jellemzői. In: *Észak-Alföld.* (szerk. Baranyi B.) MTA RKK, Dialóg Campus Kiadó, Pécs, Budapest, 2008. 208–211. (A Kárpát-medence régiói, 8.)

Az Észak-alföldi régió a „régiók Európájában”. In: *Regionalitás, területfejlesztés és modernizáció az Észak-alföldi régióban.* (szerk. Baranyi B., Nagy J.) DE Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma, MTA RKK, Debrecen, 2008. 45–70.

Euroregionális és egyéb interregionális együttműködések. In: *Észak-Alföld.* (szerk. Baranyi B.) MTA RKK, Dialóg Campus Kiadó, Pécs, Budapest, 2008. 445–458. (A Kárpát-medence régiói, 8.)

Következtetések, jó gyakorlatok, javaslatok. In: *Magyar-ukrán határrégió – együttműködés az Európai Unió külső határán.* (szerk. Baranyi B.) MTA RKK, Debrecen, 2008. 175–191.

A magyar-ukrán határ menti együttműködés helyzete és új kihívásai. In: *Magyar-ukrán határrégió – együttműködés az Európai Unió külső határán.* (szerk. Baranyi B.) MTA RKK, Debrecen, 2008. 19–71.

A rendszerváltó évtized (1990–2000). In: *Észak-Alföld.* (szerk. Baranyi B.) MTA RKK, Dialóg Campus Kiadó, Pécs, Budapest, 2008. 459–469. (A Kárpát-medence régiói, 8.)

Előszó. In: *Regionalitás, területfejlesztés és modernizáció az Észak-alföldi régióban.* (szerk. Baranyi B., Nagy J.) DE Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma, MTA RKK, Debrecen, 2008. 9–10. Társszerző: Nagy János.

Bioenergetic aspect of land use in Hajdu-Bihar and Bihor County. *Cereal Research Communications.* 2006/5. Suppl. 999–1002. Társszerzők: Nagyné Demeter Dóra, Balcsók István, Koncz Gábor

A kombinált ciklusú hőerőművi-hulladékhoz hasznosításának térszerkezeti dimenziói, egy modell térség példáján. *MAG Kutatás Fejlesztés és Környezet.* 2008/5. 31–39. Társszerzők: Balcsók István, Koncz Gábor, Nagyné Demeter Dóra

Nefjodova T.: A mezőgazdaság térségi átrendeződése. In: *Regionális fejlődés és politika az átalakuló Oroszországban.* (szerk. Horváth Gy.) MTA RKK, Pécs, 2008. 214–236. (Régiók Európája, 3.) [Fordítás]

Nefjodova T.: Az orosz perifériák terjeszkedése. In: *Regionális fejlődés és politika az átalakuló Oroszországban.* (szerk. Horváth Gy.) MTA RKK, Pécs, 2008. 397–421. (Régiók Európája, 3.) [Fordítás]

2009

Kárpátalja. MTA RKK, Dialóg Campus Kiadó, Pécs, Budapest, 2009. 540 p. (A Kárpát-medence régiói, 11.) [Szerkesztés]

The Role of Environmental Industry in the Regional Reindustrialisation in Hungary. Centre for Regional Studies of the Hungarian Academy of Sciences, Pécs, Debrecen, 2009. 232 p. Társszerkesztő: Fodor István. [Szerkesztés]

Tanulmányok az agrár- és a regionális tudományok köréből az Észak-alföldi régióban. Debrecen, Pécs: DE Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma, MTA RKK, 2009. 369 p. Társszerkesztő: Nagy János. [Szerkesztés]

Bevezetés. In: *Kárpátalja.* (szerk. Baranyi B.) MTA RKK, Dialóg Campus Kiadó, Pécs, Budapest, 2009. 19–24. (A Kárpát-medence régiói, 11.)

Gondolatok a perifériaképződés történeti előzményeiről és következményeiről. In: *A regionális tudomány két évtizede Magyarországon.* (szerk. Lengyel I., Rechnitzer J.) Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009. 59–79. (Modern regionális tudomány szakkönyvtár)

A határmentiség és a határon átnyúló kapcsolatok kistérségi dimenziói. In: *Tanulmányok az agrár- és a regionális tudományok köréből az Észak-alföldi régióban.* (szerk. Baranyi B., Nagy J.) DE Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma, MTA RKK, Debrecen, Pécs, 2009. 59–76.

A magyar-ukrán határ menti együttműködés. In: *Kárpátalja.* (szerk. Baranyi B.) MTA RKK, Dialóg Campus Kiadó, Pécs, Budapest, 2009. 462–488. (A Kárpát-medence régiói, 11.)

A regionális identitás új kihívásai az Alföldön. In: *Helyünk a világban – alföldi válaszok a globalizáció folyamataira: IV Alföld Kongresszus.* (szerk. Belanka Cs., Duray B.) MTA RKK ATI, Békéscsaba, 2009. 131–135.

Regional development impacts of the use of waste heat of an environment friendly combined cycle power plant in the north great plain region. In: *The Role of Environmental Industry in the Regional Reindustrialisation in Hungary.* (szerk. Baranyi B., Fodor I.) Centre for Regional Studies of the Hungarian Academy of Sciences, Pécs, Debrecen, 2009. 177–196.

Előszó. In: *Tanulmányok az agrár- és a regionális tudományok köréből az Észak-alföldi régióban.* DE Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma, MTA RKK, Debrecen, Pécs, 2009. 9–10. Társszerző: Nagy János.

Kistérségek válaszüton. In: *Tanulmányok az agrár- és a regionális tudományok köréből az Észak-alföldi régióban.* (szerk. Baranyi B., Nagy J.) DE Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma, MTA RKK, Debrecen, Pécs, 2009. 25–42. Társszerző: Czeglédy Gergő.

Paradigmaváltás a határon átnyúló kapcsolatokban. *Tér és Társadalom.* 2009/2. 25–43.

Kálnási Árpád: Debreceni civis szólások és közmondások. (Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., Debrecen, 2008. 344 lap). *Debreceni Szemle.* 2009/3-4. 459–461.

2010

Bioenergetika – társadalom – harmonikus vidékfejlődés. DE Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma, MTA RKK, Debrecen, 2010. 339 p. [Szerkesztés]

Alföld – táj, régió, identitás. In: *Magyar történettudomány az ezredfordulón: Glatz Ferenc 70. születésnapjára.* (szerk. Gecsényi L., Izsák L.) ELTE Eötvös Kiadó, MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 2011. 809–819.

Evroregioni i drugie transzgrancsne sztrukturi v obedinennoj Evrope i v Vengrii. In: *Regionalnoe razvitie i regionalnaja politika i Centralno-Vosztocnoj Evropi v perehodnij period.* (szerk. Horváth Gy., Artobolevszkij Sz. Sz.) Izdatelstvo MGTU im N. E. Baumana, Moszkva, 2011. 68–82.

A debreceni agrár- és gazdasági felsőoktatás regionális szerepkörben. In: *Agrárátalakulás, környezeti változások és regionális fejlődés: Tanulmányok Buday-Sántha Attila 70. születésnapjára.* (szerk. Mezei C., Bakucz M.) PTE Közgazdaságtudományi Kar, Pécs, 2011. 481–490. Társszerző: Nagy János.

Határmentiség és periféria-helyzet. In: *Erdei Ferenc VI. Tudományos Konferencia: Kecskemét, 2011. augusztus 25–26. 2. kötet.* (szerk. Ferencz Á.) Kecskeméti Főiskola Kertészeti Főiskolai Kar, Kecskemét, 2011. 481–486.

A határon átnyúló kapcsolatok és a regionális politika paradigmaváltása Magyarország határregióiban. In: *Gazdasági válság – regionális kitekintés.* (szerk. Csata A., Elek S.) Státus Könyvkiadó, Csíkszereda, 2011. 217–232.

Külső (határ menti) perifériák Magyarországon. In: *Párbeszéd és együttműködés: Területfejlesztési Szabadegyetem 2006-2010.* (szerk. Fábíán A.) Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron, 2010. 113–136. (Párbeszéd és együttműködés)

A területi politika paradigmaváltása Magyarország határregióiban: Együttműködés határok nélkül. In: *Évkönyv, 2010: "Féldidőben": A közép-európai terület-, település-, vidék- és környezetfejlesztéssel foglalkozó doktori iskolák találkozója és konferenciája: IV. Országos Környezetgazdaságtani PhD-*

konferencia. 1. kötet. (szerk. Buday-Sántha A., Gunszt K., Horváth M., Milovecz Á., Páger B., Tóth Zs.) PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs, 2010. 145–159.

A határmentiség új dimenziói – együttműködés határok nélkül. *Debreceni Szemle.* 2011/4. 397–405.

Új helyzetben – paradigmaváltás a határon átnyúló kapcsolatokban. *Közép-Európai Közlemények.* 2010/1. 76–89.

2012

Környezetipar, újraiparosítás és regionalitás Magyarországon. MTA KRTK RKI, Pécs, Debrecen, 2012. 367 p. Társszerkesztő: Fodor István. [Szerkesztés]

Egy határ menti város – Létavértes híd országok, természeti tájak találkozáspontjában. In: *A Bihar-hegység és a Nyírség talajvédelmi stratégiájának kidolgozása az EU direktívák alapján: Homoki gyeppek legeltetése 2012-ben.* (szerk. Lazányi J., Pető K.) DE AGTC, Debrecen, 2012. 182–194.

Környezetiparra, újraiparosításra és regionalításra alapozott társadalmi harmónia. In: *Tiszatér-környezet stratégiai fejlesztési terve.* (szerk. Sinóros-Szabó B.) Keleti Háromhatár-Szeglet Kutató Fejlesztő Központ Közhasznú Egyesület, Mátészalka, 2012. 73–89.

Környezetkímélő kombinált ciklusú hőerőmű hulladék hő hasznosításának regionális térségfejlesztő hatásai az Észak-alföldi régióban. In: *Környezetipar, újraiparosítás és regionalitás Magyarországon.* (szerk. Baranyi B., Fodor I.) MTA KRTK RKI, Pécs, Debrecen, 2012. 215–234.

Regional development impacts of the utilisation of power plant waste heat in North–East Hungary. In: *Impact of Anthropogenic Activity and Climate Changes on the Environment of Central Europe and USA.* (szerk. Halasi–Kun G. J.) Slovak Academy of Sciences Institute of Hydrology, Hungarian Academy of Sciences, Research Centre for Economic and Regional Studies Institute for Regional Studies, Columbia University–University Seminars, Pécs, Bratislava, 2012. 103–120. (Pollution and Water Resources : Columbia University Seminar Proceedings, 41. 2012.)

Social harmony based on environmental industry re-industrialization and regionalism. In: *Strategic Development of the Tisa Region.* (szerk. Sinóros-Szabó B.) Keleti Háromhatár–Szeglet Kutató Fejlesztő Központ Közhasznú Egyesület, Mátészalka, 2012. 73–89.

Város a határon – Létavértes, híd országok, tájak találkozáspontján. In: *Vállalkozói és gazdasági trendek a Kárpát-medencében.* (szerk. Fejér-Király G., Lázár E.) Státus Kiadó, Csíkszereda, 2012. 161–178.

Szerkesztői előszó. In: *Környezetipar, újraiparosítás és regionalitás Magyarországon.* (szerk. Baranyi B., Fodor I.) MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, Pécs, Debrecen, 2012. 9–10. Társszerző Fodor István.

Hanyatló térségek külső (határ menti) perifériákon. *Agrártudományi Közlemények–Acta Agraria Debreceniensis.* 2012/49. 105–108.

2013

Integrált területfejlesztés. DE AGTC, Debrecen, 2013. 186 p.

Integrated Regional Development: Theoretical textbook. DE AGTC, Debrecen, 2013. 177 p.

A földreform és társadalmi hatásai: Az 1945. évi földreform. In: *Rendszerváltások kortársa és kutatója: Tanulmánykötet Izsák Lajos 70. születésnapjára.* (szerk. Feitl I., Sipos B., Varga Zs.) ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2013. 231–238.

Periphery formation and economic–social conflicts. *Agrártudományi Közlemények–Acta Agraria Debreceniensis.* 2013/90. 87–90. Társszerző: Sinóros-Szabó Bodond.

A Tisza-tér értelmezésének dilemmái regionális dimenziókban. *Agrártudományi Közlemények–Acta Agraria Debreceniensis.* 2013/52. 169–171. (2013) Társszerző: Sinóros-Szabó Botond.

Új kihívások egy kisváros interregionális kapcsolataiban a magyar–román határszélen: Létavértes esettanulmány. *Közép-Európai Közlemények.* 2013/1-2. 251–265.

2014

Az Alföld – leszakadó periféria, vagy sajátos egyedi minőség? In: *A geográfus útjai: Tóth József Emlékkonferencia. Absztraktfüzet.* (szerk. Tésits R., Trócsányi A., Pirisi G., Alpek B. L. Idresearch Kft., Publikon Kiadó, Pécs, 2014. 42–43.

Multi criteria evaluation of regional sewage sludge recycling plan in Hungary. In: *11th Annual International Conference on Economics and Business: Challenges in the Carpathian Basin : Global*

Challenges, Local Answers. (szerk. Csata A., Fejér-Király G., György O., Kassay J, Nagy B., Tánczos L.-J.) Sapientia Hungarian University of Transylvania, Csíkszereda, 2014. 226–235. Társszerzők: Tamás János., Fehér János, Nagy Sándor.

Szociális szolgáltatás területi mintái Hajdú-Bihar megyében. In: 11th Annual International Conference on Economics and Business: Challenges in the Carpathian Basin: Global Challenges, Local Answers. (szerk. Csata A., Fejér-Király G., György O., Kassay J, Nagy B., Tánczos L.-J.) Sapientia Hungarian University of Transylvania, Csíkszereda, 2014. 253–264. Társszerző: Verdó György, Tamás János, Nagy Sándor.

A Tisza-térség fejlesztésének új kihívásai. In: *A társadalom terei, a tér társadalma: megújulás és fenntarthatóság a város- és térségfejlesztésben: tanulmánykötet Szirmai Viktória születésnapjára.* (szerk. Berki M., Halász L.) Art Webber Studio Kft., Budapest, 2014. 133–152.

Város a határon. In: *Létavértes története 1970–2010: Megmaradás és megújulás.* (szerk. Erdei G.) Életvonal Alapítvány, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2014. 437–451.

A sorozatszerkesztő ajánlása. In: Nagy S: *A debreceni közüzemi vízszolgáltatás regionális szemléletű fejlesztése.* Bodaszőlőért Egyesület, Hajdúböszörmény. 2014. 7–8. (Végzett doktoranduszok értekezései a regionális tudományok köréből, 2.)

A sorozatszerkesztő ajánlása. In: Mező B: *Párhuzamos társadalmak: Szegregációs és integrációs folyamatok Hajdúböszörményben.* Bodaszőlőért Egyesület, Hajdúböszörmény, 2014. 7–9. (Végzett doktoranduszok értekezései a regionális tudományok köréből, 1.)

Adalékok a határ mentiség újraértelmezéséhez Magyarországon. *Deturope.* 2014/2. 26–45.

A határ menti szerep újraértelmezése Trianon után. *Közép-Európai Közlemények.* 2014/3-4. 50–63.

Erdősi Ferenc: A közeledő Távol–Kelet. A transzeurázsiai közlekedési kapcsolatok jelene és jövője. *Tér és Társadalom.* 2014/3. 145–147.

Végzett doktoranduszok értekezései a regionális tudományok köréből. Bodaszőlőért Egyesület. Hajdúböszörmény, 2014– [Sorozatszerkesztés]

2015

Alföld-perifériák és a „periféria perifériái”. In: *A mi geográfiánk: Tóth József emlékezete.* (szerk. Tésits R, Alpek B. L.) Publikon Kiadó, Pécs, 2015. 343–351. (Geographia Pannonica Nova, 18.)

A határok nélküli együttműködés dilemmái a Kárpát-medencében Magyarország szemszögéből. In: *Otthon a Kárpát-medencében: Területfejlesztési Szabadegyetem 2011-2015.* (szerk. Fábíán A., Bertalan L.) Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron, 2015. 467–484.

Reflexiók a határmentiség és a periférijelleg értelmezésének kérdéséhez Magyarországon. In: *A régió TÍZpróbája.* (szerk. Ricz A., Takács Z.) Regionális Tudományi Társaság/Društvo za Regionalne Nauke, Szabadka, 2015. 65–75.

Valuch Tibor: A jelenkori magyar társadalom. Osiris Kiadó, Budapest, 2015. 299 lap. *Debreceni Szemle.* 2015/3. 300–304.

2016

Gondolatok a területi kohézióról a Kárpát-medencében a régiótörténeti kutatások szemszögéből. *Közép-Európai Közlemények.* 2016/1. 57–64.

Területi kohézió a Kárpát-medencében a regionális tudomány szemszögéből. *Debreceni Szemle.* 2016/1.37-47.

Összeállította: T. Gémes Tünde

MTA KRTK Regionális Kutatások Intézete, 6000 Kecskemét, Rákóczi út 3.
könyvtáros

RKI intézményi MTMT adminisztrátor

gemest@rkk.hu

2016. március 16.

Dr. Baranyi Béla az MTA doktora (DSc), egyetemi tanár. Az MTA Regionális Kutatások Központjának korábbi kutatóprofesszora, illetve a Debreceni Osztály egykori vezetője, a Debreceni Egyetem Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar (MÉK) Földhasznosítási, Műszaki és Területfejlesztési Intézet Terület- és Régiófejlesztési Tanszékének vezetője, 2015. április 15-től a Víz- és Környezetgazdálkodási Intézet egyetemi tanára. A legutóbbi időkig a Kerpely Kálmán Doktori Iskola tőrzstagja, a regionális tudományi program felelőse, 2015 májusától az Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola tőrzstagja.

Tagja az MTA köztestületének, valamint a IX. Osztályon belül működő Regionális Tudományi Bizottságnak, elnöke a Régiótörténeti Albizottságnak, tagja továbbá a DAB több munkabizottságának és a Magyar Regionális Tudományos Társaságnak. A felsoroltakon túl tagja vagy szakértője több országos és regionális tudományos testületnek. Tudományszervező tevékenysége hazai és nemzetközi konferenciák rendezésében, különböző jellegű kiadványok, folyóiratok szerkesztésében is megmutatkozik. Fő kutatási területe az új- és legújabbkori magyar gazdaság-, társadalom- és köztörténet, valamint a regionális (területi) tudomány. A tématerületről készült első jelentős monográfiája „A Tiszántúl átalakuló társadalma 1945-1978” címmel az Akadémiai Kiadó gondozásában jelent meg 1978-ban. Regionális kutatásai elsősorban az Alföld egészét érintő terület-, vidék- és településfejlesztés művelésére, a belső és a külső (határ menti) perifériák vizsgálatára és a határkutatásra irányulnak. Tudományos tevékenységével jelentős hazai és nemzetközi elismertséget szerzett a határmentiség és a határon átnyúló kapcsolatok vizsgálatában.

A graduális, a posztgraduális és a PhD képzésben való folyamatos és intenzív részvételén túl oktatói, tudományos és kutatásszervezési munkája során több mint száz egyetemi hallgató konzulens tanáraként sokak érdeklődését sikerült felkeltenie a terület- és vidékfejlesztés, a regionális stúdiumok és tudományos kutatás iránt. Részt vett – és részt vesz – új szakok, valamint a regionális tudományterület akkreditációjában. Meghatározó szerepe volt az MTA RKK és a DE AGTC között 2001-ben kötött, később megújított, modellértékű együttműködési megállapodás létrejöttében, a két intézmény közötti tudományos és oktatási kapcsolatok elmélyítésében, közös tanszék létesítésében.

Iskolateremtő hatások is elsősorban a regionális tudományok meghonosításában és egy nemzetközileg elismert határtudományi műhely létrehozásában mutathatók ki, amelyet „A határmentiség dimenziói Magyarországon” c. könyve (2007) rep rezentál leginkább. Több doktorandusz hallgató szakmai fejlődését sikerült előmozdítania és megalapoznia tudományos előmenetelüket. A doktori iskolában tudományos témavezetőként eddig tizenkét PhD hallgató eredményes fokozatszerzését segítette elő. Folyamatosan eleget tett és tesz PhD és akadémiai doktori disszertációk opponálásának. Hosszabb ideig volt a DE Agrártudományi Doktori Tanács tagja, jelenleg is tagja az Acta Agraria Debreceniensis szerkesztő bizottságának. Tanítványai munkáira alapozva sorozatszerkesztőként a közelmúltban indította útjára a „Végzett doktoranduszok értekezései a regionális tudományok köréből” c. sorozatot.

A határtudomány műveléséhez több jelentős hazai és nemzetközi támogatást nyert el, amelyek közül kiemelkedett az EU 5-ös nemzetközi kutatási keretprogram révén a schengeni külső államhatárok szerepét vizsgáló, ún. Exlinea-kutatási (Lines of Exclusion as Arenas of Co-operation: Reconfiguring the External Boundaries of Europe – Policies, Practices, Perceptions) program 2003–2006 között. Témafelelősként tevékenységet vállalt a DE AGTC FP7-REGPOT-2010-1 UD_AGR_REPO projekt egyik kapcsolódó alprogramjában is. Alkalmazotti kutatások nemzetközi és hazai fejlesztési és tervezési dokumentumok készítésében szerzett tapasztalatait több jelentős tudományos projekt (egy-egy OKTK, NKFP, EU 5 és TÁMOP; két OFA, három OTKA) irányítása, valamint számos hazai terület- és

településfejlesztési dokumentum kidolgozása vagy szakmai véleményezése is jelzi. A kutatási zárójelentéseinek száma 28. Összes publikációjának száma mintegy 370, amelyből a monográfiáké 7, a szerkesztett munkáké 36, az idegen nyelven megjelent közleményeké 38. Tudományos munkáira történő hazai és külföldi független hivatkozások ismert száma több mint 800. Egyetemi jegyzetként és oktatási segédletként használható munkáinak száma hét. Legmagasabb állami elismerése a Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztje (2006) kitüntetés.